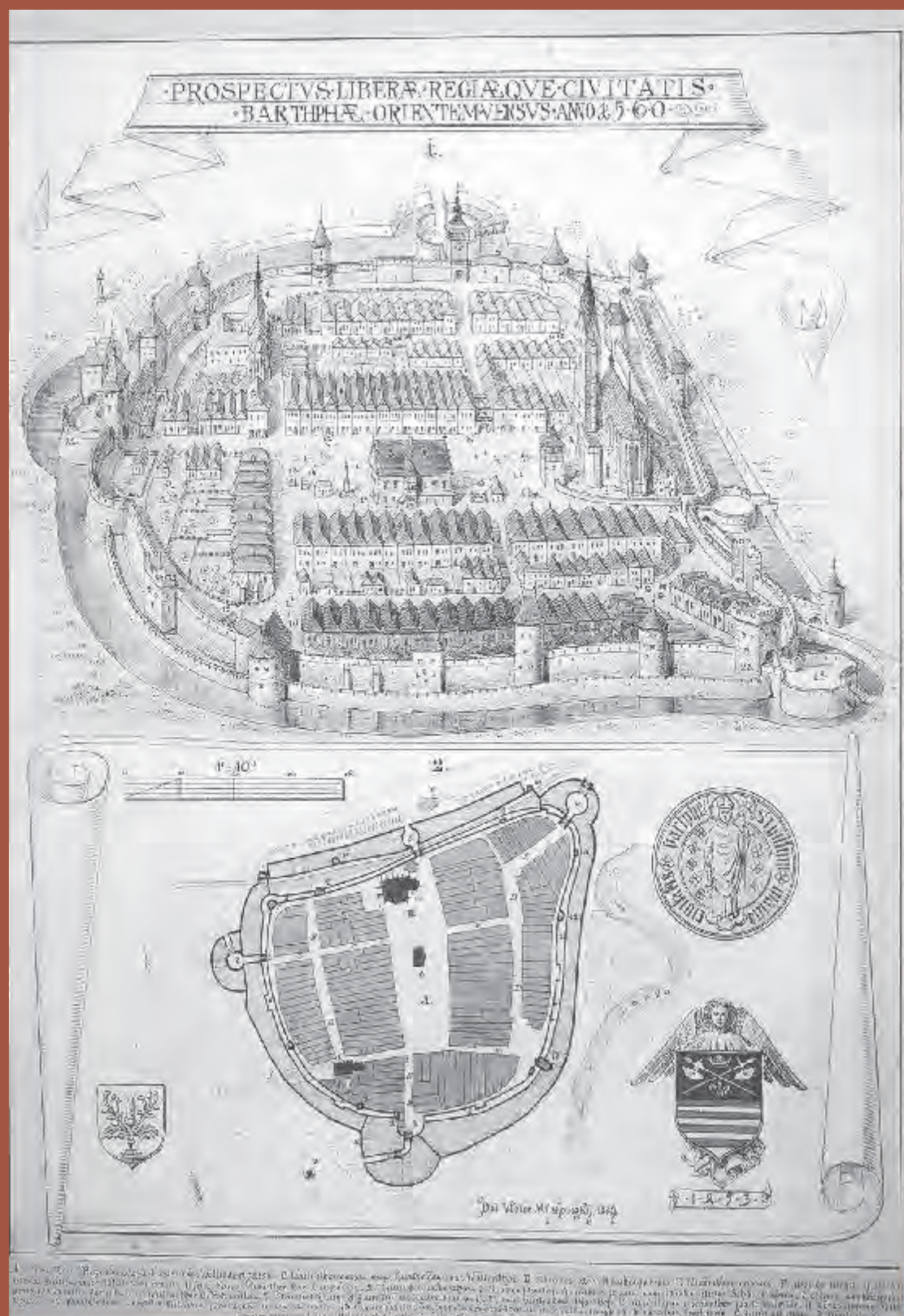

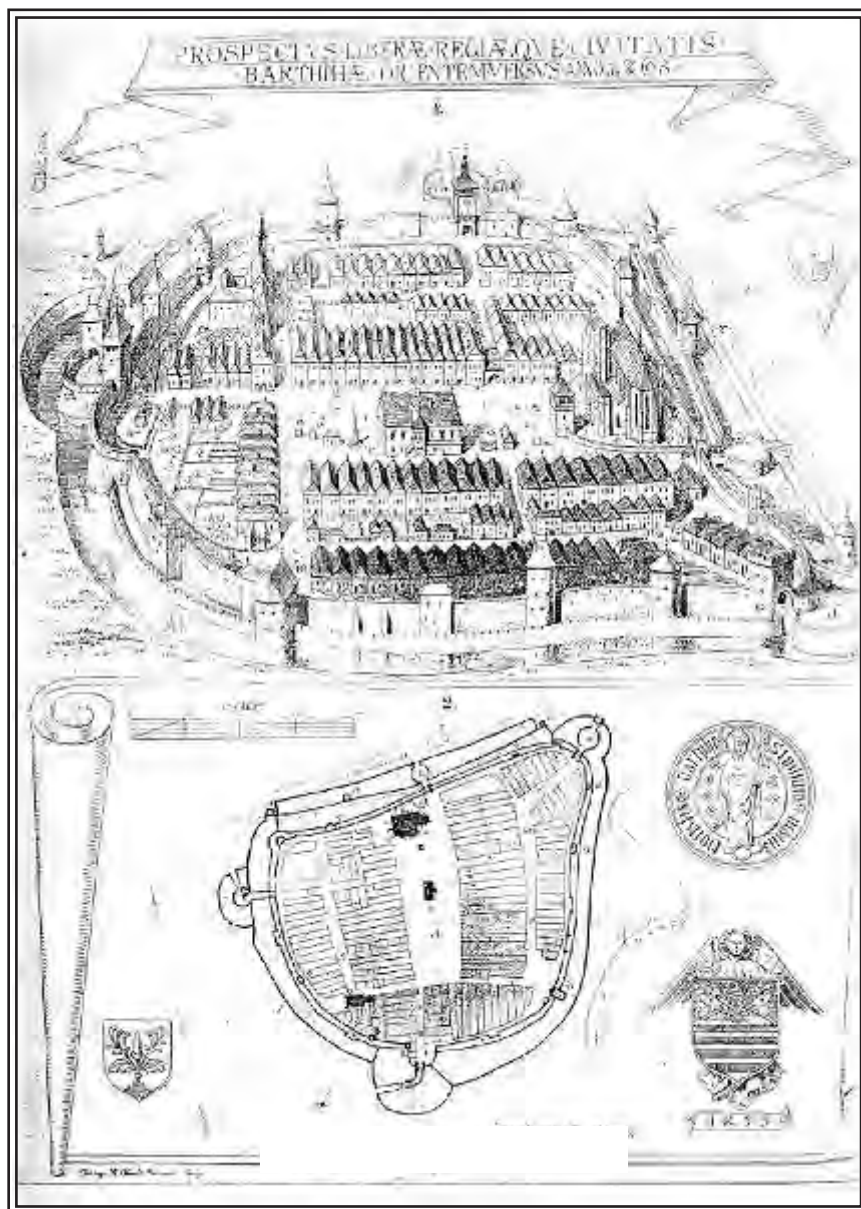
ISBN 978-80-971427-4-2

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

BARDEJOV
20. - 21. 8. 2013

PROBLEMATIKA MESTSKÝCH
PAMIATKOVÝCH CENTIER

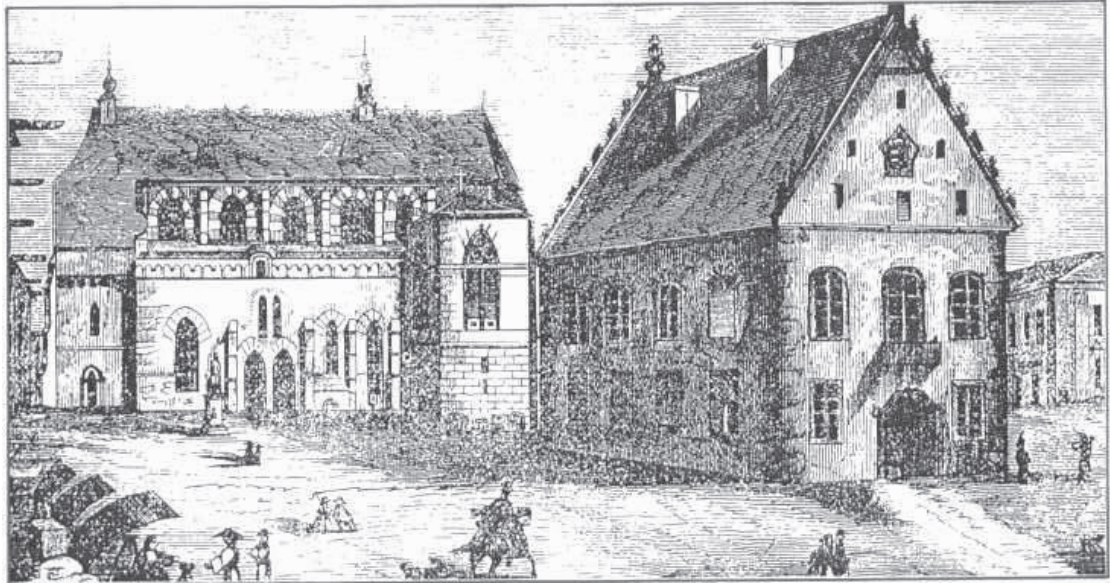

ISBN 978-80-971427-4-2

Mestský úrad Bardejov
Radničné námestie č.16, 085 01 Bardejov, Slovakia

tel.: (00421) 054 472 2641, fax : (00421) 054 472 2476, e-mail : mesto@bardejov.sk

B A R D K O N T A K T 2 0 1 3
„PROBLEMATIKA MESTSKÝCH PAMIAŤKOVÝCH CENTIER“

ZBORNÍK PREDNÁŠOK

BARDEJOV
20. - 21. AUGUST 2013

ISBN 978 - 80 – 971427 - 4 - 2

ZBORNÍK PREDNÁŠOK 2013

HLAVNÁ TÉMA ODBORNEJ KONFERENCIE:

MEŠTIANSKY DOM – OCHRANA A OBNOVA

I. OKRUH

Vedecký: Metodika obnovy, determinanty úspešnej realizácie obnovy, legislatíva, bilancia súčasného stavu riešenej problematiky, aktuálne významné výskumy, ...

II. OKRUH

Odborný: Prezentácia úspešných realizácií k predmetnej téme

ODBORNÉ PREDNÁŠKY :

OBSAH:

I. OKRUH : VEDECKÁ ČASŤ KONFERENCIE

- 1. PREMENY MEŠTIANSKEJ ARCHITEKTÚRY A PROBLÉM JEJ OBNOVY**
Ing. arch. Ivan Gojdič
- 2. PAMIAŤOVÝ VÝSKUM – PRÍPRAVNÁ DOKUMENTÁCIA OBNOVY MEŠTIANSKEHO DOMU**
Ing. arch. Lýdia Kubeková
- 3. DETERMINANTY VOĽBY VYUŽITIA MEŠTIANSKEJ ARCHITEKTÚRY**
doc. Ing. arch. Jara Lalková, PhD.
- 4. TVORIVÉ PRÍSTUPY K OBNOVE MEŠTIANSKÝCH DOMOV**
Ing. arch. Silvia Petrášová
- 5. KVALITA PAMIAŤOVÝCH OBNOV MEŠTIANSKÝCH DOMOV V BANSKEJ ŠŤIAVNICI Z HĽADISKA ZACHOVANIA AUTENTICITY – VÝSLEDKY VÝSKUMU**
Ing. arch. Katarína Vošková, PhD.
- 6. PAMIAŤOVÁ HODNOTA – JE ALFA PAMIAŤOVEJ OCHRANY AJ JEJ OMEGOU?**
JUDr. Mgr. Tomáš Michalík, PhD.
- 7. UDRŽIAVANIE DOBRÉHO STAVEBNO – TECHNICKÉHO STAVU HISTORICKEJ STAVBY POMOCOU PREVÁDZKOVÉHO MANUÁLU**
Ing. arch. Zuzana Grúňová, PhD.
- 8. TECHNOLOGIE A MATERIÁLY POUŽITÉ PRI OBNOVE POSLEDNÉHO REMESELNÍCKEHO DOMU V BANSKEJ ŠŤIAVNICI**
Mgr. Michal Hrčka
- 9. PORTÁL MEŠTIANSKEHO DOMU – PRÍSPEVOK K METODIKE OBNOVY VO VZŤAHU K FAREBNEJ POLYCHRÓMII**
PhDr. Patrik Guldan

10. **POZNATKY O VÝVOJI MEŠTIANSKEHO DOMU V KREMNICI**
Ing. arch. Ľudmila Husovská, CSc
11. **VÝVOJ STREŠNEJ KRAJINY A KROVOV NA MEŠTIANSKEJ ARCHITEKÚRE V PR PREŠOV**
Ing. Ľubor Suchý
12. **MEŠTIANSKY DOM V LEVOČI (MINULOSŤ A SÚČASNOSŤ)**
Ing. arch. Magdaléna Janovská
13. **SEGNEROVA KÚRIA V BRATISLAVE – POZNATKY O KONCEPCII RIEŠENIA FASÁD A VÝZDOBE INTERIÉROV**
Mgr. Ing. arch. Andrej Botek, PhD.
14. **PROBLEMATIKA REVALORIZÁCIE MESTA PREMYSL**
dr hab. inž. prof. nzw. Marek Gosztyla
15. **BRNO, NÁMĚSTÍ SVOBODY – UKÁZKY REKONSTRUKCE MĚŠŤANSKÝCH DOMŮ**
doc. Ing. arch. Jarmila Ledinská, CSc.
16. **MEDZIVÁLEČNÁ OBYTNÁ ARCHITEKTURA UŽHORODU**
Ing. arch. Romana Fialová

II. OKRUH : ODBORNÁ ČASŤ KONFERENCIE

17. **PANSKÉ KÚRIE – MEŠTIANSKE DOMY V MARKUŠOVCIACH**
prof. Ing. arch. Peter Pásztor, PhD.
Ing. arch. Lukáš Sečka
18. **PRÍSPEVOK K ÚSPEŠNÝM REALIZÁCIAM OBNOV MEŠTIANSKEJ ARCHITEKTÚRY V PAMIATKOVEJ ZÓNE NOVÉ MESTO NAD VÁHOM A MESTSKEJ PAMIATKOVEJ REZERVÁCII TRENČÍN**
Mgr. Lucia Pavolková
Ing. arch. Jozef Múdry
19. **VYBRANÉ UKÁŽKY PAMIATKOVEJ OBNOVY (?) MEŠTIANSKYCH DOMOV V MPR A PZ V BRATISLAVE**
Ing. Katarína Šimončíčová
Ing. Matej Vagač
20. **PAMIATKOVÁ OBNOVA MEŠTIANSKEHO DOMU NA ŠTEFÁNIKOVOM NÁMESTÍ Č. 10/18 V KREMNICI**
Ing. arch. Martin Vaščák
21. **OBNOVA MEŠTIANSKEHO DOMU HLAVNÁ 61 – KOVÁČSKA 22 V KOŠICIACH**
Ing. arch. Alena Hrabinská
22. **REKONŠTRUKCIA KAZEMÁT KATOVEJ BAŠTY V KOŠICIACH**
Ing. arch. Martin Drahovský
23. **DOM A DVOR REMESIEL – ULÍČKA REMESIEL (HRNČIARSKA ULICA) V KOŠICIACH**
Ing. arch. Martin Drahovský

**24. MEŠTIANSKY DOM „BAŇAS“ – ZIMNÁ Č. 55 V PZ SPIŠSKÁ NOVÁ VES – ROZBOR
METODICKÉHO PRÍSTUPU K ÚPRAVE HISTORICKEJ FASÁDY NEHNUTEĽNOSTI
V PAMIAŤKOVOM ÚZEMÍ**

Ing. arch. Róbert Királ'

25. LUČENECKÁ SECESIA A JEJ PODOBY

Mgr. Andrea Moravčíková

Ing. arch. Ivan GOJDIČ

Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave

Premeny meštianskej architektúry a problémy jej obnovy

Abstrakt: Meštiansky dom je najpočetnejšie zastúpeným typologickým druhom v rámci historického architektonického fondu i keď sa to výraznejšie neprejavuje v jeho evidencii v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR. Do súčasnosti jeho určujúci význam v urbanizme mestských sídiel na Slovensku nie je docenený a vedecky zhodnotený a dokonca nie je sprecizovaná ani odborná terminológia pre tento druh pamiatok. Pamiatkové výskumy, ktoré prebehli v posledných rokoch však aspoň čiastočne doplnili a spresnili poznatky o vývoji mestskej obytnej architektúry od románsko-gotického domu po kolonizačných vlnách v 13. storočí, cez urbanistický rozvoj miest v období gotiky s charakteristickými dispozičnými riešeniami obytnej zástavby, renesančný stavebný boom vo veľkej väčšine slovenských miest, cez nástup mestskej palácovej architektúry v období baroka až po postupné nahradenie typologického druhu meštianskeho domu domami obytnými v priebehu 19. storočia.

Ochrana a obnova meštianskych domov ako určujúceho a stále plne využívaného historického stavebného fondu v mestách si vyžaduje mimoriadne kvalifikovaný a citlivý prístup, nakoľko práve pri týchto pamiatkach sú investori, pamiatkari i projektanti postavení pred väčšie množstvo problémov, ktoré je nutné riešiť s ohľadom na hodnoty pamiatky i súčasné potreby užívateľov.

Kľúčové pojmy: meštiansky dom, bytový dom, pamiatkový výskum, kritéria obnovy a užívania pamiatky

Meštiansky dom ako typologický druh predstavuje najpočetnejšiu skupinu architektonického kultúrneho dedičstva, nezávisle na tom, koľko objektov je zapísaných v Ústrednom zozname pamiatkového fondu (ÚZPF). V porovnaní s ostatnými historickými objektmi je rádovo početnejší a vo veľkej väčšine stále „živý“. Napriek tomu je mu v umelecko-historickej literatúre venovaná, v porovnaní s inými skupinami historickej architektúry (o novodobej architektúre ani nehovoriac), minimálna pozornosť. Encyklopedické diela o hradoch, ľudovej architektúre, monografie o sakrálnych stavbách zaplňajú aspoň sčasti sféru poznania o architektonickom a umelecko-historickom bohatstve Slovenska. To sa však nedá tvrdiť o meštianskej architektúre, ktorá sa dostáva do povedomia odbornej i širokej verejnosti iba prostredníctvom článkov v periodikách či menej rozsiahlych štúdií v zborníkoch, z ktorých je potrebné vyzdvihnúť predovšetkým každoročne vydávaný zborník Krajského pamiatkového úradu v Trnave [1]. I v tak rozsiahlych, viac stostranových korpusoch, ako sú Slovenskou národnou galériou a Slovartom vydané Gotika a Renesancia, sa meštianska architektúra spomína iba v súvislosti s mestským urbanizmom v štúdiách Normy Urbanovej, ktoré však dostali minimálny priestor o 15 a 23 stranách [2]. Pričom aj v katalógoch oboch publikácií je uvedených iba zopár príkladov meštianskej architektúry, z renesančného obdobia dokonca bez jediného pôdorysu. V podstate skoro všetky ďalšie architektonické typologické druhy a diela výtvarného umenia dostali väčší priestor a takto minimalizovaný rozsah venovaný meštianskemu domu absolútne nezodpovedá jeho postaveniu v rámci architektonickej skladby mestského urbanizmu. Sporadicky vydávané vysokoškolské skriptá zďaleka nemôžu nahradiť súborné dielo, ktoré by dokázalo zhrnúť doterajšie poznatky o meštianskej architektúre na Slovensku, zdokumentovať jej väzby na okolité územia a materské krajiny stredovekých kolonistov, ale aj jej špecifiká, ktoré vyplynuli z geograficko-ekonomických podmienok nášho prostredia.

V posledných rokoch sa veľmi sľubne rozmnožili architektonicko-historické a umelecko-historické výskumy i meštianskych domov a s nimi súvisiace výskumy archeologické, ktoré sa dotýkajú

i predlokačného vývoja jednotlivých mestských katastrov. Napriek tomu sa tradujú skôr publikované poznatky a ostávajú otvorené viaceré otázky, vrátane jasného zadefinovania, ktorý obytný objekt môžeme pokladať za meštiansky dom. V Terminologickom slovníku nehnuteľných objektov, spracovanom Pamiatkovým ústavom v roku 1999 [3] je meštiansky dom definovaný ako najrozšírenejší druh mestského domu obývaného mešťanom. S touto stručnou charakteristikou sa dá stotožniť. Ale dom vinohradnícky a dom remeselnícky je už zaradený výlučne medzi domy ľudové. A v ÚZPF sa objavuje aj pojem dom patricijský, zrejme kvôli tomu, že svojim objemom alebo výbavou presahuje bežnú mestskú zástavbu, ktorý sa však v terminologickom slovníku neobjavuje, rovnako ako palác mestský, ktorý je tiež honosnejšou mestskou architektúrou, obývanou mešťanom spravidla so šľachtickým titulom, alebo so silnejším ekonomickým zázemím. A nemôže byť do kategórie meštianskych domov zaradený i dom bytový, ktorý síce vo svojich múroch má vytvorené viaceré bytové jednotky, ale aj tie môžu obývať mešťania? Z uvedeného je zrejme, že pojem dom meštiansky je definovaný spôsobom, ktorý si bude vyžadovať ďalšie dopracovanie a spresnenie. Za základné kritériá definovania pojmu meštiansky dom je možné stanoviť situovanie takejto architektúry v meste (v hradbách i mimo nich) a to i v takom, ktoré už nenesie súčasné typické mestské znaky (napr. spišské a banské mestecká), jeho základnou funkciou je funkcia obytná a obýval ho mešťan, ktorého ekonomické aktivity umožnili vybudovať objekt z trvalých materiálov a s rozvinutou dispozíciou. Pri stotožnení sa s takýmito kritériami je medzi meštianske domy možno zaradiť i vinohradnícke domy mestečiek pod Malými Karpatmi i remeselnícke domy v mestách Slovenska ktoré obývali mešťania-remeselníci a ktorých základná, obytná funkcia je iba doplnená výrobnými a skladovými priestormi. Architektonické znaky takýchto stavieb sú určite bližšie mestskej zástavbe ako ľudovej architektúre. Aby však bolo zrejme, že sa jedná o objekt polyfunkčný, je ho možné pri bližšom určení charakterizovať ako dom meštiansky vinohradnícky alebo remeselnícky. Je samozrejme, že do kategórie meštianskych domov patria rozmerné domy ťažiarov v najvýznamnejších banských mestách i veľké kupecké domy historických obchodných centier akými boli Levoča alebo Košice.

Mestské paláce sú typologicky vyššou kategóriou mestskej obytnej architektúry, ktorá kládla vyšší dôraz na nadštandardnosť pohodlia a reprezentatívnosť priestorov i priečelí. Zatiaľ čo renesančné thurzovské domy sú akýmsi medzistupňom medzi meštianskym domom a palácom a ešte je možné polemizovať či sa jedná o dom meštiansky alebo už nie, rozľahlé barokové a klasicistické komplexy Pálffyovcov, Erdődyovcov alebo Forgáchovcov už jednoznačne predstavujú stavby palácového typu dominujúce uličným interiérom predovšetkým Bratislavy a Košíc.

Inú, mestským palácom objemovo blízku skupinu obytných objektov predstavuje viacbytová stavebná jednotka definovaná v uvádzanom terminologickom slovníku ako dom bytový a jeho rôzne modifikácie. Aj tieto domy boli využívané predovšetkým mešťanmi, ale už aj inými občanmi - novými prisťahovalcami, ktorí si v nich prenajímali alebo kupovali byty podľa svojej ekonomickej sily. Tá bola spravidla o stupeň až dva slabšia v porovnaní s finančnými možnosťami pôvodnej rodovej ale i novoustanovovanej šľachty a vznikajúcej podnikateľskej vrstvy. Bytové domy sa začleňovali do už existujúcej meštianskej obytnej zástavby pričom ich architektonický výraz hlavných uličných fasád ostával honosný. Svojimi hmotovo-dispozičnými objemami a riešeniami je však už ťažké radiť ich do skupiny klasických meštianskych domov, rovnako ako mestskú palácovú architektúru.

Strohé, neúplné a ako bolo uvedené, v niektorých prípadoch i nepresné definície historickej mestskej obytnej architektúry v Terminologickom slovníku PÚ SR si vyžadujú jeho aktualizáciu pri sústavnom zohľadňovaní pojmov uvádzaných v postupne vydávanom Slovníku súčasného slovenského jazyka. [4] Ba optimálna by bola priama spolupráca odborníkov z oblasti pamiatkovej starostlivosti so zostavovateľmi slovníka z vydavateľstva VEDA.

Početný nárast pamiatkových výskumov meštianskych domov, napriek ich sporadickému publikovaniu, umožňuje dopĺňať, ale tiež korigovať predchádzajúce, v niektorých prípadoch opakovane preberané a diskutabilné tvrdenia a obohacovať poznanie vývoja meštianskej obytnej architektúry na Slovensku. Niektoré zistenia vyplývajúce z pamiatkových výskumov budú prezentované

i v rámci tohto referátu, za čo ďakujem viacerým kolegom spolupracujúcim v teréne i pri vypracovávaní výsledných výskumných elaborátov, vrátane návrhov na obnovu jednotlivých objektov.

Problematika vplyvu architektúry materských sídiel hostí veľkého kolonizačného prúdu po mongolskom vpáde na architektúru obnovovaných a dobudovaných miest na Slovensku nie je veľmi prebádaná. Porovnávanie meštianskeho domu predovšetkým nemeckých miest s našimi zatiaľ veľa styčných bodov nenaznačilo. Na rozdiel od podobných, v strednej Európe všeobecne uplatňovaných dispozičných riešení meštianskych domov sa napríklad hrádzená architektúra na Slovensku neuplatnila ani v Nemcami najsilnejšie osídlených oblastiach akými boli Spiš, stredoslovenské banské mestá, či malokarpatské podhorie. Ale kontakt dreva s murovanými konštrukciami, ktorý naznačil import stavebných konštrukcií sa podarilo doložiť pri výskume interiérov bývalého arcibiskupského úradu v Trnave [5]. Rezidencia arcibiskupa po prechode arcidiecézy z Ostrihomu do Trnavy bola vytvorená prestavbou dvoch starších stredovekých, románsko-gotických domov z 13. storočia na dnešnom námestí sv. Mikuláša č.3. V južnom, pôvodne dvojpriestorovom a dvojpodlažnom objekte boli sondážou odkryté odtlačky drevenej konštrukcie, ktorá musela niesť drevené obloženie stien, ktoré miestnosť zateplilo. Takéto skvalitňovanie obytného prostredia v stredoveku bolo rozšírené práve v nemeckom prostredí.

Zateplenie zaniklo pri neskorších prestavbách, ale situovanie oboch stredovekých objektov v rámci uličnej zástavby námestia ostalo bez zmeny. Oba objekty predstupovali pred pôvodnú i dnešnú uličnú čiaru, čo je pri tradovanej predstave o situovaní stredovekých jadier obytných objektov v hĺbke parcely nezvyčajné. Pri niektorých iných výskumoch meštianskych domov, už gotických zo 14. až 15. storočia, sa však stredoveké zachované časti objektov skutočne nachádzali v odstúpení od uličnej čiaru a to nezávisle na tom v ktorej časti Slovenska meštianske domy vznikli. V Bratislave sa do neskoršieho barokového Pálffyho paláca na Ventúrskej ulici 10 zabudovali dva gotické objekty, z ktorých sa zachoval aj gotický dvojpriestorový suterén a 1.podlažie, odsadené od významného komunikačného ťahu na dnešnej Ventúrskej ulici a paralelné s úzkou spojnicou s hlavným námestím, dnešnou Zelenou ulicou. [6] (obr.1) Podobná situácia bola pri najstaršej vývojovej fáze i v prípade meštianskeho domu na Námestí baníkov 18 v Rožňave, (obr.2) kde najstarší gotický priestor v suteréne bol odsadený od námestia, ale ešte v neskorogotickom období bol tento pozoruhodný objekt dobudovaný tak po čiaru námestia, ako aj predĺžený do vnútra parcely, čím vzniklo dlhé dvojpodlažné jednotraktové dvorové krídlo so zachovanými i keď nefunkčnými okennými ostienami. [7] (obr.3)

obr.1: Bratislava, Ventrúrska 10, pôdorys 1.podlažia

Rovnako, ale iba v dvoch gotických etapách prebehlo rozširovanie meštianskeho domu na Mierovom námestí 3 v Trenčíne, ktorý postupne vyrástol na hmotách pôvodne dvoch stredovekých objektov. [8] Starší gotický objekt bol pôvodne odsadený od uličnej čiaru, ale mladší ju už dosiahol a na tak vytvorených objemoch neskôr bola vybudovaná zjednocujúca renesančná nadstavba. V Prešove je tiež najstaršia časť z dvoch objektov združeného meštianskeho domu na Hlavnej ulici 97, aj s príhlou studňou v suteréne, odsadená hlboko od dnešnej uličnej čiaru. [9] Tu však došlo k rozšíreniu

obr.2: Rožňava, nám. Baníkov 18, priečelie meštianskeho domu

obr.3: Rožňava, nám. Baníkov 18, pôdorys 1.podlažia

pôvodného gotického domu po uličnú čiaru až v období renesancie. Dá sa však predpokladať, že v tak exponovanej polohe na námestí bohatého mesta akým bol Prešov, bola parcela až po uličnú čiaru zastavaná už skôr, ale nepodpivničenou stavbou drevenej konštrukcie.

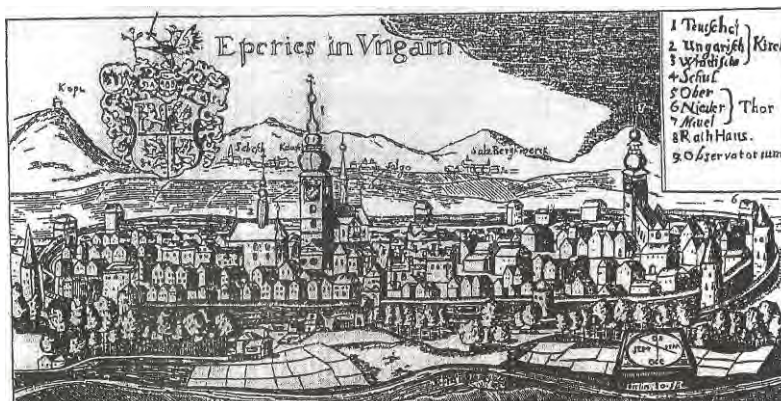
Naproti tomu výskumy iných stredovekých meštianskych domov potvrdili, že už ich prvá stavebná fáza z trvácich materiálov siahala po uličnú čiaru. Doložilo sa to v prípade dnes rozľahlého meštianskeho domu v Trenčíne na Mierovom námestí 17 [10], ktorý mal dvoch gotických predchodcov, ktorých suterénne a teda aj nadzemné, aj keď iba čiastočne dochované, priestory siahali až po plochu námestia. Pri tomto objekte sa potvrdilo, že i v Trenčíne existovali objekty s gotickými podlúbiami na oboch stranách námestia. Podlubie na protiaľhlej strane námestia bolo doložené výskumom už v 90. rokoch 20. storočia [11]. Až po plochu námestia bol už v prvej stavebnej etape vybudovaný meštiansky dom na Dominikánskom námestí 11 v Košiciach, priamo naproti hlavnému vstupu do dominikánskeho kostola, najstaršej stojacej sakrálnej stavby v meste. [12] Dvojtraktový, dvojpodlažný objekt postavený v stiesnených priestoroch má výskumom na uličnej fasáde odkrytý gotický portál, ktorého výškové osadenie oproti ranogotickému portálu pôvodného vstupu do kostola na protiaľhlej strane námestia, jednoznačne potvrdzuje pomerne výrazný sklon plochy námestia v stredoveku, ktorý sa postupne vyrovnal navážkami v období od zániku kláštora v 16. storočí po jeho obnovenie na prelome 17. a 18. storočia. Aj v Hlohovci, ktorý aj po početnej pomongolskej kolonizačnej vlně podliehal majiteľom jedného z najvýznamnejších hradov stredoveku, je možné v suteréne dnešného hotela Jeleň, vybudovaného na parcelách dnešného námestia sv. Michala, predpokladať zvyšky stredovekých objektov, ktoré boli postavené na uličnej čiare hlavného priestoru mestečka po obvodě gotického farského kostola.

I tých niekoľko výskumov meštianskych domov pomáha potvrdiť, že pôvodne všeobecne prijímaná teória o výstavbe najstarších jadier stredovekých obytných objektov v hĺbke parciel sa nedá prijímať v plnom rozsahu. S určitosťou je možné predpokladať, že síce stredoveká výstavba obytných objektov

rešpektovala spravidla organizovane vytýčenú parceláciu sídiel, ale osadzovanie stavieb na parcelách vychádzalo výlučne z potrieb ich majiteľov.

Typologicky sa pri skúmaných objektoch vždy jednalo o jedno alebo dvojtrakty s prejazdom, pričom boli stavby na úzkych parcelách od seba odsadené, alebo sa dotýkali štítovými stenami. Nejednalo sa však o súvislú uličnú zástavbu, ktorá sa stala charakteristickou pre nastupujúcu renesanciu. Ak pokladáme stredovekú fázu vývoja veľkej časti našich miest za rozhodujúcu pre vytvorenie základnej urbanistickej štruktúry s uličnou sieťou, parceláciou a dominantami sakrálnych objektov, pre jej dôsledné naplnenie zástavbou z trvalých materiálov bolo najvýznamnejšie obdobie renesancie. V 16. a 17. storočí nie len že dochádza k zahutneniu zástavby do kompaktných domoradií, ale v prípade Modry alebo Svätého Jura aj k vytváraniu nových urbanistických štruktúr, nadväzujúcich na staršiu zástavbu, po ktorej preberajú úlohu nových, už opevnených mestských centier. Tento mimoriadny stavebný boom v renesancii je doposiaľ z hľadiska vývoja urbanizmu i architektúry málo docenený a nevenovala sa mu primeraná pozornosť. S výnimkou tureckou expanziou ohrozených sídiel a zemepanských mestečiek najvýchodnejšej časti Slovenska renesancia poznačila väčšinu mestskej zástavby jedinečným spôsobom. Často združovala parcely a na nich stojace stredoveké objekty do väčších celkov, dôsledne nahrádzala drevenú zástavbu murovanou a vo zväčšených objemoch vytvárala v bohatých mestách dovtedy nepoznané reprezentačné priestory a rozľahlé sály. Rozvinula dispozície aj uplatňovaním stredových prejazdov a využívala z juhu importované otvorené pavlače, nárožné arkie a atiky. No i naďalej pretrvávali prejazdové i mazhauzové koncepcie predovšetkým v menších a vinohradníckych mestách. Až na výnimky akými sú Prešov, (obr.4) Levoča alebo Banská Bystrica nie je dominantné postavenie renesancie v mestskej zástavbe vnímateľné na prvý pohľad. Prekryli ju predovšetkým úpravy fasád v 19. storočí. Ale stačí vojsť do niektorého z košických alebo bratislavských meštianskych domov a renesancia sa stáva neprehliadnuteľnou.

obr.4: Prešov, veduta I.Hiebnera z roku 1662

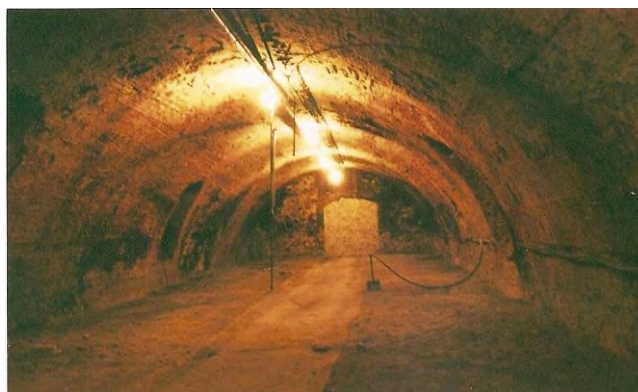
Z už spomínaných výskumov meštianskych domov je zrejmé, že všetky prešli renesančnými prestavbami a modrá farba na výkresoch pôdorysov slohových rozborov jednotlivých podlaží dominuje. Ako príklad je možné uviesť už spomínaný meštiansky dom na Hlavnej ulici 97 v Prešove, ktorý sa svojou hmotou dostal na úroveň dnešnej uličnej čiary práve v renesancii, keď ešte predstavoval dve samostatné stavebné jednotky. Na nich je zaujímavé, že ich suterény boli ešte i v renesancii sprístupnené priamo z ulice i keď nie klasickými šijami, ale pravdepodobne schodiskami, situovanými v nároží čelných suterénnych priestorov. Modrá farba takmer úplne prevláda na výkresoch pôdorysov vinohradníckych domov, ktoré boli skúmané v malokarpatských mestečkách. Najzaujímavejším príkladom postupných premien objektu je transformácia vinohradníckeho domu na mestskú radnicu v Modre na Štúrovej ulici 54. [14] (obr.5) Tu sa jednotraktový vinohradnícky dom z polovice 16. storočia s mimoriadne dlhou vínnou pivnicou, dosahujúcou 45 metrov. zmenil dvoma renesančnými a jednou klasicistickou prestavbou na dvojpodlažný objekt L pôdorysu so širokým prejazdom a ďalšou rozľahlou vínnou pivnicou. Aj jeho funkcia sa zásadne zmenila, keď sa z vinohradníckeho domu stala radnica renesančnej Modry, ktorá sa v tom čase opevňovala, ale zároveň zo svojho chráneného územia

vyčlenila pred hradby svoju najstaršiu časť, vrátane pôvodného farského kostola. Rovnakým spôsobom sa „modernizoval“ aj Svätý Jur, keď pred jeho hradbami ostal Neštich s gotickým farským kostolom s jedinečným renesančným oltárom. Renesančné hmoty prevládali aj pri ďalších v Modre skúmaných objektoch na Štúrovej 59, 60, 84 alebo na Dukelskej 4, aj pri vinohradníckom dome v Hlohovci s ďalšou skoro 50 metrov dlhou pivnicou, z ktorého sa neskôr stal hotel Jeleň. (obr.6)

obr.5: Modra, dobová fotografia radnice

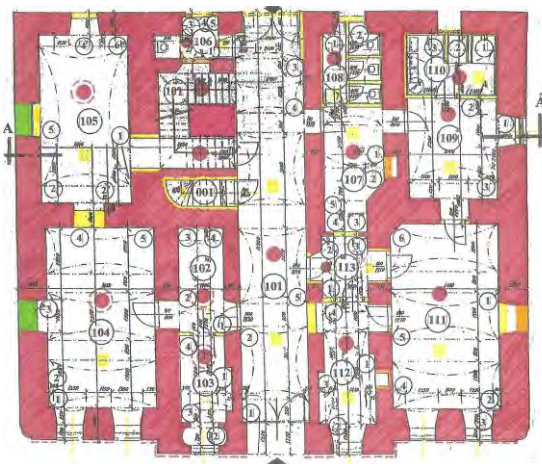
obr.6: Hlohovec, hotel Jeleň, vínná pivnica

Takýto typ vinohradných meštianskych domov pretrvával až do 19. storočia ako potvrdil výskum jedného z posledných zachovaných objektov tohto typu v Bratislave na Obchodnej ulici 70. [15] Dvojpodlažný objekt U pôdorysu s centrálne situovaným prejazdom má až do konca 19. storočia postupne budované pivnice, rovnako ako boli predlžované uličné krídla, kde boli vytvárané bytové jednotky. Tým sa pôvodne vinohradnícky dom stal domom, ktorý je už možné charakterizovať ako polyfunkčný vinohradnícko-bytový. Pri tomto objekte sa zistila existencia sekundárne, v 1. polovici 19. storočia vytvoreného podzemného priestoru, ktorý vybiehal pod uličný priestor, ale nejednalo sa o šijový vstup, nakoľko bol primárne zaklenutý. Takýto, akoby „na čierno“ zväčšovaný suterén sa potvrdil aj v prípade meštianskeho domu na Mierovom námestí 6 v Trenčíne, tu sa však jednalo o starší, minimálne renesančný priestor. Vinohradnícky dom na Obchodnej ulici odráža premenu meštianskeho domu na jeho typologickú odnož, dom bytový, ktorý od polovice 19. storočia začína v mestskej zástavbe prevládať.

Už v období baroka sa vo väčších mestách začínajú stavať mestské palácové stavby, ktoré plynulo prechádzajú do reprezentačných klasicistických meštianskych domov, ktorými vývoj tohto obytného typu vrcholí predovšetkým v Košických objektoch, dokonca s dvoma vnútornými dvormi. Barokové, klasicistické, no predovšetkým eklektické obytné stavby, ktoré ešte môžeme pokladať za klasický typ meštianskeho domu sa stavali predovšetkým v sídlach, ktoré sa plne nerozvinuli v skoršom období, či už na juhu alebo východe Slovenska. Typickou ukážkou honosného meštianskeho domu v menšom sídle je objekt na námestí 1. mája v Štítniku, ktorý bol postavený v jednej stavebnej etape v 2. polovici

18. storočia. (obr.7 a 8) Dvojpodlažná bloková stavba s centrálnym prejazdom má ojedinelo zachovaný interiér a bohato zdobenú fasádu, čo viedlo k pomenovaniu objektu v ÚZPF ako dom patricijký. Tu už je uvažované aj s vybavením podlaží samostatnými záchodmi, ktoré už nie je možné nazývať prevetmi. Ich predchodcami boli v starších skúmaných objektoch záchody uprostred dispozícií, ktoré boli napojené na šachtové zvody vedúce do suterénu. V dome na Hlavnej 97 v Prešove bola z kameňov precízne vymurovaná žumpa pod úrovňou suterénu, (obr.9) v Trenčíne na mierovom námestí 3 priamo v suteréne bola vymurovaná žumpa ako uzavretý priestor štvorcového pôdorysu, ktorý sa podľa potreby vyprázdňoval prebúraním obvodovej stienky a po vyčistení priestoru bol otvor opäť zamurovaný. Pozoruhodne bol vytvorený záchodový systém v bývalom arcibiskupskom paláci v Trnave, kde na odpadovú šachtu bolo napojených viacero záchodov vrátane záchodu pri arcibiskupovej spálni, do ktorého bol prístup cez kamenný renesančný portálik.

obr.7: Štítnik, nám. 1.mája,príčelie

obr.8: Štítnik, nám.1.mája,pôdorys 1.podlažia

Meniace sa spoločensko-ekonomické pomery v 19. storočí vyvolali zmeny i v architektúre obytných stavieb. Meštianske domy ustupovali výstavbe mimo centier situovaným vilám, nižšie vrstvy využívali stále vo väčšej miere budované, často viac podlažné bytové domy. Ako príklad je možné uviesť typický pavlačový dom na Konventnej ulici 5 v Bratislave, [17] ktorý predstavuje objekt z prelomu 19. a 20. storočia s bytovými jednotkami stredného štandardu s už zabudovanými kúpeľňami a záchodmi v každom byte. Nájomné pavlačové domy nižšieho štandardu mali záchody spoločné, na koncoch pavlačí. Na Slovensku úplne ojedinelým príkladom bytového domu je trojpodlažný objekt s pasážou a vnútorným kruhovým átriom na Laurinskej ulici 19 v Bratislave. [18] (obr.10) Táto rozložitá stavba za chrbtom Manderláku, postavená na zvyškoch stredovekej mestskej brány a mosta, je ukážkou bytového domu vyššieho štandardu, ktorý jeho obyvateľom poskytoval pohodlie minimálne na úrovni meštianskych domov. Objekt z 80. rokov 19. storočia s mimoriadne zložitým pôdorysom a dispozíciami bytov mal parter využívaný na obchodné účely a bohato plasticky riešenú fasádu, čo ho v čase výstavby radilo k najhonosnejším stavbám mesta. Ale v rovnakých rokoch sa stavali aj priamo v meste klasické meštianske domy i keď prirodzene modernejšieho dispozičného riešenia. Takým bol aj dom Jozefa Könyökiho, známeho dokumentátora kultúrnych pamiatok, ktorý si ho dal postaviť v širšom centre Bratislavy na Lazaretskej ulici 9. [19] (obr.11,12) Tento jednopodlažný dvojtrakt sa evidentne odlišuje od starších dispozícií, nemal prejazd či prechod a bol napojený na záhradu a nie na vnútorný dvor. Na tomto meštianskom dome sa v posledných rokoch odrážajú viaceré problémy súvisiace s využívaním a obnovou tohto obytného typologického druhu.

Meštiansky dom, spolu s inou obytnou architektúrou, patrí z hľadiska ochrany a starostlivosti v rámci pamiatkového fondu k tomu najproblematickejšiemu. Napriek tomu, že objekty, ktoré môžeme charakterizovať ako meštianske domy s pamiatkovou hodnotou je doposiaľ zachovaných v pozoruhodnom množstve, oficiálna ochrana v zmysle zákona o ochrane pamiatkového fondu sa

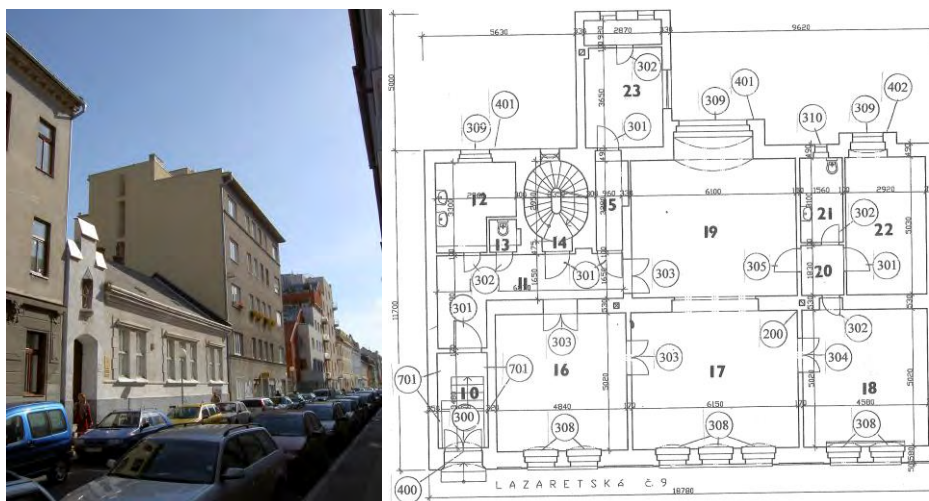

vzťahuje iba na menšiu časť z nich. Svojho času sa zdalo, že aj ľudovej architektúry máme nepreberné množstvo, dnes je popri pamiatkových rezerváciách ťažko hľadať lokality, ktoré by boli charakterizované práve takým druhom stavieb.

obr.9: Prešov, Hlaná ul.97, pohľad do žumpy

obr.10: Bratislava, Laurinská 19, priečelie a Manderlák v pozadí

obr.11: Bratislava, Lazaretská 9, Konyokiho dom, fasáda

obr. 12: Bratislava, Lazaretská 9, pôdorys 1.podlažia

Ono sa zdá, že v prípade meštianskych domov je situácia diametrálne odlišná, že v centrách miest neprichádza do úvahy likvidácia takýchto stavieb i keď nie sú chránené zákonom. Opak je pravdou. Ukazuje sa, že niektoré objekty aj keď sú pamiatkovo chránené, nie sú imúnne voči zásahom, ktoré z pamiatky robia podnož novostavby i to perforovanú novými prierezmi, alebo sú nahrádzané replikami alebo novotvarmi. Národným príkladom je vyššie spomínaný Könyökiho dom, ktorý napriek tomu, že bol na poslednú chvíľu zaradený medzi pamiatky, dostal viacpodlažnú nadstavbu a nový prejazd do záhrady, ktorá dostala do podzemia parking. Priamo v bratislavskej mestskej pamiatkovej rezervácii bol na Uršulínskej ulici meštiansky dom nahradený replikou a nadstavbou. Tu ani tak nešlo o jeho pamiatkové hodnoty ako skôr o vnášanie pseudohistorických stavieb do skutočne historickej zástavby. Ale zdá sa, že v súčasnosti sa takýto prístup stáva nosným trendom v ochrane pamiatkového prostredia a to nie len u nás. Tieto uvedené príklady nie sú ojedinelé a tak je si potrebné ešte včas uvedomiť, že jedným z momentov záchrany meštianskej architektúry je jej objektívne celoplošné zhodnotenie a následné zaradenie skutočne hodnotných objektov do pamiatkového fondu. I keď na príklade Könyökiho domu je zrejmé, že ani to nemusí stačiť. Ak v minulosti sa nám zdal nadbytok ľudovej

architektúry ako dôvod na laxedný prístup k jej ochrane, dnes sa niektorí so zdesením pozeráme na zánik industriálu. Tiež kvôli tomu, že sa oň začíname zaujímať až v 5 minút po dvanástej.

Ale skúsme si naznačiť problémy, ktoré sa pri ochrane, obnove a využití meštianskej obytnej architektúry vynárajú. Nie je to len jej početnosť, ale predovšetkým pôvodná funkcia, situovanie a perspektívne možnosti využitia. Ruiny hradov ostanú z väčšej časti ruinami ako exponáty samy o sebe, prípadne sa časť z ich priestorov zastreší, aby vznikli expozičné priestory. Tu pri citlivom prístupe k obnove by nemalo dôjsť k znehodnoteniu pamiatkových hodnôt, ak sa podarí vyhnúť stále žiadanejším znovuvstýčovaniu dávno zaniknutých hmôt bášť, palácov, kaplniek, ktoré sa chcú tváriť až príliš pôvodne. Podobne niet dôvodu obávať sa prílišných zásahov do sakrálnych stavieb, kde zmeny súvisiace predovšetkým s 2. vatikánskym koncilom už dávno urobili svoje...A zmena náplne sakrálnych kultúrnych pamiatok je možno otázkou až vzdialenejšej budúcnosti.

Meštianske domy sú príliš „živou“ a vzhľadom k situovaniu v urbanizme všetkých historických miest i príliš „žiadanou“ zložkou pamiatkového fondu. Z toho vyplýva silná tendencia ich maximálneho exploatovania od suterénov po podkrovné priestory a špecializovaní developeri vedia „ako na to“. Nie sú z toho vylúčení ani vlastníci objektov, ktorých snaha je svoje pamiatky využívať tak, aby to zodpovedalo ich optimálnym požiadavkám. A väčšina z nich vie, že napriek tomu, že sú vlastníckmi pamiatky, ktorej ochrana je verejným záujmom, ich byť je ich hradom do ktorého nikoho nemusia vpustiť... Ešte celkom nevymizlo z pamäti ako si Rezešovci budovali v Banskej Štiavnici v historickej stavbe bazén. A tak predovšetkým pred odbornou pamiatkarskou obcou sa už desaťročia vynárajú problémy, ktorých riešenie, spravidla kompromisné, si vyžaduje veľa energie, empatie, ale aj poznania skutočných pamiatkových hodnôt.

Vymenujme si v skratke, ktoré kolízne momenty sa pri obnove meštianskych domov vyskytujú. Je to predovšetkým zmena pôvodnej obytnej funkcie na výrazne odlišnú, v lepšom prípade na kombinovanú, kde sa aspoň sčasti zachová obytná funkcia a tým sa objekt úplne nevyľudní a má v sebe zachovaný celodenný život. Nezávisle na zmene či zachovaní funkcie sa permanentne objavujú požiadavky na zmenu dispozície a modernizáciu interiérov. S tým súvisia snahy meniť rozmery dverných a okenných otvorov, výplní a podláh. Celkom prirodzená je požiadavka výmeny inžinierskych sietí. Tendencie využívať i podkrovia vedú nie len do zásahov či nahrádzaniu krovových konštrukcií, ale i vytváraní normám zodpovedajúcich prístupových vertikálnych komunikácií do novovytvorených priestorov a perforácii strešného plášťa. A ak je tendencia smerovať k maximálnemu využitiu celej parcely alebo aspoň jej dvorovej časti, investor nalieha na jej prekrytí, aby mal zaručenú možnosť celoročnej prevádzky na čo najväčšej ploche. Najradikálnejšou požiadavkou je snaha zvýšiť podlažnosť celého meštianskeho domu. A čomu sa dá z týchto požiadaviek vyhovieť a čomu nie?

Každá pamiatka a teda aj meštiansky dom je špecifickou stavbou, ktorá si vyžaduje individuálny prístup k jej využitiu i obnove. základné princípy pamiatkovej starostlivosti, ak o nich ešte v súčasnosti môžeme hovoriť, by však mali platiť. Zároveň by sme si mali uvedomiť aj fundamentálne kritérium, že pamiatka je tu pre človeka a nie naopak a čo najúprimnejšie sa s ním aj stotožniť. Tým druhým kritériom je objektívne, zdôrazňujem objektívne poznanie pamiatkových hodnôt každej obnovovanej pamiatky, ktoré môže vyplývať spravidla iba z architektonicko-historického a v prípade potreby aj z umelecko-historického a archeologického výskumu. Iba na základe týchto dvoch kritérií a princípu maximálnej úcty k originálnej, historickej matérii pamiatky (i keď tento pojem nie je zakotvený v pamiatkovom zákone ani po jeho novelizácii) je možné zodpovedne pristúpiť k rozhodovaniu o každej dielčej požiadavke investora obnovy. To však neznamená, že z každého zachovaného historického artefaktu je nutné robiť fetiš. Nie každá priečka, okenná výplň či väzba v krove musí byť rešpektovaná, ak bude obmedzovať primerané zvýšenie štandardu bytovej jednotky alebo prevádzky v meštianskom dome. A nie každá snaha o zvýšenie štandardu musí byť nadradená pamiatkovým hodnotám historického objektu. Na to je tu odborná inštitúcia, kvalifikovane interpretujúca základné kritériá obnovy každej pamiatky a teda i meštianskeho domu. S vedomím, že všetko, zachovanie i užívanie pamiatky je tu pre človeka.

Poznámky:

- [1] Zborník Pamiatky Trnavy a Trnavského kraja, vychádzajúci každoročne od roku 1997
- [2] Urbanová, N.: Základy stredovekých miest. Urbanistická štruktúra,. In: Gotika, SNG, Slovart 2005, s.71-85
- Urbanová,N.: Urbanizmus a architektúra miest v období renesancie. In: Renesancia, SNG, Slovart 2009, s. 247-270
- [3] Cónová,I,- Lacková,D. a kol.:Terminologický slovník unifikovaných názvov urbanizmu, architektúry a nehnuteľných výtvarných diel, PÚ SR 1999
- [4] Postupne vydávaný Slovník súčasného slovenského jazyka vydavateľstvom VEDA
- [5] Gojdič,I.: Trnava, bývalý arcibiskupský úrad - architektonicko-historický výskum interiérov, 2002, archív KPÚ Trnava
- [6] Gojdič,I.- Smatanová,J.: Bratislava, Ventúrska 10 – architektonicko-historický výskum, 2012, archív KPÚ Bratislava
- [7] Gojdič,I.: Rožňava, nám.Baníkov, meštiansky dom, architektonicko-historický výskum, 2011, archív KPÚ Košice
- [8] Gojdič,I.-Zvedelová,K.-Danák,R.: Trenčín, Mierove nám.3 . meštiansky dom, architektonicko-historický výskum, 2006, archív KPÚ Trenčín
- [9] Gojdič,I.-Timková,M.-Danák,R.: Prešov, Hlavná ul.97, meštiansky dom – architektonicko-historický výskum, 2004, archív KPÚ Prešov
- [10] Gojdič,I.-Zvedelová,K.-Gažiová,E.: Trenčín, Mierove nám.17, meštiansky dom – architektonicko-historický výskum, 2007, archív KPÚ Trenčín
- [11] Urbanová,N.: Trenčín, Mierove nám.12, meštiansky dom – architektonicko-historický výskum, 1993, archív KPÚ Trenčín
- [12] Gojdič,I.- Tihányi,J.: Košice, Bominikánske nám.11, meštiansky dom – architektonicko-historický výskum, 2008, archív KPÚ Košice
- [13] Gojdič,I.-Zvedelová,K.: Hlohovec, nám. Sv. Michala 1, hotel Jeleň – architektonicko-historický výskum, 2003, archív KPÚ Trnava
- [14] Gojdič,I.-danák,R.-Muráriková,M.: Modra, Štúrova 54, bývalá radnica-architektonicko-historický výskum, 2004, archív KPÚ Bratislava
- [15] Gojdič,I.-Paulusová,S.: Bratislava, Obchodná 70, vinohradnícky dom – architektonicko-historický výskum, 2012, archív KPÚ Bratislava
- [16] Gojdič,I.-Smatanová,J.-Haviar,T.: Štítnik, nám.1.mája, patricijský dom, architektonicko-historický výskum, 2010, archív KPÚ Košice
- [17] Gojdič,I.-Tihányi,J.: Bratislava, Konventná 5, nájomný dom – inventarizácia architektonických prvkov a detailov, 2007, archív KPÚ Bratislava
- [18] Gojdič,I.: Bratislava, Laurinská 19, bytový dom – architektonicko-historický výskum, 2011, archív KPÚ Bratislava
- [19] Gojdič,I.: Bratislava, Lazaretská 9, meštiansky dom – inventarizácia architektonických prvkov a detailov, 2006, archív KPÚ Bratislava

Ing. arch. Ivan GOJDIČ
Katedra dejín a teórie umenia
Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 918 43 Trnava
e-mail: igojdic@gmail.com
tel.: 0905 963 598

Ing. arch. Lýdia KUBEKOVÁ

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, Bratislava

Pamiatkový výskum – prípravná dokumentácia obnovy meštianskeho domu

Abstrakt: Príspevok predkladá stručný prehľad o pamiatkových výskumoch, ktoré sú jedným z podkladov pripravovanej obnovy národných kultúrnych pamiatok a zhrnutie 10-ročných skúseností práce Pamiatkového úradu Slovenskej republiky.

Kľúčové pojmy: pamiatkový výskum, oprávnená osoba, pamiatková hodnota

Nadobudnutím platnosti zákona č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov (zákon č. 479/2005 Z. z., zákon č. 208/2009 Z. z. a zákon č. 262/2011 Z. z.) došlo u nás k významnej zmene v organizácii ochrany pamiatkového fondu. Zákonom prijaté zmeny sa výrazne prejavili nie len v organizačných zmenách ale aj spôsobe realizovania pamiatkových výskumov na Slovensku. Spôsob a podmienky vykonávania pamiatkových výskumov, ako aj možnosť získania osobitnej odbornej spôsobilosti, na základe ktorej je možné vykonávať pamiatkový výskum, sú definované v § 35 - § 40 pamiatkového zákona a vo vyhláske Ministerstva kultúry Slovenskej republiky č. 253/2010 Z. z., ktorou sa vykonáva zákon o ochrane pamiatkového fondu.

Pamiatkový výskum je odborná činnosť zameraná na získavanie poznatkov o kultúrnych pamiatkach, pamiatkových územiach, archeologických nálezoch a o archeologických náleziskách a jej výsledky sú spracované vo výskumnej dokumentácii. Vykonáva sa spravidla v prípravnej fáze, pred obnovou a reštaurovaním kultúrnych pamiatok, pred úpravou nehnuteľností v pamiatkových územiach, na záchranu archeologických nálezov, na vypracovanie zásad ochrany pamiatkových území a na vedecké a dokumentačné účely. Výskumná dokumentácia je jednou z prípravných dokumentácií, ktoré tvoria podklad pre samotné spracovanie projektovej dokumentácie stavebnej obnovy.

Cieľom pamiatkového výskumu je predovšetkým ochrana pamiatkových hodnôt ohrozených plánovanou činnosťou. Jeho úlohou je získať poznatky o histórii pamiatkového fondu, popísať a vyhodnotiť jeho stavebný vývoj, hodnotné prvky, pamiatkové hodnoty a to všetko veľakrát skryté pod nánosom novších kultúrnych vrstiev. Služí na včasné odkrytie a na komplexné definovanie pamiatkových hodnôt odkrytých výskumom a na návrh vhodného spôsobu ich ochrany a prezentácie. Jeho zistenia sú potrebné k ďalšiemu rozhodovaniu o zámeroch vlastníka a užívateľov pamiatkového fondu.

Pamiatkový výskum môže byť:

- umelecko-historický
- architektonicko-historický
- urbanisticko-historický
- archeologický

V zásade má pamiatkový výskum tri základné fázy. Prvou je terénny výskum alebo prieskum, pri ktorom sa získajú primárne informácie a pri archeologickom výskume sa vyzdvihnú archeologické nálezy. Ďalšou fázou je spracovanie a vyhodnotenie terénneho výskumu a tretia fáza spracovanie výskumnej dokumentácie.

So samotnej obnovy nehnuteľných pamiatok vyplýva často potreba úzkej previazanosti viacerých druhov výskumov, napríklad architektonicko-historického s archeologickým, či umelecko-historického

s reštaurátorskou obnovou výtvarných prvkov, pričom niektoré výskumy sa zároveň aj vzájomne prekrývajú.

O povinnosti vykonať pamiatkový výskum rozhoduje príslušný krajský pamiatkový úrad (KPÚ). V rozhodnutí určí povinnosť vykonať pamiatkový výskum vlastníkovi alebo stavebníkovi a ten sa dohodne na jeho vykonaní s oprávnenou osobou, ktorú si sám vyberie. Tieto dve strany uzavru zmluvu. Náklady na výskum, okrem výnimiek uvedených v pamiatkovom zákone (§ 38) je povinný uhradiť vlastník alebo stavebník.

Pamiatkový výskum smie vykonať iba oprávnená osoba s osvedčením o osobitnej odbornej spôsobilosti. Fyzická osoba získa osvedčenie o osobitnej odbornej spôsobilosti po splnení zákonom určených podmienok. Archeologický výskum smie vykonať iba oprávnená právnická osoba prostredníctvom fyzickej osoby s osvedčením o osobitnej odbornej spôsobilosti. Oprávnenou právnickou osobou je Archeologický ústav SAV a iné právnické osoby (36) na základe oprávnenia udeleného Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky.

Zoznam oprávnených osôb na vykonávanie pamiatkového výskumu je prístupný na internetových stránkach Pamiatkového úradu Slovenskej republiky a na stránkach Ministerstva kultúry Slovenskej republiky (MK SR). V súčasnosti oprávnenie na vykonávanie architektonicko-historických výskumov má 42 osôb, na vykonávanie umelecko-historických výskumov 36 osôb, na urbanisticko-historický 17 osôb, na archeologický 113 osôb.

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky (PÚ SR) tiež spracoval a sprístupnil na svojej internetovej stránke www.pamiatky.sk metodické materiály k výskumným dokumentáciám, ktoré dopĺňajú a ozrejmuju požiadavky stanovené vyhláškou MK SR č. 253/2010 Z. z.

Súčasťou výskumnej dokumentácie musí byť stanovisko PÚ SR k výsledkom výskumu. Toto stanovisko, ktoré hodnotí kvalitu pamiatkového výskumu je vydávané na základe posúdenia Odborno-metodickej komisie PÚ SR (OMK). Uvedený systém zabezpečuje PÚ SR možnosť kontroly a udržiavania kvality výskumov, ktoré realizujú prevažne privátni bádatelia. Zároveň umožňuje kontrolu dodržania rozsahu výskumu, jeho zosúladienie s požiadavkami príslušných rozhodnutí krajských pamiatkových úradov a aktuálne aj zabezpečenie najnovších údajov do databázy Ústredného zoznamu pamiatkového fondu. Príslušný krajský pamiatkový úrad následne vydáva k výskumnej dokumentácii záväzné stanovisko. Stanoviská PÚ SR k výskumným dokumentáciám obsahujú vyjadrenie ku kvalite spracovania výskumu so stručným zhodnotením prínosu, vyjadrenie k návrhu obnovy, resp. k navrhovanému spôsobu prezentácie pamiatky a posúdenie či je navrhovaná prezentácia v súlade so zachovaním pamiatkových hodnôt, ktoré výskum špecifikoval.

Vyhodnotenie pamiatkových výskumov meštianskych domov na základe činnosti OMK

Z doterajšieho pôsobenia OMK, zriadenej v marci 2003, vyplývajú niektoré poznatky, ktoré môžu mať širší dosah pre hodnotenie činnosti v oblasti pamiatkových výskumov meštianskych domov. Na Slovensku máme v Ústrednom zozname pamiatkového fondu ako nehnuteľné národné kultúrne pamiatky evidovaných 2380 meštianskych domov. V priebehu rokov 2003-2012 komisia posúdila spolu 245 výskumov meštianskych domov:

- 2003 - 21 výskumov
- 2004 - 26 výskumov
- 2005 - 28 výskumov
- 2006 - 33 výskumov
- 2007 - 28 výskumov
- 2008 - 22 výskumov
- 2009 - 19 výskumov
- 2010 - 15 výskumov
- 2011 - 27 výskumov
- 2012 - 26 výskumov

obr. 1: Ukážka z pamiatkového výskumu meštianskeho domu na Ulici Andreja Kmeťa 5 v Banskej Štiavnici

Z celkového počtu 245 výskumov meštianskych domov bolo v pamiatkových rezerváciách skúmaných 199 meštianskych domov (Banská Bystrica – 5, Banská Štiavnica – 30, Bardejov – 12, Bratislava – 37, Košice – 68, Kremnica – 7, Kežmarok – 2, Levoča – 11, Podolíneec – 1, Prešov – 3, Trnava – 13, Trenčín – 6, Žilina – 3, Svätý Jur – 1), v pamiatkových zónach 40 meštianskych domov (Modra – 10, Stará Ľubovňa – 4, Spišské Podhradie – 9, Skalica – 3, Lučenec – 1, Nové Mesto nad Váhom – 1, Hniezdne – 2, Spišská Nová Ves – 1, Sabinov – 2, Krupina – 1, Rožňava – 1, Hlohovec – 1, Komárno – 1, Nitra – 2, Spišské Vlachy – 1) a mimo pamiatkových území 6 meštianskych domov (Pezinok – 4, Levice – 1, Smežany – 1).

Najviac výskumov bolo realizovaných v najväčších sídlach, kde je aj najväčšie množstvo pamiatok a zvýšená investorská činnosť, t. j. v Bratislave a Košiciach. Oproti tomu prekvapuje relatívne nízky počet realizovaných pamiatkových výskumov v Prešovskom kraji s najväčším počtom pamiatok v rámci celého územia Slovenska ale aj v Nitre, či Trnave, kde je v súčasnosti značne zvýšená investorská činnosť.

Pozitívom činnosti OMK v uplynulých rokoch je dosiahnutie určitej štandardnej kvality architektonicko-historických a umelecko-historických výskumov.

Centrálne posudzovanie výskumov v rámci celého územia Slovenska garantuje jednotnosť a umožňuje PÚ SR získať prehľad. Súčasne sa tým investorovi potvrdzuje kvalita spracovaného materiálu a opodstatnenosť vynaložených finančných prostriedkov.

Z hľadiska praxe sa ukazuje predkladanie výskumov na posúdenie OMK ako časovo značne náročné a zdržiavajúce proces pamiatkovej obnovy. Pokiaľ priebeh pamiatkového výskumu sleduje príslušný KPÚ vykonávajúci štátny pamiatkový dohľad, možno by stálo za zváženie ponechať len na KPÚ posúdenie výskumov vydanie záväzného stanoviska k výskumnej dokumentácii. Avšak otázne je, nakoľko by bola takouto zmenou zabezpečená záruka dostatočnej kvality a relatívnej jednotnosti úrovne výskumných dokumentácií v rámci Slovenska, a či by postupne nedochádzalo k jej znižovaniu podmienenému rozličným tlakom. V prípade náročných, nejednoznačných či sporných materiálov, by potom mala byť vytvorená možnosť, aby tieto boli naďalej na podnet KPÚ predkladané na posúdenie OMK. Rovnako by mal existovať aj systém celoslovenskej evidencie realizovaných pamiatkových výskumov.

Pamiatkový zákon špecifikuje podmienky získania osobitnej odbornej spôsobilosti a okrem iného stanovuje aj požiadavku na najmenej tri roky odbornej praxe v oblasti pamiatkového výskumu, ktorú je potrebné doložiť spracovanými výskumnými dokumentáciami. Pred získaním tejto spôsobilosti sa môže budúci výskumník podieľať na výskume len ako spolupracovník inej oprávnenej osoby. V súčasnej praxi architektonicko–historických a umelecko–historických výskumov je takáto „výučba“ nových výskumníkov minimálna. Z súčasnosti je prax taká, že v oblasti pamiatkových výskumov nie je prepracovaný systém výchovy a získavania praxe budúcich výskumníkov. Do istej miery sa to darí v prípade architektonicko–historických výskumov riešiť na Trnavskej univerzite, kde odbornú garanciu študentov a neskôr aj ukončených absolventov zastrešuje Ing. arch. Ivan Gojdič. V rámci odbornej praxe sú tu študentom vysvetľované nevyhnutné základy výskumnej činnosti priamo v teréne počas prebiehajúcich pamiatkových výskumov.

Pokusom riešenia daného problému bola tiež iniciatíva Fakulty architektúry STU v Bratislave, ktorá v roku 2007 zorganizovala kurzy Obnovy architektonického dedičstva zamerané aj na urbanisticko–historický a architektonicko–historický výskum pre uchádzačov o odbornú spôsobilosť v oblasti pamiatkových výskumov.

Prax však vyžaduje vytvorenie systematickej výučby budúcich výskumníkov, či už v rámci magisterského alebo postgraduálneho štúdia našich vysokých škôl. Súčasťou takéhoto štúdia by mala byť, v rámci zabezpečenia nevyhnutnej praxe študentov, aj ich priama účasť na spracovávaní pamiatkových výskumov pod vedením odborníkov, ktorí už danú odbornú spôsobilosť získali.

Odborná činnosť PÚ SR

Mimo pamiatkovým zákonom špecifikovaných druhov pamiatkových výskumov je pre výkon špecializovanej štátnej správy v oblasti pamiatkovej ochrany nevyhnutné dôkladné poznanie a dokumentovanie pamiatkového fondu.

V súčasnosti je jednou z hlavných činností PÚ SR „*Revízia ústredného zoznamu pamiatkového fondu*“. Je základným výskumom pamiatkového fondu SR a aj keď neobsahuje všetky náležitosti pamiatkového výskumu, tak ako sú špecifikované vo vyhláske MK SR uplatňujú sa pri jej realizácii výskumné metódy pamiatkového výskumu ako analýza a syntéza historických prameňov, dokumentov (historické katastrálne mapy, pôvodné zamerania a plány a návrhy úprav objektov, kanonické vizitácie atď.), a literatúry v konfrontácii s vizuálnou obhliadkou objektu a s príslušnou fotodokumentáciou, čo sa približuje požiadavkám nedeštruktívneho obhliadkového výskumu. Jej súčasťou je spracovanie tzv. aktualizáčného listu ku každej národnej kultúrnej pamiatke.

Tento základný výskum nenahrádza pamiatkový výskum definovaný v § 35 pamiatkového zákona, má však veľký význam pre poznanie pamiatkového fondu a jeho pamiatkových hodnôt.

Ing. arch. Lýdia KUBEKOVÁ
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 814 06 Bratislava
e-mail: lydia.kubekova@gmail.com
tel.: 0905 841 252

doc. Ing. arch. Jarmila LALKOVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Determinanty voľby využitia meštianskej architektúry

Abstrakt: Zámer nového využitia historickej meštianskej architektúry má zásadný dopad na zachovanie jej pamiatkových hodnôt a spôsob jej obnovy. V prípade voľby nevhodnej funkcie sa z plánovanej pamiatkovej obnovy stáva adaptácia, s neprimeranými zásahmi do hmotovo-priestorového i dispozičného riešenia stavby, čím sa narúša jej integrita a autenticita, teda dochádza k strate jej najvýznamnejších hodnôt. Ako najmenej problematická je pamiatková obnova pri zachovaní pôvodnej funkcie, resp. využití s obdobnými priestorovými i prevádzkovými nárokmi. Mimoriadny význam má zachovanie, alebo prinavrátenie obytnej funkcie do objektov meštianskych domov, ktorá prinavracia plnohodnotný život do historických jadier našich miest.

Kľúčové pojmy: meštianska architektúra, pamiatková obnova, adaptácia, autenticita, integrita, pamiatkové hodnoty, polyfunkčné využitie, bývanie v historickom jadre

Úvod

Zámer nového využitia každej historickej architektúry má zásadný dopad na zachovanie jej pamiatkových hodnôt, ale i na metodický prístup k jej pamiatkovej obnove. Ako najmenej problematické zostáva riešenie, kedy sa v podstate nemenia funkcie, alebo je navrhnuté nové funkčné využitie obdobného charakteru, a teda nie sú kladené požiadavky na nové pôdorysné a priestorové usporiadanie. Pri obnove **živých pamiatok**, kedy architektúra sama o sebe nie je muzeálnym exponátom, je nutné počítať s určitým kompromisom a to na základe potreby modernizácie jej primeraného technického vybavenia. V prípade polyfunkčnej meštianskej architektúry ide o zabezpečenie nárokov na hygienu, primeraného tepelného i svetelného režimu, požiaru bezpečnosť, likvidáciu zdravie ohrozujúcich faktorov, zabezpečenie dostupnosti i pre imobilných. Z hľadiska stavebne technického ide o zabezpečenie stability a funkčnosti všetkých konštrukcií. Všetky tieto zásahy by mali byť realizované na základe dôkladného poznania hodnôt a vývoja predmetného objektu so snahou ich nenarušenia a zachovania jeho autenticity a integrity. V takom prípade môžeme hovoriť **o rekonštrukcii s primeranou modernizáciou zodpovedajúcej pamiatkovej obnove.**

Z hore uvedeného vyplýva, že návrh budúceho využitia zásadne determinuje správnosť prístupu k obnove kultúrnej pamiatky (a nielen objektov zapísaných v ÚZPF) a je potrebné ihneď v počiatočnom štádiu plánovanej obnovy správne vyhodnotiť dopad zmien a potrebných stavebných úprav pri voľbe budúceho využitia. Táto úloha je postavená na správnom, odbornom a predvídavom vyhodnotení zámeru, kompetetným pamiatkovým orgánom – príslušným krajským pamiatkovým úradom. Takýto prístup zabezpečuje i platná legislatíva v ustanovení §32 Obnova kultúrnej pamiatky Zákona č. 49 / 2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu

„(2) *Pred začatím obnovy je vlastník kultúrnej pamiatky povinný krajskému pamiatkovému úradu predložiť žiadosť o rozhodnutie o zámere obnovy.....*

(3) *K žiadosti o vydanie rozhodnutia o zámere obnovy priloží vlastník zámer obnovy, ktorý obsahuje identifikačné údaje o kultúrnej pamiatke, majetkovoprávne údaje o kultúrnej pamiatke, **plánované budúce využitie kultúrnej pamiatky a špecifikáciu predpokladaných zmien kultúrnej pamiatky***

(4) *V rozhodnutí o zámere obnovy podľa odseku 2 krajský pamiatkový úrad uvedie, **či navrhovaný zámer je z hľadiska záujmov chránených pamiatok týmto zákonom prípustný**, a určí podmienky, za ktorých možno predpokladaný zámer obnovy pripravovať a vykonávať tak, aby sa kultúrna pamiatka neohrozila, nepoškodila alebo nezničila, najmä či tento zámer obnovy možno pripravovať iba na základe výskumov a inej prípravnej dokumentácie a projektovej dokumentácie.*

Uplatnenie pamiatkového zákona dáva teda už v zárodku, pri predstavení zámeru obnovy, šancu ochrániť pamiatku pred neadekvátnymi zásahmi, ktoré nevhodná funkcia nutne vyvoláva. Pamiatkový zákon teda dal zodpovednosť a právomoc kompetentným pamiatkovým úradom rozhodnúť o ďalšom osude pamiatok a uplatnení správnej metodiky, vhodnosti navrhovanej funkcie, primeranosti stavebných zásahov i dôsledkov jej uplatnenia. Tejto zodpovednosti by mala byť i adekvátne odbornosť pracovníkov, ktorý sa v úlohe pamiatkara metodika na príprave obnovy zúčastňujú. [1] Pripomínam, že sa to týka primerane i nezapísaných objektov, ktoré sú súčasťou legislatívne chráneného územia (pamiatkové rezervácie, pamiatkové zóny, ochranné pásma).

Pamiatková obnova meštianskej architektúry?

Súčasná renesancia návratu do historických jadier miest i v našom prostredí, prináša nebývalé nároky nielen na pamiatkovú obnovu, ale predovšetkým na adaptácie meštianskej i palácovej architektúry pre komerčné využitie. Nové vlastnícke vzťahy, zväčša bez väzby na tradície, uplatňujú zmeny využitia, ktoré spolu s nárokmi dnešných noriem a vyhlášok vyvolávajú zásadné zmeny v dispozičnom i priestorovom riešení historickej architektúry. Je to však i potreba dopravy, parkovania, bezpečného sprístupnenia podkrovia, pivničných priestorov, komfortného vertikálneho prepojenia výťahmi, zásobovanie prevádzok, segregácia obchodnej činnosti od obytnej časti, uplatnenie nových technológií a materiálov.

Komerčné využitie prináša i snahu po maximálnom využití všetkých disponibilných priestorov, ako je využitie podkrovia, situovanie prevádzok do bývalých pivničných priestorov (vinárne, reštaurácie, kluby, wellness centrá a ich prevádzkové a skladové priestory, podzemné parkoviská), celoročné využitie nádvorí ich preskleným prekrytím. Je to i snaha po vytvorení nových priestorov formou dostavieb a nadstavieb. Tieto požiadavky kladú zvýšené nároky nielen na základné technické vybavenie, ale i nároky na klimatizačné zariadenia, náročné vykurovacie systémy, požiarne a bezpečnostné signalizácie. Všetko toto si následne vyžaduje nové priestory a rozvody realizované formou prestupov historickými konštrukciami a stavebné úpravy, ktoré nemajú charakter pamiatkovej obnovy. Takéto zámery, ale už i množstvo takýchto realizácií, nie je možné označovať za pamiatkovú obnovu respektíve rekonštrukciu. Ide o stavebné zmeny v zmysle stavebného zákona. Ich charakter má formu **adaptačnú, modernizačnú, ale i novej tvorby v historickom prostredí**. (obr. 1. a 2.)

pred zahájením rekonštrukčných prác

s realizovanou nadstavbou a adaptáciou interiérov

obr.1, 2: Nadstavba paláca Motešických v Bratislave, Gorkého ulica č. 5 a Laurinská ulica č. 8,
Č. pamiatky v ÚZPF: 27/0, rok realizácie 2010
zdroj: foto archív autora

Zostáva otázkou, kedy adaptácia zostáva na pozícii pamiatkovej obnovy kultúrnej pamiatky. Preto znovu dávam do pozornosti, že **plánovaná nová funkcia predurčuje charakter stavebných úprav i náročnosti technického vybavenia, a s tým spojených zásahov do podstaty a integrity pamiatky**.

Pri tejto príležitosti je potrebné upozorniť na nedôslednosť a neujasnenosť pojmu **obnova kultúrnej pamiatky v zmysle Zákona č. 49 / 2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu**, §32 Obnova kultúrnej pamiatky a jeho vzájomného neprepojenie so **Stavebným zákonom**. [2]

(1) *Obnova kultúrnej pamiatky (ďalej len „obnova“) podľa tohto zákona je súbor špecializovaných odborných činností, ktorými sa vykonáva údržba, konzervovanie, oprava, adaptácia a rekonštrukcia kultúrnej pamiatky alebo jej časti.*

Pripomeňme si čo znamená obnova pamiatky:

REKONŠTRUKCIA: (z latinského – obnova pôvodného stavu) je celková obnova smerujúca k zachovaniu architektonických (kompozičných, dispozičných, priestorových), technických, konštrukčných, výtvarných a kultúrne spoločenských hodnôt pamiatky. V rámci rekonštrukcie sa v prípade potreby dopĺňajú zaniknuté časti stavby v ich pôvodnom slohovom výraze alebo náznaku. Podľa toho, o aké podklady sa rekonštrukcia opiera, rozoznávame rekonštrukcie exaktné, analogické a hypotetické. V prípade obnovy nezachovaných častí pamiatky a nedostatočných podkladov pre exaktnú rekonštrukciu je možné postupovať pri obnove metódou renovácie. Hypotetické rekonštrukcie je žiaduce z pamiatkovej praxe vylúčiť.

RENOVÁCIA: je doplnenie chýbajúcej časti **novotvarom**, resp. zhodnotenie pamiatky novým umeleckým počínom. Ani tu však nemôže byť tvorivý prejav autora neobmedzený a mala by byť uplatnená zásada kontextuálnej tvorby.

V zmysle Stavebného zákona uvedené činnosti predstavujú:

REKONŠTRUKCIA podľa Stavebného zákona všeobecne „je zmenou stavby – stavebnou úpravou, ktorou sa spravidla prispôsobuje hmotná a výtvarná podoba stavebných konštrukcií pôvodnému stavu, teda ide prevažne o odstránenie následkov opotrebovania, prípadne havárie.“

Pri rekonštrukciách sa zachováva vonkajšie pôdorysné a výškové ohraničenie stavby.“

MODERNIZÁCIA podľa Stavebného zákona : „sú také úpravy, pri ktorých sa prevažne uplatňujú prvky technického pokroku, spravidla sa nahrádzajú časti základného prostriedku modernejšími, aby sa odstránili následky opotrebovania spôsobené technickým rozvojom, zvyšuje sa vybavenosť a zvyšuje sa jeho využiteľnosť. Pokiaľ sa zachováva pôdorysné a výškové ohraničenie ide taktiež o stavebné úpravy“

UDRŽIAVACIE PRÁCE podľa Stavebného zákona „sú také práce ktorými sa stavba udržiava v dobrom stave a aby sa čo najviac predĺžila jej užiteľnosť.“

OPRAVY podľa Stavebného zákona: „sú také práce ktorými sa odstraňuje opotrebenie a poškodenie za účelom prevádzky schopného stavu. Obnovuje sa prevádzková kvalita, úžitkovosť a bezpečnosť“.

ADAPTÁCIA podľa Stavebného zákona : „**ako zmena stavby** je stavebnou úpravou, ktorou sa spravidla prispôsobuje priestorové usporiadanie stavebných konštrukcií novým prevádzkovým požiadavkám. I v tomto prípade sa zachováva vonkajšie pôdorysné a výškové ohraničenie stavby.“

Kým údržbu, konzervovanie a opravy považujeme za samozrejme povinnosti vlastníka, ktorý ich realizuje v záujme prevádzkovej schopnosti stavby a ich realizáciou nedochádza k zmene stavby. **Vážnejším zásahom je adaptácia, neraz vedúca k strate integrity.** V zmysle stavebného zákona tu ide o prispôbenie stavby novým prevádzkovým požiadavkám. Tieto sa realizujú na úkor historického priestorového i dispozičného usporiadania i zmien v stavebných konštrukciách. Teda nie je pravdou, že ide o **obnovu pamiatky (rekonštrukciu)**, ale ide o jej prispôbenie novej situácii. Musíme si položiť otázku, kedy takýto prístup z hľadiska ochrany pamiatkového fondu je prijateľný?

Na druhej strane, pokiaľ si chceme zachovať náš historický fond formou „**živých pamiatok**“ musíme počítať s neustálou zmenou sledujúcou súčasné trendy životného štýlu a nárokov predovšetkým vo forme technického vybavenia a komfortu, tak ako sa zmeny odohrávali i celé predchádzajúce obdobia. O takýchto premenách svedčia i slohové premeny predmetného typologického druhu, ktorý vždy reagoval na životné potreby i estetické názory svojich užívateľov. Pamiatkové výskumy nám tieto

premeny jednoznačne preukazujú. Tieto zmeny je však potrebné konať s patričnou úctou k hodnotám kultúrneho dedičstva a k hodnotám priradovať nové hodnoty primeranej estetické a výtvarnej hodnoty.

Z tohto titulu je nevyhnutné konkretizovať a objektivizovať kultúrne hodnoty predmetného stavebného diela pomocou urbanisticko-historického, architektonicko-historického, umelecko-historického i archeologického výskumu a ich návrhov na obnovu. Predmetom poznania hodnôt by však nemali byť iba objekty už zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu, ale celý stavebný fond v rámci legislatívne chráneného historického územia. [3] Takúto potrebu môžeme potvrdiť i neslávne známym prípadom nadstavby domu, významného ochrancu kultúrnych pamiatok a zakladateľa Mestského múzea v Bratislave Jozefa Könyökiho na Lazaretskej ulici č.9, prezentovaný na dnešnej vedeckej konferencii architektom Gojdičom, ktorý bol metodicky nevhodne usmernený, ako objekt bez pamiatkových hodnôt, neskôr dodatočne zapísaný do ÚZPF. (obr.3. a 4.) Takéto poznanie fondu kultúrneho dedičstva historických území, by malo byť odborne kvalitne spracované v Zásadách ochrany pamiatkového územia, po predchádzajúcom urbanisticko-historickom výskume i s využitím všetkých doteraz realizovaných architektonicko-historických, umelecko-historických i archeologických výskumov.

objekt pred obnovou

vizualizácia – Apollo Group – územné rozhodnutie

obr. 3 a 4: Dom Jozefa Könyökiho na Lazaretskej ulici č.9 v Bratislave

zdroj: foto Dušan Ferienc, zdroj vizualizácie: <http://bratislava.sme.sk/c/6764931>

U mestskej obytnej architektúry t.j. meštianskych polyfunkčných domov a bývalých mestských palácov došlo v druhej polovici 20. storočia k výrazným zmenám i z hľadiska neaktuálnosti ich funkčného využitia a zmeny vlastníctva. Zanikli takmer všetky klasické remeselnícke, výrobné a mnohé maloobchodné prevádzky z parterov domov a bola potlačená respektíve degradovaná ich obytná funkcia. V mnohých prípadoch boli asanované dvorné krídla budov, na základe asanačných plánov v zmysle Athénskej charty urbanizmu. Na jednej strane s podstatnými stavebnými zmenami, boli objekty adaptované pre správnu a administratívnu činnosť, v prípade obchodnej činnosti boli priestory násilne prepájané, ale i vzájomne spájané viaceré pôvodne samostatné objekty, prípadne i s využitím poschodia pre obchodnú činnosť. V mnohých prípadoch pri nezapísaných objektoch v tom čase v ÚZKP (Ústrednom zozname kultúrnych pamiatok), išlo iba o zachovanie uličnej fasády a komplexne zrušenej vnútornej dispozície, pretvorenej na obchodný veľkopriestor. [4] Na druhej strane došlo k mnohým zmenám v jej obytných častiach. Komfortné veľké byty boli delené na menšie jednotky bez primeraného hygienického vybavenia, prideľované v mnohých prípadoch neprispôsobivým občanom a dlhodobo bola zanedbávaná ich údržba. Všetky tieto okolnosti zanechali hlbokú stopu na stave a zachovaní pamiatkových hodnôt tohto typologického druhu.

Súčasný porevolučný návrat do historických jadier našich miest priniesol opätovný záujem o atraktívne prevádzky v historickom prostredí, podporujúce cestovný ruch, ale i o bývanie v nadštandardných bytoch v atraktívnom prostredí. Bývanie v historickom jadre je opäť považované za **prvotriednu adresu** dnešných prominentov. Toto vedie nových majiteľov (investorov) k záujmu o maximálne využitie, dnes už opäť drahého pozemku, disponibilných priestorov historickej architektúry,

ale i získanie nových priestorov stavebnými zmenami, ako sú novostavby, nadstavby, vstavby do podkrovia, dostavby, prekrytia nádvorí.

Atraktivita prostredia sa prenáša i do záujmu širokej architektonickej, ale i inžinierskej obce pre získanie architektonickej zákazky v tomto prostredí. Pričom ostáva problematická odborná pripravenosť mnohých projektantov k tejto náročnej úlohe. Navrhovaná špecializácia v rámci oprávnení udeľovaných Komorou architektov bola viacnásobne spochybnená a zamietnutá. Výsledok takéhoto neodborného prístupu môžeme vidieť v mnohých realizáciách. Viď. následný obrázok výstavby pod Viedenskou bránou bratislavského hradu, bohužiaľ v legislatívne chránenom území Mestskej pamiatkovej rezervácie. (obr.5) V tomto prípade už zaniknutá drobná historická štruktúra prízemných obytných domov bola nahradená viacpodlažnou polyfunkčnou zástavbou s atraktívnymi prevádzkami v parteri a veľkopodlažnými bytmi na poschodiach. Objekty s účelovým, súčasným dispozičným riešením boli vybavené falošnými historizujúcimi fasádami i zastrešením. Strešná krajina prekypuje množstvom rôznorodých dizajnovovo nezvládnutých vikierov, prezentovaných i vo viacerých podlažiach. Celá zástavba, ktorá pôvodne mala reprezentovať objemovú náznakovú rekonštrukciu pôvodnej štruktúry je prejavom nekultúrnosti a nevkusy investorov, projektantov i novodobých zbohatlíkov. Iným prípadom dekadencie, je v tom istom období realizované *Nádvorie Európy*, v Komárne, ktoré imitáciou historických meštianskych domov, dokonca rôznych typov európskej provincie sa snaží navodiť falošnú historickú atmosféru. Opätovne bohužiaľ, tento lacný turistický komplex typu Disneylandu, bol situovaný priamo do vyhlásenej pamiatkovej zóny i s priamou asistenciou miestneho pamiatkového pracoviska. Uvádzam zámerne, tieto dve dnes už staršie realizácie najmä preto, že tieto veľké chyby doteraz akoby kompetentnými boli zámerne zamlčovane.

obr. 5: Náhrada zaniknutej historickej urbanistickej štruktúry novou výstavbou, pseudokópiami meštianskych domov – Zámocká ulica
v Mestskej pamiatkovej rezervácii v Bratislave
zdroj: foto archív autora

Rekonštrukcie kultúrnych pamiatok verzus adaptácia ich podkrovných a pivničných priestorov

Ako sme si hore v skratke pripomenuli terminológiu zásahov – stavebných zmien pri obnove historických objektov nám jednoznačne vyplýva, že nové využívanie podkrovi a nové formy využitia historických pivničných priestorov, nemôže zaradiť medzi rekonštrukčné – obnovovacie práce. Oba typy využitia v žiadnom prípade nepredstavujú obnovu, nakoľko týmito funkciami v histórii neslúžili a vyžadujú podstatné zásahy do konštrukcii a dispozičných riešení. Jednoznačne ide o adaptáciu ku konkrétnemu účelu, teda prispôbenie predmetnému zámeru.

Vhodnosť návrhu plného funkčného využitia podkrovia je nutné posudzovať z viacerých hľadísk: *Z hľadiska ochrany pamiatkových hodnôt:* vyhodnotenie dopadu zámeru na jestvujúce pamiatkové hodnoty preukázané výskumom, historická hodnota krovu, slohové zaradenie strešnej krajiny, uplatnenie strešnej krajiny vo vnútornom i vonkajšom obraze mesta, súlad zastrešenia s celkovým architektonickým výrazom stavby a okolitej zástavby, hodnoty detailov a použitých materiálov, vžitý obraz stavby – ochrana genia loci

Z hľadiska stavebno-technického: technický stav krovu, stav a únosnosť stropnej konštrukcie najvyššieho podlažia i nosných konštrukcií stavby, vyvolané stavebné zmeny v prípade využitia podkrovia a ich dopad na autentické konštrukcie a detaily, zabezpečenie požiarnej bezpečnosti stavby, riešenie infraštruktúry a médií.

Z prevádzkového hľadiska: dostupnosť vertikálneho prepojenia, možnosť využitia jestvujúcich konštrukcií, nutnosť nového prepojenia, možnosti oddelenia komerčnej a obytnej funkcie

Z možnosti presvetlenia a oslnenia nových priestorov: dodržanie normatívnych ukazovateľov a hygienických predpisov

Z architektonického hľadiska: vhodnosti uplatnenia vikierov, strešných okien, loggií, strešných zelených terás, z hľadiska architektonického výrazu stavby a urbanistických súvislostí v rámci legislatívne chráneného pamiatkového územia

Vplyv stavby na okolité stavby a prostredie: podmienky realizácie stavby, doprava, hlučnosť, požiadavky stavbou dotknutých občanov i organizácií, atď...

Ekonomický dopad na realizáciu stavby: ekonomické ukazovatele, ekonomické zhodnotenie prínosu realizácie

So zámerom využitia podzemia pre komerčné účely sa takmer pravidelne stretávame pri zaklenutých veľkopodlažných pivničných priestoroch predmetného typologického druhu. Investori, ale i projektanti v týchto dnes takmer nevyužitých pôvodne skladových priestoroch nachádzajú romantiku historickej atmosféry starobyľných konštrukcií, materiálov i detailov, ale i perspektívu budúceho zisku z prevádzky. Pritom nie vždy si uvedomujú dopad zámeru nielen na tieto priestory, ale na celkový stav historickej stavby a náročnosť budúcej prevádzky na stavebné zmeny i prevádzku.

Preto vhodnosť návrhu nového funkčného využitia podzemia je nutné posudzovať taktiež z viacerých hľadísk:

Z hľadiska ochrany pamiatkových hodnôt: vyhodnotenie dopadu zámeru na jestvujúce pamiatkové hodnoty preukázané výskumom, historická hodnota konštrukcií, slohové zaradenie zaklenutia, integrita a autenticita priestorov, materiálov i architektonických detailov,

Z hľadiska stavebno-technického: technický stav konštrukcií, povrchových úprav, miera zavlhnutia, výsledky diagnostiky stavieb a s tým spojené zabezpečovacie úkony, podlažie stavieb, hydrogeológia územia stavby, vyvolané stavebné zmeny v prípade využitia podzemia a ich dopad na autentické konštrukcie a detaily

Z prevádzkového hľadiska: dostupnosť a dimenzie vertikálneho prepojenia, možnosť využitia jestvujúcich konštrukcií, nutnosť nového prepojenia, potrebu výťahového prepojenia pre zásobovanie, dodržanie normatívnych ukazovateľov a hygienických predpisov, budovanie oddelenej prevádzky personálu a návštevníkov

Z hľadiska napojenia na inžinierske siete: zásobovanie vodou, odkanalizovanie, možnosti vykurovania, vetrania, rozvodov klimatizácie, elektro-rozvody, možnosť napojenia na jestvujúcu trafostanicu....

Z architektonického hľadiska: požiadavka na zachovanie autenticity a integrity priestorov, adekvátne interiérové vybavenie, využitie vhodných materiálov, nekolízna prevádzka, požiadavka umožnenia návštevnosti i hendikepovaným návštevníkom

Vplyv stavby na okolité stavby a prostredie: podmienky realizácie stavby, doprava, hlučnosť, požiadavky stavbou dotknutých občanov i organizácií, atď...

Ekonomický dopad na realizáciu stavby: ekonomické ukazovatele, ekonomické zhodnotenie prínosu realizácie

Prekrytie dvorov, nádvorí meštianskej a paláцovej architektúry - módnosť či potreba?

V roku 2006 získala ocenenie CE.ZA.AR, pamiatková obnova známeho **Kernovho domu** s atraktívnou adresou na Hviezdoslavovom námestí a Rybnej bráne 8 v Mestskej pamiatkovej rezervácii Bratislava. Stavba štvorpodlažného empírového meštianskeho domu z roku 1845 je jednou z posledných realizácií Ignáca Feiglera, st. (1791-1847), ktorú realizoval po zbúraní stredovekého dvojpodlažného domu v súvislosti s búraním mestských hradieb. Napriek častým zmenám vlastníkov,

objekt od svojho vzniku neprešiel podstatnými zmenami. Čiastočné zmeny boli realizované v parteri pri zmene využitia. V minulom storočí bol objekt známy ako „detská cukráreň“, neskôr po roku 1990 prebudovaná na piváreň Kelt. Atraktívna poloha, ale i narušená statika bola podnetom pre komplexnú pamiatkovú obnovu objektu zapísaného v ÚZPF. Autormi ocenennej realizácie obnovy bola dvojica architektov Vladimír Vršanský a Pavol Senecký. Výberom tejto realizácie, ktorej súčasťou je i prekrytie stiesneného dvorčeka, chcem i odpovedať slovami autora na hore uvedenú otázku.

„Realizovaný projekt je výsledkom konštruktívne hľadaných kompromisov medzi investorom, architektom a pracovníkmi príslušných pamiatkových organizácií. Toto hľadanie nebolo jednoduché, stálo nemálo času aj prostriedkov. Som však presvedčený, že výsledok ukázal, že takáto cesta vzájomnej kolegiálnej spolupráce bola užitočná.“ V. Vršanský pre časopis ASB 2006

obr. 6. a 7: Obnova Kernovho domu, Rybná brána 8 v Bratislave,
pohľad z Hviezdoslavovho námestia a detail prekrytia dvora

zdroj : foto archív autora

Záver

Ako som hore predoslala, návrat do historických jadier miest, už viacej rokov po „našej nežnej“, zažíva svoju renesanciu. Mnoho objektov práve tohto typologického druhu - meštianskej a mestskej palácovej architektúry už prešlo svojou „pamiatkovou rekonštrukciou“, ktorá v podstate nebola obnovou, ale adaptáciou v mnohých prípadoch na úkor pamiatkových hodnôt, ktoré neboli dostatočne analyzované a prezentované. Práve tu sa prejavila nepripravenosť na zvládnutie tejto náročnej úlohy, a to nielen v oblasti odbornosti projektantov, ale i v odbornosti metodikov kompetentných pamiatkových úradov. Vzhľadom na početnosť objektov tohto typologického druhu a pomerne malý počet zápisov v ÚZPF, bola pozornosť viac menej sústredená na zapísané objekty, nevenovala sa dostatočná pozornosť príprave koncepčným materiálom pre ochranu historických urbanistických celkov, kde urbanisticko – historický výskum, s následným spracovaním odborného multidisciplinárneho projektu ochrany, zakotveného v Zásadách ochrany pamiatkového územia a s jeho priemetom do platnej územno-plánovacej dokumentácie, by mal byť nástrojom na objektivizáciu správnosti rozhodnutí. Pevne verím, že dnešná vedecká konferencia dostatočne poukáže na problémy, vytýči správnu cestu nasledujúcemu vývoju rehabilitácie, ale i regenerácie historických jadier, v záujme nielen ochrany pamiatkových hodnôt, ale v duchu prijatej Melbournskej charty z roku 2002 (Princípy pre udržateľné mestá, princíp 6)

„Každé mesto má svoj špecifický profil ľudských, kultúrnych, historických a prírodných charakteristík. Tento profil poskytuje porozumenie pri hľadaní ciest k udržateľnosti, akceptovateľných pre obyvateľov a kompatibilných s ich hodnotami, tradíciami, inštitúciami a ekologickými skutočnosťami. Stavanie na existujúcich charakteristikách pomáha motivovať a mobilizovať ľudské a fyzické zdroje miest na dosiahnutie udržateľného vývoja a regenerácie.“

Odkazy, citácie, použitá literatúra

- [1] Moje poznatky z Komisie Ministerstva kultúry, o udeľovaní osvedčení o odbornej spôsobilosti pre výkon pamiatkových výskumov, preukazujú minimálny záujem pracovníkov Pamiatkových úradov o získanie osvedčenia na základe skúšky a preukázania odbornosti na základe vlastnej výskumnej činnosti a doplnkového odborného vzdelania. Snaha o získanie vedeckej hodnosti PhD. z radov pracovníkov Pamiatkových úradov je skôr výnimkou ako pravidlom. Som presvedčená, že iba systémovým riešením doplnkovým multidisciplinárnym celoživotným vzdelávaním odborných metodických pracovníkov sa zabezpečí tak potrebná kvalita rozhodnutí.
- [2] Zákon č. 50/1976 Zb. o územnom plánovaní a stavebnom poriadku (*Stavebný zákon*) - aktuálne znenie s účinnosťou od 1. júla 2013
- [3] V súčasnosti Pamiatkový úrad v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR eviduje 9 807 nehnuteľných národných kultúrnych pamiatok, ktoré tvorí 15 406 pamiatkových objektov, 14 781 huteľných národných kultúrnych pamiatok, ktoré tvorí 33 163 pamiatkových predmetov, 5 lokalít v zozname Svetového kultúrneho dedičstva, 28 pamiatkových rezervácií, 83 pamiatkových zón. (Stav z 26.júna 2013, podľa <http://www.pamiatky.sk/sk/page/viac-o-evidencii-nkp>.) Tento stav ani zďaleka nezodpovedá evidovaným pamiatkam v Súpise pamiatok na Slovensku zo šesdesiatych rokov minulého storočia, kde bolo podchytených cca 25 000 nehnuteľných pamiatok a cca 45 000 huteľných pamiatok. Pričom v tom čase bola venovaná minimálna pozornosť pamiatkám 19. storočia, ako i pamiatkám moderny a priemyselnému dedičstvu. Dlhodobé spracovávanie aktualizácie súpisu a problémy pri nových zápisoch určite neprispievajú k ochrane nášho kultúrneho dedičstva.
- [4] Konkrétne riešenia obchodných priestorov v Žiline – Obchodný dom Obuv na Mariánskom námestí, prezentovaný v osemdesiatych rokoch ako vzorové riešenie; využitie celého bloku s prepojením meštianskych domov na námestí v Olomouci, pre prevádzku Mestského úradu; systémové riešenie obchodných priestorov v historických mestečkách Rakúska, ktoré boli v našom prostredí kopirované.
- [5] Lalková, Jarmila: Determinanty voľby nového využitia pamiatky a vplyv zmeny funkcie na nároky technického vybavenia. In *Monumentorum tutela 19 : Ochrana pamiatok 19 : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Technické zariadenia, európske technické normy a ochrana pamiatkového fondu, Časť 17.-19.október 2007*. Bratislava: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2008, s. 9–15. ISBN 978-80-89175-25-3.
- [6] Vodrážka, Peter - Lalková, Jarmila: Tvorba architekta v pamiatkovo chránenom prostredí. In *Umenie na Slovensku v historických a kultúrnych súvislostiach 2009 : Zborník príspevkov z vedeckej konferencie, Trnava 21.-22.10.2009*. Turčianske Teplice: Vydavateľstvo BEN&M, 2009, s. 81–87. ISBN 978-80-970246-1-1.
- [7] Ferianc, Dušan - Lalková, Jarmila : Rekonštrukcie a prestavby budov v pamiatkových územiach . In *Rekonštrukcie a prestavba budov I. diel : Zborník prednášok na medzinárodnej vedeckej konferencii, Bratislava 8.12.2003*. Bratislava: FA STU, 2003, s. 13–20. ISBN 80-227-1990-0.

doc. Ing. arch. Jarmila LALKOVÁ, PhD.
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: lalkova@fa.stuba.sk
tel.: 0915 797 645

Ing. arch. Silvia PETRÁŠOVÁ

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Tvorivé prístupy k obnove meštianskych domov

Abstrakt: V odborných kruhoch v oblasti architektúry rezonuje otázka, do akej miery je práca architekta pri obnove architektonickej pamiatky tvorivá, či je vôbec nutné, aby túto funkciu zastával architekt. Zároveň dochádza ku konfliktu medzi ochranou pamiatok a novou tvorbou, keď nie je historické prostredie chápané ako potenciál, ale ako problém. Meštianske domy boli štandardne stavané v historických mestách, v súčasnosti sa už ale nachádzajú na najexponovanejších miestach v rámci sídla, preto prešli počas svojej existencie mnohými prestavbami súvisiacimi so zvyšujúcimi sa nárokmi doby. Dnes, keď sa zdá, že potreby spoločnosti sú vyššie ako kedykoľvek predtým, sme postavení pred otázky, či a ako je možné udržať kultúrnu identitu našich historických miest. Príspevok sa zaoberá problematikou meštianskych domov z hľadiska prístupu architekta k ich obnove a prezentácii.

Kľúčové pojmy: tvorivosť, meštiansky dom, obnova, autenticita, identita

Teoretická časť:

Úloha architekta v procese prezentácie architektonického dedičstva

Architektonické pamiatky sú súčasťou kultúrneho dedičstva. Hlavným cieľom ochrany pamiatok [1] je ich uchovať a prezentovať. Rámcovo je proces prezentácie architektonického dedičstva (ďalej PAD) definovaný zákonom NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu.

Osoby vstupujúce do procesu PAD musia mať odbornú spôsobilosť na vykonávanie príslušných činností - sú zástupcami konkrétnych profesií (schéma č. 1). Potreba ich interdisciplinárnej spolupráce si vyžaduje koordinátora. Koordinácia tvorby aj procesu PAD by mala byť, vychádzajúc z komplexnosti vzdelania všetkých profesií, vecou architekta – v jeho vzdelaní sa stretávajú technická, funkčná aj umelecká zložka architektonického diela. Nie je to však nevyhnutnosťou.

schéma č. 1: Profesie v procese PAD (fáza príprav a fáza návrhu)

Tvorivosť v procese prezentácie architektonického dedičstva

Tvorivosť je daná *stupňom tvorivosti* a *štýlom tvorivosti* – *kognitívnym štýlom*. Kognitívny štýl je spôsob, akým človek spracováva informácie. Kirton definoval dva kognitívne štýly: *adaptívny* a *inovatívny*. Človek môže mať oba, ale vždy preferuje práve jeden. Majú rovnakú úroveň tvorivého potenciálu a sú nevyhnutné pre rast a rozvoj spoločnosti [2]:

adaptívny kognitívny štýl – človek s týmto štýlom myslenia hľadá osvedčené riešenia problémov, preferuje maximálnu kontinuitu a stabilitu, chce „robiť veci lepšie“

inovatívny kognitívny štýl – človek s týmto štýlom myslenia objavuje problémy a cesty k riešeniu, má malú úctu k vlastnej minulosti, problémy s pravidlami a nikdy o sebe nepochybuje, chce „robiť veci inak“

Vychádzajúc z Kirtonovej teórie sa ponúka nasledovná úvaha: Architekti produkujúci nové trendy sú viac nositeľmi inovatívneho štýlu myslenia, architekti pracujúci s architektonickým dedičstvom sú viac nositeľmi adaptívneho štýlu myslenia. Pri PAD ale rozoznávame *synteticko-rekonštrukčný* a *analyticko-modernistický* princíp, preto je možné nájsť tu uplatnenie pre oba štýly myslenia - dokonca je možné tvrdiť, že PAD si ich pre dosiahnutie kultúrnej kontinuity oba vyžaduje.

Rhodes pomenoval štyri prvky, z ktorých každý je samostatný, ale spolu tvoria celok významu pojmu tvorivosť: *osoba, proces, produkt, prostredie*.

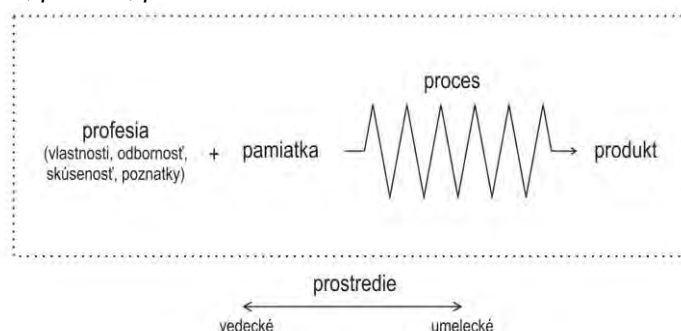

schéma č. 2: Aplikácia Rhodesovej teórie tvorivosti na PAD (vlastná interpretácia)

Každá profesia vstupujúca do procesu PAD (viď schéma č. 1) získava vo svojom tvorivom procese čiastkový produkt (viď schéma č. 2), ktorý je vstupnou informáciou koordinátora celkového tvorivého procesu - architekta.

Ťažiskové profesie v procese prezentácie architektonického dedičstva

Ťažiskové pozície v procese PAD sú *metodik* - autor návrhu pamiatkovej obnovy, alebo pracovník KPÚ a *projektant* [3] - autor projektu. Tvoria prevodový mechanizmus medzi exaktnými výstupmi skúmania architektonickej pamiatky a jej budúcou prezentáciou.

„*Metodik výskumník*“ - autor architektonicko-historického výskumu, definuje pamiatkové hodnoty kultúrnej pamiatky, ktoré sú nevyhnutným predpokladom stanovenia presnej metodiky ochrany. Súčasťou výskumu je *návrh obnovy, ochrany a prezentácie*, ktorý obsahuje základnú filozofiu a stratégiu akéhokoľvek ďalšieho zaobchádzania s pamiatkou [4]. Vzniká tak priestor, v ktorom majú možnosť naplno sa prejaviť schopnosti a talent architektov.

Krajské pamiatkové úrady disponujú *odbornými radcami* – „*metodikmi úradníkmi*“, ktorí určujú podmienky obnovy, projekty s architektmi konzultujú a vedú ich tak k získaniu kladného stanoviska k žiadosti o rozhodnutie o zámere obnovy, na základe ktorého vydáva svoje rozhodnutie stavebný úrad.

Architekt vstupujúci do historického prostredia sa stretáva so špecifickými situáciami, ktoré si vyžadujú špecifické riešenia. Český architekt Václav Girsu popisuje túto situáciu nasledovne: „*Požiadavka na účasť architekta ako garanta tvorivej a koordinačnej zložky kvalitnej obnovy historického stavebného diela neznamena, že každý architekt má morálne právo zasahovať do pamiatky. To by malo byť vyhradené len tomu, kto spĺňa podmienku kvalifikácie „architekta pamiatkára“, ktorú tvorí okrem vzdelania a skúseností aj talent, altruizmus, pokora a vedomie vyššej zodpovednosti. Starostlivosť o umelecký odkaz minulosti je nemysliteľná, ak chýba hlboká znalosť zdedených hodnôt, vzťah k nim a schopnosť ústretovej odborovej a medziodborovej spolupráce.*“ [5]

Determinanty tvorivého prístupu architekta k PAD

Odhliadnuc od všetkých možných vplyvov, determinanty prístupu architekta k PAD priamo súvisiace s originálom národnej kultúrnej pamiatky (ďalej NKP) sú:

1. *stav zachovania originálu NKP* (schéma č. 3)
2. *metóda obnovy originálu NKP: konzervácia, rekonštrukcia, analytická prezentácia,...*

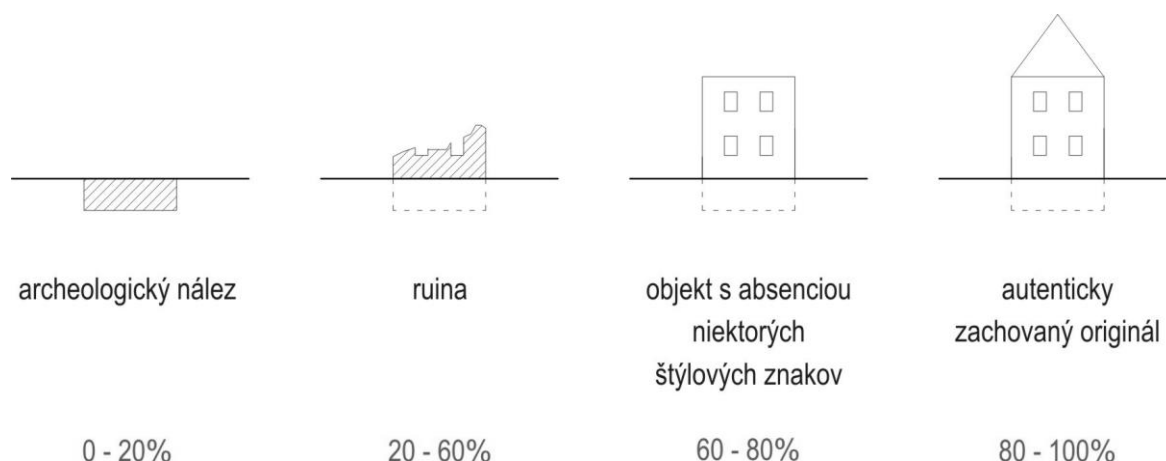

schéma č. 3: Stavy zachovania originálu NKP (vlastné rozdelenie)

Výsledkom tvorivého procesu architekta je návrh - produkt, ktorý obsahuje zložky:

materiál – vo vzťahu k originálu NKP môže byť *tradičný*, alebo *nový*

kompozícia [6] – vo vzťahu k originálu NKP môže byť *tradičná*, alebo *nová*

Kombináciou kvalít týchto zložiek je možné definovať štyri možné tvorivé prístupy architekta k obnove pamiatky:

1. *použitie tradičného materiálu v tradičnej kompozícii*
2. *použitie tradičného materiálu v novej kompozícii*
3. *použitie nového materiálu v tradičnej kompozícii*
4. *použitie nového materiálu v novej kompozícii*

Výber vhodného prístupu je daný vzdelaním, skúsenosťami a estetickým cítením architekta, koriguje ho odborný radca príslušného krajského pamiatkového úradu.

Aplikačná časť:

Meštiansky dom ako typologický druh

Meštania, obyvatelia miest s domovským právom [7], si už v stredoveku vo vznikajúcich mestách stavali svoje obydlia. Ich umiestnenie v organizme mesta bolo ovplyvňované sociálnym a funkčným vrstvením, vzhľad zase materiálom, z ktorého boli vyhotovené, spôsobom vykurovania, solventnosťou majiteľov a spôsobom obrany (opevnené/neopevnené mesto) [8]. Vyvinulo sa niekoľko základných typov meštianskych domov: vežový dom, komorový dom, dom prejazdového typu, sieňový dom, dom s výškou. V baroku sa plne rozvinula výstavba mestských palácov a pre obdobie 19. storočia sú charakteristické pavlačové domy. Skupinu obytných domov v mestách ešte dopĺňajú želiarske domy – bývanie najchudobnejších sociálnych vrstiev.

Medzi mešťanov sa rátali aj šľachtici bývajúci v mestách, ktorí mali spolu s vlastníkmi pozemkov a obchodníkmi v rukách sústredenú najvyššiu moc. Väčšinu mešťanov však tvorili remeselníci. Z toho dôvodu sa vyvinulo delenie funkčnej náplne meštianskych domov vo vzťahu k mestskému priestoru (ulica, námestie) nielen horizontálne (pôdorysne), ale aj vertikálne (po podlažiach).

V súčasnosti možno obnovu meštianskych domov chápať v dvoch základných rovinách – urbanistickej (ako súčasť urbanistickej štruktúry mesta) a architektonickej.

Urbanistická rovina obnovy meštianskych domov

Historické centrá miest, ktorých hodnoty boli celospoločensky uznané, sa stali kultúrnym dedičstvom – mestskými pamiatkovými rezerváciami (ďalej MPR). Objekty v nich sa v čase dostávali prirodzene, alebo násilne do nových urbanistických súvislostí, menilo sa ich funkčné využitie a prispôbovali sa potrebám spoločnosti s cieľom udržať historické centrá stále živé v organizme mesta. Sú odrazom doby vzniku, remeselných zručností staviteľov, štýlu života užívateľov, stavu a poznania spoločnosti.

Všetky MPR nesú stopy rôznej miery deštrukcie, ktoré si vyžadujú rôzne prístupy k ich obnove a prezentácii. Architektonicko-historická a urbanisticko-historická analýza hodnôt územia je podkladom pre zásady pamiatkovej starostlivosti, ktoré spolu s územným plánom tvoria záväzné regulatívy daného územia. Správne nastavenie a dodržiavanie regulatívov je predpokladom udržania (prinavrátenia) jeho kultúrnej identity.

príklad: MPR Trnava [9]

Historické jadro mesta Trnava bolo v roku 1987 vyhlásené za MPR. V roku 1988 bola vypracovaná Architektonicko-historická analýza hodnôt a kritérií obnovy MPR Trnava, ktorá sa v roku 1994 stala podkladom pre vypracovanie Územného plánu centrálnej mestskej zóny (ÚPN-CMZ). Ďalším koncepčným materiálom bol v roku 1996 Návrh konceptu pamiatkovej obnovy a revitalizácie hradbového systému MPR Trnava, ktorý zakomponoval unikátny ranostredoveký hradbový systém do už vytvorenej koncepcie obnovy celého mesta.

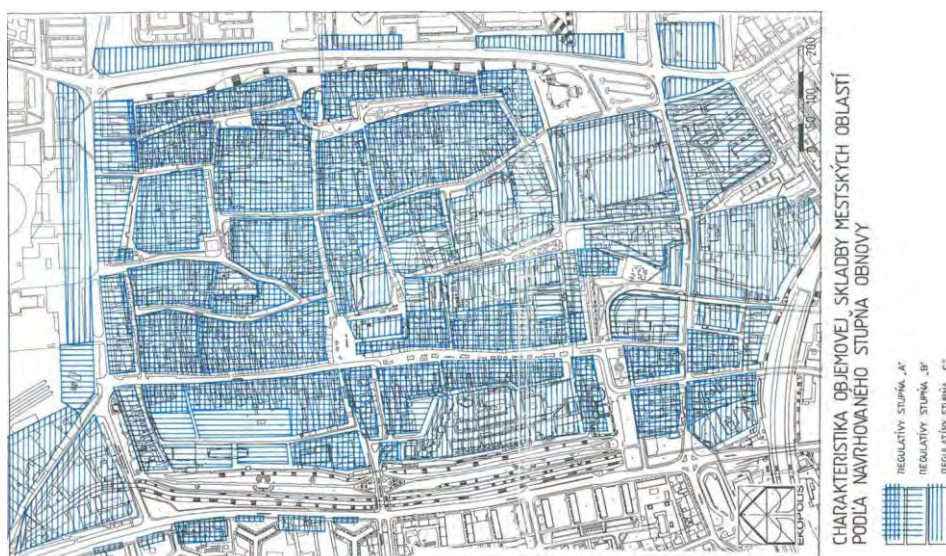
Územný plán kládol v časti „Ochrana a využitie kultúrno-historických hodnôt, priestorové a architektonické kritériá rozvoja územia“ dôraz na metodiku rehabilitácie historického územia. Determinantmi boli:

- nerovnomerná miera zachovania hodnôt na území MPR
- diferencovaná regulácia podľa miery zachovania charakteristík historického sídla
- zachovanie pamiatkových hodnôt stavieb (kompaktnosť objektovej skladby a pretrvávajúce pôvodného charakteru funkcií priestorov)

Rôzna miera autenticity historickej štruktúry bola pri sceľovaní mesta zohľadnená diferencovaným systémom ochrany. Boli navrhnuté tri stupne ochrany a obnovy a podľa nich bola nastavená aj direktívnosť regulatívov:

- stupeň A – týkal sa územia s vysokou mierou autenticity historickej štruktúry a komunikácií, s historicky špecifickým významom (najprísnejšie regulatívy)
- stupeň B – týkal sa územia, na ktorom bol návrat k pôvodnej identite čiastočne možný, prípadne išlo o zmiernenie kontrastu novej a pôvodnej štruktúry (miernejšie regulatívy)
- stupeň C – týkal sa územia, na ktorom nebol návrat k pôvodnej identite možný, prípadne sa na danom území predpokladala intenzifikačná činnosť (najmiernejšie regulatívy, ktorých hlavným cieľom bola homogenizácia rozbitej štruktúry)

Regulatívy diferencovanej ochrany boli vypracované na objemovú skladbu objektov, na mestské priestory, na spôsob prezentácie nálezov stredovekej stavebnej fázy historického sídla, na archeologické lokality a na mestské opevnenie.

obr. 1: Delenie MPR Trnava podľa stupňov diferencovanej ochrany
zdroj: http://www.trnava.sk/userfiles/download/attachment/ourak_UPN-CMZ_1994_TEXT.pdf

obr. 2,3: Hlavná ulica v Trnave: 80. roky 20. storočia a súčasnosť – regulatívy stupňa „A“

zdroj: <http://www.trnavskyhlas.sk/c/2389-pozrite-si-dlhy-sliz-sto-fotografii-starej-trnavy.htm>

<http://www.slovakia.cdfoto.net/sgratis.htm>

Po takmer dvadsiatich rokoch možno konštatovať, že disciplinovaným dodržiavaním regulatívov sa podarilo do značnej miery vrátiť historickú podobu mnohým zničeným častiam MPR, eliminovať jej heterogenitu a dostávať demolované územia tak, že sa mestu navracia jeho stratená identita.

príklad: MPR Žilina

V roku 1987 bolo historické jadro mesta Žilina vyhlásené uznesením vlády Slovenskej socialistickej republiky č. 194 za MPR. V 80. rokoch 20. storočia bol na tomto území vykonaný rozsiahly urbanisticko-historický výskum spolu s inými pamiatkovými výskumami ako podklady pre obnovu Mariánskeho námestia. Súčasťou bolo aj vyhodnotenie jeho architektonických a výtvarných hodnôt. Nečakane sa potvrdili aj pri prestavbách po veľkom požiari v roku 1886, ako aj pri troch stavbách z 20. a 30. rokov, kedy okrem Weinwurmovej banky na východnej strane námestia vznikli v kontexte medzinárodných dohovorov aj dva funkcionalistické objekty od architekta M. Scheera na južnej a západnej strane námestia. Rozhodujúce bolo formovanie námestia so všetkými kultúrnymi vrstveniami, ktoré odrážali život mesta.

Dňa 9.8. 1991 bola ale zastupiteľstvom mesta schválená koncepcia Stavoprojektu o novom výzore námestia. Prijatý koncept obnovy námestia však neuznal hodnoty zástavby po roku 1886. Jeho cieľom bolo regenerovať historickú urbanistickú štruktúru, zrušiť zachovanú strešnú krajinu a nahradiť ju sedlovými strechami so štípmi do námestia. Tak sa mal mestu prinavrátiť charakter romantického stredovekého gotického mesta so štípmi. „Laubne“, ktoré sú pre toto námestie typické, ale pochádzajú až z obdobia renesancie, ako aj jednotná stavebná čiara objektov (výskum odhalil, že v období gotiky neboli priečelia domov v jednej úrovni). Nadzemné časti súčasnej zástavby mapujú požiar v roku 1848, zemetrasenie v roku 1858 a požiar v roku 1886, takže sa „gotické“ štípy objavili aj na domoch, na ktorých nikdy neboli. Často pôsobia cudzo - ako prvky, ktorým nebola zďaleka venovaná pozornosť, akú si vyžadovali (obr. 4). Námestie prišlo o zachovanú strešnú krajinu, ktorá súvisela aj s prevádzkou v podkrovných priestoroch.

Pri koncepte obnovy námestia vystúpil objekt Weinwurmovej funkcionalistickej banky ako problém. Rušil požadovaný romantický výraz námestia svojou strohosťou a narušal gotickú parceláciu, preto mesto pristúpilo v roku 1996 k jeho asanácii. V roku 1992 bola na jeho miesto vypísaná urbanisticko - architektonická súťaž. Výraz navrhovaného objektu mal vychádzať zo zásad pamiatkovej starostlivosti pre MPR Žilina - reagovať na okolitú zástavbu ako dotvárajúci novotvar. Víťazný projekt bol koncom 20. storočia realizovaný (obr. 5,6,7).

Výsledky procesu obnovy námestia prebiehajúcej od začiatku 90. rokov 20. storočia v súčasnosti žiaľ svedčia o jeho nevhodnom nastavení.

obr. 4: Mariánske námestie v Žiline, súčasný stav –prezentácia „stredovekého námestia“
zdroj: <http://cestovanie.aktuality.sk/clanok/1046/zilina-cast-i-historia-a-rozvoj/>

obr. 5,6,7: Vývoj zástavby východnej strany Mariánskeho námestia v Žiline:
začiatok 20. stor., polovica 20. stor., koniec 20. stor.

Urbanistická rovina obnovy meštianskych domov – záver

Tnava je príkladom diferencovaného prístupu k obnove historického centra mesta s ohľadom na rôznu mieru zachovania autentickej historickej štruktúry s cieľom zachovať/prinavrátiť mestu jeho identitu. Autori regulácie sa nesnažili o prinavrátenie mesta do konkrétneho historického obdobia. Prijali jeho historický vývoj ako fakt a svoj vklad pochopili ako ďalšiu jeho etapu. Stupne regulácie A a B boli nastavené na používanie tradičnejších tvorivých prístupov vid' kapitola *Determinanty tvorivého prístupu architekta k PAD* prístupy 1, 2, 3; stupeň regulácie C bol nastavený na používanie novších tvorivých prístupov 2, 3, 4.

V Žiline bola naopak snaha o „vymazanie“ všetkých zásahov z obdobia po roku 1886, čiže o odstránenie vývojovej etapy námestia trvajúcej vyše 100 rokov. Išlo o prinavrátenie identity námestia z čias stredoveku, odkiaľ pochádza jeho unikátna parcelácia. Prílišný skok späť vo vývoji námestia mal však za následok vytvorenie novej identity, ktorá žiaľ s tou pôvodnou stredovekou nemá takmer nič spoločné. Jedným z dôvodov je ťažiskový výskyt tvorivých prístupov 2, 3, 4.

Ak je autenticita pamiatková hodnota priamo súvisiaca s identitou, na jej zachovanie je nevyhnutne potrebné používať tvorivý prístup 1 – pracovať s pôvodnými materiálmi v pôvodných kompozíciách.

Architektonická rovina obnovy meštianskych domov

Ako pri všetkých národných kultúrnych pamiatkach (ďalej NKP), aj pri meštianskych domoch je snaha o ich zachovanie na pôvodnom mieste, v pôvodnom prostredí, pôvodnej hmoty, pôvodného vzhľadu a s pôvodnou funkciou. Cieľom ochrany pamiatok je zachovať a prezentovať pamiatky tak, aby boli zapojené do života súčasnej spoločnosti. Dosiahnuť všetky spomínané princípy v takom dynamickom urbanistickom priestore, akým je historické jadro mesta, sa javí ako nereálne. V meštianskych domoch je takmer nemožné udržať pôvodnú funkciu – aj tá má dnes oveľa väčšie nároky na dispozičné riešenie a priestorové usporiadanie ako v dobe vzniku objektu. To často vedie k skratkovému riešeniu príkladnej obnovy iba častí objektu v kontakte s verejnými priestormi. Ostatným „neviditeľným“ častiam je venovaná minimálna pozornosť z hľadiska zachovania pamiatkových hodnôt -

často dochádza k deštruktívnym nereverzibilným stavebným zásahom, ktoré vedú k strate množstva autentických historických situácií. Štýlovosť zariadenia interiérov býva vo väčšine prípadov nahradená súčasným dizajnom a materiálmi, ktoré spolu s novým funkčným využitím nanovo definujú priestory vo vzťahu k ich užívateľom. Kritické je uskutočňovanie množstva čiastkových obnov bez architektonicko-historických výskumov objektov, ktoré si samé o sebe nemusia vyžadovať výskum, ale z dlhodobého hľadiska nie je stanovená vízia zaobchádzania s objektom a jeho hodnotami.

Architekti radi vstupujú novou tvorbou do historického prostredia takého exponovaného typu, akým sú meštianske domy. Kvalita prostredia im ponúka rôzne možnosti prejavu svojej tvorivosti (viď kapitola Determinanty tvorivého prístupu architekta k PAD). Nové funkčné náplne si vyžadujú nové prvky, ktoré v objektoch nikdy neboli, napríklad vertikálne prepojenie podlaží výťahom, využitie podkrovných priestorov, vzduchotechnika, parkovanie,... Ďalšou špecifickou kategóriou sú ekologické koncepty obnovy (eliminácia tepelných mostov, vetranie, systém vykurovania, ohrev vody,...). Všetky nové riešenia so sebou prinášajú nové detaily, ktoré rôznym spôsobom menia pôvodné situácie v objektoch. Umiestnenie novej funkcie, ktorá so sebou nesie určitú mieru použitia nových prvkov, by nemala byť len vecou investora, ale aj výsledkom uvedomelého dialógu medzi štátnym orgánom pamiatkovej starostlivosti a architektom, ktorý je oboznámený s potenciálmi a limitmi objektu ako determinantami jeho tvorby.

príklad: Rekonštrukcia domu č. 29 na Radničnej ulici v Českom Krumlove [10]

Investor: Českokrumlovský rozvojový fond, s. r. o.

Projektant: GIRSA AT, s. r. o. – Ateliér pre rekonštrukcie historických stavieb Praha

Autori: Václav Gírsa, Miloslav Hanzl

Pamiatkový dohľad: Danuše Thimová

Stavebno-historické a reštaurátorské prieskumy: Jan Muk, Jiří Bloch, Karel Hruběš

Reštaurátorské práce: Karel Hruběš

Realizácia: 2000 - 2001

Prvá zmienka o objekte pochádza z roku 1532. V rokoch 1516 – 1518 prešiel veľkolepou gotickou prestavbou, ďalšia prebehla okolo roku 1667. Baroková úprava prebehla okolo roku 1746. Objekt neminula ani renesančná úprava. Posledná prestavba prebehla okolo roku 1867, kedy bolo vybudované nové schodisko, presklená pavlač vo vnútornom dvore a krov. Z tejto doby pochádza aj dochovaná úprava priečelia a výzdoba väčšiny miestností. V 30. rokoch 20. storočia bol vybúraný výkladec s klasicistickým ostením a nahradený novým výkladcom. V priebehu 20. storočia nebol objekt prestavaný.

obr. 8,9: Obnova domu č. 29 v Českom Krumlove – fasády vo verejnom priestore, vnútorný dvor

zdroj: <http://stavbaweb.dumabyt.cz/Rodinne-domy-a-vily/Rekonstrukce-domu-v-Radnici-uli-v-Ceskem-Krumlove.html>

Úlohou bolo z funkčného hľadiska zachovať obchodný charakter prízemia a obytný charakter poschodia. V jednom z dvoch bytov boli nakoniec umiestnené výstavné priestory - čiastočná zmena funkcie. Cieľom bolo zachovať a využiť historickú dispozíciu a všetky jej charakteristické priestorové

väzby. Hygienické zázemie bolo obmedzené na minimum a umiestnené v chodbe, ktorá už bola zničená predošlými zásahmi a v bočnom krídle pri štítovej stene susedného domu.

obr. 10,11: Obnova domu č. 29 v Českom Krumlove – interiér (prízemie, poschodie)

zdroj: <http://stavbaweb.dumabyt.cz/Rodinne-domy-a-vily/Rekonstrukce-domu-v-Radnici-uli-v-Ceskem-Krumlove.html>

Po dôkladnom spoznaní objektu vďaka podrobným prieskumom a inventarizácii prvkov bola navrhnutá jeho stavebno-reštaurátorská obnova. Existujúce konštrukcie boli opravené na mieste bez vkladania súčasných konštrukčných prvkov. Ohľaduplne boli opravené zachované podlahy, dverné a okenné výplne, mreže a ďalšie autentické detaily. Pri obnove nebol použitý diferencovaný prístup podľa významu alebo výtvarnej hodnoty jednotlivých prvkov – rovnaké nároky na odbornosť boli vyžadované pri reštaurovaní kovových dverí zo 16. storočia, ako aj pri oprave utilitárnych vrát z konca 19. storočia. Principiálne bolo v rámci celého objektu vylúčené používanie kontrastných riešení. Napriek zisteniu mnohých vrstiev výmalby interiéru boli pri reštaurovaní uprednostnené mladšie vrstvy (dodatočné prekrytie omietkou slúži ako trvalá ochrana staršej výzdoby).

Pri obnove uličných priečelí bola napriek mnohým pozostatkom historických omietok z jednotlivých prestavieb plne rešpektovaná posledná hodnotná vývojová fáza – situácia so zachovanou zemitou červenohnedou farebnosťou z konca 19. storočia. Toto rozhodnutie vychádzalo z presvedčenia, že nie sme oprávnení svojvoľne meniť historickú podobu domu na základe súčasných estetických preferencií. V rámci hlavného priečelia bola urobená jediná korekcia – rehabilitácia klasicistickej úpravy výkladca.

príklad: Rekonštrukcia domu na Sobotskom námestí v Spišskej Sobote [11]

Autor architektonického riešenia: Ing. arch. Miloslav Dulík

Hlavný projektant: OSA atelier, s. r. o.

Hlavný zhotovovateľ: Plex, s. r. o.

Stavebník: Royal Brabest Capital, a. s.

Realizácia: 2008 – 2009

Objekt možno rozdeliť na dve časti – prednú uličnú a zadnú dvorovú. Uličná fasáda objektu situovaná v radovej zástavbe historického jadra bývalého mesta Spišská Sobota bola návrhom vrátená do obdobia pred uskutočnením nevhodných zásahov v 20. storočí. Dispozícia objektu bola zmenená – prispôbena potrebám prevádzky firmy. Na nádvorí bola navrhnutá prístavba v súčasnom dizajne. Spojenie starého a nového sa odráža v kombinácii pôvodných materiálov s novodobými.

Rekonštrukcia získala cenu vydavateľstva Eurostav „za komplexne progresívne riešenie architektonického diela. Porota ocenila, že architektonický návrh dôsledne rešpektuje všetky pôvodné zachované prvky a necháva hmotu v danom prostredí v pôvodnom výraze z dôb minulých stavebných slohov. Pritom je všetko citlivo a funkčne prispôbené súčasným potrebám – prevádzke firmy a apartmánovému ubytovaniu pre obchodných partnerov.“ [12]

obr. 12,13,14,15: Rekonštrukcia domu v Spišskej Sobote – pôvodný stav uličnej fasády, uličná fasáda po rekonštrukcii, nádvorie objektu s novou prístavbou, novotvar schodiska

zdroj: <http://www.aaa-team.sk/phgothic/ab.jpg>

<http://www.asb.sk/architektura/stavba-roka/stavba-roka-2010/rekonstrukcia-mestianskeho-domu-4238.html>

Architektonická rovina obnovy meštianskych domov - záver

Na obnove meštianskeho domu v Českom Krumlove bol použitý rovnaký prístup ako pri obnove mesta Trnava, len v architektonickom meradle. Vrstvenie slohových období bolo akceptované, prezentovaná bola posledná vývojová etapa. Odstránené boli len nevhodné zásahy z nedávneho obdobia, čo možno chápať ako novú vývojovú etapu – vklad architekta, tvorivý prístup 1 (viď kapitola *Determinanty tvorivého prístupu architekta k PAD*). Na výsledku je vidieť snahu o dosiahnutie autenticity v maximálnej možnej miere – pamiatka a jej hodnoty boli autormi v plnej miere akceptované ako prvoradé.

Rekonštrukcia meštianskeho domu v Spišskej Sobote je príkladom nevhodného tvorivého prístupu k obnove a prezentácii historického objektu. Námestie úpravou fasády síce získalo na kompaktnosti celkového výrazu, ale objekt ako taký bol zásahom degradovaný na úroveň „lepšej novostavby“. Nadmerné použitie nových výrazových prostriedkov a materiálov svedčia o nevhodnom nastavení hodnotového rebríčka architekta vstupujúceho do historického prostredia. Pri návrhu bol ťažiskovo použitý tvorivý prístup 4 – nový materiál v novej kompozícii v predimenzovanej polohe voči historickému objektu, čím získal úplne novú identitu. Rekonštrukcie historických objektov by nemali byť oceňované za „komplexne progresívne riešenie architektonického diela“.

Cieľom vybraných realizácií nebolo ukázať adaptívne riešenia ako prijateľné a inovatívne riešenia ako neprijateľné pre obnovu pamiatok. Sú ukážkami hraničných riešení, medzi ktorými je množstvo ďalších riešení. Ukazujú ale možné smerovanie obnovy pamiatok. Je na nás, aby sme si určili hodnotu a význam nášho architektonického dedičstva a podľa toho volili zaobchádzanie s ním.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] zákon č. 49/2002 Z. z. O ochrane pamiatkového fondu používa pojem „ochrana pamiatkového fondu“ (ochrana pamiatok) ako ekvivalent termínu „pamiatková starostlivosť“ pôvodne používaného v československom pamiatkovom zákone č. 27/1987 Z. z. O štátnej pamiatkovej starostlivosti (v SR platnom do roku 2002)

[2] spracované podľa: M1 Creativity. Creative Thinking for business problems.
dostupné na (jan. 2013): <http://www.m1creativity.co.uk/kirton-adaptor-innovator.html>

[3] Podľa osobitného predpisu (§32 zákona o ochrane pamiatkového fondu) môže projektovú dokumentáciu nehnuteľnosti v pamiatkovom území spracovať fyzická osoba autorizovaná podľa Zákona SNR č. 138/1992 Zb. o autorizovaných architektov a autorizovaných stavebných inžinieroch v znení zákona č. 236/2000 Z.z. V príspevku je *projektant* z dôvodu vzniku príspevku na pôde fakulty architektúry špecifikovaný ako *architekt*.

- [4] spracované podľa: Pamiatkový úrad Slovenskej republiky: *Usmernenie Pamiatkového úradu SR pre spracovávanie dokumentácie pamiatkového architektonicko-historického výskumu*. dostupné na (máj 2013): http://www.pamiatky.sk/content/data/obrazky/File/pamiatkovy_vyskum/arch_histor.pdf
- [5] preklad z: Girsá, Václav a Hanzl, Miloslav: *Typologie obnovy*. ČVUT, Praha, 2011. ISBN 978-80-01-04770-5 s. 56
- [6] spôsob, akým autor spája materiálne a nemateriálne zložky na vyjadrenie nosnej myšlienky, v ktorej sú vzájomne sprostredkované obsah, funkcia, konštrukcia a forma
- [7] v: Slovník slovenského jazyka, prístupný na (júl 2013): <http://slovník.azet.sk/pravopis/slovník-sj/?q=me%C5%A1%C5%A5an>
- [8] spracované podľa: kolektív autorov: *Prezentácia architektonického dedičstva II*. Perfekt, Bratislava, 2008. ISBN 978-80-8046-394-6 s. 79
- [9] spracované podľa: Gregorová, Jana; Ondrejková, Zuzana: Zhodnotenie obnovy Mestskej pamiatkovej rezervácie Trnava za posledné dve desaťročia.
- [10] spracované podľa: Rekonstrukce domu v Radniční ulici v Českém Krumlově. Dostupné na (júl 2013): <http://stavbaweb.dumabyt.cz/Rodinne-domy-a-vily/Rekonstrukce-domu-v-Radnicni-ulici-v-Ceskem-Krumlove.html>
- [11] spracované podľa: Rekonštrukcia meštianskeho domu, dostupné na (júl 2013): <http://www.asb.sk/architektura/stavba-roka/stavba-roka-2010/rekonstrukcia-mestianskeho-domu-4238.html>
- [12] <http://byvanie.pravda.sk/stavba-a-rekonstrukcia/clanok/19808-stavbarskeho-oscaru-maju-eurovea-a-dialnica-sverepec-vrtizer/>

Zásady ochrany MPR Trnava, dostupné na (júl 2013): <http://www.pamiatky.sk/sk/page/zasady-ochrany-mpr-trnava>

GREGOROVÁ, Jana; GREGOR, Pavel: *Ochrana a využitie kultúrno-historických hodnôt, priestorové a architektonické kritériá rozvoja územia* (1988) – materiál sa stal v roku 1994 podkladom pre vypracovanie Územného plánu centrálnej mestskej zóny (ÚPN-CMZ)

KVASNICOVÁ, Magdaléna: *Sen o gotickom meste alebo In welchem styl sollen wir bauen?* (prednáška z vedeckej konferencie Viacvrstvé jadro mesta), apríl 2007.

PRIKRYL, L., ŠTANSKÝ, P.: *Mesto Žilina*. Žilina, RRA, 1997.

DULLA, M., MORAVČÍKOVÁ, H.: *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava, Slovart, 2002.

Ing. arch. Silvia PETRÁŠOVÁ
Ústav ekologickej a experimentálnej architektúry
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: gnosiska@gmail.com
tel.: 0904 927 396

Ing. arch. Katarína VOŠKOVÁ, PhD.

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Kvalita pamiatkových obnov meštianskych domov v Banskej Štiavnici z hľadiska zachovania autenticity – výsledky výskumu

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá výsledkom výskumov venovaných objektívnemu posúdeniu kvality pamiatkovej obnovy meštianskej historickej architektúry v Banskej Štiavnici. Predstavuje možnosti, ako uplatňovať „test autenticity“ pamiatok – v tomto prípade pred a po pamiatkovej obnove, čo vyplýva z požiadaviek Centra svetového dedičstva UNESCO. Vzhľadom na fakt, že Banská Štiavnica a jej okolie bola zaradená na Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO, sú pre túto lokalitu (ako aj pre ďalšie zapísané lokality) základnými kritériami – zachovanie autenticity (pôvodnosti) a integrity (celistvosti), podľa *Vykonávacej vyhlášky medzinárodného Dohovoru o ochrane svetového dedičstva UNESCO*.

V príspevku sú na príklade niekoľkých vybraných meštianskych domov, ktoré prešli v poslednom období pamiatkovou obnovou, predstavené kvalitné aj nekvalitné pamiatkové obnovy z historického prostredia Pamiatkovej rezervácie Banská Štiavnica a poukazuje aj na príčiny, ktoré kvalitu, či nekvalitu v priebehu obnovy ovplyvnili.

Kľúčové pojmy: kultúrne dedičstvo, pamiatka, Banská Štiavnica, pamiatková rezervácia

Úvod

*Svetové kultúrne dedičstvo je krehký, neobnoviteľný a nenahradiateľný zdroj. Cieľom ochrany lokalít svetového dedičstva je zachovanie ich **autenticity** a **hodnôt**, pre ktoré boli zaradené do Zoznamu [1] (Zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO – pozn. autorky).*

Bernard M. Feilden a Jukka Jokilehto

Dodnes zachované vzácne historické sídla na podstatnej časti územia Slovenska prechádzali urbanistickým a architektonickým vývojom v priebehu stáročí. Napriek dlhoročnej tradícii štátnej pamiatkovej ochrany je stav pamiatkového fondu na Slovensku neuspokojivý. [2] Je zrejmé, že na výraznom úbytku a devastácii kultúrneho dedičstva sa podpísali roky socialistickej výstavby, podceňovania kultúrnych hodnôt, absencie dostatočnej právnej ochrany celých historických území. Prístup k ochrane pamiatok sa však od 90. rokov 20. storočia celkovo skvalitňuje, hovorí sa o tradičných postupoch pri opravách, o konzervácii pamiatok, o uprednostňovaní zachovania originálu pred jeho nahradením a pod. Komplikovanejšie je však dosiahnuť tieto ideály v praxi. Paradoxne, ignorované a svojmu osudu ponechané pamiatky počas éry komunizmu poskytovali zdroj pomerne autenticky a intaktne zachovaných, výraznejšie neprebudovaných historických objektov a ponúkala sa tak šanca na prinavrátenie pamiatkových hodnôt a zachovanie ich autenticity. Posledné dve desaťročia sme svedkami výrazných premien – transformácie pamiatok – a to z dôvodu zanedbanej údržby, alebo aj priamo pamiatkovou obnovou. K premenám – transformácii pamiatok dochádzalo a stále dochádza v pozitívnom aj negatívnom zmysle. Doteraz však nebola objektívne posúdená kvalita premien pamiatok po ich obnove, neboli dostatočne vyhodnotené realizácie pamiatkových obnov z kvalitatívneho hľadiska a tak, aby sa dali na základe toho hľadať východiská na reflexiu a nápravu stavu. Na tento fenomén poukazuje aj česká pamiatkarka Milena Radová – Hauserová už v roku 1990 vo svojej štúdii *Koncepcia pamiatkového zásahu do stavebného diela, jej úloha a východiská: Pri opravách... vznikli vážne straty na historickej stavebnej podstate i celkovej pamiatkovej hodnote aj tam, kde sa urobili podrobné stavebno-historické prieskumy. Kde bola správne formulovaná koncepcia pamiatkovej obnovy... Prax*

takto dostatočne jasne ukazuje, že ani z pamiatkového hľadiska najlepšie pripravená akcia nemusí mať úspech. [3] Citované tvrdenia sú, žiaľ, aktuálne aj v dnešnej praxi, preto je nutné zamerať sa na zistenie príčin úbytku pamiatkových hodnôt a autenticity historického stavebného fondu.

Tieto príčiny boli predmetom skúmania a hľadania východísk v mojej dizertačnej práci *Proces transformácie pamiatky počas pamiatkovej obnovy – zámery verzus realizácia* (Bratislava, 2012), z ktorej najpodstatnejšie výsledky predstavujem v tomto článku. Výskum bol sústredený na príklady z praxe pri pamiatkovej obnove v Banskej Štiavnici za približne posledných desať rokov.

Vo výskumnej fáze bola pozornosť upriamená na transformáciu/ premenu vybraných pamiatok v troch základných fázach pamiatkovej obnovy: **fáze koncepcnej, prípravnej a realizačnej**, a to od zámeru vlastníka pamiatku obnoviť až po výsledok realizácie.

Lokalita *Banská Štiavnica a technické pamiatky v jej okolí* bola v roku 1993 zapísaná na Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO, aj preto sú opodstatnené obavy, že ďalšie straty autenticity a pamiatkových hodnôt na jej území by mohli v budúcnosti postavenie mesta na prestížnom Zozname ohroziť. Avšak výsledky výskumov, aplikované na prostredie Banskej Štiavnice, sú s vysokou pravdepodobnosťou len ilustráciou celkovej situácie pri ochrane kultúrneho dedičstva na Slovensku.

obr.1: Pohľad na architektonickú štruktúru mesta v krajinnom zázemí Štiavnických vrchov, s dominantou Kalvárie v pozadí. Dokumentácia je asi z 50. rokov 20. storočia, keď pod kalvárskeho vrchom ešte nie je nová zástavba rodinných domov.

Foto: Súkromný archív autorky

obr.2: Súčasný pohľad na mesto s krajinnou dominantou Kalvárie v pozadí.

Foto: Lubomír Lužina

Čo ukázali výskumy?

Územný výskum straty autenticity pamiatkového a historického stavebného fondu na území Pamiatkovej rezervácie Banská Štiavnica

Na základe niekoľkoročného sledovania a výskumu stavebno-technického stavu pamiatkového a historického stavebného fondu v Pamiatkovej rezervácii Banská Štiavnica sú preukázateľné straty kultúrohistorických hodnôt pamiatkového a historického stavebného fondu. Keďže ide väčšinou o historické alebo pamiatkové objekty, ktoré neboli doteraz vážnejšie prestavané, v priebehu času ich chátrania dochádza aj k zániku ich **autenticity**.

Stav autenticity architektonických objektov na území Pamiatkovej rezervácie Banská Štiavnica systematickejšie sledujeme s ohľadom na straty (autenticity, či nositeľov hodnôt) a nepriaznivé zmeny vo vzhľade aj hnote od roku 2001. Plošné mapovanie stavu zachovania autenticity architektonických objektov bolo realizované od roku 1976, [4] ďalším medzníkom je rok 1993 (zaradenie Banskej Štiavnice na Zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO) a zastavuje sa až v roku 2011.

Pre účely zistenia plošných strát autenticity na území historickej Banskej Štiavnice boli vybrané tieto kategórie výskumu:

- prirodzená strata autenticity a kultúrno-historických hodnôt vplyvom zanedbanej údržby – v tejto kategórii sú rozlíšené objekty: v stave ruiny, havarijný a ohrozený
- strata autenticity následkom úplného zániku objektu – v tejto kategórii sú rozlíšené objekty: prirodzene zaniknuté, cielene zbúrané a novostavby
- strata autenticity následkom nevhodne volenej alebo nekvalitne realizovanej pamiatkovej obnovy; v tejto kategórii je dôležité skúmať zmenu v prístupe k obnove pamiatok v priebehu času, preto sa vo výskume rozlišuje: strata autenticity v rozmedzí rokov 1976 – 1993 a strata autenticity v rozmedzí rokov 1993 – 2011

Pre reflexiu stavu ochrany a obnovy architektonického dedičstva na Slovensku sa javí ako podstatné podrobnejšie skúmať **stratu autenticity v dôsledku nevhodnej pamiatkovej obnovy**. Mapovanie strát autenticity v dôsledku pamiatkovej obnovy sa sústredilo na Pamiatkovú rezerváciu Banská Štiavnica, a to v rozmedzí rokov 1976 – 1993 – 2011. V rokoch 1976 – 1993 bolo kvantifikovaných 24 historických objektov so stratou autenticity po nevhodnej pamiatkovej obnove; v rokoch 1993 – 2011 bolo kvantifikovaných 52 historických objektov so stratou autenticity po nevhodnej pamiatkovej obnove. **Teda od 1976 do 2011 došlo k úbytku až 76 pamiatkovo autentických architektonických pamiatok v meste.**

obr.3,4: V priebehu približne 60. – 80. rokov 20. storočia došlo k postupnému zániku autenticity prostredia Radničného námestia. V 80. rokoch 20. storočia sa presadzovali názory na „očistenie“ vnútromestských priestorov od menších, „architektonicky nehodnotných“ stavieb.

obr. 5,6: Strata autenticity banického domu a jeho prostredia úplnou prestavbou. Modernizáciou došlo k zmene hmoty, vzhľadu, materiálov, technológií, ako aj k zániku celkového „spiritu“. Žiaľ, je to ukážka súčasného trendu prebiehajúcich transformácií v baníckom osídlení.

Foto: Katarína Vošková

Príklady zachovanej autenticity priebežným využívaním, udržiavaním a konzerváciou pamiatky

obr. 7: Starý zámok – konzervácia fasády.

obr. 8: Štiavnické Bane, autenticky zachovaná veže opevnenia.

obr. 9,10: Pri pamiatkovej obnove meštianskeho domu na Radničné nám. 11 bola prezentovaná klasicistická fasádna úprava, ktorá zabezpečila domu výtvarnú celistvosť. Autentický charakter jej zabezpečilo použitie tradičných technológií a architektonický výraz poslednej stavebnej úpravy domu z 19. storočia.

Vplyv procesu pamiatkovej obnovy na mieru zachovania autenticity pamiatok. Návrh schémy pre „test autenticity“

Pre objektivizovanie, či transformáciou/ premenou pamiatky po pamiatkovej obnove došlo k pozitívnym alebo negatívnym zmenám a v akej miere bola zachovaná ich autenticita hľadáme spôsoby výskumu. Takéto hodnotenie je náročné na skúsenosti z oblasti ochrany pamiatok a na znalosti poznania pamiatkových hodnôt. Pri tvorbe schémy/ metodiky „testu autenticity“ vychádzame z identifikácie individuálnych kultúrno-historických hodnôt pamiatky/ historického objektu a z požiadavky na zachovanie autenticity (podľa medzinárodných právnych dokumentov, ktoré sa vzťahujú najmä na lokality zapísané do Zoznamu svetového kultúrneho dedičstva UNESCO).

Kedže predmetom výskumu je Pamiatková rezervácia Banská Štiavnica (PR Banská Štiavnica) – jadro lokality, zapísanej na Zozname svetového dedičstva UNESCO (1993) –, vzťahujú sa na ňu usmernenia medzinárodného právneho dokumentu *Dohovor o ochrane svetového kultúrneho dedičstva* a jeho *Vykonávacia smernica* (2008). Podľa tohto dokumentu sú základnými kritériami ochrany kultúrneho dedičstva zachovanie **autenticity** (pôvodnosti diela) a **integrity** (celistvosti územia). [5]

Súčasná aj minulé prax pri obnove pamiatok v PR Banská Štiavnica preukazujú, že zachovanie autenticity pamiatky stále nie je pri jej obnove prioritou. Nutné je spomenúť aj fakt, že mnoho pamiatok je v súčasnosti v pomerne zlom stavebno-technickom stave, alebo aspoň vizuálne pôsobia zanedbane a schátralo, že všetko úsilie účastníkov pamiatkovej obnovy sa sústreďuje na stabilizovanie stavby a „vylepšenie“, či „vynovenie“ jej vzhľadu. Aj z toho dôvodu dochádza v mnohých prípadoch k prehnaným zásahom pri oprave stavebných konštrukcií a k ich zbytočným výmenám za nové, alebo nahrádzaniu pôvodných konštrukcií a detailov modernými materiálmi a technológiami. V dôsledku tohto prístupu dochádza k stratám na autenticite pamiatkového fondu bez toho, aby sa tento stav dostatočne kriticky vyhodnocoval.

Test autenticity

Pre naštartovanie kritického hodnotenia prebiehajúcich pamiatkových obnov a s tým súvisiace aj hľadanie slabých stránok medzi účastníkmi pamiatkovej obnovy predkladáme náčrt schémy pre „testovanie autenticity“ pamiatkového alebo historického stavebného objektu.⁹⁴ Pri zostavovaní schémy „testu autenticity“ berieme do úvahy, že autenticitu je nutné prisudzovať celku, ale aby sme ju mohli hlbšie analyzovať, musíme ju posudzovať vzhľadom na jednotlivé hodnoty, ktoré boli posudzovanému objektu priznané. Napríklad inak by sme hodnotili technickú pamiatku, inak kultúrnu krajinu, meštiansky dom, ľudový dom a pod. Niektorým pamiatkam, či historickým objektom je prisúdená hodnota urbanistická (výrazné pôsobenie objektu v obraze mesta, v jeho siluete), iným hodnota architektonická (napr. výrazne slohová architektúra), alebo hodnota dokumentu (keď je na pamiatke zachovaných viac kultúrnych vrstiev rôznych slohových období, dokumentujúcich jeho vývoj v priebehu času) a pod. Niektoré historické objekty môžu mať súbor niekoľkých hodnôt. Pri každom posudzovanom objekte je preto potrebné vyjadriť základnú a najvýraznejšiu, alebo prevládajúcu hodnotu, ale niekedy sa nevyhne ani súboru hodnôt (hlavne pri pamiatkových objektoch).

Obnova pamiatok (spravidla od zámeru až po realizáciu) sa spravidla deje podľa zákonom stanovených podmienok – metodiky pamiatkovej obnovy, podľa projektu obnovy (niekoľkých stupňov projektovej dokumentácie) a v druhej fáze sa na nej podieľajú realizačné zložky – stavebné firmy, remeselníci, v špecifických prípadoch reštaurátori. Preto príčiny strát autenticity pamiatok spôsobených pamiatkovou obnovou sme hľadali v celom spektre etáp, ktorými pamiatka pri obnove prechádza. Pri každej prípadovej štúdií, ktorú sme podrobili „testu autenticity“, sme analyzovali prínos účastníkov procesu obnovy pamiatok. Predmetom výskumu boli pamiatkovo chránené domy (zapísaných v Ústrednom zozname pamiatkového fondu), ktoré v poslednom období prešli pamiatkovou obnovou – inými slovami, došlo u nich ku kvalitatívnej premene.

Zostavenie schémy pre zistenie miery zachovania autenticity:

Pri prieskume sme posudzovali historické objekty vzhľadom na už stanovené **kritéria autenticity: forma a dizajn, prostredie, materiály a konštrukcie, techniky a technológie, funkcia a využitie a spirit/ duch miesta**, ktoré sú definované v medzinárodných dokumentoch (ako ich definuje *Vykonávacia smernica Dohovoru*, 2008 a *Dokument o autenticite*, Nara, 1994). Tieto kritéria sú jednotlivo posudzované celkovo vo vzťahu ku konkrétnej hodnote pamiatky a jednotlivo k nositeľom hodnôt. Hodnoty jednotlivých pamiatok sú známe buď z doteraz realizovaných architektonicko-historických alebo reštaurátorských výskumov, alebo zo spracovaného tzv. pasportu pamiatkového fondu. [6]

Pre objektívne posudzovanie autenticity pamiatky po obnove je nevyhnutné brať do úvahy aj východiskový stavebnotechnický stav pamiatky pred pamiatkovou obnovou.

Vo všetkých zvolených prípadových štúdiách bol „test autenticity“ uplatnený pred a po pamiatkovej obnove a následne bola autenticita percentuálne vyhodnotená so zohľadnením aj nemerateľných kritérií autenticity (spirit/ duch miesta / genius loci) a s ohľadom na východiskový stavebno-technický stav objektu.

Pre výskum kvality pamiatkovej obnovy prostredníctvom vyhodnotenia miery zachovania autenticity pred a po pamiatkovej obnove boli vybrané z celkového množstva 30 objektov 5 „vzoriek“ – pamiatkových objektov, ktoré sú charakteristické pre zistenie premeny pamiatky (straty či zachovania autenticity po obnove) a pre dokumentovanie hlavných príčin tohto stavu – zisťovanie kvality metodiky, projektu, realizácie.

Zo všetkých skúmaných príkladov boli pre tento článok vybrané dva príklady. Jeden preukazuje zachovanie autenticity, druhý naopak – príklad straty autenticity.

Príklad 1.: Remeselný dom na Remeselníckej ulici č. 5, kde sme identifikovali architektonickú hodnotu a hodnotu funkcie. Východiskový stavebno-technický stav bol vyhodnotený ako zlý až dezolátny.

obr. 11: Východisková situácia stavebno-technického stavu domu pred obnovou. Rok 1991.

obr. 12,13: Stav domu pred obnovou a po obnove s detailom niky v štíte pred a po reštaurovaní.

Foto: Lubomír Lužina, Katarína Vošková

Príklad 2: Obytný dom na Novozámockej ulici č. 18, kde sme identifikovali urbanistickú a architektonickú hodnotu. Východiskový stavebno-technický stav pred pamiatkovou obnovou bol vyhodnotený ako narušený.

obr. 14,15: Stav domu v roku 1998, keď bol obývaný a skoro na 100 % autentický. Vľavo – nárožie domu, v pravo – pohľad z mesta na vežovú časť so sedlovou strechou a dreveným štítom

obr. 16,17: Pohľad na nárožie domu v priebehu obnovy a po obnove. Z priebehu obnovy je zrejmé, že pôvodne drevená zrubová konštrukcia „veže“ bola odstránená a nahradená novou tehlovou. Závažnejšia je však zmena tvaru strechy na plytkú valbovú nad vežovou časťou. Pri stanovení metodiky neboli pochopené prevládajúce hodnoty pamiatky – pôsobenie hmoty v dome v obraze mesta.

Foto: Katarína Vošková

Čo ukázal test autenticity a hľadanie príčin

Výsledky výskumu poukazujú na niektoré závažne problémy pri ochrane a obnove kultúrneho dedičstva. Ak hľadáme príčiny, prečo v mnohých prípadoch po pamiatkovej obnove dochádza k čiastočným alebo aj úplným stratám autenticity, musíme skúmať proces obnovy a jeho účastníkov/aktérov, ktorí do procesu vstupujú. Potvrdilo sa, že k strate autenticity dochádza o.i. aj pamiatkovou obnovou, čo bolo overené prieskumom podľa schémy „testu autenticity“. Z toho dôvodu je nevyhnutné výskum rozšíriť o zisťovanie vplyvu a kvality odbornej pripravenosti jednotlivých účastníkov v procese pamiatkovej obnovy.

Rôznosť zlyhaní, resp. rôznych slabých článkov vo vybraných prípadoch nám objasňuje, že za problematický môžeme považovať nielen jeden článok v procese obnovy, ale väčšie, či menšie problémy s odbornou pripravenosťou sú pri každej skupine účastníkov procesu. V procese pamiatkovej obnovy je rovnako dôležitá vzájomná prepojenosť účastníkov procesu a ich vzájomná komunikácia na kvalifikovanej úrovni.

V praxi je to len ojedinelý a vzácny prípad, keď sa pri pamiatkovej obnove stretávajú kvalifikovaný metodik-pamiatkar, architekt, koordinátor a realizátor (remeselníci a stavebné firmy). Vo väčšine prípadov niektorí z účastníkov nie sú na takúto náročnú úlohu – ako je konzervovanie a obnova pamiatky, dostatočne kvalifikovane pripravení. Výsledky výskumu účastníkov v procese pamiatkovej obnovy preukazujú, že prax je podporovaná aj súčasnými nedostatočnými zákonnými kritériami a tiež nedostatkom (dokonca neexistenciou) systémových vzdelávacích a školiacich programov pre nich (chýbajú postgraduálne štúdiá pre pamiatkarov-metodikov, architektov-projektantov, len sporadické a nesystémové sú kurzy a semináre pre remeselníkov a pod.).

Aké sú požiadavky na aktérov pri obnove pamiatok v zahraničí

Pre hľadanie východísk a návrhov na možné riešenia nevyhovujúceho stavu pri obnove pamiatok na Slovensku bol prieskumu podrobený aj na odbornú pripravenosť a procesné postupy v niektorých európskych krajinách. Výsledkom je poznatok, že v krajinách, kde nebola prerušená kontinuita využívania a všeobecného uznávania kultúrnych hodnôt (Veľká Británia, Francúzsko, Nemecko, Rakúsko) sú, na rozdiel od Slovenska a ďalších postsocialistických krajín, rozvinuté systémy napríklad celoživotného vzdelávania pre odborníkov z oblasti ochrany pamiatok.

Napríklad Rakúsko a Nemecko hoci nemajú explicitne v zákonoch vyjadrené požiadavky na kvalifikáciu odborných účastníkov v procese pamiatkovej obnovy, poskytujú pre nich množstvo vzdelávacích programov a v praxi sa na obnove pamiatok uplatňujú na základe preukázania referencií. Dôslednejší je systém vo Veľkej Británii, kde akademické a teoretické vedomosti nestačia, ale na získanie odbornej spôsobilosti v príslušnom odbore musia jednotliví aktéri pamiatkovej obnovy (metodik – pamiatkar, projektant, remeselník, reštaurátor, výskumník) absolvovať určité postgraduálne štúdium a až potom sa môžu uchádzať o licenciu. Týka sa to konzervátorov (v zmysle pamiatkarov-metodikov), architektov, aj remeselníkov, pričom pre každú cieľovú skupinu sú zostavené špecializované študijné programy.

Nezanedbateľné sú aj procesné faktory v rámci inštitúcií na ochranu pamiatok. Napríklad v Českej republike bolo v rámci NPÚ Praha publikovaných množstvo odborných metodík a zásad, ktoré sú všeobecným návodom, alebo akýmiisi „mantinelmi“ pre rozhodovanie o prístupe k obnove, dokumentácii, projektovaniu, reštaurovaníu a pod.

Vo Veľkej Británii sa konzervátori a ďalší účastníci môžu a musia riadiť všeobecnými princípmi *Conservation Principles* (English Heritage 2008), v amerických krajinách sú podobné princípy stanovené v etických kódexoch profesionálnych konzervátorov (v zmysle pamiatkarov).

Prax na Slovensku

Pred začatím výskumu miery podielu účastníkov procesu obnovy pamiatok na zachovaní autenticity bol vyslovený predpoklad, že medzi najslabším článkom je skupina architektov a remeselníkov, čo sa však potvrdilo len čiastočne. V skutočnosti sú to všetci účastníci v procese ochrany a obnovy pamiatok, pretože sa od nich nepožaduje odborná spôsobilosť (nastavbovým štúdiom), nie sú systémovo vytvorené vzdelávacie programy a odborná spôsobilosť nie je požadovaná ani v relevantných zákonoch (okrem výskumníkov – pamiatkových, reštaurátorských a archeologických výskumov a realizácie reštaurovania). Zaujímavý je aj fakt, že ani v rámci inštitucionálneho zabezpečovania ochrany pamiatok odborníkmi neexistuje požiadavka na profesijný štandard pre pamiatkara – metodika a navyše chýba hodnotenie činnosti profesionálnych pamiatkarov, preto nie je možné zistiť, do akej miery sú profesionálni pracovníci dostatočne na svoju prácu pripravení. O odbornej (ne)pripravenosti všetkých účastníkov procesu pamiatkovej obnovy bezpochyby svedčia výsledky pamiatkových obnov v praxi.

Problém odbornej pripravenosti

Napriek tomu, že ochrana pamiatok sa od začiatku 90. rokov 20. storočia podstatne skvalitnila, najmä po stránke dokumentácie, zabezpečovania výskumov s cieľom identifikácie hodnôt pamiatok,

zostávajú ďalšie, nemenej podstatné faktory, ovplyvňujúce výsledok obnovy, ignorované a nepomenované alebo považované za dostatočne pripravené. [7]

V posledných rokoch medzi odbornou verejnosťou najviac rezonuje potreba školených remeselníkov v oblasti tradičných remesiel, používania tradičných materiálov a technológií, ale nepodnikli sa žiadne kroky pre zlepšenie stavu. Výsledky načrtnutých výskumov a prax však preukazujú, že rovnako je potrebné odborne pripraviť aj ďalších účastníkov v procese: na prvom mieste – architektov-projektantov, na druhom – pamiatkarov-metodikov a až na treťom mieste – remeselníkov. Prvé dve skupiny sú tie, ktoré v praxi robia kvalifikované rozhodnutia a zodpovedajú za realizáciu. Súčasné požiadavky štátnej ochrany pamiatkového fondu na odbornú pripravenosť týchto „aktérov“ v procese pamiatkovej obnovy na Slovensku nie sú v súlade s požiadavkami vyjadrenými vo *Vykonávacej smernici Dohovoru* (v článku VI.B *Capacity-building and research*). V nej sa zdôrazňujú požiadavky na vysokú úroveň skúseností a multidisciplinárneho prístupu „aktérov“ k ochrane s cieľom lepšej implementácie *Dohovoru*. V oblasti tréningu „aktérov“ ochrany a obnovy a interpretácie kultúrneho dedičstva širšej verejnosti treba oceniť politiku Ministerstva kultúry, ktorá prostredníctvom grantovej podpory (grantová schéma MK SR *Obnovme si svoj dom*, podprogram 1.3 – Kultúrna politika) uplatňuje vzdelávacie programy, kurzy, semináre a rôzne formy interpretácie ochrany kultúrneho dedičstva. Nejde však o systémové riešenia pre zlepšenie odbornej pripravenosti účastníkov v procese ochrany, ale o iniciatívy záujmových združení. Už aj z toho dôvodu, že ochrana a obnova pamiatok je multidisciplinárna záležitosť, javí sa nevyhnutné zostaviť štruktúru dopĺňujúceho vzdelávania (napríklad postgraduálne kurzy a kurzy celoživotného vzdelávania) a vyšpecifikovanie profesijných nárokov pre účastníkov procesu obnovy pamiatok, pretože *práce spojené s ochranou a obnovou dedičstva by mali byť zverené iba osobám kompetentným v týchto odborných činnostiach*. [8]

Problém absencie jednotných kritérií ochrany pamiatok

V procesnom inštitucionálnom prostredí ochrany pamiatkového fondu sa ako problematické dlhodobo javí absencia všeobecných pravidiel/ zásad pre ochranu kultúrneho dedičstva (jednotná metodika), ktoré by určili štandard pamiatkovej ochrany, zjednocovali praktické pôsobenie odborníkov v rámci Slovenska a vytvorili tiež transparentné informovanie verejnosti, o tom, ktoré hodnoty a prečo je nevyhnutné chrániť a akými kritériami sa odborníci ochrany pamiatok riadia. Podobne neexistuje etický kódex pamiatkara, ktorý by zaväzoval všetkých profesionálnych pamiatkarov k rešpektovaniu etických princípov, najmä v zmysle medzinárodne prijatých chárt ICOMOS, *Dohovoru o ochrane kultúrneho dedičstva* a jeho *Vykonávacích smerníc*. V súčasnosti prevládajú názory, že jednotná metodika ochrany by mohla byť zavádzajúca, pretože každá pamiatka je originálne dielo a pod.

V praxi sú v rámci malého teritória Slovenska zásadne rozdielne prístupy a názory na koncepciu a výstupy odborníkov sú nepredvídateľné. V tomto ohľade možno argumentovať už aj tým, že ak by sa prístup k ochrane pamiatok ponechával na jednotlivcov, bez stanovenia odborných kritérií, nemalo by význam stanovovať všeobecné usmernenia pre ochranu ani v rámci medzinárodnej organizácie ICOMOS – charty pre rôzne úrovne a oblasti ochrany kultúrneho dedičstva (pre vzdelávanie a tréning, pre ochranu miest, pre drevené dedičstvo, pre archeologické dedičstvo a pod.). Poznámka: Prínosom pre odbornú verejnosť Slovenska bolo už vydanie slovenskej verzie niektorých doteraz prijatých chárt a dokumentov ICOMOS, ktorých rešpektovanie zostáva však na úrovni poznania, chápania jednotlivých aktérov a schopnosti aplikovania týchto kritérií v praxi. Sprostredkovanie princípov a etiky ochrany a obnovy a vytvorenie štandardov pre súčasnú prax by malo byť prvoradé. Argumentácie niektorých odporcov jednotných princípov/ metodiky, alebo etického kódexu pre pamiatkarov a iných účastníkov v procese obnovy pamiatok, že každý historický objekt je originálom a má jedinečné hodnoty, ktoré je treba individuálne posúdiť, v medzinárodnej odbornej verejnosti už neobstoja. Posúdenie hodnôt a určenia ďalších podrobnejších podmienok pre obnovu každej pamiatky môže a malo by vychádzať zo všeobecných kritérií, aby v rámci malého územia Slovenska nedochádzalo k rôznym nárokom a

podmienkam a aby aj pamiatkari boli pri svojich rozhodnutiach limitovaní odbornými princípmi, ktoré sú aj kontrolovateľné.

Inšpiráciou a príkladom v tejto oblasti by mohli byť veľmi kvalitne a aj verejnosti prístupnou formou zostavené princípy ochrany napríklad z Veľkej Británie, ktoré ako štandardy a kritéria zostavila štátna organizácia na ochranu pamiatok English Heritage. [9]

Ide o materiál prioritne určený odborníkom ochrany pamiatok, ale je veľmi prospešný a zrozumiteľný aj pre ostatných účastníkov v procese ochrany a obnovy, najmä vlastníkov, architektov a pod. Podobné materiály sú samozrejmosťou pre ochranu pamiatok na americkom kontinente (v USA a Kanade).

Metodické usmernenia sú na rôzne témy jednotlivo spracovávané a publikované pre odbornú verejnosť v Českej republike, ktoré vydáva najmä Národní památkový ústav, ústřední pracoviště Praha. Od 90. rokov 20. storočia NPÚ vydalo množstvo odborných zásad/ kritérií na rôzne dôležité témy v oblasti ochrany a starostlivosti o pamiatky, ako sú napríklad: *Předprojektová příprava a projektová dokumentace v procesu péče o stavební památky*, 2004, *Péče o výplně historických okenních a dveřních otvorů*, 2004, *Novostavby v památkově chráněných sídlech*, 2004, *Metodika ochrany dřeva*, 2000, *Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum*, 2001, *Péče o střechy historických budov*, 1997 a iné. [10]

Publikovanie a sprístupnenie zásad a metodických príručiek aspoň odbornej verejnosti môže mať aj vzdelávací efekt na ostatných účastníkov v procese ochrany, ktorí nemajú dostatočné vedomosti a skúsenosti z tejto oblasti. Princípy ochrany pamiatok sa tak stávajú zrozumiteľnejšie a transparentnejšie a ľahšie uplatniteľné v praxi.

Problém sledovania a vyhodnocovania zmien pamiatok

Dôležitým poznatkom vyplývajúcim z tejto dizertačnej práce je súčasný stav kvalitatívneho vyhodnocovania zmien pamiatok po obnove, alebo akomkoľvek zásahu v dôsledku pôsobenia prírody alebo ľudí. V rámci výskumu bolo preukázané, že na jednej strane dochádza k stratám kultúrohistorických hodnôt a zániku historických objektov vplyvom zanedbanej údržby, kedy môžeme hovoriť už len o „autenticite zániku“, na druhej strane dochádza k stratám autenticity aj pamiatkovou obnovou. Súhrnom tohto mapovania bolo preukázané, že v rámci PR Banská Štiavnica **až 138 objektov nespĺňa „test autenticity“**. Je to 21,7 % z celkového počtu 637 historických budov v PR Banská Štiavnica.

Súčasná prax v tejto oblasti poukazuje na to, že vyhodnocovanie realizácií pamiatkových obnov a monitoring stavu pamiatkového fondu (pravidelný monitoring sa robí každé dva roky iba pre lokality svetového dedičstva), sú síce pravidelne spracovávané (v súčasnosti len v rámci Pamiatkového úradu SR), ale neposudzuje sa kvalita projektu obnovy, kvalita koncepcie obnovy, remeselné činnosti, kvalita použitých materiálov a iné aspekty vo vzťahu k zachovaniu autenticity. Je prirodzené, že organizácia, ktorá pamiatkovú obnovu priamo koordinuje, nemôže nezávisle posúdiť aj svoju vlastnú činnosť – stanovenie koncepcie, usmernenie projektu a realizačných prác, atď. Výsledky výskumov sa však stávajú závažným argumentom, že ubúdaním autentických pamiatok a ich príčinami je nevyhnutné sa v budúcnosti vážne zaoberať.

V tejto oblasti by mohlo dôjsť k „spätnej väzbe“ súčasnej praxe a zvýšeniu vedeckej úrovne poznania súčasnej situácie pri obnove pamiatkového fondu, zriadeniu odborného vedeckého konzília v rámci nezávislej organizácie, ktoré by pozostávalo z odborníkov z praxe a akademickej oblasti, ktorí by na základe vopred stanovenej schémy vypracovávali hodnotenia tak výsledkov pamiatkových obnov, ako aj hodnotenia stavu pripravenosti odborníkov. Na základe vedeckých výskumov chýbajúcich poznatkov pri praktickej obnove pamiatok by bolo možné pripraviť ďalšie kroky – osnovy pre postgraduálne, celoživotné vzdelávanie a kurzy pre jednotlivých účastníkov v procese ochrany a obnovy kultúrneho dedičstva. Príkladom a inšpiráciou by mohol byť v súčasnosti funkčný systém akreditovaného vzdelávania pre pracovníkov pamiatkovej ochrany a ostatných účastníkov pri ochrane v rámci Národného pamiatkového ústavu v Prahe. Vzdelávacie zázemie jednotlivým účastníkom v procese

ochrany pamiatok by bolo základom pre postupné presadenie zákonných požiadaviek na odbornú spôsobilosť tých aktérov v procese ochrany a obnovy kultúrneho dedičstva, pre ktorých doposiaľ neboli špecifikované ani stanovené profesijné kritéria.

Záver

Stanovené metodiky niektorých výskumov o stave autenticity pamiatok po ich zmenách by mohli nájsť uplatnenie v ďalších výskumných úlohách – napríklad pre vyhodnocovanie autenticity a zachovania pamiatkových hodnôt po obnove stavebného pamiatkového fondu pre všetky pamiatky, ktoré boli v určitom časovom úseku na Slovensku obnovené. Až vyhodnotenie kvality pamiatkových obnov môže ukázať problémy, ktorými bude nevyhnutné sa ďalej zaoberať pre skvalitnenie výsledkov pri obnove kultúrneho dedičstva.

Pre hodnovernosť vyhodnocovania výsledkov pamiatkových obnov a monitorovania lokalít zapísaných na Zozname svetového dedičstva by bolo vhodné, aby sa v praxi rozpracovala načrtnutá schéma „testu autenticity“. Výsledky „testu autenticity“ a ich porovnanie s východiskovou situáciou by sa mohli stať dôležitými argumentmi pre zmenu politiky vo vzdelávaní verejnosti, školení remeselníkov, vytvorenia systému pre požiadavky odbornej spôsobilosti pri projektovaní obnovy pamiatok, či odbornej spôsobilosti pre metodikov-pamiatkarov a ďalších účastníkov v procese ochrany a obnovy pamiatok.

Pomenovanie hlavných príčin a faktorov, ktoré najviac mieru zachovania autenticity ovplyvnili, by mohlo v budúcnosti napomôcť k zlepšeniu stavu úpravou pravidiel (napríklad zákonov a vyhlášok, či interných smerníc príslušných inštitúcií) a k zlepšeniu kvalifikácie a odbornej pripravenosti tých, ktorí sa na procese obnovy pamiatok podieľajú.

Načrtnuté výskumy (súčasť dizertačnej práce *Proces transformácie pamiatky počas pamiatkovej obnovy – zámery verzus realizácia*, Bratislava 2012) by sa mohla stať základom pre ďalšie výskumné úlohy v oblasti sledovania kvality postupov pri pamiatkovej obnove:

- stanovenie metodiky pre vyhodnocovanie kvality pamiatkových obnov a miery zachovania autenticity a jej aplikovanie minimálne v lokalitách svetového dedičstva na Slovensku
- analyzovanie systémovosti vzdelávania v oblasti ochrany kultúrneho dedičstva, so špecifikáciou odborov/ predmetov v rámci existujúcich univerzít na Slovensku s cieľom zistenia, aké sú možnosti multidisciplinárneho prepojenia a vzájomného doplnenia v krátkodobom horizonte
- ďalšie vedecké výskumy pre stanovenie kvalifikačných potrieb pre vzdelávanie špecialistov na ochranu pamiatok – pamiatkarov-metodikov, pamiatkarov-výskumníkov, architektov, remeselníkov a pod. s pomenovaním existujúcich vzdelávacích inštitúcií (kompetencie pre určitú špecializáciu) a s pomenovaním tých, ktoré by bolo potrebné v budúcnosti doplniť
- analyzovať doterajšie možnosti vzdelávania a celoživotného školenia pre remeselníkov a v spolupráci so strednými odbornými školami pripraviť návrhy na nové odbory, ktoré v súčasnej praxi pri obnove pamiatok chýbajú

Realizovanými výskumami sú pomenované nedostatky v oblasti koncepcie, prípravy a realizácie obnovy pamiatok a procesné nedostatky (zlá komunikácia medzi účastníkmi obnovy, nízka úroveň interpretácie významu a hodnôt kultúrneho dedičstva verejnosti, vlastníkom a pod.). Ďalším skúmaním sa dostávame až k zisteniu príčin nekvalitných pamiatkových obnov (zmien pamiatok) a tie nachádzame v prvom rade v nízkych kritériách pre odbornú pripravenosť účastníkov procesu obnovy. Porovnaním poznatkov o odbornej pripravenosti účastníkov pamiatkovej obnovy na Slovensku s praxou v niektorých európskych krajinách sa tieto nedostatky potvrdzujú.

Poznámkový aparát a použitá literatúra:

[1] Feilden, B. M. – Jokilehto, J.: *Príručka manažmentu lokalít svetového kultúrneho dedičstva*. ICCROM, Rím, 1998; prvé slovenské vydanie AI NOVA, Svätý Jur, 2010.

[2] V súčasnosti je na Slovensku viac ako 12 600 nehnuteľných kultúrnych pamiatok, viac ako 14 500 hnuteľných kultúrnych pamiatok, 18 mestských pamiatkových rezervácií, 10 rezervácií ľudovej architektúry a 89 pamiatkových zón. Viaceré pamiatky a územia spĺňajú kritériá svetového kultúrneho

dedičstva a sú predmetom predbežného výberu na nomináciu podľa dohovoru UNESCO. Zdroj: <http://www.culture.gov.sk> k 19.3. 2012.

[3] Radová – Hauserová, M.: *Koncepcia pamiatkového zásahu do stavebného diela, jej úloha a východiská*, In *Pamiatky a súčasnosť*, 2/90, ročník XXI.

[4] Rok, kedy sa začal naplňovať v PR vládny program „komplexnej pamiatkovej obnovy“ a došlo k závažným zásahom do autenticity pamiatok; rok 1993 – rok zápisu Banskej Štiavnice do Zoznamu svetového dedičstva – ďalší medzník v prístupe k obnove pamiatok.

[5] V súlade s *Vykonávacou smernicou Dohovoru* (World Heritage Centre 2008), *Dokumentom o autenticite* (Nara, Japonsko 1994; dokument je prílohou *Vykonávacej smernice Dohovoru*, 2008), kde sú *kritéria autenticity* špecifikované.

[6] Pre jednotlivé pamiatky bola Pamiatkovým úradom SR spracovaná Revízia Ústredného zoznamu pamiatkového fondu a v rámci nej jednotlivé *Aktualizačné listy národnej kultúrnej pamiatky*, ktoré sa dlhoročne spracovávajú pre aktuálny *Súpis pamiatok Slovenska*.

[7] Napríklad v *Koncepcii MK SR do roku 2013* sú pomenované problémy s nekvalifikovanými architektami-projektantmi, problémy s nedostatkom kvalitatívne zaškolených remeselníkov, ale ignoruje sa stav odbornej pripravenosti pamiatkarov-metodikov, reštaurátorov, výskumníkov.

[8] Pre špecifikovanie potrebných poznatkov a skúsenosti pre spektrum odborníkov je možné sa inšpirovať *Smernicou pre vzdelávanie a odbornú prípravu v oblasti ochrany a obnovy pamiatok, súborov a lokalít*, prijaté valným zhromaždením Medzinárodnej rady pre pamiatky a lokality ICOMOS v Colombe, Srí Lanka, 1993. Uvedené v *Príručke manažmentu lokalít svetového kultúrneho dedičstva* od autorov Bernard M. Feilden a Jukka Jokilehto, ICCROM 1998, AI NOVA 2010, s. 151-155.

[9] *Conservation Principles Policies and Guidance for Sustainable Management of the Historic Environment*, English Heritage 2008.

[10] Všetky zásady a metodické materiály sú vydávané ako prílohy časopisu *Zprávy památkové péče* a sú prístupné verejnosti. Zdroj: <http://www.npu.cz/ke-stazeni/pro-odborniky/pamatky-a-pamatkovapece/svazky-edice-odborne-a-metodicke-publikace/gallery/>. K 19.3.2012

Ing. arch. Katarína VOŠKOVÁ, PhD.

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok

Fakulta architektúry STU

Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava

e-mail: katkavoska@yahoo.com, voskova@fa.stuba.sk

tel.: 0903 64 61 18

Príspevok spracovaný na základe výsledkov výskumov v dizertačnej práci autorky *Proces transformácie pamiatky počas pamiatkovej obnovy – zábery verus realizácia*, Bratislava 2012, konzultácie: Doc. Ing. arch. Andrea Urlandová, PhD.

JUDr. Mgr. Tomáš MICHALÍK, PhD.

CULTURAL HERITAGE CONSULTING, s.r.o., Trenčín

Pamiatková hodnota – je alfa pamiatkovej ochrany aj jej omegou?

Abstrakt:

Príspevok rámcovo analyzuje pojem „pamiatková hodnota“ z hľadiska právnej teórie i teórie ochrany pamiatkového fondu. Existencia pamiatkovej hodnoty ako jedného zo základných pojmov, používaných v teórii i praxi ochrany pamiatok a upravených v zákone o ochrane pamiatkového fondu je hlavným predpokladom vyhlásenia veci za národnú kultúrnu pamiatku alebo územia za pamiatkové územie.

Jednou zo základných zásad právneho poriadku je *predvídateľnosť* právnych vzťahov. Táto skutočnosť je niekedy v rozpore s nekonkrétnosťou právnej úpravy a neprimeranosťou aplikácie inštitútu pamiatkovej hodnoty v podobe faktoru *subjektivity* v rozhodovacích procesoch orgánov štátnej správy v oblasti ochrany pamiatkového fondu.

Subjektivita posudzovania pamiatkovej hodnoty bez náležitého odôvodnenia má v aplikačnej praxi za následok *rozdielne* posudzovanie skutkovo rovnakých alebo podobných prípadov, čo nezodpovedá zásade *materiálnej rovnosti* vlastníkov národných kultúrnych pamiatok alebo vlastníkov nehnuteľností v pamiatkovom území v postavení účastníkov správneho konania.

Kľúčové pojmy: pamiatková hodnota, národná kultúrna pamiatka, pamiatkové územie, ochrana pamiatok, právo ochrany kultúrneho dedičstva

Úvod

Ochrana, prezentácia a primerané využívanie kultúrneho dedičstva je povinnosťou každej vyspelej spoločnosti. Táto základná axióma jedného z predpokladov všestranného rozvoja jednotlivca i celku bude sotva niekedy spochybnená. Každý vo svojom vnútri pociťuje odveký vzťah k dielam našich predkov, hoci intenzita tohto vzťahu je nastavená – a odstupňovaná – individuálne.

Za kultúrne dedičstvo sa tradične považujú najmä hmotné hodnoty (národné kultúrne pamiatky, pamiatkové územia, archeologické dedičstvo, zbierky múzeí a galérií, historické knižničné dokumenty a historické knižničné fondy a pod.), ako aj jeho jednotlivé nehmotné hodnoty. Vyčerpávajúci výpočet hmotných i nehmotných hodnôt kultúrneho dedičstva obsahuje Deklarácia Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva [1]; pre potreby tohto príspevku sa budeme pohybovať v legislatívnom rámci zákona o ochrane pamiatkového fondu [2].

V minulosti bolo možné za najkompetentnejších ochrancov kultúrneho dedičstva považovať najmä architektov, historikov či iných predstaviteľov intelektuálnej elity, z ktorých sa neskôr stali profesionálni pamiatkari. Ich názory formovali nielen teóriu, ale i prax pamiatkovej ochrany. V priebehu 20. storočia túto nepočetnú skupinku priebežne dopĺňali akademicky i terénne orientovaní vedci a výskumníci. V posledných dekádach 20. storočia na scénu vstupujú osobnosti, ktoré z rôznych dôvodov nemali ambíciu vystupovať v rámci oficiálnych štruktúr pamiatkovej ochrany – práve naopak, vykonávali (a vykonávajú) paralelné aktivity, o správnosti ktorých boli (a sú) presvedčení.

V súčasnosti teda existuje niekoľko alternatívnych pohľadov na problematiku ochrany pamiatok. Jedným z aktuálnych trendov, zástancom ktorého je aj autor predkladaného príspevku, je orientácia na vlastníka pamiatkovo chránenej stavby, ktorému štát prostredníctvom svojich orgánov zásadným spôsobom zasahuje do vlastníckeho práva, pričom tento zásah nie je žiadnym významným spôsobom

kompenzovaný. Samozrejme, Ústava Slovenskej republiky výslovne uvádza, že výkon vlastníckeho práva nesmie poškodzovať ľudské zdravie, prírodu, kultúrne pamiatky a životné prostredie nad mieru ustanovenú zákonom [3]. Na druhej strane, obmedzenie vlastníckeho práva bez primeranej náhrady možno len ťažko vykladať konformne s Ústavou. Podobnú nerovnováhu možno nájsť aj v samotnom zákone o ochrane pamiatkového fondu, v ustanoveniach upravujúcich práva a povinnosti vlastníkov pamiatkovo chránených stavieb, kde povinnosti týchto osôb významne prevažujú nad ich právami.

Pamiatková hodnota

Teoretickým základom ochrany pamiatok, ako aj jedným zo základných pojmov zákona o ochrane pamiatkového fondu je pamiatková hodnota. Vzhľadom na limitovaný rozsah príspevku nie je zmysuplné prezentovať historický exkurz do teórie pamiatkovej ochrany; pre potreby príspevku je nutné uspokojiť sa s konštatovaním, že pamiatková hodnota je niečo, čo odlišuje „bežnú“ vec od pamiatkovo hodnotnej veci – jej existencia je teda kritériom rozlíšenia medzi vecami, na ktoré sa vzťahuje zákon o ochrane pamiatkového fondu a tými vecami, na ktoré sa tento zákon nevzťahuje.

Pamiatková hodnota je jediným (!) zákonným predpokladom pre vyhlásenie veci za národnú kultúrnu pamiatku. Namiesto je, logicky, očakávanie, že zákonodarca venoval zákonnej definícii pojmu „pamiatková hodnota“ osobitnú pozornosť. Pozrime sa teda na ustanovenie § 2 ods. 2 zákona o ochrane pamiatkového fondu, definujúceho pojem „pamiatková hodnota“:

„Pamiatková hodnota je súhrn významných historických, spoločenských, krajinných, urbanistických, architektonických, vedeckých, technických, výtvarných alebo umelecko-remeselných hodnôt, pre ktoré môžu byť veci predmetom individuálnej alebo územnej ochrany.“

V citovanej definícii absentuje akýkoľvek konkrétny, verifikovateľný fakt, predpoklad alebo kritérium, preto aplikácia závisí výlučne od konkrétneho štátneho orgánu. Predvídateľnosť aplikácie tejto definície zo strany vlastníka či investora je vzhľadom na jej nekonkrétnosť takmer nulová. Pamiatkovou hodnotou môže totiž byť v zmysle citovaného ustanovenia zákona o ochrane pamiatkového fondu prakticky čokoľvek, za predpokladu, že sa s výkladom stotožní príslušný orgán štátnej správy, najmä krajský pamiatkový úrad. Napriek skutočnosti, že orgány štátnej správy sú povinné postupovať v zmysle základných zásad správneho poriadku [4], aplikačná prax sa opakovane nevyhla istej miere subjektivity, založenej na osobných preferenciách, vopred naplánovaných úlohách alebo v horšom prípade na vzťahu (pozitívnom či negatívnom) pamiatkára k osobe vlastníka veci. Interné mechanizmy orgánov štátnej správy, úlohou ktorých je eliminovať subjektivitu jednotlivca pri posudzovaní pamiatkovej hodnoty veci, majú svoje limity.

Podľa § 2 ods. 3 zákona o ochrane pamiatkového fondu je národnou kultúrnou pamiatkou *„hnutelná vec alebo nehnuteľná vec pamiatkovej hodnoty, ktorá je z dôvodu ochrany vyhlásená za kultúrnu pamiatku.“* Podobne, podľa § 2 ods. 4 zákona o ochrane pamiatkového fondu je pamiatkovým územím *„sídlný územný celok alebo krajinný územný celok sústredených pamiatkových hodnôt alebo archeologických nálezov a archeologických nálezísk, ktorý je z dôvodu ich ochrany podľa tohto zákona vyhlásený za pamiatkovú rezerváciu alebo pamiatkovú zónu.“*

Obdobne je v § 40 ods. 1 zákona o ochrane pamiatkového fondu definovaný pojem „nález“ ako *„vec pamiatkovej hodnoty, ktorá sa nájde výskumom, pri stavebnej alebo inej činnosti v zemi, pod vodou alebo v hmote historickej stavby.“*

Všetky citované definície sú svojou konštrukciou viazané na pojem „pamiatková hodnota“, ktorý sa v texte zákona o ochrane pamiatkového fondu vyskytuje opakovane aj na iných miestach.

S existenciou pamiatkovej hodnoty, jej definovaním a konkretizáciou sa musí vysporiadať príslušný štátny orgán, väčšinou Pamiatkový úrad Slovenskej republiky alebo krajský pamiatkový úrad v odôvodnení príslušného rozhodnutia. V ideálnom prípade je vhodné, ak je názor štátneho orgánu podporený názorom iných odborníkov či odborných organizácií, ktoré zvyšujú presvedčivosť výroku

príslušného rozhodnutia. Odôvodnenie rozhodnutia totiž musí poskytnúť okrem právnej aj skutkovú oporu výroku rozhodnutia. V opačnom prípade môže účastník konania poukázať na možnosť subjektívneho posúdenia veci zo strany štátneho orgánu a v prípade, ak predloží fotografickú alebo inú dokumentáciu alebo dokumenty iných odborníkov či odborných organizácií, závery ktorých nie sú v súlade s podkladmi štátneho orgánu existuje vysoká miera pravdepodobnosti, že takýto účastník konania bude vo svojej snahe o preskúmanie rozhodnutia a prípadnú zmenu jeho výroku úspešný.

Určovanie a posudzovanie pamiatkovej hodnoty má aj ďalší, pre aplikačnú prax veľmi významný aspekt, ktorým je také vyhlasovanie národných kultúrnych pamiatok, ktoré budí podozrenie z účelovosti konania štátneho orgánu. Väčšinou ide o historické – alebo aspoň prvorepublikové – stavby, ktoré sú situované na miestach, ktorým sú v územnom pláne priznané nové funkcie alebo ktoré sú určené na asanáciu. V praktickej rovine ide o prípady, kedy pamiatkari zrazu „objavia“ pamiatkové hodnoty na stavbách, u ktorých bezodkladne začnú konanie o ich vyhlásenie za národné kultúrne pamiatky. Existencia (často údajne unikátnych) pamiatkových hodnôt je v týchto prípadoch zástierkou, ktorou sa obchádzajú iné právne predpisy, najmä stavebný zákon. Snahou o záchranu historickej, avšak z hľadiska zákona o ochrane pamiatkového fondu v čase rozhodovania iného štátneho orgánu nechránenej budovy však nemôže byť zastieraný zásah do existujúcich právnych vzťahov. Z právneho hľadiska je takéto konanie, spočívajúce v akomsi „nahrádzaní“ konania alebo výsledkov konania iného správneho orgánu neprípustné. Konanie orgánov štátnej správy na ochranu pamiatkového fondu nemôže účelovo nahrádzať konanie iných príslušných orgánov štátnej správy.

Vplyv na vlastnícke právo

Pokiaľ by sa vyššie uvedené úvahy viedli výlučne v akademickvej rovine, neexistoval by dôvod pre publikovanie tohto príspevku. Problematickou však ostáva skutočnosť, že neprimeraná a často nešťastná (bez ohľadu na to, akým subjektívnym kritériom „šťastnosti“ je...) aplikácia ustanovení zákona o ochrane pamiatkového fondu má zásadný vplyv na vlastnícke právo vlastníka stavby, u ktorej sa začalo konanie o vyhlásenie za národnú kultúrnu pamiatku. Domáhať sa však prehodnotenia pamiatkovej hodnoty – obzvlášť v tak nevyváženom predpise, akým je zákon o ochrane pamiatkového fondu – na základe účastníkovi konania dostupných informácií (z ktorých časť nemusí byť orgánu štátnej správy prístupná alebo známa) je zo strany účastníka konania v prevažnej väčšine prípadov vopred prehratý boj.

Konflikt so základnými zásadami právneho poriadku?

Právny poriadok Slovenskej republiky je postavený na svojich základných zásadách, medzi ktoré patrí o.i. zásada *predvídateľnosti* právnych vzťahov. V zmysle tejto zásady je v právnom poriadku ako celku, ako aj v jednotlivých všeobecne záväzných právnych predpisoch potrebné minimalizovať možnosti nejednoznačných interpretácií ustanovení právnych predpisov. Autor tohto príspevku je presvedčený, že definícia pojmu „pamiatková hodnota“, ako aj iné ustanovenia zákona o ochrane pamiatkového fondu je exemplárnym príkladom nekonkrétnej definície, ktorá ponúka široké pole pôsobnosti pre často neprimeranú invenciu štátnych orgánov pri jej interpretácii a následnej aplikácii.

Ďalšou základnou zásadou je záujem na *stabilite* právnych vzťahov, ktorá predpokladá minimalizáciu zásahov do existujúcich právnych vzťahov za predpokladu, že nedôjde k zmene podmienok, ktoré by takýto zásah odôvodňovali. Typickým prípadom konania v rozpore s touto zásadou je aj vyššie uvedené podozrivo operatívne identifikovanie pamiatkových hodnôt u inak pamiatkovo nechránených stavieb, u ktorých sa predpokladá zmena ich využitia.

Inou základnou zásadou, ktorá je výslovne zmienená v správnom poriadku, t.j. v súlade s ktorou je každý správny orgán povinný postupovať a ktorá je relevantná z hľadiska posudzovania pamiatkovej hodnoty je zásada materiálnej rovnosti účastníkov konania. Podľa tejto zásady, explicitne vyjadrenej

vetou „Správne orgány dbajú o to, aby v rozhodovaní o skutkovo zhodných alebo podobných prípadoch nevznikali neodôvodnené rozdiely [5],“ sú orgány štátnej správy v oblasti ochrany pamiatkového fondu povinné, laicky povedané, uplatňovať na každého rovnaký meter. Napriek nesporne správne predpokladu individuálneho prístupu ku každej národnej kultúrnej pamiatke (žiadna národná kultúrna pamiatka nie je identická s inou) správny poriadok vyžaduje rovnaký, resp. obdobný prístup nielen v rovnakých, ale i v podobných prípadoch. V aplikačnej praxi je však táto zásada aplikovaná často nedostatočne, t.j. v podobných prípadoch (napr. podobné drevenice v tej istej obci alebo podobné meštianske domy v tom istom pamiatkovom území) sa uplatňujú rozdielne metodické prístupy, ktoré majú vplyv nielen na právne postavenie vlastníka objektu, ale aj na finančnú náročnosť obnovy.

Záver

Základom existencie každej spoločnosti sú *jasné* pravidlá správania sa, upravené vo všeobecne záväzných právnych predpisoch. Čím je v právnom predpise menej nekonkrétnych alebo nejednoznačných ustanovení, tým sú podmienky pre všestranný rozvoj spoločnosti lepšie.

Definícia pojmu „pamiatková hodnota“ ako jedného z imanentných pojmov je v zákone o ochrane pamiatkového fondu koncipovaná *nekonkrétne*. V aplikačnej praxi – bohužiaľ – dochádza zo strany orgánov špecializovanej štátnej správy k prípadom, kedy možno konštatovať podozrenie z neprimerane *subjektívneho* prístupu k určeniu pamiatkovej hodnoty, či už zo strany spracovateľa návrhu na vyhlásenie veci za národnú kultúrnu pamiatku alebo priamo zo strany orgánu štátnej správy. Takéto prípady, kedy účastník konania nemá reálnu šancu brániť svoje práva spochybnením pamiatkovej hodnoty (ktoré nemá charakter účelového konania) neprispievajú k pozitívnemu obrazu orgánov špecializovanej štátnej správy ako k objektívnemu strážcovi verejného záujmu.

Vo všetkých konaniach o vyhlásenie veci za národnú kultúrnu pamiatku bude potrebné venovať mimoriadnu pozornosť *presvedčivosti odôvodnenia* konkrétneho rozhodnutia, ako aj vysporiadaniu sa so všetkými námietkami účastníka konania, smerujúcimi k spochybneniu pamiatkovej hodnoty posudzovanej veci. V opačnom prípade sa alfa pamiatkovej ochrany, ktorou pamiatková hodnota bezpochyby je, môže stať zároveň jej omegou...

Odkazy, citácie, použitá literatúra

- [1] Uznesenie Národnej rady Slovenskej republiky č. 91/2001 Z. z. k Deklarácii Národnej rady Slovenskej republiky o ochrane kultúrneho dedičstva z 28. februára 2001; čl. 2.
- [2] Zákon č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov (znenie platné k 1. júlu 2013).
- [3] Ústava Slovenskej republiky, čl. 20, ods. 3.
- [4] Zákon č. 71/1967 Zb. o správnom konaní (správny poriadok) v znení neskorších predpisov.
- [5] § 3 ods. 4, druhá veta správneho poriadku.

JUDr. Mgr. Tomáš MICHALÍK, PhD.
CULTURAL HERITAGE CONSULTING, s.r.o.
Námestie SNP 7
911 01 Trenčín
www.HeritageConsulting.sk
e-mail: office@heritageconsulting.sk
tel.: 0948 471 113

Ing.arch. Zuzana GRÚŇOVÁ, PhD.

Stavebná fakulta Žilinskej Univerzity, Žilina

Udržiavanie dobrého stavebno-technického stavu historickej stavby pomocou prevádzkového manuálu

Abstrakt: V súčasnej praxi je zjavné absentovanie nástroja, ktorý by výrazne napomohol presunúť ťažisko vnímania užívania historických stavieb od razantných, rozsiahlych obnov s dlhými obdobiami zanedbávania aj základnej údržby na systém cyklických obhliadok a z ich výsledkov plynúcich menších priebežných opráv. V prvom prípade dochádza k značnému úbytku autentickej hmoty objektu aj hodnotných prvkov, druhý spôsob umožňuje zásahy minimalizovať tým, že predchádza rozvoju devastačných následkov po vzniku poruchy. Prevádzkový manuál užívania historickej stavby, navrhnutý autorkou, čiastočne vychádza zo štruktúry vybraných existujúcich nástrojov technického manažmentu. Základná šablóna poskytne spracovateľovi na základe výberu aplikovateľných bodov možnosť zostavenia prevádzkového manuálu stavby. Manuál vedie vlastníka (správcu) celým ročným cyklom spravovania stavby, dáva mu podnety na vykonanie údržby a nutných monitorovacích činností, z ktorých vyplynú potrebné priebežné opravy. Štruktúra je členená do logických celkov – zväzkov a je aj východiskom pre ďalšie druhy manažérskych aktivít napríklad finančné zhodnotenia a plánovanie prostriedkov na údržbu či obnovu.

Kľúčové pojmy: manuál prevádzky, obnova a údržba, zachovanie pamiatkových hodnôt, kultúrne pamiatky, historická architektúra

Úvod

Historická architektúra a jej najcennejšia súčasť, národné kultúrne pamiatky, je súčasťou materiálneho aj duchovného dedičstva našej spoločnosti, spoluvytvára pamäť národa a jeho identitu. Je svedectvom našich dejín, dokladom remeselnej zručnosti a v neposlednom rade aj vkladom do budúcnosti v podobe významného kultúrneho a ekonomického potenciálu. Potenciál, ktorý predstavujú historické stavby, v dobrom technickom stave, primerane využité a vhodne prezentované, historické urbánne prostredie so svojim nezameniteľným *genius loci*, znamená vyššiu kvalitu života, viac možností rozvoja cestovného ruchu, a tým aj rozvoj podnikateľských aktivít.

Aj vzhľadom na uvedené, je prekvapivé ako málo nástrojov manažmentu je aplikovateľných a v praxi používaných v oblasti obnovy a užívania historických stavieb. Neznalosť, neskúsenosť a nesprávna aplikácia nástrojov riadenia v stavebníctve bez hlbokého pochopenia celého komplexu problémov, súvisiacich s obnovou a využívaním historických stavieb, znamená nenahraditeľné a zbytočné straty zachovaných, autentických prvkov či dokonca celých stavieb.

Rekonštrukcie historickej architektúry

Po predošlom období silného ekonomického rozvoja prichádza útlm, kedy sa javí potreba zhodnocovať existujúci stavebný fond oveľa silnejšia, pričom pomerne značnú časť stavebného trhu tvoria obnovy starších stavieb a tento trend bude, zdá sa, dlhodobý. Ak odložíme bokom pohľad pamiatkára a architekta s pojmami ako hodnoty stavby, *genius loci*, tradície či kvalita prostredia, tak vystúpi požiadavka udržateľného rozvoja. Ekologický prístup k stavebnému fondu je nezanedbateľný: zhodnotenie existujúcich historických stavieb so stavebnými materiálmi preverenými časom a pochádzajúcimi z lokálnych prírodných zdrojov verzus asanácia, uskladnenie materiálov a nová výstavba spolu so všetkou energiou vloženou do výroby stavebných materiálov a vynaloženou na proces výstavby a prepravy. Do popredia sa dostáva vo viacerých prípadoch nielen ekonomické

hľadisko a snahy o zdanlivo jednoduchšie riešenie - asanáciu, ale čoraz častejšie uspejú aj občianske iniciatívy s novými programami využitia stavieb predtým odsúdených na zánik či pomalé chátranie bez využitia – v Žiline to sú napr. aktivity občianskeho združenia Truc sphérique s obnovou staničky v Záriečí či obnovou klenoty funkcionalistickej architektúry, Behrensovej synagógy (budúca kunsthalle).

Pri tých menej šťastných reprezentantoch historickej architektúry, ktorí nemajú výnimočné hodnoty či sú len doteraz neobjavení je situácia zložitejšia. Vlastníci, často laici, spravidla rezignujú na akékoľvek zásahy do stavby v dobe, kedy zhromažďujú financie na rozsiahlu komplexnú obnovu (ak ju vôbec plánujú) a stav sa prudko zhoršuje (najmä u nevyužívaných stavieb). Ak je stavba po obnove, ďalšiu starostlivosť nepovažujú za potrebnú na dlhé desaťročia. V povedomí nie je ukotvené, že práve relatívne málo finančne aj časovo náročná údržba znamená výrazné šetrenie v dlhodobom meradle. No i vlastníkom, ktorí majú snahu sa vzdelávať, alebo aplikovať súčasné postupy na svoju historickú stavbu a priebežne, dôkladne sa o ňu starať, nie je v praxi dostupný vhodný manažérsky nástroj a postupujú len podľa kusých informácií z rôznych, často zavádzajúcich, neodobných zdrojov.

Manažment obnovy a používané postupy plánovania údržby a obnovy

Ekonomická literatúra [3] ponúka extrapolačné mechanizmy na výpočet termínov opráv a sanácií súborov budov. Štatistické vstupy určujú základný odhad nákladov a z nich je možné určiť orientačné ukazovatele termínov opráv alebo výmeny. Postupy, procesy a vzorce, ktoré sa v manažmente obnovy budov v rámci normy aplikujú pri obnove, majú ale svoje obmedzenia, čo sa týka historickej architektúry.

V stavebnej praxi sa používajú dva základné dátové súbory - údaje Zväzu stavebných bytových družstiev (1985) a databáza spracovaná Výskumno-vývojovým ústavom pozemného staviteľstva (1999), ktoré slúžia aj ako informačný zdroj pri diagnostike stavieb a pre potreby súdneho zneuctva.

U niekoľkých materiálov, ktoré sú pri historickej architektúre (povedzme do pol. 20. stor.) prioritne používané, napr. kamenné murivo, zmiešané a tehlové murivo, je uvedená len predpokladaná projektovaná životnosť 100 rokov s určením intervalu periodických prehliadok na 20 rokov. Z uvedeného vyplýva, že tieto dátové súbory môžu byť použité pri plánovaní obnovy historickej architektúry okrajovo na veľmi hrubý odhad, ak vôbec. Tiež výpočtové modely súčasného opotrebenia konštrukcií sú odporúčané v prípade, ak vek budovy neprekročil projektovanú životnosť. Táto podmienka je u úplnej väčšiny historickej architektúry všeobecne a u pamiatkovo chránených objektov zvlášť prekročená, niekedy aj viacnásobne.

Manažment obnovy súčasných stavieb (a stavieb max. 100 rokov starých) každý prvok posudzuje ako finančný náklad na jeho zhotovenie (materiál + práca), každý prvok je nahraditeľný v celom rozsahu, ak uplynie doba jeho životnosti, predĺžená maximálnou starostlivosťou. Pri historickej architektúre je tu jasný rozpor medzi snahou o zachovanie autentických prvkov v čo najväčšej možnej miere aj za ekonomicky nevýhodné finančné náklady a medzi tabuľkovo stanovenými normatívmi, po dosiahnutí ktorých nasleduje výmena. Manuál užívania historickej stavby musí prioritne chrániť autentické zachované prvky, pamiatkové hodnoty, ak je prvok nahradený, stráca sa originalita celku.

Historická architektúra svojou rozmanitosťou materiálov, konštrukcií, rozsahu, typologických druhov a jedinečností stavebno-historického vývoja a podmienok in-situ každej stavby, je natoľko diferencovaná, že súčasné manažérské postupy a praktické ekonomické analýzy nie je možné všeobecne aplikovať. Okrem hlavných metodických princípov pamiatkovej obnovy je plánovanie obnovy, odhad nákladov a rozsahu opráv a údržby podmienené najmä skúsenosťou výskumníka a projektanta.

Manuál užívania novostavby, odporúčaný obsah

Manuál užívania stavby sa v stavebnej praxi objavuje najmä pri developérske riadenej výstavbe, pre dodávateľa a investora predstavuje „záručný list“ stavby, podmienky garancie zachovania vlastností.

Konkrétny obsah manuálu užívania stavby nie je záväzne určený. Existujúce domáce aj zahraničné zdroje (napr. [1], [2]) k manuálom užívania stavby navrhujú obsah podľa rôznych logických schém a majú dva základné nedostatky. Prvý - venujú sa stavbám súčasným, postaveným s použitím bežne

používaných technológií a materiálov, kde existuje dokumentácia. Druhým nedostatkom je, že analogický prenos skúseností zo zahraničia nie je vždy možný - odlišné legislatívne prostredie, možnosti financovania obnovy, geografické a klimatické pomery, kultúrne pozadie a z toho vyplývajúce stavebné odlišnosti.

Prevádzkový manuál **historickej stavby** alebo manuál starostlivosti o historickú stavbu by mal zohľadňovať špecifiká historickej stavby, jej vek, konštrukcie, materiálovú skladbu atď. a najmä jeho prvotným účelom je zachovanie hodnôt stavby, jej prvkov, fragmentov, stôp do technikách výstavby a pod. v primerane využívanej stavbe, nie je prioritne určený ako taxatívne vymenovanie podmienok užívania so zárukou zachovania úžitkových vlastností – u historických materiálov sa to v podstate ani zaručiť nedá, napr. statické vlastnosti 350 ročnej drevenej konštrukcie s určitým poškodením, opotrebením a deformáciami je možné len zhruba odhadnúť, neexistujú normové hodnoty pre výpočet.

Hlavnou, legislatívne zodpovednou osobou za stav stavby a jej prevádzku je vlastník stavby, ktorého stavebné znalosti a skúsenosti sú v jednotlivých prípadoch veľmi rozdielne. Štruktúra manuálu musí byť tomuto podriadená. Z legislatívneho hľadiska je nutné odčleniť niektoré postupy a práce, ktoré nutne musia byť vykonávané odborne spôsobilými osobami (revízie, statické posudky, obhliadky vyhradených zariadení a pod.). Ostatné časti budú používané (sledované, realizované a aktualizované) vlastníkom, správcom. Ním sú tiež vyvolané a kontrolované aktivity expertov, osôb oprávnených na výkon napríklad výskumov, monitoringu či úkonov údržby a obnovy.

Prevádzkový manuál historickej stavby môže byť spracovávaný generálnym projektantom s príslušným stavebným vzdelaním (ideálne, no v praxi žiaľ nereálne by bolo vytvorenie ďalšej špecializácie autorizácie na obnovu pamiatok) alebo v najjednoduchšom prípade samotným vlastníkom. Mal by byť zostavený na základe postupného naplnenia nasledujúcich krokov:

1. **Zistenie informácií o objekte a definovanie hodnôt.**
2. **Informácie o normách, legislatívnych požiadavkách** (pamiatková ochrana, požiarne bezpečnosť, bezpečnostné predpisy pre prevádzky, tepelno-technické požiadavky, elektrické rozvody, plynové inštalácie, bleskozvody a ďalšie podľa vybavenosti objektu technickou infraštruktúrou..)
3. **Zistenie stavu** (aj hodnôt, ak nie sú už definované) obhliadkou objektu – od vizuálnej obhliadky po expertízne posudky ako stavebno-technický prieskum, architektonicko-historický, umelecko-historický, archeologický, reštaurátorský a ďalšie druhy výskumov.
4. **Realizácia havarijných opráv a nevyhnutnej okamžitej údržby** na konzervovanie existujúceho stavu, resp. zaistenie pred ďalšou degradáciou, ak je to nevyhnutné.
5. **Vytvorenie plánu cyklických obhliadok a údržby.**

V rámci cyklických obhliadok by mali byť včas zachytené známky opotrebovania konštrukcií, výskyt drobných porúch a buď uskutočniť ihneď malú obnovu, resp. výmenu prvku, ak nejde o prvok, ktorý je nositeľom hodnôt stavby, alebo plánovať obnovu hodnotných prvkov tak, aby bolo možné osloviť v rámci out-sourcingu potrebných expertov a zhotoviť projektovú dokumentáciu (a v prípade NKP realizovať nevyhnutné kroky v správnom konaní s orgánmi ochrany pamiat. fondu).

Faktory, pôsobiace na historickú stavbu musí spracovateľ prevádzkového manuálu historickej stavby definovať čo najpresnejšie ako je to možné a určiť ich priority, zohľadniť rozsah ohrozenia (celok, stavebné celky, časti stavby podľa druhu konštrukcií, materiálu...), zdroje, príčiny a nositeľov rizík, mechanizmus vzniku a charakter pôsobenia rizikových faktorov, čas trvania (pôsobenia) a vývojové tendencie. Zaujímavé a dôležité sú aj **vlastnosti rizikových faktorov** (adapt. autorkou podľa [5]):

- **predvídateľnosť** – predvídateľné = opotrebenia konštrukcií, vandalizmus, nepredvídateľné napr. veľmi málo pravdepodobná mimoriadna udalosť ako pád lietadla.
- **merateľnosť** – kvantifikuje mieru rizika a umožní ľahšie určiť moment nutnosti zásahu alebo vytvorenia viacerých postupov reakcie na ohrozenie podľa jeho úrovne.
- **ovplyvniteľnosť** – niektoré riziká je možné eliminovať, napr. príprava na niektoré mimoriadne udalosti, riadenie zaťaženia stavby v rámci cestovného ruchu, udržiavanie primeranej vlhkosti stavebných konštrukcií atď.
- z hľadiska vstupov pre oblasť finančného manažmentu aj **poistiteľnosť**.

Plán cyklických obhlídkov a postupy následnej údržby zostaví spracovateľ manuálu tak, aby reagovali na predvídateľné a vlastníkom ovplyvniteľné možnosti ohrozenia rizikovými faktormi, ktoré sú významné z hľadiska zachovania hodnôt stavby. Ak existujú neovplyvniteľné predvídateľné rizikové faktory (napr. neodstrániteľná chránená zeleň spôsobujúca poškodenie, otrasy a hluk z dopravy), potom je nutné uviesť návrh monitoringu stavu a postupov reakcie na priebežne vznikajúce škody. Rizikové faktory a dôsledky ich pôsobenia je možné rámcovo štruktúrovať nasledovne:

Faktor / zdroj ohrozenia	Prejavy	Príklady možných dôsledkov	Partneri vlastníka pri predchádzaní a riešení problému, spracovateľa pri zostavovaní manuálu
Obojstranný vzťah urbánny kontext a historická stavba / súbor stavieb	Rozvoj zástavby v okolí a ekonomický tlak na jej zintenzívnenie - výstavba výškových stavieb (zhodnotia panorámu, siluetu a urb. kontext, pohľad. kužele). Nadstavby, prístavby, zahusťovanie zástavby a pod.	Znehodnotenie kontextu stavby = strata historických hodnôt (o. i. pokles trhovej ceny stavby) Zvýšenie zatienenia = napr. znemožnenie obytnej funkcie, zvýšenie vlhkostnej záťaže stavby, zmena režimu odtoku vody, hladiny podz. vody a ďalších klim. faktorov (sneh, vietor). Zvýšenie hladiny hluku, vibrácií.	stavebný úrad, KPÚ inžinier – statik, architekt, projektant špecialista na sanácie porúch stavieb z vody a vlhkosti, špecialista na akustiku
Exteriérové podmienky obvyklé	Celkové, globálne klimatické zmeny, znečistenie ovzdušia, otrasy, splodiny a hluk z dopravy	Statické poruchy v dôsledku otrasov, teplôt. zmien, poškodenia vodou a vlhkosťou, zosunov podlažia, pôsobením kyslých dažďov, zmeny hladiny podz. vŕd.	inžinier – statik, architekt, projektant špecialista na sanácie porúch stavieb z vody a vlhkosti, reštaurátor, stavebný úrad, KPÚ
Exteriérové podmienky extrémne	Mimoriadne udalosti – živel. pohromy, vojnový stav, terorizmus.	Od zanedbateľných škôd po totálnu deštrukciu stavby.	Staveb., obecný, mestský úrad, odbor CO a krízového riadenia na obvod. úrade, havarijné služby, záchranné zložky, KPÚ
Interné vplyvy osôb, funkcie stavby a inštalovaných zariadení	Technologické a technické zariadenia, ktoré sú súčasťou objektu (havária, požiar).	Poruchy spôsobené vniknutím médií, požiar, nevhodné osadenie zariadení a vedení, nedostatočná či žiadna izolácia, statické poruchy až deštrukcia spôsobená výbuchom či otrasmi pri prevádzke atď.	osoby s príslušnou odbornou spôsobilosťou (bezpečnostní technici), havarijné služby, záchranné zložky integrovaného záchranného systému, KPÚ
	Funkcie stavby – nadmerná exploatácia, nevhodná funkcia s násilnou adaptáciou stavby alebo jej častí.	Opotrebovanie, statické poruchy z nadmer. využitia pre potreby turistického ruchu, nadmerného zaťaženia, poruchy z vlhkosti zapríčinené difúzne uzatvorenými materiálmi atď.	inžinier – statik, architekt, projektant špecialista na sanácie porúch stavieb z vody a vlhkosti, reštaurátor, manažér so vzdelaním v oblasti cestovného ruchu, KPÚ.
	Užívatelia stavby, návštevníci – úmyselné alebo neúmyselné poškodzovanie	Poškodenie alebo krádež častí stavby, hodnotných prvkov až po úplné odstránenie, rozobratie stavby.	Policačný zbor Slovenskej republiky, stavebný úrad, KPÚ, špecialista na zabezpečenie stavieb.
Rizikové faktory vyplývajúce z konštrukčnej a materiálovej charakteristiky hist. stavby	Biotické a abiotické činitele	Degradácia dreva, omietky a pod. hmyzom, plesňami, hubami, poškodenia vzniknuté použitím nevhodných materiálov alebo ich nevhodnou kombináciou Poruchy vzniknuté po dosiahnutí limitnej životnosti materiálu.	architekt, projektant špecialista na sanácie porúch stavieb z vody a vlhkosti, inžinier so špecializáciou statik, technológie a materiály, drevo a drevené konštrukcie, reštaurátor, KPÚ.

tab. 1 Prehľad rizík a ohrození historickej stavby z hľadiska zachovania jej pamiatkovej hodnoty
zdroj: zostavené autorkou

Ďalšou poznámkou je tiež vhodnosť odčlenenia, vytvorenia samostatných podmanuálov, ktoré by obsahovali len nevyhnutné náležitosti určené napr. podnájomníkom prevádzok alebo bytových jednotiek a ktoré by boli súčasťou ich zmlúv – napr. taxatívne vymenované povolené zásahy do stavby. Tak by sa zaručila vymožitelnosť povinností určených v podmanuáli (nahlásenie porúch, vykonanie len dovolených úprav priestorov, spôsob drobných opráv, realizácia obhliadok a pod.) a zároveň by boli chránené práva nájomcov pred zanedbávaním si povinností vlastníkom (napr. nevykonanie obhliadok a zákonom nariadených kontrol a z toho plynúci vznik porúch či ohrozenie majetku alebo osôb).

Na základe už skonštatovaného a na základe šírky možností spôsobu dokumentácie a záznamu poznatkov o stavbe sa autorke ako logické javí členenie manuálu užívania stavby na viacero, fyzicky oddelených zväzkov (resp. archívnych celkov) nasledovne:

I. zväzok – všeobecné údaje o stavbe

II. zväzok – archív poznatkov o stavbe a dokumentácie

III. zväzok – cyklické obhliadky a údržba

IV. zväzok – záručné listy, evidencia, zmluvy, faktúry ...

I. zväzok by obsahoval v stručnej forme zhrnuté základné informácie o stavbe – napr. v prípade NKP vymedzenie predmetu pamiatkovej ochrany vzťahnutej na čísla pozemkov slovné, aj v mapovom podklade s uvedením aký režim ochrany sa na ne vzťahuje (napríklad ak je chránená parcela parku celkovo, novostavby s vlastným parcelným číslom v areáli môžu byť chránené plošne s obmedzeniami týkajúcimi sa iba vizuálneho dopadu stavby na chránený park a vylúčenia nevhodných funkcií). Rovnaké odporúčanie platí pre platne vyhlásené ochranné pásmo NKP (s určením požiadaviek napr. prípustné či nevhodné funkcie, vhodný priebeh komunikácií, ochrana siluety, panorámy, pohľadové kužele, výška zástavby, výšky rímsy, spôsob zastrešenia, uličná čiara a pod.). K všeobecným údajom patrí zoznam kontaktov na vlastníkov, zazmluvnených profesionálov a relevantných verejných orgánov. Praktické je uviesť základný rozsah právomocí a procedurálne nadväznosti na ďalšie orgány.

Súčasťou základných informácií by mala byť definícia hodnoty stavby, stručný zoznam hodnotných prvkov, stručný a prehľadný záznam o identifikovaných stavebných etapách a zoznam dátumov dôležitých zásahov, prestavieb a obnov s odkazmi na dokumentácie uložené vo zväzku II. s údajmi o spracovateľoch (pre budúce referencie, kvôli zárukám za projekt, ako zdroj záložnej kópie v prípade straty). Pri výskumných dokumentáciách je vhodné do zoznamu označiť aj číslo a miesto uloženia kópie výskumu, ktorú bezodplatne podľa zákona získava do archívu príslušný krajský pamiatkový úrad.

Jednotlivé časti manuálu je nutné označiť dátumom zapísania údajov tak, aby bolo možné mať jasný prehľad o aktuálnosti dát a zabezpečiť ich revíziu - časom je nutné časti manuálu aktualizovať, pretože metodika prístupu k obnove historických budov sa mení, vyvíjajú sa nové technológie a materiály alebo sa časom ukážu niektoré riziká kombinácií materiálov a pod.. Sledovať časové obdobie je vhodné aj z iných dôvodov – archivované média je nutné zálohovať či ošetriť, aby nedošlo k strate informácií (ozalidové kópie blednú a často sú po 30-40 rokoch nečitateľné, pauzák vysychá a stáva sa krehkým, životnosť DVD je podľa typu a kvality 5-20 rokov). Vhodné je určiť lehoty uchovávania dokumentov (de facto registratúrny plán archivácie), ktoré sú vyhodnotené ako dôležité pre určité obdobie, no nie závažné z dlhodobého hľadiska poskytnutia cenných informácií o objekte.

Súčasťou zväzku I. by mal byť aj krízový manažment historickej stavby alebo odkaz na externý dokument s postupmi, kontaktmi a upozornením na povinnosti vlastníka, vyplývajúce z legislatívy.

V prípade rozsiahlejších stavieb a tým aj rozsiahlejších manuálov užívania historickej stavby plní I. zväzok aj nevyhnutnú úlohu „kľúča“ k ostatným zväzkom, preto je tu vhodné uviesť pokyny na používanie manuálu a stručné obsahy všetkých zväzkov.

II. zväzok s archívom dokumentácií by bol podľa typu historickej stavby a ďalších faktorov skôr súborom archívnych dát buď vo fyzickej podobe dobre chránených archívnych krabíc s uloženými správami, dokumentáciami, fotografiami a pod. alebo aj súčasne by časť (ideálne celý archív) bol

uložený ako záloha aj vo virtuálnej podobe. V ideálnom prípade by vytvorením úvodného archívneho výskumu poveril spracovateľ / vlastník historika, ktorý je dobre zorientovaný v problematike daného typologického druhu stavieb, venuje sa dejinám rodov, spätých s osudmi stavby či pozná dejiny obce. Archívny výskum však nebude uzatvorenou kapitolou, vlastník, alebo ním poverená osoba by mal realizovať priebežné dopĺňanie databázy literatúry a publikovaných prác, týkajúcich sa stavby samotnej, urbánneho a krajinného kontextu stavby, napríklad monografie obce či mesta, lokality, regiónu, vedecké aj populárno-náučné články, brožúry, knižné publikácie týkajúce sa aj analogických stavieb, stavebných materiálov, spôsobov údržby, ochrany a prezentácie. Tieto sú veľmi nápomocné pri vytváraní verejnej prezentácie o hodnotách stavby, jej dejinách a možnostiach kultúrneho turizmu.

Obsahom zväzku by mali byť všetky zozbierané dáta o stavbe, a to minimálne presné a čo najpodrobnejšie zameranie existujúceho stavu, podrobná fotodokumentácia stavby, jej okolia a hodnotných prvkov a základný posudok celkového stavebno-technického stavu postupne z rôznych období za sebou. Okrem v rôznych druhov výskumov (o.i. pamiatkové), posudkov a prieskumov je možné doplniť historické zamerania alebo ideálne originálnu dokumentáciu, podrobné zameranie stavby a hodnotných prvkov pomocou fotogrammetrie či 3d scanovania s vytvorením digitálneho 3d modelu (možné vytlačiť 3d tlačou alebo rapid-prototypingom), priebežne získavané historické fotografie, pohľadnice, veduty, kresby, maľby atď. s vyobrazením stavby a jej urbánnych súvislostí. Nanajvýš praktickou súčasťou je inventarizácia prvkov. Pri výskumoch NKP (architektonicko-historickom a umelecko-historickom) sú tieto zápisy povinnou súčasťou dokumentácie, stanovené metodickým usmernením PÚ SR [4].

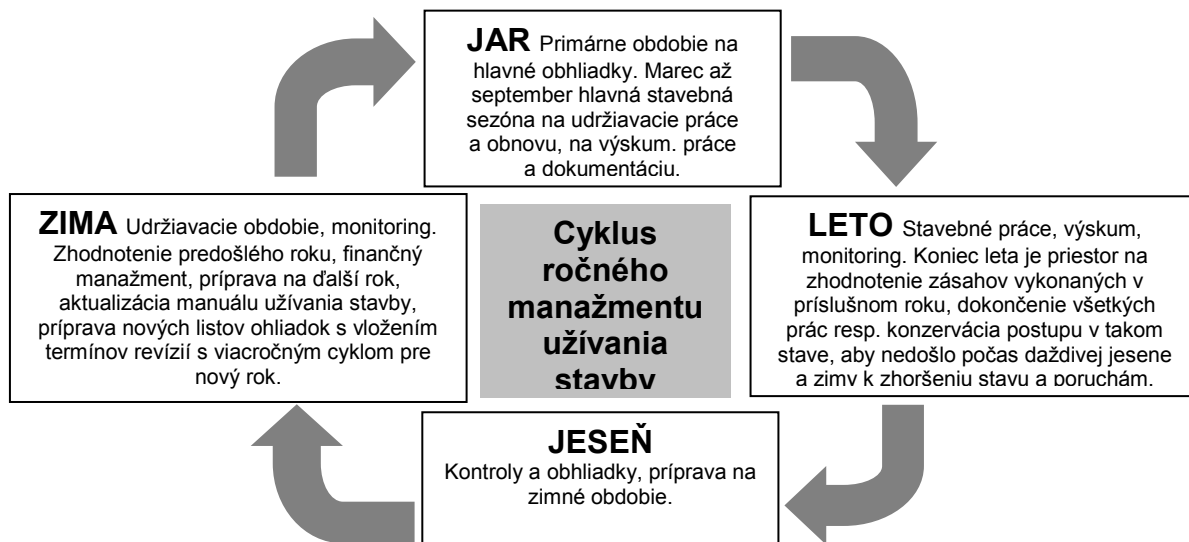
III. zväzok - cyklické obhliadky a údržba, rozdelené podľa ich vykonávateľa. Hlavná časť zväzku je určená vlastníkovi, ktorý je zväčša schopný realizovať veľkú časť kontrol sám (kontrola očistenia chodníkov, umytia okien, odstránenia odpadov a skontrolovať mnohé ďalšie práce). U všetkých historických stavieb s funkčnou prevádzkou však existujú zariadenia a práce, ktoré si zväčša laik-vlastník nedokáže (resp. podľa legislatívy ani nesmie, ak nemá odb. spôsobilosť) sám skontrolovať alebo realizovať údržbu. Pre tieto záznamy zhotovené bezpečnostnými technikmi slúži druhá časť III. zväzku, vlastník by si len v súhrnnom zozname zaznačil splnenie povinnosti revíznej obhliadky a zapísal dátum ďalšej, ktorú mu určí odborne spôsobilá osoba, realizujúca obhliadku.

Autorke sa najvhodnejším javí usporiadanie formou zoznamu sezónnych kontrol, členených na okolie stavby, exteriér, interiér, osobitne tech. zariadenia a technolog. súbory a zdôraznené sú možnosti špecifických činností – výskumných aktivít, monitoringu a pod. podľa ročného cyklu (obr. 1). V tabuľke bude miesto pre zapísanie dátumu obhliadky, výsledku obhliadky – potenciálne zistené skutočnosti, ktoré je nutné riešiť a navrhnutý dátum ďalšej obhliadky. V prípade verejne prístupných stavieb je nutné periodicitu ohliadok v prípade niektorých konštrukcií zvýšiť a kľásť dôraz na bezpečnosť pohybu a zabezpečenie stavby. Zistené poruchy, zapísané v zozname údržby a opráv, je nutné realizovať v stavebnej sezóne daného roku. V prípade bežných prác je možné vytvoriť a vložiť do prílohy zväzku III. postupy pri oprave, aspoň vo forme odporúčaní, napr. pri oknách spôsob osadenia nových skiel, vhodné a nevhodné prípravky na čistenie náterov, odporúčaná farebnosť, použitie voskov alebo olejovej impregnácie. Tieto by boli vo zväzku vložené ako samostatné karty s lamináciou, pre pracovníkov by sa ľahko dala spraviť kópia s uvedeným postupom ako prílohou zmluvy na vykonanie prác.

Je potrebné zdôrazniť, že v prípade historických stavieb bez žiadnemu režimu ochrany (nie sú NKP, nie sú lokalizované v chrán. území), platia pre udržiavacie práce a obnovu ustanovenia Stavebného zákona. Napr. podľa § 139b odst. 15 udržiavacími prácami, pri ktorých nie je potrebné ani ohlásenie (bežné udržiavacie práce), sú najmä opravy fasády, opravy a výmena strešnej krytiny (povrchu plochých striech), výmena odkvapových žlabov a odtokových zvodov, opravy a výmena oplatenia bez zmeny trasy, opravy a výmena nepodstatných (*pozn. staticky, niekedy nie však z hľadiska hist. hodnoty*) stavebných konštrukcií (interiérové priečky, omietky, obklady, podlahy, dlažby, komíny, výplne otvorov, zábradlia), výmena technologického vybavenia stavby a zariadení (bez zmeny napojenia a zhoršenia vplyvu na životné prostredie), výmena zariadení a mobiliáru a nátery (*možné hist. hodnoty!*). Práce pri

údržbe takýchto stavieb s pomocou manuálu užívania historickej stavby sú realizovateľné jednoduchšie, keďže väčšinu drobných opráv je možné vykonať prakticky ihneď (vždy však najneskôr do konca roka) bez nutnosti úradného schválenia. V prípade NKP ide pri každej, hoci aj drobnej práci o obnovu NKP s nutnosťou odsúhlasenia rozhodnutím KPÚ s určením podmienok, či dokonca zákazu zásahu. Z toho vyplýva, že v praxi je realizácia každej práce viac či menej pozdržaná (až 30 - 60 dní viď. [6]) podľa ochoty, pracovného vyťaženia a znalostí príslušného odborného pracovníka KPÚ.

obr. 1 Ročný cyklus manažmentu užívania stavby.

zdroj: autorka, publikované v [7]

IV. zväzok by slúžil ako priebežná administratívna jednotka pre prevádzku stavby. Dokumenty (technické listy materiálov, cenové ponuky, zmluvy atď. na prebiehajúce akcie) tu uložené by sa po realizácii zásahu skartovali, alebo zatriedili k príslušnej dokumentácii (II. zv.), či k správam z obhliadok (III.zv.), aby tak slúžili ako kontinuálny záznam pre prehľad o spôsobe odstraňovania porúch v minulosti. Zväzok by tiež obsahoval v stručný zoznam technolog. súborov a tech. zariadení, ktoré sú súčasťou stavby s vloženými záručnými listami, návodmi na obsluhu a inými dokladmi.

JAR			
Okolie stavby, zeleň, komunikácie	Údržba – opravy a práce, ktoré je nutné vykonať na základe výsledku obhliadky		
Kontrola snehovej pokrývky	vykonať dňa, podpis	odstrániť sneh od fasád, odstrániť posypové soli, recyklovať posypový materiál (súk súžiť do kontajnerov)	dátum ďalšej kontroly
Stav komunikácií a spevnených plôch, ohradných múrov a oploštení (významný dôkaz na nebezpečnosť a časť obhliadky, ak je stavba verejne prístupná)		výmena dielcov, školenie posypu cedičiek, spevnenie dierokov, oprava, prenatovanie, výpravy ohradných múrov, úprava prekrytia koruny múru, odstránenie náletovej zelene, opravy, výmety, nátery oploštenia...	
Obhliadka čistoty v okolí stavby		vyčistiť smeti, vyčistiť odpad z odpadových prevádzkových nádob, žľabov na parkovisku, kanálky, drenáže, čistiace súčasti	
Obhliadka stavu vodných tokov a plôch, studní a stavieb na nich a v okolí		vyčistiť sieti, zabezpečiť voľný prietok vody ako prevenciu proti záplavám, vyčistiť a dekontaminovať studne, dať urobiť rozbor vody	
Kontrola pripravenosti krízového manažmentu (povodne, požiare...)		aktualizovať povodňový plán a zabezpečiť ním určené požiadavky ako materiál (veci na plesk, dostávka piesku), odstrániť zdroje požiarneho rizika – náletové dreveniny, suché konáre, sklady horľavín a pod.	
Park, záhrada, trávnaté plochy a vzrastlá zeleň		dosiadať trávnikov, prvé hnojenie, orez stromov pred vegetačným obdobím, výsadba lebičiek, postečky proti škodcom, inštalovanie rektifikačných ústrov tráv, opravy a čistenie fontán, skamenok, oprava, nátery, drobné architektúry a mobiliáru atď.	

LETO			
Okolie stavby, zeleň, komunikácie	Údržba – opravy a práce, ktoré je nutné vykonať na základe výsledku obhliadky		
Kontrola a opravy komunikácií a spevnených plôch, drenáží, ngolov a žľabov	vykonať dňa, podpis	opravy obehovania a stien, výkopové práce, výkopové dosádzanie hydraulické, oprava a čistenie odpadových kanálov...	dátum ďalšej kontroly
Park, záhrada, trávnaté plochy a vzrastlá zeleň		konanie trávnikov, ďalšie hnojenie, dosádzanie tráviek, zavlažovanie	

Exteriér stavby			
Priebežná vizuálna kontrola stavu fasád	Údržba – opravy a práce, ktoré je nutné vykonať na základe výsledku obhliadky		
vykonať dňa, podpis	odstraňovanie nevhodnej zelene z tesnej blízkosti stavby, oprava okapových chodníkov, čistenie grání a terasy štát z verandami		dátum ďalšej kontroly

Opravy porúch z vlhkosti – odstránenie nevhodných, difúzie málo alebo nepriepustných povrchov umožní vysušenie muriva a následne realizáciu ďalších sanačných opatrení podľa návrhu. Je nutné vybrať si obdobie so stálym slnečným počasím.

obr. 2 Ročný cyklus manažmentu užívania stavby.

zdroj: autorka, publikované v [7]

Prevádzkový manuál historickej stavby autorka spracovala do podoby šablóny dokumentu v textovom editore – na obr. 2. je ukážka časti stránok, text sivou je pomôcka na vyplňanie, prepíše sa podľa potreby. V prípade záujmu o použitie šablóny pre vašu stavbu vám bude po kontaktovaní emailom (adresa na konci príspevku) tento doručený v digitálnej podobe (formát pdf, word doc, docx...) Jedinou podmienkou jeho využitia je zachovanie označenia autorstva na všetkých kópiách dokumentu a autorka bude vďačná za poskytnutie odozvy – vašich pripomienok, návrhov na doplnenie, kritiky či informácie o tom, v akej miere vám bol manuál nápomocný.

Záver

Prevádzkový manuál, slúžiaci na starostlivosť o historickú stavbu s jej špecifickými požiadavkami, ak je starostlivo zostavený, pravidelne aktualizovaný a systém činnosti ním určený vykonávaný, poskytuje prehľadnú, jasne štruktúrovanú pomôcku na zvládnutie úkonov základnej údržby. Sumarizácia existujúcich informácií (a priebežné dopĺňanie) pomôže vybudovať, či rozvinúť vzťah k historickej stavbe, veď mnoho vlastníkov si neuvedomuje, aké hodnoty stavba má, či jej cenu vyjadrenú inak ako finančne. Zhromaždené znalosti, dané do širšieho kontextu sú odrazovým mostíkom na realizáciu propagačných aktivít, zapojenie sa do kultúrnych programov ale aj dobrým argumentom pri získavaní finančnej podpory pomocou rôznych grantových programov.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

- [1] Tichý, M.: Projekty a zakázky ve výstavbě. Praha, C. H. Beck, 2008. 335 s. ISBN 978-80-7400-009-6
- [2] Vargová, Z.: Manuál užívania stavby. In: Eurostav Roč. 10, č. 3 (2004), s. 54-55 ISSN 1335-1249.
- [3] Hromníková, M. – Perželová, Ž.: Ekonomika obnovy, Manažment obnovy budov, Slovenská technická univerzita v Bratislave, Stavebná fakulta, 2005.
- [4] Usmernenie PÚ SR k spracovaniu výskumnej dokumentácie pamiatkového architektonicko-historického výskumu a umelecko-historického výskumu. [online] Pamiatkový úrad Slovenskej republiky. [Citované 10.9.2012]. Dostupné na: <<http://www.pamiatky.sk/sk/page/na-stiahnutie>>
- [5] Mikolaj, J. – Hofreiter, L. – Mach, V. – Mihók, J. – Selinger, P.: Terminológia bezpečnostného manažmentu, Výkladový slovník., Košice, Multiprint s.r.o., 2004, ISBN 80-969148-1-2. [online] Katedra bezpečnostného manažmentu, Fakulta špeciálneho inžinierstva Žilinskej univerzity v Žiline. [Citované 29.9.2012]. Dostupné na: <http://www.securityrevue.com/tbm/part1.html>
- [6] Zákon č. 71/1967 Zb. o správnom konaní (správny poriadok). § 49 ods. 1.
- [7] Grúňová, Z.: Technický manažment historických budov v kontexte pamiatkovej ochrany a efektívneho využitia, dizertačná práca. FA STU Bratislava, 2013.

Ing.arch. Zuzana GRÚŇOVÁ, PhD.

Katedra pozemného staviteľstva a urbanizmu, Žilinská univerzita v Žiline, Stavebná fakulta

Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina

<http://svf.uniza.sk/kpsu/index.html>

email: zuzana.grunova@fstav.uniza.sk , zgrunova@gmail.com

Mgr. Michal HRČKA

Obnova s.r.o., Banská Štiavnica

Technológie a materiály použité pri obnove posledného remeselníckeho domu v Banskej Štiavnici

Abstrakt: Príspevok je prehľadom obnovy posledného remeselníckeho domu v Banskej Štiavnici na ulici Remeselnícka 5 a v ňom použitých materiálov, technológií a prístupov. V krátkosti poukazuje na dôležité míľniky pri záchrane samotnej podstaty pamiatky, pri jej stabilizácii až po prinavrátenie obyvateľnosti.

Kľúčové pojmy: tradičné technológie, materiály, obnova

Mesto Banská Štiavnica je urbanisticky kompaktné zachovaný sídelný celok s rôznymi mestskými časťami. Od mestských palácov so stredovekými jadrami v centre, cez banícke osídlenie roztrúsené okolo mestskej zástavby siahajúce do hôr až po výrobné a polovýrobné funkcie architektúry na okraji mesta. V juhovýchodnej časti mesta sa vyvinula zástavba remeselníckych domov. V tejto časti leží aj dom na ulici Remeselnícka 5.

Z pohľadu pamiatkovej ochrany bol tento spočiatku na okraji záujmu. Do roku 2000 ležal presne na hranici pamiatkovej rezervácie, ktorá chránila iba meštianske domy v úzkom centre. Rozšírenie chráneného územia a neskôr pridanie ochranného pásma súviselo nepochybne aj so zápisom Banskej Štiavnice do zoznamu svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO v roku 1993. Práve tento zápis poukazoval aj na technické pamiatok okolia, teda stopy baníckej a priemyselnej činnosti okolia centra.

V Časti remeselníckej zástavby ležali „boli domy kováčov, pekárov, fajkárov, neskôr i malých tovární. Sondážny pamiatkový výskum potvrdil, že história domu siaha do 2. polovice 16. stor. – renesancie a že už vtedy bol dom dvojpodlažný. Odborníci na banskú činnosť a technológie našli v dome indície o tom, že vo svojom rannom období mohol slúžiť ako malá banská huta. Neskôr banskú hutu premenili zrejme ďalší vlastníci na kováčsku dielňu. Veď v blízkom susedstve stál (a stojí) dom slávneho kováčskeho majstra Fizélyho. O prítomnosti kováčskej dielne svedčia aj stopy po oblúkovom kamennom portáli. Jeho fragment s kamenným klenákom s vytesanou podkovičkou a iniciálmi vtedajšieho vlastníka sú dnes sekundárne vsadené do oporného muriva za domom vo svahu“ [1].

Krátky stavebno – historický vývoj

Dnešná podoba domu je výslednicou 6. stavebných etáp a viacerých drobných stavebných úprav realizovaných počas 20. storočia. Dominujúcou stavebnou etapou vo výraze domu je baroková prestavba.

1. etapa - renesančná I. – okolo roku 1600 – výstavba jednoposchodového kamenného jednotrakového domu obdĺžnikového pôdorysu, orientovaného užšou stranou smerom k ulici. Objekt mal jednoramenné vnútorné schodisko.

2. etapa - renesančno - baroková – 1670 – 1700 – rozšírenie domu západným smerom o druhý dvojpodlažný trakt. Na prízemí bola prevádzka dielne, do ktorej bol vstup prostredníctvom veľkej brány orientovanej do ulice. Poschodie domu bolo pravdepodobne obytné. Pravdepodobne k tejto etape sa

viaže omietka sivočiernej farby kombinujúca drsný a hladký povrch, ktorá je zatiaľ najstaršou známou povrchovou úpravou na stavbe.

3. etapa – baroková – 1770-1790 – v interiéri objektu boli realizované nové klenby a došlo k prebudovaniu obytnej dispozície na poschodí objektu. Približne v strede dispozície poschodia bola vybudovaná čierna kuchyňa. Zrealizoval sa nový krov sedlovej strechy, mohutná štítová stena uličnej fasády. Na fasádach sa tieto stavebné zmeny prejavili novou omietkovou úpravou hnedočervenej farby, ktorá úplne zmenila pôvodné členenie fasády.

4. etapa – klasicistická I. 1800 – 1830 – drobné zmeny v dispozícii objektu.

5. etapa- klasicistická II. 1890 – 1900 - zmeny dispozície prízemí – východný trakt bol prebudovaný na samostatnú bytovú jednotku a vnútorné jednoramenné schodisko bolo odstránené [2].

obr. 1: Dom v začínajúcej devastácii 2. 1/2 20. storočia

zdroj: foto archív Spolku Banskej Štiavnice '91.

V roku 1992 bolo na tento ojedinelý historický remeselnícky dom vydané demolačné rozhodnutie, ktoré bolo pokračovaním plošných asanácií historickej architektonicko – urbanistickej štruktúry v južnej časti historickej zástavby mesta, uskutočnenej koncom 80. rokov 20. storočia, v dôsledku čoho vznikla nenahraditeľná strata historickej a architektonicky cennej remeselníckej predmestskej štvrte. V roku 1995 obdobie odkúpil dom Spolok Banskej Štiavnice '91 (resp. do r. 1997 jeho predchodkyňa, Nadácia Banskej Štiavnice 91 - NBŠ 91).

Záchrana domu

V roku 1996 dochádza k stabilizácii obvodového muriva domurovaním výrazného výpadku severovýchodného nárožia. Rovnako boli doplnené aj ostatné výrazné úbytky hmoty muriva. Následne došlo k výmene dožitého krovu a v ďalších rokoch k zastrešeniu keramickou krytinou. Určite by sa dalo namietat', že pre nový krov sa dali použiť prvky z toho starého. V tejto dobe však minulými obdobiami zdecimovaný remeselnícky stav neumožňoval zadať takúto prácu nikomu inému ako bežnej stavebnej firme. Druhým podstatným dôvodom bol vážny stav. Rovnaký prístup je viditeľný aj pri doplnení muriva.

obr. 2: Dom po domurovaní výrazných úbytkov muriva a výmene krovu. Roky 1996-1997.
zdroj: foto archív Spolku Banskéj Štiavnice '91.

obr. 3: Pri záchrane torza domu stavebná firma pracovala v mierke ktorá nerátala s detailmi.
foto: Michal Hrčka, 2002.

V roku 1997 začína vlastník organizovať medzinárodného „pamiatkarské tábora“ zamerané na pomoc okrem iných aj tejto pamiatke. Zúčastňujú sa ich mladí ľudia z celého sveta. Hlavným organizátorom táborov je Ing. arch. Pavel Fabián. Počas prác sa podarilo vyčistiť okolie a interiér pamiatky a začalo sa s rekonštrukciou povalových stropov, ich znovu zložením.

V roku 2003 bola na objekte zorganizovaná prvá etapa kurzu zameraného na konzerváciu omietkových vrstiev barokovej fasády priečelia. Taktiež bola ukončená stabilizácia obvodových murív. V severovýchodnom nároží bola pridvihnutá poklesnutá klenba a zafixovaná vo svojej pôvodnej polohe.

obr. 4: Kurz v roku 2003.

foto: Michal Hrčka

Tento kurz vyústil v roku 2005 do týždenného kurzu a seminára „Vápno a vápenné technológie pri obnove pamiatok“. V rámci neho bola prvý krát od historických dôb masívne použitá technológia horúcej malty. V tomto období bola vykonaná analýza stavu omietkových vrstiev a štukových prvkov, ich konzervácia a následne na jednom úseku ukážka obnovy povrchu fasád vrátane fasádneho náteru. Práce prebiehali pod vedením rakúskeho reštaurátora Hannesa Weissenbacha, do prác sa ako pomocný lektor zapojil aj autor príspevku. Kurzy zamerané na školenie remeselníkov organizovala najmä Ing. arch. Katarína Vošková, v tomto prípade v spolupráci s autorom príspevku.

obr. 5: Stav domu v roku 2006.

foto: Michal Hrčka

V roku 2006 snahy Spolku Banskej Štiavnice '91 pomôcť remeselníkom aj Remeselníckej 5 podporuje anglická nadácia Sainsbury's family – The Headley Trust. Poskytuje grant na ďalšiu etapu opravy domu, na vzdelávací a tréningový workshop pre stolárov „Okná a dvere pri obnove pamiatok“. Ale aj na vybavenie remeselnej dielne, ktorá bude po uvedení domu do prevádzky slúžiť remeselníkom, venujúcim svoje úsilie opravám historických domov. V tomto roku začína okrem postupnej obnovy okien a dverí aj stavebná obnova celého objektu. Autorom projektu architektúry je Ing. arch. Peter Nižňanský.

obr. 6: Stav fasád v roku 2007.

foto: Michal Hrčka

V roku 2007 bola ukončená obnova fasád. Po celkovej opätovnej konsolidácii omietkových vrstiev a štukových prvkov, bolo nevyhnutné doplniť masívne úbytky jadrových vrstiev. Pre dopĺňanie bola použitá vápenná malta bez akýchkoľvek aditív (okrem sokla – použité prírodné aditíva). Ako technológia prípravy malty bola využitá metóda tzv. horúcej malty s vrstvením piesku a kusového nehaseného vápna (CaO). Po doplnení jadrových vrstiev bol povrch štruktúrne scelený. Pre fasádny náter bolo použité súvrstvie modifikovaných na stavbe miešaných náterov s podložením tmavo sivým náterom pre dosiahnutie plnosti tmavo červeného náteru. Práce realizovala Obnova s.r.o.

V rokoch 2008 - 2009 boli ukončené niektoré interiéry. Neskôr bolo možné zriadiť v dome správcovský byt, kancelárie a seminárnu miestnosť. Za zmienku stojí znovu použitie starých stolárskych prvkov aj z iných stavieb v rámci mesta (okná, dvere, schodiská). V rámci objektu boli ako primárny zdroj vykurovania rekonštruované kachľové pece. Ako sekundárny zdroj je využitý elektrokotol s rozvodom do radiátorov.

V rokoch 2012-2013 prebieha ukončenie prác v rámci 1. nadzemného podlažia, kde by mal v budúcnosti vzniknúť seminárny priestor s dielňou pre školenie remeselníkov. Práve v tejto časti bolo nutné vyriešiť odvod stojacej a tlakovej vody. Podarilo sa to kombináciou systému odvetranej a oddrenážovanej podlahy v interiéri a drenáží s anglickým dvorcom v exteriéri.

Dom by mal v budúcnosti slúžiť ako školiace a seminárne centrum pre remeselníkov. Už aj počas svojej nie jednoduchšej ale určite vydarenej obnovy pripravil a preškolil množstvo remeselníkov, ktorí našli uplatnenie pri obnove, konzervácii a reštaurovaní pamiatok.

obr. 7: Interiér domu po obnove.
foto: Michal Hrčka

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Vošková, Katarína: Príbeh záchrany domu, www.stiavnica91.sk/remeselnicka5 (10. 7. 2013)

[2] Remeselnícky dom v B. Štiavnicí na Remeselníckej 5, www.obnova.sk/pamiatka/remeselnicky-dom-v-b-stiavnici-na-remeselnickej-5 (10. 7. 2013), ISSN 1336-3603

Mgr. Micha HRČKA

Obnova s.r.o. - špecializácia na konzerváciu a obnovu autentických historických objektov

Obnova.sk - magazín o kultúrnom dedičstve

Andreja Kmeťa 12, 969 01 Banská Štiavnica

e-mail: michal.hrcka@obnova.sk, url: www.obnova.eu, www.obnova.sk

tel.: 0907 344 7743

PhDr. Patrik GULDAN

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky

Portál meštianskeho domu – príspevok k metodike obnovy vo vzťahu k farebnej polychrómií

Abstrakt: Predmetom tejto štúdie je farebná úprava renesančných portálov v geograficko-kultúrnych celkoch Slovenska Šariša a Spiša (Bardejov, Levoča a i.). Na pozadí príkladov z Európy prezentujem názor o preferovaní rekonštrukčnej metódy prístupu k obnove (reštaurovaniu) a prezentácii kultúrnych pamiatok ako živé diela architektúry v prostredí pamiatkových rezervácií.

Kľúčové pojmy: farebnosť, rekonštrukčná metóda, meštiansky dom, renesancia, prezentácia detailu historickej architektúry, živé prostredie historického mesta nie muzeálny exponát

Keď v Amiensse začali v roku 1992 s reštaurovaním katedrály Notre Dame použili na čistenie fasády a skulptúr západnej fasády laserovú techniku (fotonickú dezinkrustáciu). Na očistených častiach fasády sa našli stopy pôvodnej farebnosti gotickej fasády. Tieto maľby pochádzali z 13. storočia a predstavujú presvedčivý dôkaz o pôvodnej farebnosti gotických katedrál v Európe. Okrem toho sa umožnil ďalší pohľad na farebnosť, ktorú používali stredovekí maliari v Amiens. Z týchto nových poznatkov sa vyvinula debata o tom, aké dôsledky majú pre vedu, ale aj o tom ako čiastočne a reverzibilne rekonštruovať originálny stav. Z metodického hľadiska sa zdalo nepredstaviteľné, že by sa fasáda gotickej katedrály Notre Dame mohla fyzicky farebne pojednať, a preto sa hľadali iné možnosti vizualizácie. Na základe objednávky mesta Amiens navrhol Skertzo spôsob vizualizácie pomocou projekčnej techniky.

obr. 1: Amiens, Notre Dame - ukážka projekcie farebného riešenia západnej fasády s portálom

V Amiensse sa podarilo zrealizovať virtuálnu, ale diferencovanú farebnosť jednotlivých detailov západnej fasády. Farebnou projekciou sa premietli farebné plochy len na tie časti fasády vrátane skulptúr trojice portálov u ktorých sa podarilo spoľahlivo zrekonštruovať farebnosť. Pri projekcii sa skulptúry a iné architektonické detaily objavili v žiarivých farbách stredoveku, presne tak, ako keby maliari nanovo naniesli pigmenty [1].

Okrem Amiensu sa problematikou farebnosti západných fasád katedrál zaoberali historici umenia, reštaurátori a iní univerzitní vedci tiež v Bambergu [2], Maastrichte v bazilike sv. Serváca, v švábskom Gmünde. Predpokladám, že téme sa venovali aj inde.

Paradoxne, z pamiatkových rezervácií našich miest sa vytráca jeden významný výtvarno-estetický fenomén – FARBA. Mám tu na mysli farebnosť architektonických a kamenosochárskych detailov a prvkov fasád a nielen portálov v jej pôvodnej intenzite, ktorú je možné metódou rekonštrukcie prezentovať bez toho, aby sme poškodili zachovaný originál. Paradoxne vnímam skutočnosť, že úroveň výskumov a dokumentácie v posledných rokoch objektívne vzrástla. No na druhej strane sa mi zdá, že absentujú čo i len pokusy o formulácie, ktoré by viedli metodikov, reštaurátorov a architektov k tvorivým počinom ochrany a prezentácie kultúrnych pamiatok prostredníctvom rekonštrukčnej metódy. Všetci vieme, že renesančný výraz radnice, meštianskeho domu, či exteriérová plastika, napr. stĺpová kompozícia s mužom v brnení vsadená v bazéne fontány na hlavnom námestí niekdajšieho stredovekého mesta boli pojednané bohatou a treba povedať, že nie nevýraznou farebnosťou.

V krajinách Európy, ktoré sa inak ako my v Uhorsku vysporiadali s neblahým odkazom reštaurátorského spôsobu opráv, ktorý za zrodil pri romantickej dostavbe kolínskeho dómu pred polovicou 19. storočia, nachádzame predovšetkým na exteriérových plastikách, fontánach, kamenosochárskych detailoch sakrálnej architektúry, meštianskych domov, mestských brán fortifikačnej architektúry početné polychromované články historickej architektúry.

obr. 2: Bern, hlavný farský kostol, portál s polychrómiou, reštaurovaný, stav: 27.07.2006

obr. 3: Luzern, exteriérová plastika - fontána so stĺpovou kompozíciou –s mužom brnení s polychrómiou

obr. 4: Bern, Mojžišova fontána na Münsterplatzi s polychrómiou, stav: 27.07.2006

Vo švajčiarskych mestách v Luzerne (obr. 3) je na jednom z trhových námestí historického jadra fontána s postavou muža v brnení z druhej polovice 16. storočia, v Zugu sú dve takéto fontány zo 16. storočia; a v Berne je viacero takýchto fontán, z toho dve sa komunikácii vedúcej k hlavnej mestskej bráne [3]. Sú starostlivo udržiavané a stĺpové kompozície majú intenzívnu polychrómiu.

Paradoxne Bratislava, ktorá mala príležitosť rekonštruovať farebnosť stĺpovej kompozície Rolandovej fontány stojacej na Hlavnom námestí sa tejto možnosti vzdala. Zaostala, podľa môjho úsudku v názore na prezentáciu kultúrnej pamiatky. Ani skutočnosť, že v priestore hlavného námestia pamiatkovej rezervácie je v pôvodnom bazéne postavené faximile figurálnej kompozície (obr. 5) zo stĺpovej kompozície fontány nemotivovalo vtedajších funkcionárov mesta prezentovať atraktívne farebné riešenie exteriérového diela.

obr. 5: Bratislava - Reštaurovanie Rolandovej fontány - faksimile sochy rytiera Rolanda. Stav: 4.8.1991

Z archívnych záznamov bolo zistené, že mesto uhradilo zlátenie nápisového kubusu. Navyše v čase keď pamiatka skúmala a reštaurovala boli možnosti chemicko-fyzikálnych analýz na Slovensku na inej úrovni ako dnes. A to nehovorím o prístrojovom vybavení a technologických možnostiach, ktorými disponovali krajiny ako napr. Nemecko či Francúzsko. Boli k dispozícii viaceré analógie, podľa ktorých bolo možné riešiť – metodicky i reštaurátorsky - farebnosť sochy muža v brnení. V literatúre je socha muža v brnení spájaná s osobou cisára Maximiliána II.[4] Zastávam názor, opretý o ikonografické analógie, že postava muža v brnení s otvorenou prilbou, držiaci štít a meč symbolizuje hrdinu eposu z ranného stredoveku – rytiera Rolanda. V Hofburgu vo Viedni je vystavené brnenie, ktoré patrilo tomuto cisárovi. Nevylučujem síce tento Holčíkov názor, ale ak mestá postavili fontány so stĺpovou kompozíciou s mužom v brnení na vrchole stĺpu, tak postava muža v brnení bola predovšetkým symbolom ochrany mestských práv. Bratislava zotrvala na úrovni reštaurovania poznačenej romantizmom a reštaurátorským purizmom 19. storočia.

Umelecko-historické súvislosti

Fasády radníc a meštianskych domov u nás v Šariši, na Spiši a banských mestách v 16. storočí mali výraznú farebnosť, ktorá človeku tých čias nebola cudzia. To, čo mešťan v tomto období vnímal v interiéroch veľkých chrámov – farských kostoloch (v Bardejove, Levoči či v Prešove) boli monumentálne ilustrácie Starého i Nového zákona, životov svätcov a svätíc na vnútorných stenách obvodových plášťoch, pilieroch, portáloch, oltároch a organoch, prenášal do interiérov ulíc a námestí svojho mesta. Túto monumentálnu propagandu cirkvi potom vyniesol na piedestál programovým spôsobom barok. Každý mešťan mal ambície prezentovať nielen na fasáde svojho meštianskeho domu ale aj v jeho interiéroch bohatú sochársku a maliarsku výbavu a produkty umeleckého remesla, ktoré mali v tom čase, neporovnateľne s dneškom oveľa vyššiu umeleckú hodnotu.

Renesančný portál a špeciálne problematika ich polychrómie – farebnej úpravy, okrem niekoľkých umeleckohistorických a reštaurátorských výskumov nie sú témami, ktorým sa na Slovensku venujú viacerí bádatelia; v zásade sa tejto atraktívnej téme nevenuje nik, aspoň mne nie sú známe žiadne publikované práce k tejto problematike. V slovenskej umeleckohistorickej literatúre, knižnej a časopiseckej to nie je téma, ktorá by bola výrazne exponovaná medzi bádatelmi. Z päťdesiatych rokov poznáme I. Kuhnov titul *Renesančné portály na Slovensku* [5]. V r. 1982 publikoval rozšírený záber svojho záujmu na *Renesančnú architektúru na Slovensku* [6]. Ani Kresákove úvahy o renesancii na Slovensku sa pri opisoch portálov nedotýkajú farebnej polychrómie architektonických kamenosochárskych prvkov portálov [7]. A vysloviť nahlas myšlienku o odbornom nezaujme o túto tému

práve tu v Bardejove je povážlivé, pretože práve z toho mesta pochádza druhá, nateraz aj posledná knižná publikácia o portáloch v Bardejove. Ale tak či onak, ani títo autori sa špeciálne otázkam interpretácie polychrómie portálov meštianskych domov vo svojej práci nevenovali [8]. Štúdium portálov a najmä porovnávanie našich portálov s portálmi v európskych mestách (napr. Bern, Verona, Florencia, mestá Andalúzie) je inšpiratívne.

obr. 6 Bardejov, portál s polychrómiou datovaný po r. 1508. Stav: 22.08.2012.

obr. 7: Verona, portál datovaný vo vlyse okna r. 1523. Stav: 17.04.2010

obr. 8 až 10: Bardejov, Hlavné nám. č. 13, datované r. 1566; Meštiansky dom s portálom.

Reštauroval Martin Koutný

Dovoľte mi, prosím, ukončiť tento príspevok sentenciou či skôr želaním zamestnanca špecializovanej štátnej správy preferujúceho rekonštrukčnú metódu v procese záchrany, obnovy a prezentácie tohto špecifického druhu pamiatok, ktorými sú kamenné portály na historických architektúrach sakrálnych či profánnych v kultúrnych celkoch Slovenska, najmä Šariša a Spiša (Bardejov, Levoča a i.) u ktorých sa výskumom preukázali čo i len v detailoch farebné vrstvy polychrómie, prípadne sa o farebnosti zmieňujú archívne pramene (napr. výdavok mesta na zlátenie nápisového kubusu zo stĺpovej kompozície Rolandovej fontány v Bratislave), nariadil by som metodikom a reštaurátorom, pochopiteľne po predchádzajúcom zdokumentovaní dochovaného stavu, **vynaložiť**

potrebné úsilie na to, aby sa aj za cenu domnejšej straty originality (originál je zaizolovaný – zabezpečený!) a na základe konkrétnych analógií opretých o exaktnosť, skúsenosť ale aj tvorivosť metodika, reštaurátora a architekta prezentovala ako výsledok a cieľ farebná kompozícia diela renesančného portálu či inej exteriérovej plastiky. Uvedomujem, že toto želanie sa pohybuje na veľmi tenkom ľade. Možno, že je potrebný čas, pretože stav vedomia o pôsobení pamiatkových hodnôt na človeka je taký aký je.

obr. 11 a 12: Levoča, radnica. Ukážky reštaurovaných kamenosochárskych diel.
Vľavo z exteriéru, vpravo z interiéru.

Etika & estetika

Ak sa pri výskume portálu napr. meštianskeho domu nájde aspoň čiastočne plocha /napr. s identifikovateľnou farebnosťou aj keď je pochopiteľne poznačená vekom, ktorý spôsobil výraznú stratu, tvaru, proporcie, farebnej intenzity, zastávam názor, že by sa mohla alebo skôr mala rekonštruovať v predpokladanej plasticite a farebnej intenzite, pretože ani chránená pamiatka, ktorá je umiestnená do obrazu ulice, námestia, ktorá je súčasťou nášho hmotného prostredia, nemá strácať svoje hlavné vyjadrovacie prostriedky symboliky architektúry, ktorými sú tvar, plocha, farba a proporcia. Vplývajú na nás, najmä vtedy ako sú plnohodnotne vyjadrené. Preto by nemali byť len tak nahodené, laikovi ťažko zrozumiteľné, nečitateľné a neidentifikovateľné. Výrazové prostriedky, ktoré metodik - historik umenia, reštaurátor a architekt spoľahlivo identifikovali, majú byť sprístupnené zrozumiteľným a plnohodnotným spôsobom. Majú poskytovať estetický a umelecký zážitok. Ak tieto výrazové prostriedky nie sú jasné, potom nám unikajú mnohé významy, ktoré nám architektúra sprostredkúva: prvotný význam je funkčný, technický, estetický a druhotný význam je sociálny, kultúrny, historický – kde spadá aj tematika symboliky [9]. Ak laik tieto formálne tvarové výrazové prostriedky nevie spontánne identifikovať, bude asi namieste otázka, komu a čomu prezentácia pamiatok slúži a prospieva.

Ochrana pamiatok je nielen vedou ale aj tvorivou disciplínou, preto je namieste hľadať spôsoby zveľaďovania a estetizácie hmotného pamiatkového prostredia.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] THOREL, Frédéric – MARCOS, Jean Pierre - BAILLY, Xavier: Amiens. La Cathédrale en couleurs. Licht als Medium Reversibler Rekonstruktion. Obrázok pochádza z rovnakej web stránky:
In: [http://netzspannung.org/cat/servlet/CatServlet?cmd=document&subCommand=show&forward=%2fnetzspannung%2foutput%2fproject.xml&entryId=123787§ion=content&lang=de](http://netzspannung.org/cat/servlet/CatServlet?cmd=document&subCommand=show&forward=%2fnetzspannung%2foutput%2fproject.xml&entryId=123787§ion=content&lang=de;);

- [2] HARTLEITNER, Walter: Zur Polychromie der Bamberger Domskulptur. In: Schriften der Fakultät Geistes – und Kulturwissenschaften der Otto-Friedrich-Universität Bamberg. Band 5, rok 2011. ISBN 978-386309-013-5
- [3] SCHENK, Paul: Berner Brunnen chronik, ©Benteli Verlag Bern 1981. s. 37 an. ISBN: 3-7165-0363-0
- [4] HOLČÍK, Štefan: *Korunovačné slávnosti Bratislava 1563 – 1830*, Bratislava 1986.
- [5] Tvar Bratislava 1954
- [6] KUHN sa k téme vrátil v osemdesiatych rokoch 20. stor. storočia širším záberom v štúdií: *Renesančná architektúra na Slovensku*. In: ARS, 1982, č. 2 s. 26 – 72;
- [7] KRESÁK, Fedor: *Úvahy o renesancii na Slovensku, najmä o architektúre*. In: Ars, 1988, č. 1, s. 221 a n;
- [8] GUTEK, František – KUTNÝ Martin: *Portály starého Bardejova*. ISBN: 978-80-8924424-9
- [9]http://sk.wikipedia.org/wiki/Symbolika_v_architekt%C3%BAre#Delenie_symboliky_po.C4.BEa_sp.C3.B4sobu_jej_vyjadrenia
-

PhDr. Patrik GULDAN
Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
odbor národných kultúrnych pamiatok
Cesta na Červený most č. 6
814 06 Bratislava
tel.: 02/ 20464317
www.pamiatky.sk
e-mail: patrik.guldan@pamiatky.gov.sk

Ing. arch. Ľudmila HUSOVSKÁ, CSc.

Súkromný bádateľ, odborná spôsobilosť na vykonávanie urbanisticko-historického, architektonicko-historického a umelecko-historického výskumu.

Poznatky z vývoja meštianskeho domu v Kremnici

Abstrakt: Pri sumarizovaní poznatkov o meštianskom dome v Kremnici vychádzam s poznatkov pamiatkových výskumov domov na Štefánikovom námestí, z ktorých sa v priebehu vývoja stali významné dominantné stavby. Súčasťou sú aj 2 meštianske domy na dnešnom námestí pred Dolnou bránou.

Kľúčové pojmy: zameranie, dokumentácia výskum, nálezy, sondy, detaily

Úvod

Pri prezentácii danej témy nemôžem obísť svoj poznatok v niekdajšej pamiatkovej starostlivosti – dnešnej ochrany pamiatkového fondu. Pri začatí svojej pamiatkarskej praxe v roku 1967 boli známe všeobecné poznatky o vývoji historickej architektúry v mestách na Slovensku najmä z prác manželov Menclových, ale aj z výsledkov terénneho výskumu pre prípravu štátneho zoznamu kultúrnych pamiatok a následne pre vydaný Súpis pamiatok Slovenska. Vtedy bol definovaný základ pamiatkového fondu s veľkým zastúpením meštianskych domov a ostatných typov obytných domov v jednotlivých sídlach. Ak si dobre pozriete ich popis, je v nich zastúpený rozsiahly počet meštianskych domov, kde sa už predpokladal alebo vedel ich stredoveký a murovaný základ. Následné blokové výskumy v Bratislave, Košiciach, Spišskej Sobote, Žiline, Prešove, Trenčíne, Nitre či čiastočná inventarizácia objektov Levoči, Spišskej Novej Vsi či Bardejova mali byť pokračovaním v podobe podrobnejšieho a komplexného skúmania s prehĺbením poznatkov o štruktúre našich sídiel. Už vtedy bolo jasné, že nastane posun nielen v datovaní, ale aj v prezentovaní kultúrnych pamiatok.

Meštiansky dom v Kremnici

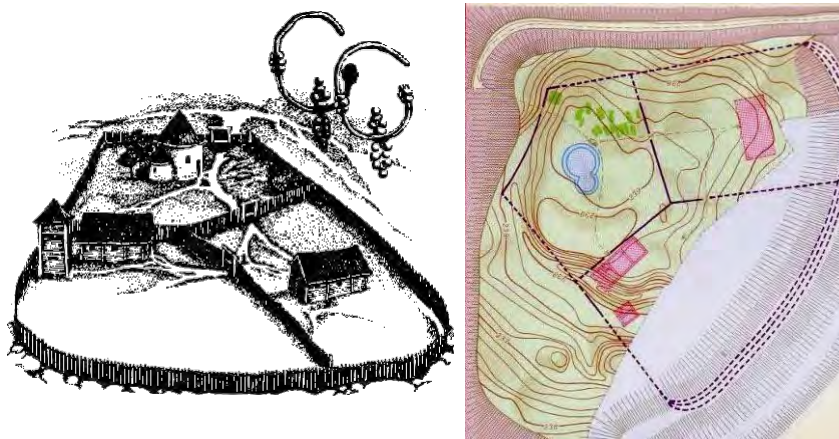
Pri komentovaní vývoja meštianskeho domu v Kremnici (s čiastočným poznaním aj zákonitostí vývoja v Bratislave, Levoči, či v Spišskom Podhradí) musím spomenúť v krátkosti poznatok o vývoji sídelnej štruktúry Slovenska a o formovaní stavebnej štruktúry našich miest a obcí. A to, že základom každej sídelnej štruktúry bol obytný dom od svojej jednoduchej a základnej formy až po vyspelý, stredoveký neskoršie renesančný dom a neskoršie formy bývania. Práve stredovek a renesancia formovali meštiansky dom ako vysoko funkčné, úžitkové, ale aj reprezentačné sídlo meštana.

Podľa archeologických nálezov a historických dokladov už vieme predpokladať ako sa formoval dom i sídlo od praveku po dobu ranného stredoveku, kedy na našom území malo najmä slovanské osídlenie už svoju formu a typ sídiel. Používalo obydlia zemnicového či polozemnicového typu alebo už aj 2 a 3 - priestorovú dispozíciu (Bratislava – Podhradie a Ducové) zvyčajne dreveného zrubu na kamennej základni, ktorá sa zisťuje najmä pri archeologických výskumoch. Z týchto typov sa v priebehu 11.- 13. storočia vyvinuli popri drevených aj prvé celomurované obytné stavby.[1] Dnes si už dovoľím tvrdiť, že práve na tieto tradície nadviazal resp. využíval ich aj stredoveký meštiansky dom v mestách či dedinách, ktoré vo viacerých prípadoch nadviazali na slovanské sídla pri formovaní Uhorského kráľovstva.(obr. 1)

V stredoslovenskej banskej oblasti bola Kremnica ako slobodné kráľovské mesto urbanisticky formovaná najmä v dobe 14. – 15. storočia s priamou väzbou na prírodné zdroje a cestu z Pohronia na Považie v mieste bohatého výskytu drahých kovov v dolinách Soler a Coler, kde sa predpokladá aj staršie osídlenie. Jeho stredoveká urbanistická štruktúra zachovaná až po dnes dokumentuje mesto

uzavreté hradbami s obytnými domami okolo takmer štvorcového námestia s 3-mi vstupmi cez Dolnú, Hornú a Bystrickú bránu, ktoré sú základnou pôdorysnou osnovou mesta. Toto mesto vzniklo na alebo pri banských dielach, o čom svedčia mapy o priebehu štôlní v Múzeu medailí a mincí Kremnica. Hoci dnes banské diela /šachty a vodovod/ sú zachované najmä na západnom a severnom okraji za opevnením, ale máme ich aj v opevnenej časti. Aké boli obytné domy v pri baniach v doline Soler a Coler zatiaľ nevieme, ale za opevnením sa formovali domy aj okolo prístupových ulíc k bránam (obr. 2). [2]

obr. 1: Veľkomoravský feudálny dvorec Ducové
rekonštrukcia podľa www.hradiska.sk a podľa Prof. A. Rutkaya v Atlase SSR z r. 1980

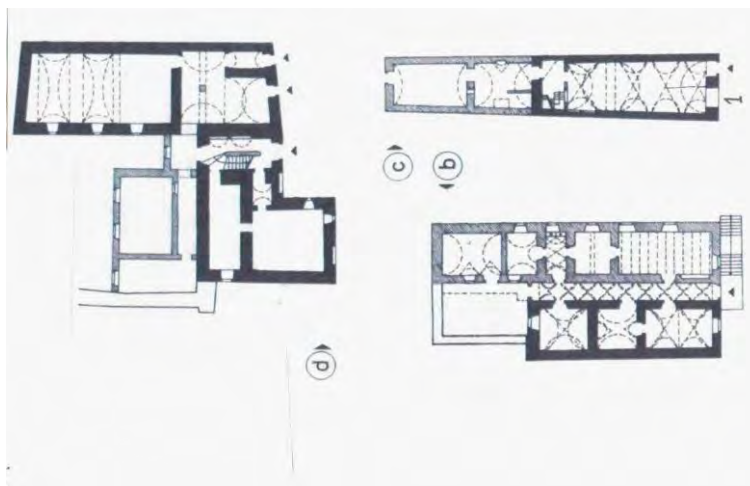
obr. 2: Kremnica podľa Husovská, L., Dvořáková

V: Príspevok k urbanisticko – architektonickému vývoju a ochrane býv. slobodného kráľovského mesta Kremnica in Monumentorum tutela č. 13, ŠUPS Bratislava, z r.1988 str.138 – 164

Prvé systematické výskumy v Kremnici začali v 70. rokoch 20. storočia, keď sa Kremnica spolu s Bardejovom, Levočou a Banskou Štiavnicou boli vtedajšou vládou sledovanými a štátom systematicky

obnovovanými pamiatkovými rezerváciami. Výsledky týchto výskumov už sú dnes logickou súčasťou obnovených meštianskych domov – prevažne slúžiacich ako muzeálne či galerijné expozície. Vtedajšia úroveň poznania bola publikovaná PhDr. Š. Oriškom v roku 1984 v sérii o pamiatkových rezerváciách vo vydavateľstve Tatran.(obr. 3)

obr. 3: vyznačenie gotických jadier domov b - č. býv.14 – dnes múzeum, c – Kutnohorská č. býv. 24, radnica - býv. dom č.38 na Kollárovej ulici = Hinkohaus
V: Oriško, Š. Kremnica. Pamiatková rezervácia, Tatran 1984, str. 17

Výsledky z výskumov z rokov 2004 – 2011 sa týkali radnice a mincovne na námestí a 2-och meštianskych domov na nárožiach pred Dolnou bránou. [3]

Výskumy sa realizovali vždy za plnej prevádzky jednotlivých NKP, takže dôraz sme kládli na podrobné zameranie a archívny výskum len s obmedzeným počtom sond, ktorý nám však nahradilo hodnotenie detailov a nálezových situácií.

Pri každom pamiatkovom výskume je najdôležitejším podkladom presné dnes digitálne zameranie stavby. Je 50% -ým úspechom k správnej interpretácii zákonitostí dispozície a konštrukčnej podstaty stavby. K tomu patrí samozrejme aj archívny výskum zameraný na historickú topografiu a plány, pričom existencia grafických a písomných prameňov odvinutím od historických máp po existujúce katastrálne mapy najmä z 19. storočia sú základom k určeniu základných urbanistických i architektonických hodnôt stavby.

Vyhodnotenie detailov a nálezových situácií je 2. významným krokom pri výskume, ktorý už potom môžu doplniť sondy najmä v miestach, kde predpokladáme nezrovnalosti podľa zistených podkladov.

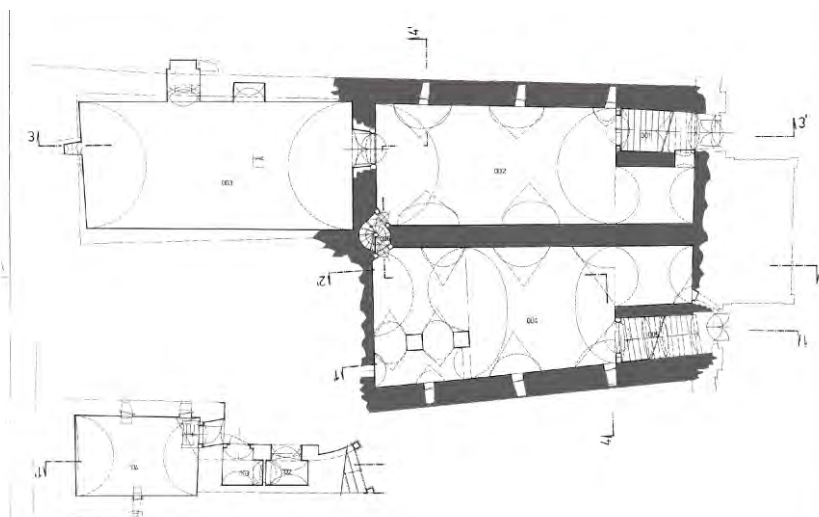
Osobne sondy považujem za agresívny zásah do starobylosti stavieb. Navyše ak dotknuté murivá nevykazujú vážne stavebno – technické poruchy a zostanú nezmenené, lebo pri obnove predpokladáme, že sa napr. opravujú povrchy a vymaľujú. Za najtragickejšie považujem snahu o odstraňovanie súdržných omietok z doby po roku 1960 – 80. Pri tom upozorňujem na platné medzinárodné dohovory, kde odstraňovanie akýchkoľvek vrstiev je nimi pomerne prísne regulované.

O **kremnickej radnici** bolo známe, že mesto v roku 1738 odkúpilo dom od G. Magyara. Potom dom rozšírili a adaptovali koncom 18. storočia na radnicu, tak ako ju poznáme dodnes. Mesto v roku 1880-1 odkúpilo aj dom č. 38 na Kollárovej ulici tzv. Hinkóhaus, ktorý bol postavený za domom č. 1 a obrátený k hradnému areálu. Tým rozšírilo priestory radnice pre potreby mestského archívu. Vedelo sa tiež, že domy boli stredoveké a dom č. 38 mal už jasnú úpravu fasády z roku 1959 – 60 podľa nálezov z 2.pol.15. storočia. (obr. 3 – 8)

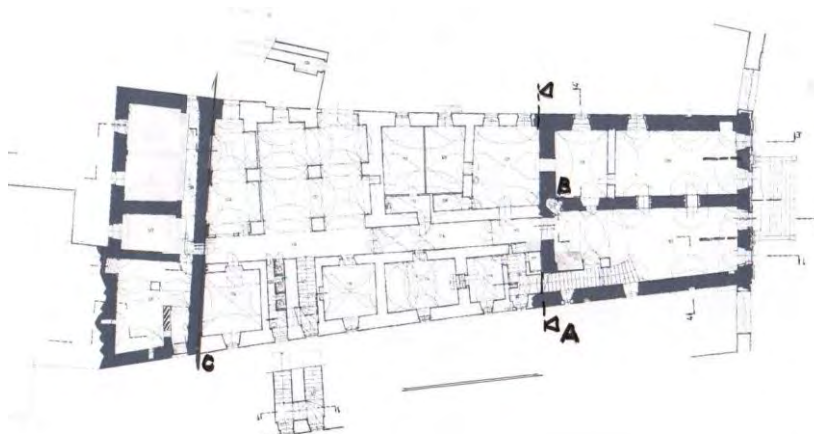
Výskum v roku 2004 – 2006 za plnej prevádzky úradu primátora pokladal podrobné zameranie a archívny výskum za rozhodujúci. Obmedzený počet sond nám nahradilo hodnotenie množstva detailov a nálezových situácií.

obr. 4: Hlavné západné priečelie zo Štefánikovho námestia, na pravej strane Bellov dom, radnica a časť fary.

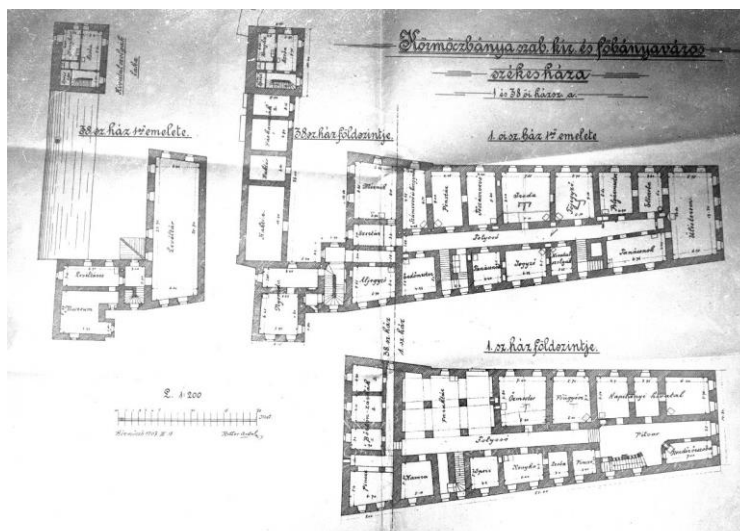
obr. 5: Radnica – pôdorys suterénu s vyznačením najstaršej časti býv. meštianskeho domu na Štefánikovom námestí.

obr. 6: Schéma pôdorysu prízemí radnice s vyznačením najstarších častí býv. meštianskych domov. A – nárožné kvádrovanie na severnej fasáde, B – kruhové kamenné schodisko zo suterénu s ostro lomeným portálom, C – označenie západnej fasáda tzv. Hinkóhausu spojeného s radnicou pre potreby býv. mestského archívu v r. 1881.

Radnica mala do námestia zachované združené dva 1-priestorové trakty, každý so samostatnými vstupmi (dnes už barokovými) z námestia, ale spoločným kamenným točitým schodiskom so vstupom v suteréne ostrolukým a úzkym portálom so skosením. Pod vrcholmi renesančnej klenby boli zachované zvyšky káps niekdajšieho stropu. Naviac obvodové murivo malo podobný charakter ako murivá najstaršej etapy v hradom areáli. Stavbu výškovo ohraničovalo nárožné kamenné kvádrovanie. (obr. č. 7-1) Na tomto základe potom vznikol neskorší neskorogotický i renesančný dom s neskorším rozšírením a úpravou až po dom č.38.

obr. 7: Pôdorys prízemnia a poschodia radnice (pôv. v M=1:200) z r. 1907, kedy sú už oba domy spojené - kópia z archívu mesta Kremnica, v r. 1985

obr. 8: Pohľad na časti severnej fasády na Kollárovej ul. – 1: západná časť s nárožím najstaršej stavby, 2: východná časť s reštaurovanou fasádou z 2. pol.15. storočia, 3: v r. 1959 v čase reštaurátorského výskumu.

Dom býv. č. 38 na Kollárovej ulici tzv. Hinkóhaus mal jadro 1-traktového 3-priestorového domu s pravdepodobne otvoreným prejazdom = prechodom na východnej strane pri hradbe. Tento dom potom v 2. polovici 15. storočia rozšírili až po Hornú bránu, pričom medzi prístavbou a 1-traktovým domom vznikol prejazd. Datovanie najstaršej časti domu vychádzalo najmä s dispozície, konštrukcie a materiálového zloženia murív suterénu i hmotovo – priestorového tvarovania. Rozšírenie domu v 2. polovici 15. storočia na dnešný tvar s predpokladom existencie staršej etapy nepriamo potvrdil aj nález originálu úpravy okna z 2. pol. 15. storočia - dnes podkrovie, ktorý celkom nezodpovedá prezentovanej úprave fasády. Pod touto úpravou je badateľná staršia vrstva. Ak sa tento predpoklad potvrdí tak to bude druhý 1-traktový 3-priestorový, ale poschodový dom v Kremnici. Originál zostal neporušený a čaká na podrobný reštaurátorský výskum. (obr. 8-2 a 8-3)

obr. 9: Pohľad na južnú dvorovú fasádu a východnú dvorovú fasádu 1-traktovej stavby, kde pod súčasnou fasádou sa predpokladá nálež úpravy fasády nielen z 2. polovice 15. storočia ale aj zo staršej etapy. Pohľad na originál nálezu z 2. pol.15. storočia.

Mincovňa uzatvára časťou svojej južnej fasády Štefánikovo námestie a východnou fasádou končila až za býv. opevnením. Výskum potvrdil, že mincovňa napriek svojej pohnutej histórii so striedaním období rozkvetu, úpadku a takmer likvidácie si zachovala nielen svoju výrobnú prevádzku, ale aj stavebnú podstatu. I keď sa výrobná prevádzka od ručnej výroby mincí a neskôr medailí prevratne zmenila, stredoveký stavebný základ zostal a bol v priebehu viac ako 560 rokov menený, prestavovaný a dostavovaný.

Podľa historických údajov mincovňa v Kremnici existuje od udelenia mestských práv v roku 1328. Existencia mincovne na námestí je potvrdená od roku 1442, ale predpokladá sa, že už v roku 1433-34 sa na toto miesto presídlila s polohy „im aldem Kammerhoff“ z dôvodov husitského nebezpečenstva .

Podľa poznatkov výskumu však 2. budova „presídlená“ mincovne nevznikla na prázdnej parcele v strede mesta, ale pravdepodobne prestavaním 2 - och starších domov z doby pred rokom 1433 – 4 (obr. 10 - 11). Východný dom ohraničoval nárožie námestia a Kutnohorskej ulice s akcentom na mohutný oporný pilier. Západný dom zase ohraničoval priestor ku hradbám. Práve zo západnej strany - dnes dvor mincovne je čitateľný 1- trakt domu s nárožnými kameňmi, ktorý je podobný riešeniu najstaršej časti radnice na Kollárovej ulici. Aj tento predpoklad čaká na potvrdenie pri obnove fasád.

obr. 10: Kremnica – pôdorys suterénu mincovne s vyznačením predpokladanej najstaršej časti.

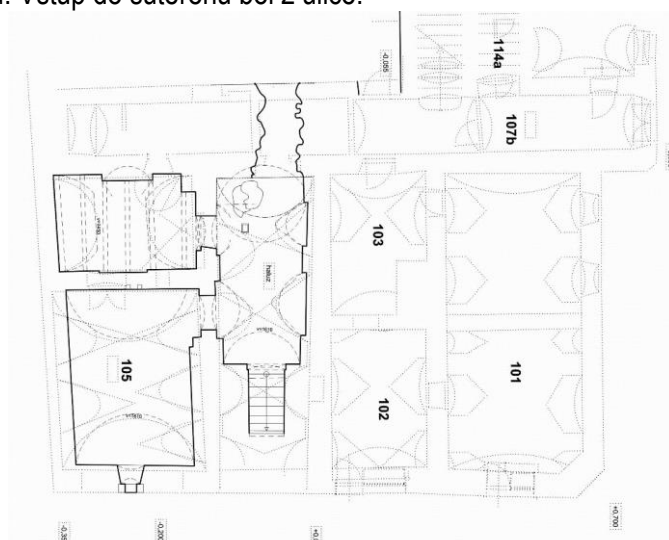
obr. 11: Podhľad na mincovňu na dobovej fotografii pred rokom 1918 (1912-13?) s vyznačením západného domu a pohľad na západnú dvorovú fasádu s vyznačením východného domu.

Stavebné zásahy a prestavby nasledovných etáp sa následné už odvinuli kombináciou dostupných najmä grafických podkladov, historických údajov s konfrontáciou „čítania“ detailov, nálezových situácií a sond, nielen na samotnej mincovni, ale aj v súvislosti so stavebnými etapami domov v rezervácii.

Domy na námestí SNP – pred Dolnou bránou sú typickými poschodovými nárožnými meštianskymi domami, ktoré boli definované ako renesančné s barokovou prestavbou s neskoršími ďalšími úpravami.

Pre **dom č. 2/67** na západnej strane sa spracoval výskum včítane archeologického výskumu. Napriek tomu, že podstata architektonicko – historického výskumu vychádzala najmä vizuálneho skúmania s hodnotením nálezových situácií a detailov, zistil sa starší základ domu, ktorý sme datovali do doby pred rokom 1599, ktorý vychádzal najmä z historického údaja o požiari mesta. Je isté, že zástavba ulice sa formovala v priebehu 15. storočia okolo hlavnej komunikácie k Dolnej bráne.

Najstaršou časťou meštianskeho domu je jeho suterén i časť prízemia, ktorý vymedzuje 2- traktový prízemný dom v hlavnom uličnom krídle. (obr. 12 – 13) Zatiaľ nemáme indíciu na presnejšie stredoveké určenie podstaty domu. Vstup do suterénu bol z ulice.

obr.12: Pôdorys suterénu domu č.2/67 na Nám. SNP, ktorý uzatvára západnú stranu námestia.

Tento typ domu je podobný domom v opevnenej časti mesta, ale aj ostatným doteraz skúmaným domom na Dolnej ulici. Najstaršia časť domu je totožná z poslednými 2-mi južnými traktami západného hlavného uličného krídla. V severnom uličnom krídle nie sú žiadne indície na starší základ domu.

Po požiari v roku 1599 až do 17. storočia dom nadstavali a kompletne zaklenuli renesančnými klenbami s rôznymi typmi lunet. K tomu patria aj obvodové murivá severného krídla. Patria k tomu aj konzoly pavlače a okna na južnej dvorovej fasáde.

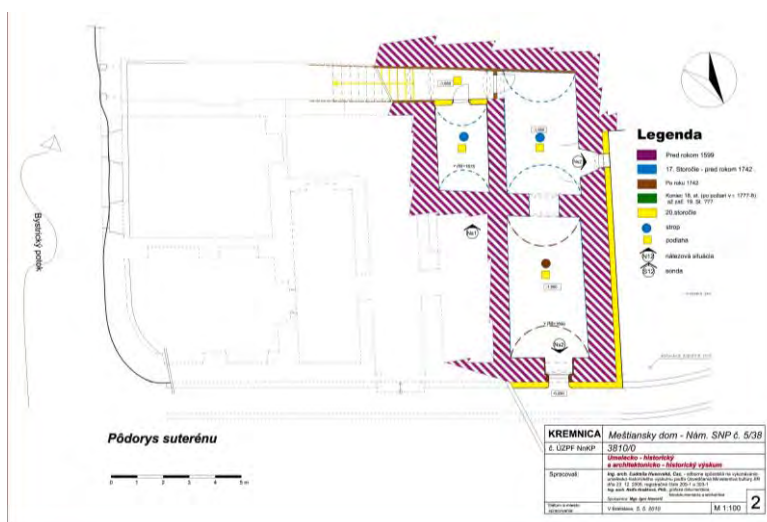

obr. 13: Celkový pohľad na východnú hlavnú uličnú fasádu s vyznačením najstaršej časti.

Požiare v 18. storočí ničili zástavbu mesta a vtedy domy spojili a vznikol nárožný poschodový dom, ktorý je už zakreslený na vedute z roku 1742. Predpokladáme, že práve požiar v roku 1716 ovplyvnil prestavbu domu, kde na znak ochrany pred nimi vzniklo nárožie s nikou a sochou sv. Floriána.

V tejto dobe vzniklo dispozičné a konštrukčné riešenie domu tak, ako ho poznáme dnes spolu časťou vykurovania a udiarňou pod strechou, hoci tieto časti domu mohli vzniknúť, alebo ich výrazne upravovali aj v nasledovnej etape. Dom v tejto dobe bol pomerne reprezentačným meštianskym domom v spojení pravdepodobne s remeselnou – obchodnou činnosťou, ktorý uzatváral nárožie západnej strany zástavby námestia.

Nárožný dom na opačnej strane námestia č. 5/38 bol skúmaný len na prízemí (v zmysle rozhodnutia), ale tu sa uplatnili sondy i neskoršie plošné odstránenie poškodených omietok. Obhliadkou a čiastočným dokumentovaním suterénu a krovu sme však predbežne určili širšie súvislosti vo vývoji domu. (obr. 14 – 16)

obr. 14: Pôdorys suterénu domu č. 5/38 na Nám. SNP

Aj tento dom má najstaršiu etapu datovanú do obdobia pred rokom 1599, čo dokazuje zachovaná štruktúra kamenných murív 1-traktu prízemí a najmä situovanie suterénu s typickým sypákom - vetrákom pre dobu do 16. storočia. Predpokladáme, že v tejto etape na mieste dnešnej parcely stál len prízemný 1-traktový dom so suterénom a vstupom na východnej strane, kde sa asi prechádzalo aj do dvora susedného domu.

Renesančnú úpravu domu z doby 17. storočia až do doby pred rokom 1742 dokumentuje najmä kamenná klenba v severovýchodnej miestnosti. V tejto dobe pravdepodobne mohlo vzniknúť dispozičné

Záver

Záverom treba pripomenúť, že poznatky z pamiatkových výskumov, najmä po roku 1994 je už v dnešnej dobe potrebné synteticky spracovávať komplexne a hlavne prezentovať pre súčasnú prax obnovy kultúrnych pamiatok. Syntetické spracovávanie a vyhodnotenie je však potrebné realizovať ako multidisciplinárny výstup pri spojení všetkých poznatkov z archeologických, reštaurátorských, urbanisticko – historických, architektonicko historických a umelecko – historických výskumov v nadväznosti archívno – historické dokumenty. Výskumy sú už dnes zákonným (najmä z dôvodu financovania často nevyužívaným) dokumentom k všetkým formám obnovy nehnuteľných NKP.

Dost' poznatkov z výskumov je rôzne publikovaných, pritom však chýba práve komplexný výstup pre nasledovnú prax ochrany pamiatkového fondu najmä poznania ich pamiatkových hodnôt a správnej na interpretácie. Začínajúcim syntetickým dielom je nové edícia Národné kultúrne pamiatky na Slovensku alebo aj 1. diel Dejín Bratislavy z roku 2012.

Zostáva však otáznym, ako budeme pokračovať – prehľbovať naše poznatky s dôrazom na jednotlivé typy architektonických národných kultúrnych pamiatok aj s prípadným poučením sa aj chýb, ktoré sa pri obnovách vznikli ???

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Šalkovský, P.: Dedinský dom a sídlo vo včasnóm stredoveku, str. 9 - 36 in Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, MK SR, NPKC a Academic electronic press, Bratislava 1998, str. 9 - 36

Botík, J: Geografické, kultúrne – spoločenské a interentnické súvislosti ľudovej architektúry in Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, MK SR, NPKC a Academic electronic press, Bratislava 1998, str. 67 – 101,

Štefanovičová, T, a Šedivý, J.: Dejiny Bratislavy I, od prvopočiatkov po 12-13. storočia, Slovart, Bratislava, 2012 str. 471-477.

[2] Husovská, Ľ., Dvořáková, V.: Príspevok k urbanisticko – architektonickému vývoju a ochrane býv. slobodného kráľovského mesta Kremnica in Monumentorum tutela č. 13, ŠUPS Bratislava, z r.1988 str.138 – 164

[3] Husovská, Ľ., Hrašková.: Umelecko – historický, architektonicko – historický výskum a návrh obnovy nasledovných NKP v Kremnici: Radnica: 2004 – 2009; Mincovňa, 2006 – 2010; Dom č. 2/67 na Nám. SNP, 2008 tzv. Sekaj so spracovaním N., Hoššo, Archeologický výskum; Dom č. 5/7 Nám. SNP, 2010 tzv. Friebert, Dolná brána a barbakán, 2011 – čiastkový výskum, 2011

Súpis Pamiatok Slovenska 1- 4, SUPSOP a Obzor Bratislava 1967 - 1974

Ľudová architektúra a urbanizmus vidieckych sídiel na Slovensku z pohľadu najnovších poznatkov archeológie a etnografie, MK SR, NPKC a Academic electronic press, Bratislava 1998,

Štefanovičová, T, a Šedivý, J.: Dejiny Bratislavy I, od prvopočiatkov po 12-13. storočia, Slovart, Bratislava, 2012,

Urbanová,N.: Základy stredovekých miest – urbanistická štruktúra in Gotika Dejiny slovenského výtvarného umenia, D. Buran a kol. Vydavateľstvo: Slovart, 2003

Oriško, Š. Kremnica. Pamiatková rezervácia, Tatran 1984, str. 17

Monumentorum tutela č. 13, ŠUPS Bratislava, z r.1988

Husovská, Ľ. : Kremnica obnova hradného areálu Kremnica in Monumentorum tutela č. 13, ŠUPS Bratislava, z r.1988 str. 165 – 205

Husovská, Ľ.: Obnova historickej architektúry Slovenska, kandidátska dizertačná práca 1984

Ing. arch. Ľudmila HUSOVSKÁ, CSc.

Púpavová 22,841 04 Bratislava

e-mail: husovsky2@mail.t-com.sk alebo husovsky2@stonline.sk

Ing. Ľubor SUCHÝ

Krajský pamiatkový úrad Prešov

Vývoj strešnej krajiny a krovov na meštianskej architektúre v PR Prešov

Abstrakt: Príspevok je zameraný na stručný vývoj striech na území mesta Prešov, presnejšie v dnešnej pamiatkovej rezervácii. Dôraz je kladený na tvarové a konštrukčné zmeny strešnej krajiny na meštianskej architektúre, s čím súvisí aj historicko – typologický vývoj ich nosných častí - krovov. Dodnes dostupným grafickým materiálom, ktorý umožňuje „nahliadnuť“ do minulosti aj v prípade tvarov striech a ich zmien, sú veduty mesta. V texte príspevku sú uvedené rozsiahlejšie požiare mesta, predovšetkým v priebehu 18. a 19. storočia, ktoré poškodili a zničili množstvo drevených stavieb a konštrukcií v Prešove, predovšetkým striech, vrátane krovových konštrukcií. Zmeny orientácii striech práve v priebehu záveru 18. storočia, ale predovšetkým v 19. storočí sú oneskoreným odrazom protipožiarneho noriem z dôb vládnutia habsburgovcov - Márie Terézie a jej syna Jozefa II. Neskôr v 19. storočí sú protipožiarne opatrenia zapracované do novovznikajúcich stavebných poriadkov v krajine. Príspevok sa tiež stručne zameriava na dodnes známe zachované najstaršie krovové konštrukcie – krokrové hambáľkové, ale aj väznicové, resp. ešte typy prechodovej konštrukcie na meštianskych domoch v Prešove. Po viac ako desaťročnom terénnom zbere a prieskume týchto krovových konštrukcií je možné konštatovať, že v meste Prešov je zachovaných viac krovov z obdobia pred posledným veľkým mestským požiarom z roku 1887, čo sa donedávna nepredpokladalo.

Kľúčové pojmy: sedlová strecha, valbová strecha, pultová strecha, krov, krokrový hambáľkový, väznicový

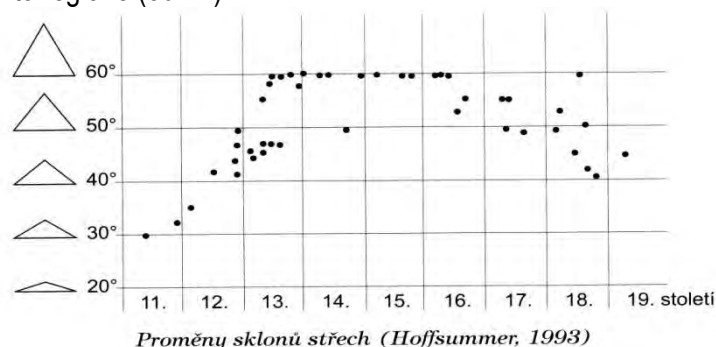
Vplyvy a všeobecný vývoj zmien tvarov a sklonov striech od stredoveku do 20. storočia

V priebehu histórie mestských a vidieckych stavieb (profánnych aj sakrálnych) sa menili tvary, ale predovšetkým sklony striech, čo nezáviselo len od zmeny architektonických slohov, ale v nemalej miere aj od klimatických podmienok. Hubert Horace Lamb v roku 1965 dochádza k záveru, že v medziobdobí rokov 950 až 1300 nášho letopočtu bolo na zemi globálne oteplenie, na rozdiel od teplotného optima z doby rímskej. Táto skutočnosť tiež významne určovala stavbu striech, ich tvarové ale aj konštrukčné riešenie. Situácia sa začala radikálnejšie meniť po roku 1300, kedy dochádza k výraznejšiemu globálnemu ochladeniu – tzv. malá doba ľadová („*The little ice age*“). Tento pojem razil na konci 30. rokov minulého storočia americký glaciológ Francois Matthes (1875-1949) [1]. Klimatické výkyvy, ku ktorým došlo za posledných 1000 rokov v Európe sú dnes vďaka veľkým bádateľským projektom H. H. Lamba (1913-1997) v Anglicku, Christiana Pfistera vo Švajčiarsku, Rudolfa Brázdila v Čechách a Rüdiger Glasera v Nemecku tak spoľahlivo doložené, že o ich existencii sa nedá pochybovať [2].

Vo všeobecnosti boli v strednej aj západnej Európe sklony striech do nástupu gotiky malé – 30 až 40 stupňové. Nástupom „vysokého“ gotického slohu, dochádza aj k podstatnej úprave tvarov striech, ako u sakrálnych, tak aj u profánnych stavieb. Strechy od záveru 13. storočia až do 16., resp. začiatku 17. storočia v našom prostredí dosahujú sklony približne od 50 až do 60 stupňov, vo výnimočných prípadoch, predovšetkým u sakrálnych stavieb aj viac. Ojedinelé sú strechy s menším sklonom ako 50 stupňov. Najvýraznejší, 68 stupňový sklon strešných rovín u nás, je dodnes zachovaný na kaplnke Zápoľských v Spišskej Kapitule, kde je pôvodný krov z 15. storočia. V období renesancie sa sklony postupne zmenšujú od sklonu 55 stupňov až do 40 stupňov (zriedkavejšie sa vyskytujú sklony striech ešte nad 55 stupňov), v baroku opäť narastajú až do sklonu 55 stupňov, v klasicizme sa objavujú už aj strechy s malým sklonom do 30 stupňov. Výnimku tvoria tzv. manzardové strechy s výraznými sklonmi v úrovni spodných strešných rovín (až do 70-75 stupňov). V priebehu 19. storočia sa sklon striech opäť

zväčšuje a ustala sa približne na 40, výnimočne až na 45 stupňov, čo sú sklonové typickejšie pre 20. storočie. Prehľadnú tabuľku z vývoja a zmien sklonov strešných rovín v oblasti západnej Európy, presnejšie v severnej časti Francúzska a Belgicka, od stredoveku po 19. storočie, zostavil významný belgický dendrochronológ profesor Patrick Hoffsummer, ktorý sa viac ako 30 rokov venuje výskumom striech a krovov v tomto regióne (obr. 1).

obr. 1 (tabuľka): Premeny sklonov striech podľa P. Hoffsummera (s. Francúzsko, Belgicko)

Zmeny tvarov a orientácii striech na meštianskych domoch v PR Prešov od založenia mesta v 2. polovici 13. storočia po 20. storočie

Tvary striech v histórii mesta Prešov, ale aj východoslovenského regiónu boli do istej miery tiež importom z vyspelejšieho stredoeurópskeho prostredia, predovšetkým z Nemecka, ktorého obyvateľstvo osídlilo po tatárskych vpádoch toto územie v druhej polovici 13. storočia. V architektúre a slohovom detaile, rovnako ako u strešných konštrukcií, bol oproti najvyspelejším krajinám istý časový posun.

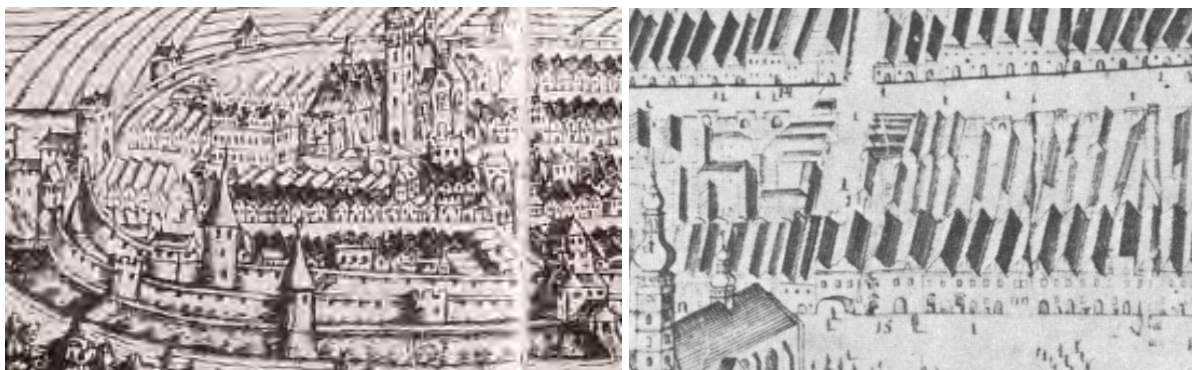
Typickými boli v stredoveku vysoké sedlové strechy s drevenými doskovými, resp. murovanými štítmi, prípadne sedlové s valbami, polvalbami a tretinovými valbami. V našom prostredí mali strechy uličných krídiel na meštianskej architektúre (hlavné objekty orientované čelnými fasádami do námestia, resp. ulíc) hrebene orientované kolmo na ulicu, pričom medzi susednými strechami boli spoločné medzistrešné drevené žľaby, ktoré výrazne presahovali „chrličmi“ do ulice. V čase založenia mesta, pred združením (spojením) domov, tvorili radovú zástavbu dnešnej Hlavnej a Slovenskej ulice (neskôr aj Jarkovej ulice) samostatne stojace obytné domy. Boli to pravdepodobne prízemné drevené stavby s voľným dvorom k susednému objektu, čomu napovedajú nedávne archeologické výskumy v meste, presnejšie na parcele meštianskeho domu Hlavná č. 121. Zastrešené boli s najväčšou pravdepodobnosťou šindľovými sedlovými strechami, s kolmo orientovanými hrebeňmi a drevenými štítmi do ulice, tak ako je to možné vidieť dodnes na dochovaných tradičných ľudových domoch na vidieku. Postupne v priebehu 14. a predovšetkým 15. storočia dochádza k výstavbe prízemných murovaných obydlií obyvateľov mesta, neskôr nadstavaných o jedno poschodie. Na murovanie bol použitý prevažne lomový kameň, spájaný vápennými maltami.

V období renesancie sú murované domy na Hlavnej ulici už takmer výhradne dvojpodlažné s drevenými, alebo murovanými štítmi, prípadne valbami orientovanými do ulice, ukončené sedlovými strechami s hrebeňmi rovnako orientovanými ako v stredoveku (zaznamenané na vedutách mesta zo 17. a 18. storočia - Rothova rytina mesta z roku 1667 - obr. 2, Bodenehrova rytina mesta z roku 1720).

Novým riešením sú na poschodových a významnejších stavbách tzv. zaatikové strechy – uplatnené predovšetkým na Hlavnej ulici (Hlavná 82, 86 a i.). Na paralelných uliciach s dnešnou Hlavnou ulicou sú domy s dvomi nadzemnými podlažiami skôr výnimočné. Urbanizmus a architektúra mesta sú pomerne presne zaznamenané na vedute od prešovského geometra Gaspara Caspara z roku 1768 (obr. 3).

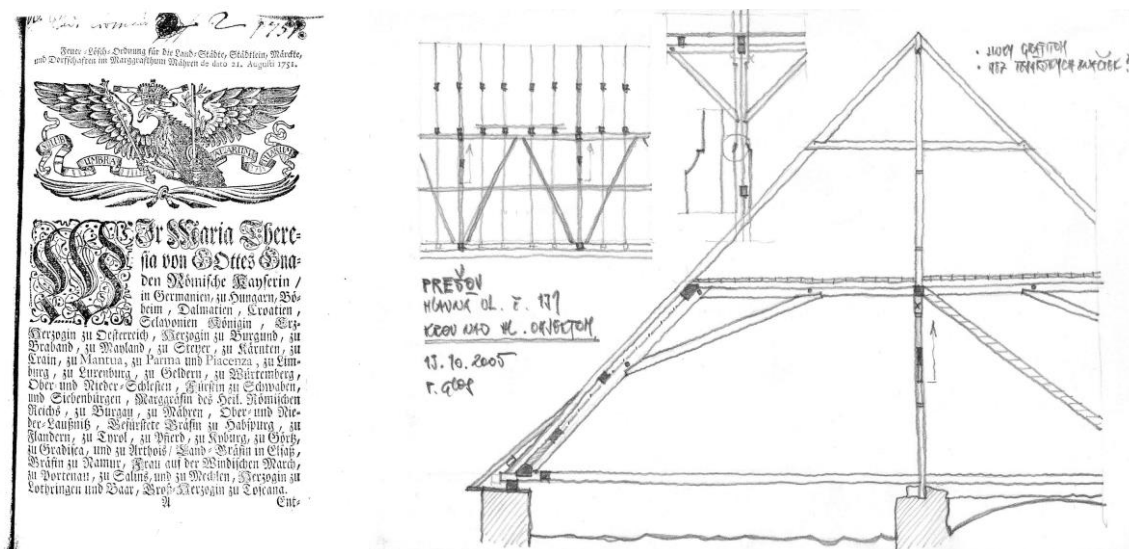
Rovnako dvorové krídla majú rôznu podlažnosť (maximálne sú dvojpodlažné). Vzhľadom na skutočnosť, že v tomto období sú časté požiare mesta - 1711, 1714, 1720, 1788, 1845 a posledný veľký požiar 6. mája 1887, dochádza predovšetkým v závere 18. a v 1. polovici 19. storočia ku zmene nielen tvarov, ale aj orientácie striech. Dôležitým faktorom týchto zmien sú protipožiarne normy z dôb vládnutia

habsburgovcov - Márie Terézie a jej syna Jozefa II (Požiarňý poriadok Márie Terézie z roku 1751 – 27 artikúl - (obr. 4), 1785 vydal Jozef II. nový patent, ktorý určuje podrobnejšie povinnosti občanov v prípade protipožiarňých opatrení, neskôr v 19. storočí sú protipožiarne opatrenia zapracované do novovznikajúcich stavebných poriadkov v krajine).

obr. 2: Výrez z Rothovej veduty mesta Prešov (r.1667)

obr. 3: Výrez z Casparovej veduty mesta Prešov (r.1768)

obr. 4: Titulná strana požiarneho poriadku M. Terézie (r.1751)

obr. 5: Priechy rez plnou väzbou hambáľkového krovu (Hlavná 131-Ing. Glos)

V tom čase sú na spoločné obvodové murivá meštianskych domov postavené tehlové štítové murivá, oddeľujúce jednotlivé strechy, ktorých orientácia hrebeňov sa mení na rovnobežnú s ulicou. Okrem sedlových striech vznikajú aj importované strechy manzardové – predovšetkým v druhej polovici 18. a na začiatku 19. storočia. Do dnešných dní sa v meste zachovali z tohto obdobia dve sedlové strechy s historickými hambáľkovými krovmi a to na objekte Hlavná č. 131 (obr. 5), kde je krokový krov z polovice 20. rokov 19. st. s laterálnymi ležatými stolicami (jedľové drevo datované rokmi zoťatia 1824/25d – dendrochronologické datovanie realizoval Ing. T. Kyncl z Brna v roku 2006) a na ukončujúcom priečnom poschodovom - západnom krídle domu Hlavná č. 115 (dnes budova, v ktorej sídli archív KPÚ Prešov), kde je jednoduchý sedlový hambáľkový krov, dendrochronologicky datovaný rokmi zoťatia použitých jedľových drevín 1840/41d (datoval Ing. T. Kyncl v roku 2013). Po poslednom veľkom požiari zo 6. mája 1887, kedy vyhorela prevažná časť striech na meštianskych, hospodárskych a sakrálnych objektoch (cca 250 objektov - obr. 6, 7), dochádza k výraznej úprave striech a to nielen orientáciou, tvarom, sklonom, krytinou, ale predovšetkým nástupom nových konštrukčných schém ich nosných súčastí - krovových konštrukcií, z hľadiska typologického a statického riešenia.

obr. 6: Hlavná ulica v Prešove po požiari v roku 1887 (východná centrálna časť)

obr. 7: Mapa Prešova po požiari v roku 1887 (tmavé objekty zasiahnuté požiarom)

Nástup zásadných konštrukčných zmien krovov v období 2. polovice 19. storočia (zmena krokových konštrukcií na väznicové, vrátane prechodových typov)

Konštrukčné systémy krovov zjednodušene delíme na krokové (predovšetkým hambáľkové), neskôr väznicové, väzníkové, skružové a ardantové. Práve hambáľkové krovky mali u nás, ale aj v okolitých krajinách najvýraznejšie zastúpenie od stredoveku až do polovice 19. storočia. Od polovice 19. storočia nastupujú nové úspornejšie, ekonomicky výhodnejšie a staticky i konštrukčne vyspelejšie väznicové krovky, ktorým krátky čas v závere prvej polovice 19. storočia predchádzali krovky tzv. Ránkové. Skupinu krovov, s prevažne ležatými stolicami a redukovanými hambáľkami a kráťcatami v medziľahľých väzbách, navrhol pražský tesár Michael Ránek. Práve Ránkové krovky a nadväzujúce prechodové typy väznicových krovov sa prejavujú úsporou dreva, subtilnosťou jednotlivých drevených prvkov (oproti napr. krovom z obdobia baroka) a zjednodušením tradičných hambáľkových (alebo tiež tzv. nemeckých) konštrukcií i tesárskych spojov. Vo väčšej miere sa uplatňujú kovové súčasti krovu, ako sú kované, neskôr priemyselne vyrábané ťahané klince, svorníky, kramle a i. Keďže v Prešove v roku 1845 a predovšetkým v roku 1887 vyhorela väčšina striech, záver 19. storočia prináša nové krovové konštrukčné systémy na meštiansku a inú architektúru. V tomto období už ide výlučne o moderné väznicové krovky a to rôznych konštrukčných typov, z ktorých prevládajú sedlové, ale výnimočne nie sú ani krovky združené pultové a tzv. manzardové, resp. zalomené so stojatými, šikmými aj ležatými stolicami pozdĺžneho viazania. Tie pozvoľne nahradili krovky prechodového typu, uplatňované v našom prostredí práve od polovice 19. storočia až do 70. rokov 19. storočia. Práve na týchto krovoch sa ešte stále uplatňujú viaceré konštrukčné detaily tradičných krokových krovov. Je badateľné, že tesári si nové spôsoby postupne osvojujú a dopĺňajú ich zvyklosťami reagujúcimi na prácu ich predchodcov. Je viac ako pravdepodobné, že určitá skupina miestnych tesárov sa už stretla s novými riešeniami, resp. remeselníkmi, ktorých sa inovačné procesy na tesárskom poli už „dotkli“. Postupným presunom nových riešení na miestnu produkciu, dochádza určitý čas ku konfrontácii a „miešaniu“ tradičného s novým. Preberané sú určité archaizmy z predošlých krokových, hambáľkových sústav, ako napríklad kráťcatá s výmenami, do ktorých sú čapované konce krokiev, ale už s využitím stredových a vrcholových väzníc. Tieto sú doplnené rôznymi systémami jednoduchých, dvojítych a viacnásobných vešadiel i vzperadlami. Táto zmena tvaru strechy umožňuje lepšie využitie podstrešia. Samotné zobytnenie týchto priestorov však ešte dlho nebýva obvyklé. Nad pomerne úzkymi dvorovými krídlami, kde v minulosti prevládali sedlové i pultové strechy, sa po požiari objavujú vo veľkej miere krovky pultové, chránené pred prípadným požiarom od suseda tehlovým murovaným štítom presahujúcim hrebene striech. Ich sklony sú rôzne od provizórneho zastrešenia cca 20 stupňov (uplatnená výhradne plechová krytina) až po konečný tvar strechy v rozmedzí 35-40 stupňov (keramická kusová krytina, plechová a tiež neskôr AZC krytina). Typickým krovom pre takéto strechy boli a dodnes aj sú čiastočne zachované väznicové krovky s dvoma nerovnako vysokými stojatými stolicami, prípadne pri štíte so stojatou stolicou a na protiľahlej strane doplnené jednou, ale aj dvomi šikmými stolicami. U sedlových striech nad dvorovými krídlami

z obdobia po roku 1887, ktorých je zachovaných v PR Prešov menej, sa vyskytujú takmer výlučne krovy s hrebeňovou väznicou, centrálnou stojatou stolicou a jednoduchým vešadlom, prípadne vzperadlom. Všetky krovy vztýčené bezprostredne po poslednom požiari mesta, majú konštrukčné drevené prvky opracovávané ešte ručne, tradičným spôsobom – na povrchu upravené sekerou, zriedkavejšie sú trámy rezané pilami. Výskyt párových klieštín je ešte ojedinelý. Okrem toho sú používané aj tradičné tesárske spoje, akými sú čapovanie, karpovanie, plátovanie (výnimočne sa objavuje ešte rybinový plát) a osedlanie doplnené kovovými spojovacími prvkami (klince, kramle). Tesárske značky sú vysekané sekerou, prípadne dlátom a takmer výlučne prevláda rímske číslovanie (obr. 8).

obr. 8: Tesárska značka, rímska IIII (PO, Slovenská 15/A)

Výnimočné sú iné typy značiek, ako napr. vyseknuté trojuholníčky v rade za sebou (Hlavná č. 129, krov odstránený po roku 2005) a číslovanie rudkou, ktoré sa zachovalo v kombinácii s tesanými rímskymi číslami len na vzperadle vyššie spomínaného hambalkového krovu sedlovej strechy Hlavná č. 131 v Prešove, ktorý pochádza z 20. rokov 19. st., teda ešte z pred obdobia posledných dvoch veľkých požiarov mesta v rokoch 1845 a 1887. Okrem týchto nálezov sa občas vyskytujú symboly a nápisy na trámoch – najčastejšie mená tesárov a pokrývačov, číselné údaje (dĺžky, profily trámov), zriedka datovania, naznačenie tesárskeho spoja a pod. Tieto nápisy sú väčšinou zaznamenané tesárskou ceruzou – grafitom, ale aj bielou a modrou kriedou. U väznicových krovov z 1. polovice 20. storočia, ktorých prvky sú prevažne opracované pilou (na gátri) sa uplatňujú párové klieštiny spájané s jednotlivými prvkami kovovými svorníkmi. Tieto krovy s najväčšou pravdepodobnosťou, po pomerne krátkom časovom období, nahradili tzv. provizórne zastrešenia meštianskych domov. V polovici 20. storočia nesú niektoré krovy stopy po náterových hmotách – napr. bordová farba a iných ochranných náteroch – často používané prepálené motorové oleje.

Okrem vyššie uvedených nosných - krovových konštrukcií, tvoria strechy aj strešné plášte (late, prípadne debnenie a krytina). Od založenia mesta bola na meštianskych domoch a hospodárskych stavbách používaná spalná krytina – dosková a štiepaný šindel. Výnimku tvoria niektoré významné stavby, predovšetkým cirkevné a mestské úradné budovy, kde bola použitá keramická krytina už v druhej polovici 15. storočia, resp. na začiatku 16. Storočia, ako napr. objekty; tzv. Carrafova väznica, radnica, mäsiarske krámičky a Rímskokatolícky kostol sv. Mikuláša. Pálený produkt cylindrického tvaru „cilindrys“ (korýtka), bol použitý na prestavanom kostole sv. Mikuláša v roku 1502 [3]. Pálená krytina sa sporadicky vyskytuje aj na meštianskych domoch – uvádza sa v príspevku mesta na náhradu škôd z požiaru v roku 1504, vyplatených postihnutým mešťanom za nákup nových korýtok [4]. V neskoršom období pribúda tvrdá pálená keramická krytina - bobrovka, neskôr tzv. francúzska dvojdrážková. Keramická krytina sa v meste začína presadzovať výraznejšie až v 19. storočí, presadzuje sa krytina z rôznych uhorských tehelní – z Budapešti, Zombolye, Kikindy atď., od spoločnosti BOHN (napríklad typ N. KIKINDA – obytný dom na ul. Moyzesova 42, výrobca tehelní v meste Kikinda v dnešnej srbskej Vojvodine). Po požiari v roku 1887, kedy veľká skupina striech v meste vyhořela, bola na nové

väznicové krovové konštrukcie používaná okrem keramických pálených krytín aj nová ľahká nespalná krytina z pozinkovaného plechu, strihaná takmer vždy do pásov (zachytená je na archívnej fotodokumentácii z prelomu 19. a 20. storočia). Táto je na východ Slovenska dopravovaná aj z Čiech už existujúcou Bohumínsko-Košickou železnicou. V našom prostredí je často používaná tešínska plechová krytina pod typovým označením PRIMA – TESCHEN (obr. 9). V minulosti sa strešná krytina pri opravách nemenila v celom rozsahu, ale nahrádzali sa len poškodené časti, prípadne jednotlivé kusy. Pálená keramická krytina sa na strechách prekladala a poškodené miesta – predovšetkým v úrovni koruny, úžľabí a hrebeňov sa dopĺňali novými kusmi. V závere 19. storočia sa začína produkovať tzv. betónová (cementová) krytina, ktorá bola primárne osadená v roku 1888 na novopostavenú ortodoxnú synagógu v Prešove, na dnešnej Okružnej ulici. Táto, pomerne unikátna krytina v našom prostredí, bola v celom rozsahu odstránená v 90. rokoch 20. storočia, počas obnovy strechy. V 1. tretine 20. storočia pribúda ďalší typ krytiny použíwanej v priebehu celého 20. storočia a to krytina zn. ETERNIT, neskôr tzv. AZC šablóny v sivých a terakotových odtieňoch. Výskyt tejto krytiny v samotnom centre mesta Prešov však neprevládala.

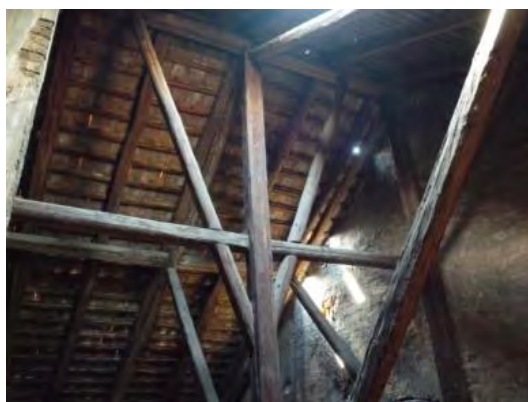
Obr. 9: pozinkovaný plech TESCHEN PRIMA (r. kat. kostol v Prešove-Šalgovíku)

Prechodové typy nových nastupujúcich väznicových krovov na meštianskych domoch mesta Prešov z pred roku 1887 (posledný požiar mesta)

Donedávna sa predpokladalo, že nastupujúce väznicové krovky v meste, tzv. prechodového typu aj vyspelé moderné väznicové krovky sú výhradne „po požiarovou“ záležitosťou, teda že boli vztýčené po roku 1887. Po niekoľkoročnom prieskume strešných konštrukcií, vrátane krovov na území Pamiatkovej rezervácie Prešov, je možné zodpovedne konštatovať a zároveň potvrdiť, že v meste sa do dnešných dní zachovala skupina tzv. „predpožiarových“ krovov, t.j. konštrukcií prechodového – nastupujúceho väznicového typu, ktoré nezničil posledný veľký požiar mesta zo dňa 6. mája 1887. Ide o mimoriadne zaujímavé krovky z hľadiska typológie, keďže sa už nejedná o tradičné krokrové hambáľkové sústavy, ale zároveň tieto konštrukcie nemajú ešte definitívne znaky moderných tzv. inžinierskych väznicových krovov. Práve v časovom úseku zhruba 20-30 rokov (od polovice 19. storočia do 80. rokov 19. storočia) trval prerod miestnych tesárov, kým pochopili a postupne zvládli princípy moderného konštruovania nových strešných tesárskych konštrukcií, bez empirického preberania tradičných tesárskych postupov. Spoločným konštrukčným atribútom prechodového typu nastupujúcich väznicových krovov je čapovanie spodných koncov všetkých krokiev u plných aj tzv. medziľahlých, neskôr prázdnych väzieb do väzných trámov, resp. kráťcat. Stále sa uplatňujú výmeny medzi väznými trámami a kráťcatami. Systém odkvapových väzníc ešte nie je zažitý a v tomto období sa v našom prostredí nepoužíva. Zjednocujúcim a zároveň časovo určujúcim konštrukčným prvkom u väčšiny krovov tohto typu je horizontálna rozpera, čapovaná medzi stĺpiky stojatých stolíc. Tieto rozpery sú umiestnené výraznejšie pod ukončujúcou hrebeňovou väznicou, mierne nad polovicou výšky stolice. Zároveň u týchto konštrukcií stužujúce šikmé kútové vzpery – pásiky, situované medzi stĺpikmi a hrebeňovou väznicou stolice, pretínajú šikmým preplátovaním práve spomínané horizontálne rozpery (známe je vzájomné križenie pásikov, alebo

diagonálnych vzpier aj v tvare tzv. ondrejských krížov). Ide o určitý anachronizmus, ktorý sa využíval často v hambáľkových krovoch s hrebeňovými stolicami v 16. až 18. storočí. Použitie horizontálnych rozpier medzi stĺpkami hrebeňových stolíc je známe už v 15. storočí, dokonca s použitím vo viacerých výškových úrovniach, čo samozrejme záviselo aj od veľkosti danej strešnej konštrukcie. U historických krovov, ku ktorým krokrové hambáľkové konštrukcie patria, absentovala hrebeňová väznica. Tá sa v našom prostredí začína uplatňovať až od polovice 19. storočia. Z Prešova sú známe viaceré príklady stuženia hrebeňových stolíc, pomocou nižšie umiestnených horizontálnych rozpier, práve z druhej polovice 19. storočia – hlavne po požiari v roku 1845. Príkladom sú dochované sedlové krovky na uličných krídlach meštianskych domov Hlavná 101 a Hlavná 112 (obr. 10), ktoré sú typologicky rovnaké. Z pultových krovov sú známe príklady krovov nad širokým prízemným dvorovým krídlom Slovenská 15/A (obr. 11), ktorý bol nedávno dendrochronologicky datovaný Ing. Kynciom do rokov zožatia použitých drevín 1860/61d a nad bývalým poschodovým severným dvorovým krídlom meštianskeho domu Hlavná 49 (Šarišská galéria v Prešove), ktorý sa žiaľ nezachoval. Dodnes je možné vidieť na tehlovom omietanom murovanom štíte negatív po hrebeňovej stolici, s pôvodne horizontálnymi rozperami medzi stĺpkami a vysokými pásikmi (obr. 12).

Obr.10: PO, Hlavná 112 (stolica s horiz. rozperou)

Obr.11: PO, Slovenská 15/A (stolica s horiz. rozperou 1860d)

Obr. 12: PO, Hlavná 49, dvor. krídlo (negatív po hrebeňovej stolici s horiz. rozperou)

Podobné typy krovov sú známe aj z mestského prostredia Spiša, presnejšie mesta Levoča - uličné krídlo meštianskeho domu Vysoká č. 72 so sedlovým krovom z 50. rokov 19. storočia a dnes čiastočne zachovaná jediná plná väzba krovu nad uličným krídlom meštianskeho domu Vysoká č. 73 s predchádzajúcim sedlovým krovom z 50. rokov 19. storočia – dnes je havarijný stav tejto časti staršieho krovu. Obdobne je riešená hrebeňová stolica vešadlového väznicevého krovu nad loďou Rímskokatolíckeho kostola sv. Kataríny v Spišskom Hrušove (dreveniny na krovky boli zožaté 1869/70d) a tiež nad loďou Kaplnky rodiny Zápoľských v Spišskom Štvrtku (60. roky 19. storočia).

Záverom je treba podotknúť, že práve posledné nálezy spomínaných krovov tzv. prechodového typu na meštianskej architektúre v Prešove (ale aj inde), kedy končí konštruovanie tradičných krokrových, zväčša hambáľkových sústav, ktoré postupne nahrádzajú progresívne väznicové konštrukcie, sú mimoriadne cennými poznatkami pre identifikáciu a poznanie tesárskeho remesla v uplynulom období, predovšetkým v chápaní prichádzajúcich zmien. A práve zmeny, ktoré sa v histórii stavieb z času na čas dejú, sú na prvý pohľad ťažko rozpoznateľné. Ich identifikácia spočíva v rozlúštení detailu, ktorý skrýva jednotlivé nuansy. Takto, po pomerne malých krokoch, môžeme dopĺňať mozaiku poznania o stavebnom remesle, v prípade krovov tesárstve, ktorého poznanie a tradícia je v súčasnosti značne umŕtvená. Práve vyššie uvedené krovy tzv. prechodového typu, ktoré sú vztyčované v pomerne krátkom časovom úseku, patria z tohto pohľadu k mimoriadne hodnotným tesárskym konštrukciám a preto si zasluhujú výraznejšiu pamiatkovú ochranu a zároveň väčšiu pozornosť predovšetkým odbornej verejnosti.

Odkazy, citácie

- [1]Behringer, W.: Kulturní dějiny klimatu od doby ledové po globální oteplování, vyd. PASEKA 2010,s.123., IBN 978-80-74320-22-4.
- [2]Tamže, s.124.
- [3]Urbanová, N.: Historická strecha a strešná krytina východoslovenských mestských sídiel v písomných archívnych prameňoch, Zborník z vedeckej konferencie Historická strešná krajina na Slovensku, FA STU Bratislava 2004, s.65., ISBN 978-80-227-2623-8.
- [4]Tamže, s.65.

Použitá dokumentácia a literatúra:

- Behringer, W.: Kulturní dějiny klimatu od doby ledové po globální oteplování, vyd. PASEKA 2010,IBN 978-80-74320-22-4
- Hoffsummer, P.: Les charpentes du Xle au XiXe siècle, typologie et évolution en France du Nord et en Belgique, Éditions du patrimoine, Paris 2002, ISBN 2-85822-303-3
- Suchý, L.: Strešná krajina - konzervácia verzus rozvoj, prednáška na konferencii v Častej 2008
- Škabrada, J.: Konstrukce historických staveb, vyd. ARGO 2003, ISBN 80-7203-548-7
- Urbanová, N.: Prešov. Pamiatková rezervácia. Bratislava, vyd. TATRAN 1986, s.20,42,45,47, 50,53
- Urbanová, N.: Historická strecha a strešná krytina východoslovenských mestských sídiel v písomných archívnych prameňoch, Zborník z vedeckej konferencie Historická strešná krajina na Slovensku, FA STU Bratislava 2004, s.63-68, ISBN 978-80-227-2623-8
- Vinař, J., Kufner, V.: Historické krovy, konstrukce a statika, vyd. GRADA 2004, s.11, ISBN 80-7169-575-0
- Vinař J. a kol.: Historické krovy II - průzkumy a opravy, vyd. GRADA 2005, ISBN 80-247-1111-7

Fotodokumentácia a obrazová príloha:

- obr. 1 – Vinař, J., Kufner, V.: Historické krovy, konstrukce a statika, vyd. GRADA 2004,s. 11, ISBN 80-7169-575-0
- obr. 2, 3, 6, 7 – Archív KPÚ Prešov
- obr. 4 – Kópia požiarneho poriadku z roku 1751 (materiál poskytla Ing. arch. Dana Novotná, PhD. – NPÚ Brno)
- obr. 5 – terénna skica (autor: Ing. Peter Glos, KPÚ Prešov)
- obr. 8-12 – foto archív Ľubor Suchý

Ing. Ľubor SUCHÝ
VI. Clementisa 2, 080 01 Prešov
e-mail: lubor.suchy@gmail.com
tel.: 0902 677 700

Ing. arch. Magdaléna JANOVSÁ

Štúdio J+J, s.r.o. Levoča

Meštiansky dom v Levoči (minulosť a súčasnosť)

Abstrakt: Príspevok si kladie za cieľ zhodnotenie stavu, vývoja a obnovy meštianskeho domu na príklade ukážok objektov z rôznych pohľadov:

1. veľkosti domu
2. typológie
3. vlastníckych vzťahov
4. metodiky, prístupu k obnove, použitých technológií a materiálov
5. realizácie a rešpektovania výsledkov pamiatkových výskumov v praxi
6. procesu projekčnej praxe
7. procesu modernizácie a adaptácie meštianskych domov pre súčasné podmienky.

Autorka čerpá skúsenosti z vlastnej realizácie pamiatkových výskumov (urbanistického, architektonického a umelecko – historického), ako aj dlhoročnej projekčnej praxe a spracovaných analýz pre manažment plán Levoče ako lokality zapísanej v Zozname svetového dedičstva UNESCO.

Kľúčové pojmy: Levoča, problematika adaptácie meštianskych domov pre súčasné podmienky

Na problematiku obnovy a adaptácie meštianskeho domu na príklade Pamiatkovej rezervácie Levoče – lokality, zapísanej do zoznamu Svetového dedičstva UNESCO, sa pozrieme z niekoľkých hľadísk:

1. veľkosť domu

Meštianske domy v Levoči sú výsledkom ich niekoľko storočného vývoja, kedy sa pôvodné jedno alebo dvojpriestorové, samostatne stojacie, kamenné stavby v kombinácii s drevom (z konca 13. -1. polovice 14. stor.) zväčšujú čo do šírky a do hĺbky gotických parciel o dvorové a zadné krídla, orientované do ulíc paralelných s námestím (15.-16. stor.). Mení sa aj parcelácia. Pôvodne úzke gotické parcely sa rozširujú zlučovaním, najmä po veľkých požiaroch mesta (v 15. stor. a v r. 1550, 1599), kedy sa mení aj nivoleta.

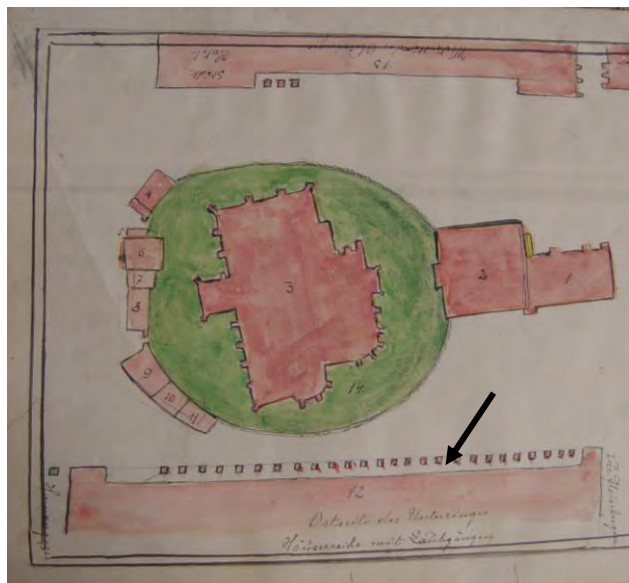

obr. 1: Veduta mesta z r. 1676
zdroj: ŠA Levoča

V priebehu 16. a 17. stor. sa ušľachťuje urbanistická podoba mesta vo vnútri hradobného systému do podoby blokovej zástavby, s dnešnou sieťou ulíc, s uličnou čiarou radovej zástavby. Strechy sú sedlové s hrebeňmi orientovanými kolmo na os ulice, so spoločnými medzistrešnými žľabmi, vyvedenými do ulice. Pre námestie je charakteristické arkádové podlubie, pokrývajúce chodníky po celom obvode námestia, so vstupmi do pivníc priamo z exteriéru – z ulice/námestia.

Po požiaroch mesta v r. 1747, 1752, 1849 došlo k zásadným zmenám práve v strešnej rovine, odkedy sú domy oddeľované štítovými múrmi a hrebene striech sú orientované rovnobežne s ulicou. Ich následkom došlo aj k odbúraní arkádovej časti u väčšiny objektov na námestí, tým aj k zmene dispozície objektov a úpravám fasád, ktoré dostali novú podobu. Nová stena zo strany námestia vykazuje často statickú poruchu, t. j. nie je previazaná so staršou časťou stavby a dochádza k vzniku trhlín.

obr. 2: Pôvodný nákres – A. Marko, 1820, severovýchodná strana námestia (obj. č. 5 – 21) s ešte vyznačeným arkádovým podlubím

zdroj: ŠA LE [3]

obr. 3: Meštiansky dom NMP 15 v Levoči, fasáda po odbúraní arkádového podlubia s novou čelnou fasádou a oceľovými výkladcami zo 70-tych rokov 20. stor.

zdroj: Janovská M.

obr. 4: Dtto NMP 15 – úprava parteru domu z prelomu 19.-20. stor.

zdroj: Archív PÚ SR

obr. 5: Dtto NMP 15 – rekonštrukcia výplní v r. 2012 podľa výsledkov architektonicko-historického výskumu

zdroj: Janovská M.

obr. 6: Plán mesta, autor Fabriczy Ján, 1845

obr. 7: Pohľady na meštianske domy na námestí
zdroj: Janovská M.

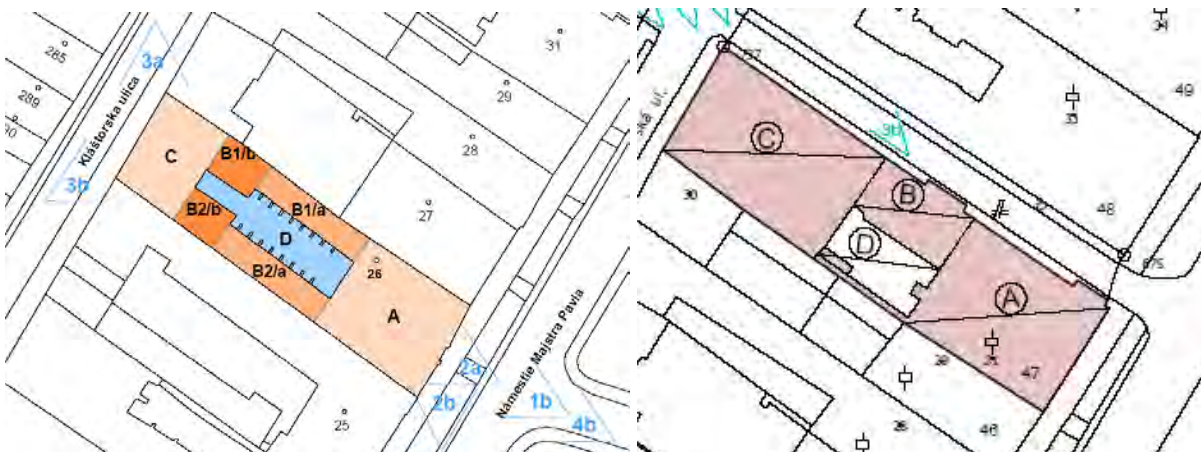
Po polovici 19. stor. sa ustálila, do súčasnosti zachovaná, urbanistická podoba mesta.

Z hľadiska veľkosti objektov môžeme rozdeliť problematiku obnovy na dve časti:

1. Meštianske domy na Námestí M. Pavla (ďalej len NMP), Košickej a Kláštorskej ulici, ktoré sú plošne rozsiahle, s veľkou užitkovou plochou a mali polyfunkčný charakter, zväčša obchodný (ozn. ako *kupecký dom*). Tie sa z hľadiska problematiky obnovy a adaptácie na súčasné podmienky javia ako problematické, a preto sa im budeme ďalej venovať.
2. Meštianske domy okolitých - zostávajúcich ulíc o menšej plošnej výmere, ktoré majú charakter rodinných domov a v minulosti boli spojené s remeselnou a poľnohospodárskou formou obživy ich majiteľov. Tie naďalej plnia funkciu bývania a z hľadiska súčasného využitia a obnovy predstavujú menšie problémy, týkajúce sa najmä snahy o zväčšovanie vstupov – budovanie garáží a modernizáciu, spojenú so zvýšením štandardu vybavenia (zlepšenie tepelno-izolačných vlastností domu zatepľovaním, výmenou okien a dverí, rozvody inštalácií, úpravy povrchov stien a podláh).

2. typológia

Vzhľadom na skutočnosť, že mestskí občania sa živili predovšetkým kupectvom, obchodovaním, remeslom a poľnohospodárstvom, zástavba väčšiny parciel meštianskych domov bola organizovaná tak, aby sa cez dom dalo prejsť povozom, čo malo vplyv na dispozíciu objektov a charakter zástavby. Poznáme dva typologické druhy meštianskych domov – prejazdové a sieňové.

obr. 8: Objekt meštianskeho domu na Nám. M. Pavla č. 43 v Levoči s dvorovými krídlami po oboch stranách dvora (B), bližšie k námestiu sú užšie s arkádovou chodbou (B1), sprístupňujúcou priestory v dvore (D)

zdroj: [4]

obr. 9: Objekt meštianskeho domu na Nám. M. Pavla č. 47 v Levoči s dvorovým krídlom po jednej strane dvora (B) s pavlačou, sprístupňujúcou priestory v dvore (D)

zdroj: [5]

Predná časť (obr. 8,9 ozn. A) meštianskeho domu, orientovaná do námestia/ulice, mala reprezentačný charakter s prízemím obchodného charakteru a skladmi v pivnici, prístupnými z námestia. 2. NP slúžilo na bývanie majiteľa objektu a 3. NP, pokiaľ existovalo, predstavovalo skladové priestory/sypanec.

Zvláštnu hodnotu predstavujú levočské arkádové podluby a levočský vnútorný dvor (obr. 8,9 ozn. D), adaptovaný väčšinou v druhej polovici 16. stor. a v 17. storočí. Dvorové krídla slúžili k ubytovaniu služobníctva a tvorili priestory slúžiace pre chod domácnosti majiteľa.

obr. 10: Objekty arkádových dvorov NMP 43 a 28 v Levoči

zdroj: Janovská M.

Zadné časti parciel (obr. 8,9 ozn. C), siahajúce k bočným uličkám, slúžili hospodárskym účelom majiteľa, tvorili ich zväčša dielne, stajne, komory, sklady palivového dreva.

K zásadným zmenám došlo hlavne z dôvodu zmeny účelu využitia - strate kupeckej povahy objektov, zmenám vykurovania, obživy majiteľa domu, a to k najmä k strate skladovej funkcie pivníc, prízemných dvorových priestorov, zadných traktov a sypancových podlaží. Zásadnou nielen dispozičnou, ale aj stavebnou zmenou prešli domy po odbúraní arkádových podluby na prízemí, a tým aj zanikli vstupy do pivníc z exteriéru, ktoré nahradili nízke, stiesnené prístupy z prejazdu. Následne strácajú svoju funkciu aj priestory pivníc, ktoré boli pôvodne pod arkádami a dnes sa ocitli pod

chodníkmi. Tu dochádza k častým statickým poruchám - k prepádávaniu sa chodníkov vplyvom deštrukcie týchto klenieb.

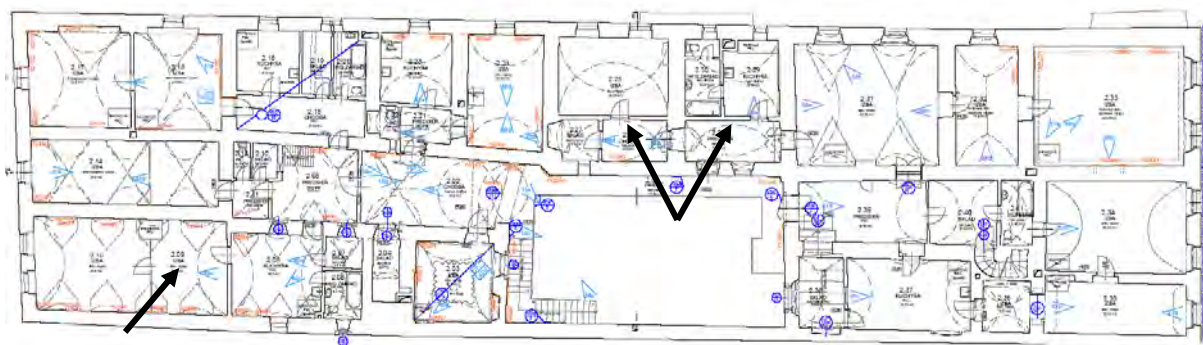
obr. 11: Objekt meštianskeho domu na Nám. M. Pavla č. 43 v Levoči ,1.PP, so zamurovanými vstupmi do pivníc z námestia a mladšími nízkymi vstupmi z prejazdu, so strmými schodmi, vid'. fotografia zdroj: grafika prevzatá z AHV , Mešt. domu NMP č. 43, [4], 2. NP, archív autorky, foto zdroj : Janovská M.

Obnoviť historicky zaniknuté vstupy do suterénu z verejnej komunikácie, zamurované vetráky, ako aj sanovať jestvujúce suterény pod chodníkmi je možné v pozícii Námestia Majstra Pavla. Rozsah a situovanie vstupov, ako aj možný výskyt suterénov pod chodníkmi, boli určené po realizácii pamiatkového výskumu a sú súčasťou dokumentácie komplexnej obnovy námestia. Tým sa vytvorili predpoklady aj pre zodpovedajúcu obnovu, využitie a prezentáciu týchto priestorov.

obr. 13: Priebežný pozdĺžny, novoobjavený suterén pod prepádajúcim sa chodníkom objektu NMP č. 53 v Levoči, po deštrukcii klenby, spôsobenej zasekaním elektrických káblov ukladaných do chodníka. Suterén tvoril v minulosti súčasť meštianskeho domu, nachádzal sa pôvodne pod arkádou. zdroj: Janovská M.

Ďalším problémom je snaha o nahradenie pôvodne exteriérových komunikácií (arkádové chodby, loggie, pavlače, dvory, otvorené prejazdy) vnútornými komunikáciami alebo snaha o ich zasklenie a zastrešovanie celých dvorov. Taktiež aj pôvodne plošne väčšie priestory sú delené sekundárnymi priečkami, čím dochádza k strate autentických hodnôt – k prezentácii zaklenutých priestorov ako celku.

obr. 14: situácia vsadených sekundárnych priečok z dôvodu členenia priestoru kovotepeckej dielne na menšie priestory pre bytový účel a vytvorenia súbežnej chodby v interiéri v mieste exteriérovej pavlače
zdroj: [5], Mešt. dom NMP č. 47 v Levoči, 2. NP, archív autorky

Nízka konštrukčná výška skladovacích podstrešných priestorov/sypancov a ich presvetlenie nízkymi obdĺžnikovými oknami s nízkym parapetom, sú často prekážkou pre ich plnohodnotnú adaptáciu na obytné účely. Tieto sú stropené drevenými, jednoducho opracovanými stropmi. Riešením sa javí ich využitie formou spojenia s priestormi nachádzajúcimi sa pod týmto podlažím alebo pri zostavbe podkrovia s takto novovytvorenými priestormi, formou mezonetu. Môžu tak plniť doplnkovú funkciu k priestoru, s ktorým sú spojené, napr. pracovňa, knižnica, šatník, posilňovňa, ateliér, detská herňa.

obr. 15: Sypancové podlažie domu NMP, č. 15 v Levoči
zdroj: Janovská M.

3. vlastnícke vzťahy

Objekty až do konca 2. svetovej vojny (Levoča nebola poznačená následkami vojny na objektoch) boli na území Pamiatkovej rezervácie (ďalej len PR) zachované v takmer v nezmenenom stave. 2. svetová vojna a povojnový vývoj znamenali veľkú zmenu vlastníckych vzťahov (vysťahovanie nemeckej a maďarskej menšiny, ako aj návrat späť minimálneho počtu židovského obyvateľstva po vojne).

Vývoj počtu obyvateľov mesta Levoča v rokoch 1869 až 2011

Rok	1869	1880	1890	1900	1910	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Počet obyvateľov	8373	8079	7901	8159	7821	7738	9175	8912	9039	9502	11097	12678	14366	14530

Zdroj: ŠÚ SR

Poznámka: počet obyvateľov je prepočítaný na územný stav k 30.6.1992

Štatistika – počty obyvateľov podľa vekových kategórií

Vek	Spolu	Muži	Ženy	Z toho MPR 17.9.2012	Stav v roku 2006	rozdiel
00-02	584	305	279	67	45	-22
03-05	537	243	294	73	93	-20
06-13	1 493	802	691	195	261	-66
14-17	824	414	410	127	145	-18
18-25	1 833	931	902	221	278	-57
26-30	1 318	679	639	158	157	+1
31-40	2 253	1 145	1 108	271	351	-80
41-50	1 928	965	963	263	272	-9
51-60	2 019	990	1 029	270	240	+30
61-65	490	260	230	93	70	+23
nad 65	1 334	500	834	224	253	-29
spolu	14 613	7 234	7 379	1962	2165 (1093 mužov 1072 žien)	-203 - 9,38%

tab. 1

zdroj: [2] Manažment plán 2012-2022

Centrum mesta bolo zdevastované z dôvodu zanedbanej údržby (najmä zo strany nových vlastníkov – štát a súkromné osoby, po opustení domov ich pôvodnými vlastníkmi). To malo za následok ich obývanie sociálne slabšími obyvateľmi, bez vzťahu k historickým hodnotám a kontinuálnemu rodinnému vlastníctvu – „dedovizni“.

Časť objektov, najmä na námestí, bola v 80 a 90-tych rokoch 20. stor. komplexne rekonštruovaná, avšak ich nové funkčné využitie malo nebytový charakter (múzeá, archívy, banka) a vytrácala sa tak ich historická polyfunkčnosť, najmä dochádzalo k stratám v počte bytov. V nových objektoch ostal už najviac iba byt domovníka, a to v polohe zadných traktov.

Po r.1989 došlo k veľkým zmenám vo vlastníckych vzťahoch. Reštitúciami sa objekty vrátili ich pôvodným vlastníkom v Levoči v menšom počte, ale veľký počet objektov zmenil majiteľov predajom. Novou skutočnosťou je v súčasnosti vlastníctvo pomerne veľkého počtu objektov cudzími štátnymi príslušníkmi, čím sú tieto značnú časť roka opustené a využívané viac menej iba sporadicky pre rekreačné účely. Časť takýchto objektov je neobývaná a ich majitelia nerealizujú kroky, ktoré by túto skutočnosť zmenili. Tak kúpy týchto objektov môžeme hodnotiť iba ako „vhodnú investíciu“ a čakanie na zhodnotenie peňazí.

Celkovo má počet obyvateľov v PR klesajúcu tendenciu, čo má zlý vplyv na život v centre, ktoré sa vyľudňuje (tab. 1).

Počet neobývaných objektov na území Pamiatkovej rezervácie Levoča predstavuje 34,74%, vid.(tab. 2), z toho v počte neobývaných bytov to predstavuje 19,53 % (150 bytov).

Často sme svedkami, že majiteľmi meštianskych domov sa stávajú ľudia bez vzťahu k pamiatkám. Vytratila sa rodová kontinuita vo vlastníctve a úcta k hodnotám. Kúpa meštianskych domov v centre sa stáva módnou a prestížnou záležitosťou. Objekty sú často prestavované na účel podľa druhu podnikateľskej aktivity ich nových majiteľov, a tak sa stávajú prostriedkom na dosiahnutie príjmov, bez ohľadu na to, či tomuto účelu vyhovujú. Hlavné je, že sa nachádzajú v lukratívnej časti mesta.

Prehľad počtu trvale obývaných bytov a obložnosti podľa sčítacích obvodov v roku 2001

Číslo SO	Názov SO	Počet bytov			Počet trvalo bývajúcich obyvateľov	Trvale bývajúce osôb na 1 trvale obývaný byt (obložnosť)
		spolu	trvale obývaných	neobývaných		
1	Levoča – stred	768	618	150 19,53 %	2 112	3,42

Vlastníctvo objektov v lokalite Levoča (PR), stav 09/2012

Ulica	Počet objektov	Počet domov Na bývanie	Vlastník Fyz.osoba	Vlastník Práv.osoba	Vlastník Štát-SR	Vlastník Mesto L	Vlastník Cirkev
Ružová	51	40	50	1	1	-	-
Košická	28	14	19	9	-	2	4
Vetrová	19	11	19	-	-	-	-
Uholná	28	21	27	1	-	-	-
Baštová	19	4	18	1	-	-	-
Kasárenská	18	17	18	-	-	-	-
Nám. M. Pavla	64	6	27	37	6	6	5
Kláštorská	64	54	53	11	4	4	3
Mäsiarska	50	35	42	8	2	-	-
Špitálska	74	64	74	-	-	-	-
G. Hermana	16	12	14	2	-	-	-
Nová	119	86	115	4	1	-	1
Vysoká	103	75	101	2	-	-	1
Bottova	28	22	27	1	1	-	-
Žiacka	35	31	35	-	-	-	-
Dlhá	40	40	40	-	-	-	-
Móricova	13	10	13	-	-	-	-
Kukučínova	20	8	11	9	8	1	-
Hradby	16	14	15	-	-	1	-
Gymn. priechod	1	1	1	-	-	-	-
S p o l u	806	565	719	87	23	14	14

Miestna samospráva:
Mesto Levoča, Mestský úrad, Námestie Majstra Pavla 4, 054 01 Levoča.⁵

tab. 2

zdroj: [2] Manažment plán 2012-2022

4. metodika, prístup k obnove, používanie technológií a materiálov

Primerané **funkčné využitie** predstavuje jednu zo základných požiadaviek na ochranu pamiatkových hodnôt. Hlavnou zásadou v pamiatkovom území je zásada kontinuity. V rámci rehabilitácie obytnej funkcie v PR Levoča je nevyhnutné preferovať obytnú (trvalú alebo prechodnú) funkciu v priestoroch meštianskych domov, ktoré tradične slúžili na bývanie a ubytovanie - poschodia meštianskych domov a dvorové krídla. Obchodné prevádzky, drobné remeselné prevádzky, služby a nebytové prevádzky majú byť situované v priestoroch – prízemí meštianskych domov a dvorových krídiel, alebo v priestoroch nevyhovujúcich na bytovú funkciu.

Základné princípy:

- zachovať parceláciu a uličnú čiaru
- rešpektovať základné komunikačné a dispozičné riešenia pamiatok
- nové funkčné využitie prispôbovať historickej dispozícii pamiatky a nie dispozičné riešenie pamiatky novému funkčnému využitiu
- zachovanie charakteristických dvorov, otvorených pavlačí
- zachovanie strešnej roviny

V Levoči sa prejavuje vplyv zmenených podmienok prostredia na hmotnú podstatu kultúrneho dedičstva: zavlhčanie a zasoľovanie objektov vplyvom spodnej vody (nefunkčné staré studne, vysoká hladina spodnej vody a skalného podlažia), zasypanie pôvodných suterénov pri prestavbách, odstránenie/nefunkčnosť vetracích otvorov, ako aj realizácie asfaltových a cementových povrchov, zmena funkčného využívania objektov resp. ich opustenie a nevyužívanie.

5. realizácia a rešpektovanie výsledkov pamiatkových výskumov v praxi

Pre identifikáciu hodnôt objektu, požiadaviek na jeho zachovanie, sú spracúvané pamiatkové výskumy. Tie by mali definovať nasledovné:

- architektonické, umelecko – remeselné a remeselné artefakty a prvky, stavebné techniky, technológie a konštrukcie, pôvodné materiály, zariadenia, povrchové úpravy a iné prvky charakteristické pre pamiatku, ktoré je potrebné chrániť a zachovať
- nutné vymedzenie možného funkčného využitia objektu, prípadne uviesť neprijateľné a nevhodné využitie
- stanoviť požiadavky na ochranu konštrukcií, odstránenie nevhodných zásahov, potrebu vykonania ďalších výskumov

Žiaľ najmä požiadavka na vhodné funkčné využitie objektu nie je často definovaná a výskumníci nekomunikujú s vlastníkom objektu o jeho vhodnom využití, nezaujímajú sa o jeho zámery, ktoré by mali byť uvedené aj v predmete rozhodnutia zo strany KPU a výskum by ich mal overiť.

6. proces projekčnej praxe

V tomto procese sa stretávame so zásadnými nedostatkami a problémami, a to:

- odbornosť projektantov

Znalosti projektantov sú často na úrovni, že nedokážu rozoznať pamiatkové hodnoty, jednotlivé slohy a nepoznajú základné metodické zásady pamiatkovej obnovy. Je to dôsledok toho, že spôsobilosť pre výkon projekcie nepozná rozdiel medzi autorizovaným architektom a stavebným inžinierom, kde predmet a rozsah vzdelania v oblasti pamiatkovej starostlivosti a dejín umenia je na rozdielnej úrovni. Pre realizáciu pamiatkových výskumov je potrebná osobitná spôsobilosť (udeľovaná Ministerstvom kultúry SR), ale pre výkon projekčnej činnosti v oblasti pamiatkovej starostlivosti sa už žiadna osobitná spôsobilosť nevyžaduje.

- nerešpektovanie výsledkov pamiatkových výskumov

V praxi sa stretávame často so snahou majiteľov a projektantov ovplyvňovať záverečnú výskumnú dokumentáciu vzhľadom k potrebe dispozičných zmien, odstráneniu pôvodných konštrukcií a prvkov. Taktiež výsledky výskumov nie sú dostatočne rešpektované v projekčnej praxi.

- absencia etických zásad

Zo strany projektantov je snaha vyhovieť požiadavkám investorom aj na úkor poškodenia pamiatky. V čase nedostatku zákaziek v oblasti projekcie sa dostávajú k projektovaniu pamiatkových objektov aj jedinci bez potrebnej kvalifikácie, skúseností a vzťahu k nim. V prípade, že projektant nie je ochotný investorovi ustúpiť pri rešpektovaní pamiatkových zásad, dochádza k jeho výmene.

7. proces modernizácie a adaptácie meštianskych domov pre súčasné podmienky

V súčasnosti je hlavným problémom pre vlastníkov veľkých meštianskych domov pomer jeho stavebno – technického stavu k finančným možnostiam. Schopnosť financovania obnovy z vlastných zdrojov súkromného majiteľa je nízka. Aj napriek tomu, že sa v posledných rokoch v Levoči na kvalitnej obnove prejavili významne dotácie z grantového systému MK SR *Obnov si svoj dom*, týkajú sa viac menej riešenia havarijných stavov. Chýba systematická obnova a údržba. Realizujú sa komplexné obnovy z prostriedkov právnických osôb, čím sa mení účel objektov na podnikateľské účely. Aj pri využívaní štrukturálnych fondov je prvoradý účel objektu, a preto sa projekty umelo prispôbujú výzvam, aby boli splnené ich podmienky. V prípade, že sa jedná o čerpanie prostriedkov z podporných fondov na bývanie, (Fond rozvoja bývania) sú finančné prostriedky určené na plochu obnovovaného bytu podhodnotené a veľkosť bytov, ktoré sú podporované, je tak obmedzená. Dochádza k umelému deleniu na viac menších bytov, bez ohľadu, že sa tak deje na úkor pôvodnej historickej dispozície a strate autentických prvkov a konštrukcií v snahe znížiť náklady.

Základné problémy, ktoré sprevádzajú modernizáciu meštianskych domov môžeme zhrnúť ako:

- nerešpektovanie zásady kontinuity pri výbere materiálu, technologického a remeselného postupu v zachovaní nadväznosti na pôvodný materiál
- výplňové konštrukcie sú často vymieňané z dôvodov zlepšenia ich tepelno-izolačných vlastností, obdobne ako snahy o zatepľovanie

- vestavby do podkrovia predstavujú nielen zmeny v strešnej rovine a samotnom krove, ale aj často spôsobujú nadmerné a neprípustné zaťaženie celého objektu v súvislosti s nárokmi na inžinierske siete, únikové cesty, nevyhnutné dispozičné zmeny spodných podlaží, exteriérových alebo interiérových výťahov, schodísk, výmeny dverí a pod.
 - pri potrebe vytvoriť priestory hygienických zariadení dochádza k členeniu priestorov a strate prezentácie klenieb ako celku
 - do objektov vstupujú nové technické zariadenia, ktoré tvoria: vykurovací systém, vetrací systém, vzduchotechnika, káblové siete, rozvody elektrickej energie, odpady, vodný režim a iné technické zariadenia
 - opomína sa zásada reverzibility takto realizovaných nutných zmien
- Do procesu modernizácie objektov vstupuje požiadavka na dodržiavanie platných noriem, vyhlášok a zákonov, platných v projekčnej praxi. Problematickými sa javia najmä zásady protipožiarnej ochrany.

Použitá literatúra

- [1] Pamiatková rezervácia Levoča – Zásady ochrany obnovy a prezentácie hodnôt pamiatkového územia. KPÚ Prešov, LEVOČA 2006 – 2007, KPÚ Prešov
- [2] Manažment plán 2012-2022, Levoča, Spišský hrad a pamiatky okolia, Mesto Levoča a Štúdio J+j, s.r.o. Levoča, Levoča 2011, www.levoca.sk
- [3] Greschik, Viktor: Alte Leutschau in historischen Gin. und Darstellungen, tzv. Greschikova kronika, rkp. Levoča, 1932, uložená ŠA LE
- [4] Janovská, Magdaléna, Novotná, Mária: Architektonicko- historický a umelecko historický výskum meštianskeho domu na Námestí M. Pavla č. 43 v Levoči, rkp. Levoča, 2011, archív KPÚ Prešov, pracovisko Levoča
- [5] Janovská, Magdaléna, Novotná, Mária: Architektonicko- historický a umelecko historický výskum meštianskeho domu na Námestí M. Pavla č. 47 v Levoči, rkp. Levoča, 2010, archív KPÚ Prešov, pracovisko Levoča
- [6] Zákon NR SR č. 49/2002 Z.z. o ochrane pamiatkového fondu

Ing. arch. Magdaléna JANOVSÁ
autorizovaný architekt SKA
Nám. Majstra Pavla 38, 054 01 Levoča
e-mail: janovska@stonline.sk
www: janovsky.sk
tel.: 0903 605703

Mgr. Ing. arch. Andrej BOTEK, PhD.

Fakulta architektúry STU, Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok

Segnerova kúria v Bratislave – poznatky o koncepcii riešenia fasád a výzdobe interiérov

Abstrakt: Segnerova kúria v Bratislave na Michalskej 7., patrí k najvýznamnejším predstaviteľom renesančnej reprezentačnej architektúry s náročným riešením dispozície, fasád i interiérových prvkov. Náročnou sochárskou výzdobou i celkovou koncepciou štvorpodlažnej fasády s dvojicou poschodových arkierov a dominantným diamantovaným portálom s bohato riešeným brvnovým, sa vníma najmä ako jeden z mála čistých príkladov severskej renesancie v našom prostredí. Doteraz boli známe hlavne jeho hmotovo – dispozično - fasádne kvality. Na základe v minulosti prebehnuvšieho reštaurátorského výskumu interiéru sa ukázala prekvapujúca bohatosť interiérových výzdob, ktorá tieto hodnoty ešte zvyšuje. Už v renesančnom období to bola náročná výtvarná koncepcia jednak postavená na bohatej plastickej dekorácii klenieba stropov na pozadí skôr monochrómnych plôch, súčasne ale aj bohatá polychrómia a výzdoba v iných situáciách. Náročnosť interiérových výmalieb sa zopakovala aj následne v mnohých barokových, klasicistických a neoslohových dekoráciách bohatej vizuálnej kultúry. Článok súčasne sumarizuje aj najzaujímavejšie nálezy, zistené počas sledovania zásahov pri dielčích zásahoch.

Kľúčové pojmy: Segnerova kúria, reštaurátorský prieskum, interiérové výmalby, plastické dekorácie, labyrintové výzdoby

Systém utvárania pôdorysných a hmotových foriem meštianskych domov sa výrazne menil v období nastupujúceho renesančného slohu. Stredoveká parcelácia miest, vytýčená pri ich vzniku lokátorom stanovila síce pevnú štruktúru, ktorá ovplyvnila aj formovania zástavby v podobe „dlhých“ domov – teda rozvinutím predovšetkým líniovej jednotraktevej dispozície pozdĺž jednej z bočných hraníc pozemku, ale už v priebehu postupujúceho stredoveku, najmä s rozvojom dispozičných nárokov a aj nárastu rodového spoločenstva, dochádzalo k faktorom jej premeny : parcely sa uzatvárali v uličnej fronte, niekde došlo k využitiu i druhej pozdĺžnej línie, vyskytujú sa prípady prvých zlučovanií parciel. Tento trend pokračoval oveľa silnejšie v nastupujúcom renesančnom období, ktoré vytvorilo nové náhľady na obytné parametre, posilnilo snahu po komforte a lepšom dispozičnom i hmotovom využití daných východiskových štruktúr.

Pre obdobie od 17. stor. bolo typickým znakom spájanie parciel, zahusťovanie vnútrodvorovej štruktúry /zväčša aditívne, alebo s využitím oboch paralelných krídel/, nadstavba objektov, zmena orientácie strešných hrebeňov, zjednocovanie podlahových niveliet a kde to šlo, obohacovanie štruktúry o nové formy pavlačí a arkád. Isteže, v zmysle dobových názorov sa menila aj forma portálov, okenných šambrán, riešenie fasád. Pritom sa staršia štruktúra neasanovala celoplošne, ale aj pri bohatších mešťanoch sa jej časti často integrovali aj do rozsiahlejších prestavieb. S nastupujúcou zmenou nárokov na obytný štandard sa samozrejme menili aj požiadavky na interiérové riešenie – formou nástenných malieb, prípadne štukových dekorácií. Načrtnutý proces sa nezastavil, kontinuálne pokračoval aj v ďalších obdobiach a preto fond meštianskej architektúry slovenských miest nám v drvivej väčšine ponúka súhrn rôznorodých slohových vrstiev z jednotlivých zásahov počas stáročného vývoja. Len v menšom počte ostali objekty ušetrené závažnejších stavebných zásahov, spravidla vtedy, ak sa vo svojej dobe jednalo o výrazné slohové architektúry s bohatým výtvarným a slohovým aparátom. K takýmto objektom patrí aj dom na Michalskej ul. č.7., známy ako Segnerova kúria.

Segnerovci pochádzali zo Štajerska, do Bratislavy sa prisťahovali v 16. stor. Rod preslávil najmä Johann Andreas Segner, slávny fyzik matematik, lekár a botanik., ktorý sa v tomto dome r 1704 narodil a strávil v ňom svoju mladosť. V čase prestavby na reprezentačnú kúriu bol vlastníkom objektu obchodník Andreas Segner, ktorý bol taktiež jedným z iniciátorov a mecenášov výstavby „nemeckého“ evanjelického kostola /dnes jezuitský/, ktorý realizoval v r 1636-38 augsburský staviteľ Hans Stoss. Segner tu nechal vytvoriť reprezentačnú rozsiahlu budovu, do ktorej zaintegroval i zvyšky starších stredovekých a renesančných hmôt. Zadná časť parcely bola na vtedajšiu dobu využitá netradične – ako okrasná záhrada[1]. Vznikla dispozícia, hmotovo členená do nerovnakých piatich krídel :

1. Uličné /východné/ krídlo je trojpodlažné, nad posledným podlažím nasleduje ešte skladové podlažie /tzv. výška/, typické pre nemecké kupecké domy a nad ním ešte pokračuje podkrovie, výškovo delené v krove na ďalšie dve podkrovné úrovne.
 2. Južné dvorové krídlo, pozostávajúce z dvoch celkov rozdielnej nivelety s polpodlažným posunom
 3. Severné dvorné krídlo, ktoré podobne integruje priestory s rozdielnou niveletou podláh
 4. Priečne dvorné /západné/ krídlo, ktoré v úrovni prízemí vytvára otvorený podjazd do zadného dvora
 5. Pokračujúci výbežok severného krídla smerom do zadnej časti parcely
- Dvorné krídla sú dvojpodlažné.

Segner sa musel uspokojiť s rozmerom gotickej parcely, preto stredný dvor – átrium, zo všetkých strán zovreté zástavbou, je pomerne stiesnené. Najdominantnejšou sa stala uličná fasáda, riešená v duchu prísne centrálne osového riešenia s kombináciou plošných a plastických prvkov. Dominovala už aj svojím podlažným rozsahom, opticky v podstate pôsobila ako štvorpodlažná /s horným skladovým podlažím zahrnutým do fasády/. Jej pôsobenie možno overiť porovnaním so susedným dvojpodlažným renesančným objektom. Stredná os zdôraznená mohutným portálom s diamantovaním, vo vlyse s dedikačným nápisom a dátumom 1648 [2], v strede s rodovým erbom, obsahuje v cvikoch plastiky vodného muža /starca/ a vodnej panny. Z oboch strán je flankovaný bočnými arkiermi, riešenými s náročnou sochárskou výzdobou. Arkiere sú podklenuté, spočívajú na konzolách a maskarónovými čelami, ktoré podopierajú kanelované pilastre. Arkiere sú dvojpodlažné, na oboch podlažiach majú na celú šírku perforáciu formou združených trojokien s lištovými šambránami a podokennou rímsou. Rímsa pod spodným radom okien je zo spodu doplnená plastickými individualizovanými maskarónmi. Reštaurátorský prieskum exteriéru /GRIFF ART, 1996/ zistil, že maskaróny mohli byť umiestnené aj pod horným radom okien [3]. Arkiere sú ukončené pultovými strieškami. Nad portálom na oboch podlažiach sú podobné združené dvojokná, posledné skladové podlažie perforujú ležaté obdĺžnikové otvory s ušnicovou šambránou. Fasádu ukončuje mohutná bohato profilovaná rímsa, na koncoch s plasticky zdobenými kamennými konzolami s maskarónmi a akantami, na ktorých stoja kamenné gule. Fasáda mala svetlý sivý náter, biele nárožné kvádre mali dvojité pásy /sivú a bielu/, jednotlivé podlažia delila dvojica bielych pásov, šambrány a kamenné prvky boli tmavosivé[4].

Na oboch bočných dvorových fasádach sa odokryli cezúry medzi staršími stredovekými a renesančnými hmotami. Obsahovali taktiež viacero zvyškov stredovekých omietok. Dvorné fasády /vrátane zadného výbežku/ mali biely vápenný náter, otvory s lištovými šambránami /niektoré s podokennými rímsami/ sivého tónu, lemované sivou páskou. Pásky tvorili aj iluzívne kordónové členenie a archivoltový lem klenby podjazdu a nárožné kvádrovanie v stykoch krídel. Podobne bolo vyčlenené i malé okienko, vtipne realizované na styku priečného krídla a severného výbežku. Južná fasáda mala zrejme v časti vyloženú pavlač, okná v tejto situácii sú upravené neskôr z dvorných otvorov. Na základe zámuroviek pod strechou severného krídla sa javí, že strecha bola vyložená na konzolách, čo by svedčilo o väčšom vyložení s podbitím /podobne je to v mladšej úprave severného výbežku/ [5]. Spomenúť treba skutočnosť, že strešné štíty uličného krídla majú kamenné odvesnové dosky, vo vrchoch kamenné pínie /zachované čiastočne/. Raritou je i zachovaný pôvodný trámový strop nad skladovým podlažím a celá krovová konštrukcia nad ním /z doby výstavby/.

obr. 1: Segnerova kúria - celok
 obr. 2: Vstupný portál - celok
 obr. 3: Maskarón podokennej rímsy
 zdroj: foto archív autora

Staršie zistenia

Už r 1987, pri a spracovávaní Programu pamiatkových úprav /Botek, Zemková, 1987/ sme zistili, že dominantná renesančná fáza obsahuje aj staršie, integrované časti, ktoré bolo možné bez sondážneho výskumu na objekte tušiť len z určitých fragmentov a anomálií. Pri obhliadke striech sa nám vtedy podaril jedinečný objav – na dvorovej strane strechy uličného krídla sme objavili veľkú plochu zachovanej pôvodnej renesančnej krytiny - šlo o keramickú pálenú krytinu s lalôčkovým päťnásobným vykrojením a vhlbenou kalichovou dekoráciou plochy. Prekvapilo nás množstvo zachovaných artefaktov, architektonických článkov, detailov. V sutine na podkroví severného dvorového krídla v mieste styku s priečnym krídlom našiel technický pracovník J. Psotka kamennú strešnú štítovú plastiku fialového typu s ľaliovým trojčlenným ukončením [6]. Z množstva iných zaujímavých nálezov spomeniem, že na 2 podlaží dispozície severného krídla, v časti, kde sa stretáva s priečnym a pokračuje výbežkom do zadnej časti dvora, sme narazili na dispozičnú anomáliu – neprístupnú časť štvorcovej skladby. Na podkroví sme zistili, že ide o mohutné komínové teleso /z poschodia neprístupné/, kónicky zužované, nad podlahou podkrovia bolo v istej výške asanované, avšak prístupné. Boli v ňom osádzané kovové „kramľové“ priečky na zostup, silno deštruované a očadené.

Elaborát Programu pamiatkových úprav sa musel zopakovať r 1992 /Botek, Lacková, 1992/, keďže materiál z r 1987 sa zničil počas zatopenia skladu v presťahovanom dočasnom sídle inštitúcie. V súvislosti s úpravou predajných prevádzok v uličných priestoroch som realizoval 1993 čiastkový sondážny výskum na overenie možností nových prierazov z podjazdu /Botek, 1993/. Tieto sa zrealizovali v podobe bočného vstupu a okenných otvorov, prevetrávajúcich zadné, dovtedy nevetrané obslužné dispozície. V duchu vtedajšieho postulátu, aby tieto prvky nevnašali do slohovo jednotnej úpravy cudzorodý výrazový prvok, boli tieto zhotovené ako repliky historických artefaktov – výplní, šambrán, prevliekaných mreží.

Novým impulzom bola úprava časti podkrovia nad dvorovými krídlami : južným, priečnym zadným a severným vybiehajúcim /1994 – 95/ na kancelárske priestory. Odborné práce boli obmedzené len na nevyhnutné dokumentovanie nálezov počas stavebných prác [7]. Vtedy sme zistili, že v podkroviach sú fixované rôzne vývojové situácie, dokumentujúce stav pred Segnerovou prestavbou, resp. spôsob, akým sa táto prestavba na ne viazala, čo už predtým naznačovali rôzne nivelety podláh. Napr. západná časť podkrovia južného dvorového krídla, prístupná kamenným renesančným točitým schodiskom, je od

východnej časti delená štítovým múrom, ktorý mal na východnej ploche exteriérovú drsnú omietku, v nej zvyšok horizontálneho pásu, zamurované kruhové okno s paspartou a časť kamenného krakorca rímsy. Podobná omietka a dva pásy boli aj na štíte, ktorý na severe ukončoval priečne dvorné krídlo tesne pred stykom so severným. V tejto kontaktnej situácii styku troch krídel sme mali štvorcový priestor, ohraničený západným murivom 1. severného krídla, východným štítom 2. severného krídla /výbežku/ a zmieneným severným štítom priečného krídla. Nebolo však jasné, ako bol spomenutý dispozičný styk v takejto komplikovanej situácii zastrešený. Potvrdilo sa však, že aj štít, deliaci tento priestor od severného výbežku, je renesančný – obsahoval drsnú omietku a renesančný tehlový materiál [8].

Neskorší stavebný vývoj celej objektovej sústavy riešil sondážny architektonicko – historický výskum /Štassel, Tahy, 1996/. V náväznosti na plánovanú celkovú obnovu pre nového majiteľa – Firmu ISTROCONTI, sa r 1996 vykonal aj reštaurátorský prieskum exteriéru /Združenie GRIFF ART, 1996/ a interiéru /Botek, Mitz, Mitzová, Štompach, Úradníček, 1996/ [9]. V nasledovnom chceme priblížiť zásadné závery spomenutého reštaurátorského prieskumu, ktorý poukázal na bohatosť a náročnosť riešení v dobe výstavby i v nasledujúcich úpravách.

obr. 4: Pohľad na zadnú časť uličného krídla a dvorové krídla

obr. 5: Priečne dvorné krídlo s podjazdom

obr. 6: Zvyšok stredovekej fasády s portálom a oknom, južné krídlo, dnes interiér

zdroj: foto archív autora

Reštaurátorský prieskum [10]

Reštaurátorský prieskum interiéru priniesol radu významných zistení. Definovali sme viacero starších stredovekých fragmentov omietkových úprav, ako aj renesančných úprav pred prestavbou na kúriu. Zo stredovekých to boli hlavne zvyšky zvyšky pôvodnej exteriérovej fasády niekdajšieho južného dvorného krídla, ktorá je dnes cca v strede krídla. Fasáda má drsne hladnú omietku, kamenný polkruhovo ukončený portál a nad ním okno s kamenným okoseným ostením a podokennou rímou. Je zaujímavé, že portál s oknom sú tesne na nároží, čo by svedčilo o tom, že pôvodne medzi uličným krídlom a posunutým dvorným nemusel byť voľný priestor, ale možno užší trakt, prípadne drevený prístrešok. Celkovo sa našlo viacero fragmentov stredovekých interiérových omietok, ojedinele s tmavosivým náterom. Taktiež sme odokryli viaceré zvyšky renesančných predsegnerovských úprav : okrem rôznych fragmentov na podkroví /napr. nárožného kvádrovania/ možno spomenúť čiernu polychrómiu s bielym priebežným nadokenným pásom, zistenú v niektorých miestnostiach dvorných krídel. Prekvapuje nás koncepcia čiernej základnej farebnosti, ktorá, ako sa zo sond javí, bola asi celoplošná, s výnimkou bieleho pásu. Predpokladáme, že šlo o skladové, resp. iné podružné priestory, ktoré sa ani nedochovali v pôvodnom rozsahu, len vo zvyškoch murív.

Samozrejme, najvýraznejším spôsobom sa zapísala do riešenia interiérov prestavba na reprezentačnú kúriu. Nemožno na tomto mieste opisovať všetky podrobnosti. Spomeniem, že priestory boli podľa situácie rovnostropé, alebo zaklenuté valenými klenbami s hrebienkovými lunetami. Zistili sme, že miestnosti boli v celkovom rozvrhu riešené v zásade dvojakým spôsobom : Niektoré boli monochrómne v jemnom svetlokrémovom odtieni, ale s bohatou plastickou výzdobou stropov a klenieb. Iné boli naopak výrazne polychrómované, s maľovanými soklami, s rôznymi dekoratívnymi vzormi florálneho charakteru, dokonca s iluzívnou tektonikou. Výnimočne boli zaklenuté 4 sálové miestnosti v dvoch pôdorysných situáciách nad sebou : Prvé dve sú v závere južného krídla vedľa prejazdu, druhé na začiatku severného výbežku. Každá je zaklenutá veľkou klenbou s kútovými lunetami a zvyškami plastickej dekorácie, ktorá bola riešená individuálne v každej z nich. Lunety zbežávajú na profilované rímky, doplnené strapcami a florálnymi motívmi. Vo vrcholoch klenieb sú kvadrilobové zrkadlá, lemované viacnásobne profilovanými lištami, pásmi listovcov, perlovcov. V miestnosti južného krídla na prízemí sme pod viacnásobnou vrstvou omietok a náterov odokryli monogram vlastníka Andreasa Segnera s datovaním : „AS 1652“. Miestnosť o podlažie vyššie mala v ploche už len ľadvinkové otláčky po odstránenej plastickej výzdobe. Podľa tvaru šlo s určitosťou o motív anjelských hláv s krídlami. V severnom krídle mala prízemná miestnosť žiaľ zrkadlo vo vrchole už odstránené, zachovali sa len časti dekorácie pásov. Miestnosť nad ňou mala hrubú vrstvu omietok a náterov s mnohými polychrómiami a dekoráciami, preto sme kvadrilob neodkrývali [11]. Vo výzdobe dominovala plasticita, preto tu bol realizovaný pôvodne len svetlý, jemne smotanový náter. Z nálezov datovaní do 50ych rokov 17. stor. v kazetách klenieb plyní dôležitý poznatok, že objekt sa budoval postupne viac rokov a že dátum 1648 na portáli neznamena ukončenie stavby. Podľa všetkého datuje alebo začiatok výstavby, alebo ukončenie uličného krídla s fasádou.

obr. 7: Zadný dvor : za severným výbežkom pokračuje baroková dostavba

obr. 8: Severný výbežok a baroková dostavba

obr. 9: Okienko na styku priečného krídla a severného výbežku

zdroj: foto archív autora

Z polychrómovaných miestností načim spomenúť najmä dvojicu uličných priestorov vedľa prejazdu. Najstaršou vrstvou tu bola na klenbách celoplošná čierna polychrómia s okrovzatými hranami luniet a rovnako farebným rastrom šesťcípých hviezdčiek. Takúto úpravu máme v dobovom kontexte zachovanú napr. na prízemí Žigrajovej /Žehrianskeho/ kúrie na Židovskej ulici z obdobia okolo polovice 17. stor., alebo aj na prízemí východnej časti miestodržiteľského paláca na Hlavnom námestí, kde pôvodne stál dom, patriaci Žigrajovcom. Klenby boli v kratšom časovom odstupe premaľované. V prvej premaľbe vznikla svetlomodrá plocha s voľným vzorom. V druhej sekundárnej úprave bola úprava náročnejšia : Lunety boli lemované maľovanými iluzívnymi okrovými a hnedými profilovanými rámami, plochy boli delené na zelené a svetlomodré časti, oddelované okrovými perlovcovými šnúrami. Pre

lepšiu ilúziu plasticity boli tieňované. Táto náročná maliarska výzdoba je charakterom a použitými prvkami renesančná. Jej vznik sa nedal presne datovať, predpokladáme, že vznikla niekedy v 70ych – 80ych rokoch 17. stor. V Bratislave sme našli podobnú, ale oveľa jednoduchšiu schému na prízemí objektu na rohu Michalskej a Bielej ulice /Michalská 4/. Z ostatných nálezov možno spomenúť rôzne sivé a červené plošné polychrómie s nezachovanými vzormi, alebo miestnosti, kde klenby mali pod pätami luniet sivé dekoračné pásy. Ako sa ukázalo, pomerne často sa menili nátery soklov, striedajú sa mnohé čierne, okrové i červené sokle s rôznym linkovým ukončením a menlivých výšok.

obr. 10: Štít v časti severného krídla s kamennými prvkami výzdoby

obr. 11: Kamenná zdobená konzola rímsy uličnej fasády na juhu

obr. 12: Detto na severe

zdroj: foto archív autora

Dominantne boli riešené reprezentačné priestory uličného krídla na oboch poschodiach. Miestnosti boli rovnostropé, ale naväzujúce arkiere majú klenbové pásy. Odokryli sme na stropoch i klenbách zložité plastické vzory geometrického „labyrintového“ typu, ohraničované líniami perlovcov a listovcov, kombinované s podstropnými rímsami. V tomto prípade bol plastický účinok doplnený i miernym tónovaním: Niektoré plochy vo svetlom krémovom odtieni, iné v sivokrémovom. Rozdiel bol veľmi malý, prejavoval sa však v celkovom meradle. Zistili sme, že podobné riešenia boli aj v náväzných miestnostiach dvorných krídel. Tu sa nám podarilo identifikovať už len otlaky po plastických dekoráciách, ktoré tu mali charakter krúživých labyrintov. Podobné riešenie plastických šnúr máme doložené na klenbách arkád na Uršulínskej 6., kde je zachované i datovanie 1650. Dôležitým poznatkom bola skutočnosť, že sme zistili zámurovky stredných okien arkierov, čo umožnilo ich dnešnú obnovu.

Už len stručne spomeniem, že náročné maliarske úpravy sme zaznamenali v celom objekte i v baroku – farebné sokle s kvetinovými ružicami v kazetách, iluzívne nástenné zrkadlá, florálne dekorácie, iluzívne pecové niky, veľké rokajové vzory a imitácie tapiet, mušľové vzory, šrafúry. V tomto trende pokračovalo i 19. stor., kde sme zaznamenali viacnásobné celoplošné pestrofarené riešenia, sýte odtiene, náročné rastlinné vzory, plody, maľované drapérie, strapce, mramoráže, žilkovania a pod. Ešte aj na začiatku 20. stor. sme zaznamenali bohaté, farebne sýte kombinácie plôch s pásmi, linkami, kazetami, šrafmi. Samozrejme, ďalší vývoj pokračoval aj v hmotovom náraste. V baroku sa predĺžil severný dvorový výbežok, na prelome 19. a 20. stor. postavili v závere parcely nájomný trakt a na začiatku 20. stor. sálový pavilón – biograf Apollo, jedno z prvých kín v meste.

Záver

Segnerova kúria pútala vždy pozornosť odborníkov predovšetkým svojím autenticky zachovaným riešením hmotovej skladby a fasádnej výzdoby. Segnerova kúria je považovaná za jedinečný príklad uplatnenia severonemeckej renesančnej výrazovosti, napriek dielčím úpravám sa v zásadných pomeroch dochovala dodnes. Racionálne koncipovaná výzdoba je volená s premyslenou kompozičnou skladbou, navyše v detailoch maskarónov a plastík portálu umožňujúca aj ikonologické významové konotácie. Dekoráciou a sochárskym riešením sa uvádza podobnosť s arkierom Ebnerovho domu v banskej Bystrici, ktorý vytvoril 1638 Johann Weinhart. To je však jediný bohatý výtvarný akcent objektu na rozdiel od Segnerovej kúrie, kde je náročne spracovaná celá fasáda. Možno poukázať aj na príbuznosť s maskarónmi, zistenými v 90ych rokoch na pôvodnej bráne jezuitského /bývalého protestantského/ kostola, prípadne s rakúskymi príkladmi. Dvojicou bočných arkierov, navyše dvojpodlažných, je toto ojedinelé riešenie. Brämmerova kúria na Vydrici má síce dvojicu polvalcových rondelov na celú výšku fasády, je to však riešenie odvodené z fortifikačnej architektúry a nemá reprezentačný účel, ako v prípade Segnerovej. Dnes je naše poznanie obohatené aj o poznatky jej interiérového riešenia, ktoré, ako sa ukazuje bolo riešené s rovnako výraznými výtvarnými kvalitami, dokonca pre naše podmienky v ojedinelej koncepcii a zachovalo sa v pomerne veľkom rozsahu. Z nálezov datovaní do 50ych rokov 17. stor. v kazetách klenieb plyní dôležitý poznatok, že objekt sa budoval postupne viac rokov a že dátum 1648 na portáli neznamena ukončenie stavby. Podľa všetkého datuje alebo začiatok výstavby, alebo ukončenie uličného krídla s fasádou. Plastickej výzdobe fasády zodpovedá podobná koncepcia striedmej monochrómej farebnosti a plastického riešenia hlavných interiérov na báze dobovo aktuálnych labyrintových kompozícií, pre naše pomery ojedinelých. Žiaľ, pri obnove koncom 90ych rokov bohatý investor neprejavil ochotu prezentovať aspon najvýznamnejšie časti.

obr. 13: Stredový terč na klenbe prízemia s určením AS 1652

obr. 14: Kvadrilob klenby na i. poschodí s plastickou výzdobou a otlakami anjelských hláv

obr. 15: Plastický strapec v kútovom zbehu klenby na 1. poschodí

zdroj: foto archív autora

Odkazy, citácie

[1] K celému odstavcu porovnaj napr. : Urbanová, 2009, s. 712

[2] HAS AEDES.M.E.PO.EXFVNDAMENTO EREXIT. ANDREAS SZEGNER . ANNO 1.6.4.8. VIRTUTE PARTA DVRANT

[3] GRIFF ART, 1996, s. 53

[4] GRIFF ART, 1996, s. 52-53

[5] GRIFF ART, 1996, s. 55-57

[6] Artefakt sme deponovali na MSPSOP so zámerom použitia pre výhľadovú obnovu. V súčasnosti nie je jeho umiestnenie známe, keďže v 90ych rokoch bol depozit MSPSOP čiastočne presúvaný do prímestských skladov.

[7] Z dôvodu plošných personálnych zmien nebola táto dokumentácia vyhodnotená a spracovaná v záverečnom elaboráte.

[8] Žiaľ, úpravy podkrovia ho asanovali, aby vznikol jednotný priebežný priestor. Podobne tu boli odstránené drevené trámové stropy a krovné konštrukcie z 18. – 19. stor.

[9] Pred naším nástupom, žiaľ, už prebehli stavebné zásahy najmä v časti dvorových krídel. Boli tu situácie s obitými omietkami na stenách i stropoch a pod., čo nám neumožnilo mnohé situácie zdokumentovať.

[10] Pozri Botek, A., Mitz., M., Mitzová, E., Štompach, L., Úradníček, V., 1996, zhrnuté na s. 112-115.

[11] Z ústnej informácie M. Havlíka som sa dozvedel, že kvadrilob neskôr odokryli a našli v ňom druhé datovanie ktoré som si presne nezapamätal /1653?/.

Použitá literatúra

Botek, A. – Zemková, M. : Segnerova kúria. Michalská č. 7. Bratislava. Program pamiatkových úprav. Elaborát, MSPSOP, Bratislava, 1987.

Botek A. - Lacková, J. : Segnerova kúria. Michalská č. 7. Bratislava. Program pamiatkových úprav. Aktualizovaný elaborát, MUOP, Bratislava, 1992

Botek, A. : Sondážny hĺbkový prieskum predajní. Michalská 7., Bratislava. Elaborát MUOP, Bratislava, 1993

Botek, A. – Mitz., M. – Mitzová, E. - Štompach, L. - Úradníček, V. : Zisťovací reštaurátorský prieskum. Segnerova kúria. Michalská 7., Bratislava. Prieskum interiérov. Elaborát, 1996

Bratislava. Stavebný vývin a pamiatky mesta. Ed. : Š. Pisoň. Bratislava, 1961.

Holčík, Š. – Rusina, I. : Umenie Bratislavy. Bratislava, 1987.

Puškárová, B. – Puškár, I. : Bratislava. Pamiatková rezervácia. Bratislava, 1989.

GRIFF ART /Klech, J. - Kuba, J. – Polgár, M. – Puškár, J./ : Zisťovací reštaurátorský prieskum. Segnerova kúria. Michalská č.7., Bratislava. Prieskum fasád a článkov interiéru. Elaborát, 1996.

Rusina, I. a kolektív : Renesancia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom. Dejiny slovenského výtvarného umenia. Bratislava, 2009.

Súpis pamiatok na Slovensku, Zv. I., Bratislava, 1967

Šášky, L. : Vlastivedný sprievodca po Bratislave II. Bratislava, 1978.

Šášky, L. : Kamenná krása našich miest. Martin, 1981.

Štassel, I. – Tahy, A. : Architektonicko – historický výskum. Segnerova kúria. Michalská 7., Bratislava. Elaborát MUOP, 1996.

Urbanová, N. : Bratislava, Segnerova kúria. In : Rusina, I., 2009, s. 712

Mgr. Ing. arch. Andrej BOTEK, PhD.

Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok

Fakulta architektúry STU

Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava

e-mail: botek@afad.sk andrej.botek@stuba.sk

tel.: 0904 250 579

dr hab. inż. prof. nzw. Marek GOSZTYŁA

vedúci Katedry ochrany pamiatok, Polytechnika, Rzeszów

Problematika revalorizácie mesta Przemyśl

Abstrakt: Cieľom článku je predstaviť zložitý proces revalorizácie mesta a navrhované koncepcie, vypracúvané projekty a spory okolo problematiky obnovy historického centra. Zozbieraný dokumentačný materiál umožňuje preskúmať meniace sa plány obnovy mesta po druhej svetovej vojne. Je tu zdôraznený nedostatok jednotnej koncepcie obnovy, ktorá by zahŕňala historické mesto ako urbanistický celok zložený z niekoľkých vývojových fáz. Bol zaujatý kritický postoj k prestavbe interiérov verejných budov a hodnotných architektonických pamiatok.

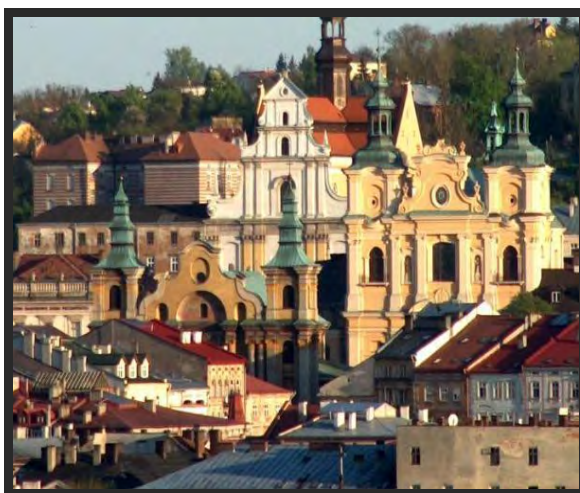
Kľúčové pojmy: revalorizácia, pamiatka, program, ochrana, urbanistický celok

Úvod

Mesto Przemyśl prezentuje také krajinárske hodnoty, ktoré ho predurčujú stať sa jednou z najvzácnejších panorám poľských miest. Historická štruktúra mesta plná pamätihodností sa rozprestiera na hranici dvoch geografických oblastí - pohoria Pogórze Dynowskie a Sandomierskej kotliny. Stredoveký hrad i novoveké mesto vznikli na úpätí pohoria, na mieste, kde sa rieka San vlieva do kotliny. Mesto rozložené na terasovitých vyvýšeninách na oboch brehoch rieky San s priemernou výškou 194 m n. m. tvorí čitateľný obraz kultúrneho vrstvenia [1].

Mesto so stáročnou minulosťou si vo svojej urbanistickej štruktúre zachovalo historické fázy vývoja. V panoramatickom pohľade možno rozoznať tzv. „svätú krajinu“ obdobia stredoveku. Bol tu vybudovaný murovaný hrad, pravidelné námestie – rínek s pozemkami vytýčenými podľa stredovekých mier, mesto začali ohradzovať stredovekým obranným múrom s baštami podľa stredovekých myšlienok [2], v meste vznikali nové kláštory a kostoly.

Na južnej vyvýšenine vo výške cca 250 m n. m., ktorá sa nazýva Zámockým vrchom, sa nachádzajú relikty kultúry románskeho mesta, predmestia, kráľovského hradu a na nižšej terase námestie a kostoly. Na druhom brehu rieky San bol lokalizovaný kláštor benediktínok.

obr. 1: Panoramatický pohľad na Staré mesto (archív: M. Gosztyła)

Problematika rekonštrukcie a konzervácie

Významný vplyv na priestorový vývoj Przemyśla mali vzťahy mesta s Rusou a osídľovaním nových osadníkov. Na východnej strane mesta sa usadzovali Rusíni, „židovské mesto“ sa utváralo

v severovýchodnej časti. Južná a juhozápadná časť mesta (z pohľadu námestia) bola v prevažnej miere pod vládou duchovenstva. V centre sa usídlili najzámožnejší mešťania.

Kráľovský hrad na vrchu sa začal stavať v období stredoveku (16. storočie). V prvej polovici 16. storočia a v 17. storočí stavba získala renesančné a manieristické črty. Hrad bol postupne ničený od 2. polovice 18. storočia. Rozhodné protesty obyvateľov mesta sa pričínili k záchrane hradu a k realizácii rekonštrukčných prác v spojení s modernizačnými prácami v 19. a 20. storočí. V roku 1885 vedenie mesta odovzdalo hrad do užívania Dramatickému spolku Aleksandra Fredra ako jeho sídlo [3].

obr. 2: Kráľovský hrad z južnej strany (archív: M. Gosztyła)

Po druhej svetovej vojne boli reštaurátorské práce v Poľsku realizované na základe Nariadenia prezidenta zo dňa 6. marca 1928 o *starostlivosti o pamiatky* (poľská Zb. z. č. 29 zo dňa 14. marca 1928, položka 256), a následne zákona zo dňa 15. februára 1962 o ochrane kultúrnych hodnôt a múzeách (poľská Zb. z. č. 10, položka 48 so zmenami). Práce na revalorizácii mesta sa začali v 50. rokoch 20. storočia. Celú dokumentáciu prác do 80. rokov zabezpečoval Štátny podnik pre reštaurovanie pamiatok (Pracownie Konserwacji Zabytków), oddelenie Krakov a neskôr oddelenie Rzeszów. Rozsah prác vykonaných na hrade môžeme charakterizovať ako revalorizačné práce. Pozdĺž pôvodnej hranice medzi dvoma pozostatkami bášt bol zrekonštruovaný múr z 18. storočia na západnej, juhovýchodnej a severozápadnej strane. Do výšky prvého poschodia bola čiastočne zrekonštruovaná oválna bašta zo severozápadnej strany a vyčnievajúca bašta na južnom nároží. Zvolený postup bol zdôvodnený chýbajúcou historickou dokumentáciou, ktorá by dokumentovala architektúru spomínaných bášt. Severovýchodné krídlo hradu bolo od základov prestavané, pričom bol odstránený secesný interiér a v modernistickom duchu bola vytvorená divadelná sála s pohyblivou scénou. Projektanti sa nechali zviest' modernistickými trendmi.

V podzemných priestoroch hradu sa nachádza tzv. „archeologický svedok“ s ukážkami kultúrneho vrstvenia. V severnej bašte bola zriadená výstavná expozícia, ktorá prezentuje históriu amatérskeho divadla a v juhovýchodnej bašte je situované divadelné zákulisie. Zriadená expozícia stredovekých a novovekých kultúrnych vrstiev dopĺňa pamiatkový objekt o didaktické hodnoty.

Na viacúrovňovom hradnom nádvorí sú prezentované kópie (repliky) dvoch románskych stavieb – rotundy a palatia (obdobie výstavby 1018-1030). Pri realizácii súčasných stavebných činností bola snaha čo najrealistickejšie obnoviť pôvodné rozmery stavby v prízemí a štruktúre múrov. Použitá forma vizualizácie pamiatkových múrov bola na tú dobu prípustná, keďže bola obava, že odkryté pôvodné múry, ktorých stav sa nedal predpokladať, môžu nevhodne chemicky reagovať po odkrytí vrstiev zeminy.

Trend takéhoto prístupu k obnove pretrval do prelomu 20. a 21. storočia. V roku 2006 prof. Andrzej Kadłuczka vypracoval nový projekt revalorizácie hradu, ktorý počíta s odkrytím pôvodných múrov románskych stavieb. Expozícia múrov bude prekrytá vrstvou, ktorá na jednej strane umožní

sprístupnenie originálov stavby, ale aj udržanie klimatických parametrov. Nový projekt revalorizácie predpokladal „sčítateľnenie“ obrysov cerkvi zvanej „Cerkew kniežaťa Vladára“ na hradnom nádvorí.

Súčasný návrh revalorizácie hradu smeroval k čiastočnému prinavráteniu plastickej výzdoby interiéru divadelnej sály. Projekt revalorizácie hradu bol vypracovaný v súlade so súčasnými reštaurátorskými trendmi a je prezentáciou mnohokultúrneho historického vrstvenia.

V panoramatickom pohľade na mesto v podhradí od 15. storočia dominuje svojou silnou formou arcikatedrálna bazilika s vežou, ktorá bola nadstavaná začiatkom 20. storočia. Pod dlažbou presbytéria sa zachovali fragmenty múrov románskej rotundy zasvätenej sv. Mikulášovi [4], ktorá je datovaná do obdobia od polovice 12. storočia do polovice 13. storočia, prípadne na posledné tri desaťročia 13. storočia. V roku 1998 farnosť sv. Jána Krstiteľa pri arcikatedrálnej bazilike v Przemysli a vojvodský reštaurátor pamiatok [5] vyvinuli úsilie o prezentáciu expozície reliktov chrámu. Bola vypracovaná koncepcia turistickej trasy, ktorá však nebola realizovaná. Zrodili sa projekty prezentovania tzv. románskeho mestečka s przemyslskými rotundami.

Ciosy kamienne rotundy romańskiej

obr. 3: Pozostatky rotundy sv. Mikuláša (archív: M. Gosztyła)

Bol realizovaný nový systém podlahového kúrenia, v rámci ktorého boli okolo chrámu vytvorené kolektory v zemi a na streche boli inštalované takmer nepostrehnuteľné slnečné kolektory. Projekt dlažby bol vypracovaný pod vedením prof. E. Niemczyka.

Pri realizácii podlahového kúrenia v katedrále zástupcovia Národného fondu ochrany životného prostredia predostreli myšlienku dodatočného vykurovania pamiatkových domov pri námestí prostredníctvom kolektorov v zemi. V tom období sa tento nápad nestretol so záujmom zo strany mestských autorít.

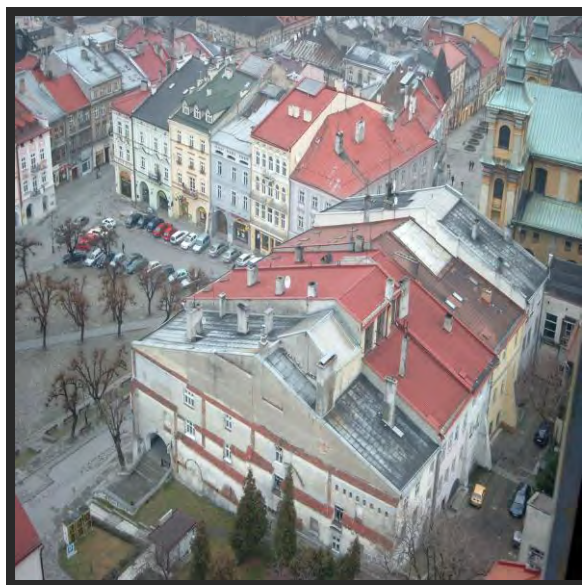
Rekonštrukčné práce boli uskutočnené v presbytériu postavenom z tesaného kameňa, v interiéri chrámu, na oltároch a taktiež plastickej výzdobe lodí a kaplniek. Fasáda dostala novú štukatúru.

V 60. rokoch bola uskutočnená revalorizácia starých domov pri rínku z južnej strany. Treba podotknúť, že tieto práce boli realizované na základe podrobného architektonického a historického výskumu. Vedecký výskum v tom čase viedol J.T. Frazik, R. Frazik a zamestnanci Štátneho podniku reštaurovania pamiatok, oddelenie Lublin a neskôr oddelenie Rzeszów.

Výsledkom tohto výskumu je cenná reštaurátorská dokumentácia a úspešné zásahy, ktorých výsledkom boli odkrytia arkád meštianskych domov renesančného pôvodu. Na základe spracovanej architektonicko-reštaurátorskej dokumentácie boli uskutočnené revalorizačné práce na meštianskych domoch lokalizovaných na adresách Rynek 4, Rynek 5, Rynek 9, Rynek 10, Rynek 11. Počas týchto prác bolo objavených mnoho vzácnych architektonických a výtvarných prvkov, ako sú: renesančné trámy v meštianskom dome Rynek 10, drevené stropy, polychrómie na stropoch a stenách. Meštianske

domy boli podmurované, prípadne boli pod nimi urobené nové základy (napr. Rynek 9, Rynek 10). Bol zmenený tvar striech, pričom bol zavedený tzv. vikierový (napr.: Rynek 4, Rynek 10).

obr. 4: Pohľad na Rynek z južnej strany (archív: M. Gosztyła)

Počas prác, ktoré mali za cieľ konštrukčné spevnenie múrov a základových stien meštianskych domov, sa začali odkrývať druhé a tretie podlažia pivníc alebo chodieb, ktoré sa nachádzali pod plochou rínku [6]. Reštaurátori predostreli myšlienku utvoriť podzemnú turistickú trasu. Pomerne krátky úsek chodieb bol zreštaurovaný v podzemnej časti budovy Mestského úradu. Práce, ktorých cieľom je revalorizácia ďalších úsekov podzemia, naďalej pokračujú.

Pre zložitý a zároveň komplikovaný proces, akým je revalorizácia mesta, mal fundamentálny význam, ktorý samosprávy nie vždy doceňujú, miestny Podrobný plán územného plánovania a revalorizácie, potvrdený Uznesením Mestskej rady v Przemysli č. 20/XXV/88 zo dňa 26.2.1988. Obsiahly a z právneho i meritórneho hľadiska správne spracovaný dokument konštruoval reštaurátorské návrhy a závery. Tento zásadný dokument, ktorý zahŕňa formálnu a meritórnu stránku ochrany Starého mesta w Przemysli, platil do roku 2004. Z perspektívy uplynutého času si treba položiť otázku: využili mestské orgány váhu a hodnotu tohto uznesenia?

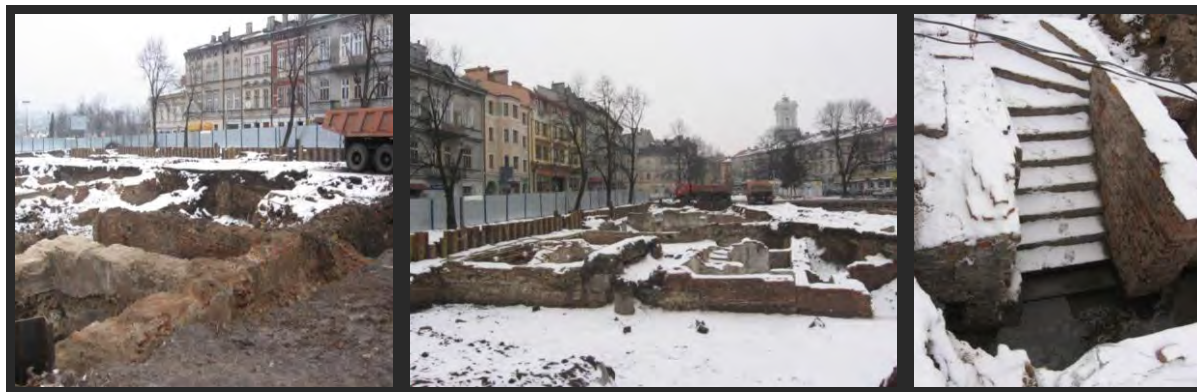
V obmedzenom a už zmenenom rozsahu bola revalorizácia mesta Przemysla prezentovaná v Štúdiu podmienok a smerovania územného plánu mesta Przemysl (uznesenie Mestskej rady v Przemysli č. 82/2000 zo dňa 28. júna 2000). Táto štúdia stratila platnosť po jej aktualizácii, ktorá nadobudla účinnosť uznesením Mestskej rady v Przemysli č. 26/2006 zo dňa 23.02.2006. Nová štúdia bola vypracovaná v súlade s platným zákonom o ochrane pamiatok a starostlivosti o ne zo dňa 23. júla 2003 (poľská zbierka zákonov č. 162, položka 1568 v platnom znení), ktorá je v Poľsku základnou právnou normou, ktorá upravuje ochranu pamiatok. Štúdia okrem zavedenia zón pamiatkarskej ochrany vytyčuje zásady aktivít, ktorých cieľom je ochrana kultúrneho dedičstva, úroveň zásahov do pamiatkovej štruktúry a zároveň definuje súčasné funkcie pamiatok.

Revalorizácia mesta Przemysl v rokoch 2005-2013 (Uznesenie Mestskej rady v Przemysli č. 84/2005 zo dňa 12. mája 2005) - tento dokument bol zmenený uznesením Mestskej rady č. 40/2011 z 31. marca 2011 na Lokálny program revitalizácie mesta na roky 2010-2015. Tak prvé, ako i druhé uznesenie bolo prijaté s myšlienkou získať finančné prostriedky z fondov EÚ a oživiť ekonomický, spoločenský život, revalorizovať zdegradované časti mesta, no nepriniesli očakávané výsledky. S uvedomením si váhy dokumentov treba podotknúť, že gro historických meštianskych domov na przemyslskom rínku a na uliciach, ktoré vychádzajú z centra, je v zlom technickom stave. Najprv sú realizované reštaurátorské práce na fasáde a interiéry i príslušné priestory sú zanedbané (napr. meštianske domy na Rynku 11, 17 i 18). Na fasádach domov opadáva architektonická plastika (napr.:

ul. Kazimierza Wielkiego, ul. Franciszkańska, ul. Władycze, Basztowa). V súčasnosti mesto Przemyśl má prijatý Miestny (gminný) program ochrany pamiatok. V programe však nebolo poukázané na podstatu problému, že samotné neoceniteľné hodnoty mesta nie vždy prinášajú revitalizáciu, že je potrebné ešte definovať tzv. katalyzátory, body, ktoré dávajú základ pre jeho rozvoj. Možno postrehnúť chýbajúcu jednotnú a dlhodobú koncepciu ochrany pamiatok mesta a starostlivosti o ne [7]. Realizované revalorizačné opatrenia na Przemyslskom ríniku nadobudli spektakulárny charakter a je ťažké všimnúť si správnosť prijímaných zásad reštaurátorských postupov. Takýto prístup k pamiatkovej architektúre nezahŕňa komplexné reštaurátorské práce. Napriek tomu, že v časti programu sa spomína komplexná revitalizácia mesta, štúdium tohto dokumentu nám neumožňuje určiť, aké metódy smerujúce k zachovaniu historickej tváre mesta je potrebné použiť.

Židovská štvrť, ktorá sa nachádza v časti medzi mostom nad riekou San, Vodnou bránou a Ľvovskou bránou, je spomínaná už začiatkom 15. storočia. Po roku 1757 Židia získali právo osídľovať sa na území celého mesta. Uskutočnená vizitácia v roku 1661 udáva urbanistickú štruktúru štvrte a architektúru objektov [8]. Realizovaný archeologický výskum na prelome rokov 2004/2005 umožnil odhaliť fragmenty múrov pivníc domov z prelomu 16. a 17. storočia pozdĺž ulice Ratuszowej a z obdobia 19. a 20. storočia na ulici Wałowej [9].

obr. 5: Odkrytie pamiatkových fragmentov bývalej židovskej štvrte (archív: M. Gosztyła)

Originálne fragmenty zástavby (celok podpivničenia domov so základmi) so zachovanými vydláždenými cestami štvrte, ktoré sa zachovali po druhej svetovej vojne, boli odkryté. Po odstránení vrstiev zeminy nebolo zabezpečené vykonanie špecializovaného architektonického výskumu a vypracovanie historicko-urbanistickej štúdie. Toto územie bolo určené na stavbu súčasnej budovy Múzea v Przemyšli. Vtedajší vojvodský reštaurátor pamiatok (1999-2008) nepodnikol kroky k ochrane historického miesta a v súvislosti s tým bola zničená nezvratným spôsobom historická štvrť. Boli porušené dva základné články zákona o ochrane pamiatok a starostlivosti o ne, t. j. článok 4 a článok 5. Právne a vedecké pochybnosti bude vždy vzbudzovať otázka, či lokalizácia súčasnej budovy za cenu straty historickej štvrte neporušuje základné normy ochrany pamiatok.

Zhrnutie

Spory a diskusie okolo programov a smerov reštaurovania alebo revalorizácie pamiatok budú pretrvávať i naďalej. Vyplýva to totiž z neustáleho vývoja teórií a reštaurátorskej praxe, ako aj neustále sa meniacich a nových programov využitia, ktoré definujú majitelia či užívatelia pamiatkových objektov a taktiež meniace sa miestne orgány. Rozvoj reštaurátorstva a technológií vplýva na vývoj výskumných nástrojov. Zväčšujúce sa možnosti výskumu mnohokultúrneho dedičstva umožňujú vo väčšej miere chápať kultúrne prostredie. Dnes jestvuje iba jedna otázka, či samosprávne orgány si začnú všímať, že mnohokultúrne dedičstvo nie je prekážkou v rozvoji miest, ale jej katalyzátorom. Rozširujúca sa škála vnímania hodnôt miest by mala vplývať na kvalitu reštaurátorských prác z meritórneho pohľadu – vedeckého a administratívneho.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

- [1] A. Kunysz; Tysiąc lat Przemysła, č. I; Rzeszów 1976, s. 11-15.
- [2] K. Dąbrowska-Budziło, Treść krajobrazu kulturowego w jego kształtowaniu i ochronie, Kraków 2002, s. 161.
- [3] J. Polaczek, Z. Wiglusz, S. Czekanowski, Przemysł Zamek, Przemysł 2000, s.7-17.
- [4] Rotunda bola predmetom výskumu realizovaného v rámci celoštátneho programu „Milénium Gneznenského zjazdu“, v rokoch 1996-1998.
- [5] Funkciu vojvodského reštaurátora pamiatok zastával Marek Gosztyła.
- [6] Interdisciplinárna štúdia pre potreby technických a organizačných riešení v revalorizácii Starého mesta Przemysla, redakčne zostavil Z. Kordecki, Krakov – Przemysł 1989.
- [7] Obecny program starostlivosti o pamiatky mesta Przemysł na roky 2012-2016.
- [8] J. Krochmal, Krzyż i menora, Przemysł 1996, s. 49-75.
- [9] Tajemnice placu Becka Joselewicza w Przemysłu, Kolektívna práca, Przemysł 2006, s. 12-14.

Dz.U.2003.162.1568. (2003, 07-21). Poľský zákon o ochrane pamiatok a starostlivosti o ne

Frazik, J. T. (2004). Sztuka Przemysla i ziemi Przemyskiej. Warszawa.

Gosztyła, M. (2006/19). Wiadomości konserwatorskie. Wokół zagadnień rewaloryzacji miasta Przemysla cz. I. Warszawa.

Gosztyła, M. i in. (2006/20). Wiadomości konserwatorskie. Wokół zagadnień rewaloryzacji miasta Przemysla cz. II. Warszawa.

Benátska charta. (1964). Medzinárodná charta konzervácie a reštaurácie pamiatok a pamiatkových miest. Dokument 1, Konzervácia. Benátky.

Koperski, A. (1972). Wyniki badań archeologicznych Rynku Przemyskiego w 1972 roku. Przemysł.

Łoziński, A. (2007). MPZP „Rynek 05/06”. Przemysł.

Malczewski, J. (1979). Miasto Przemysł. Studium Historyczno – Urbanistyczne. Tom I Stan badań. Rynek. Rzeszów.

Persowski, F. (1976) Tysiąc lat Przemysla, Zarys historyczny. Rzeszów.

Piątek, A. (1988). Miejscowy, Szczegółowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego i Rewaloryzacji. Rzeszów.

Piekarz, T. (1979). Miasto Przemysł. Studium Historyczno – Urbanistyczne. Tom I Stan badań i analiz konserwatorskich obiektów na obszarze staromiejskim – miasta Przemysla. Rzeszów.

Prezydent Miasta Przemysla. (2006). Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego miasta Przemysla. Przemysł.

Prezydent Miasta Przemysla. (2009). Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Przemysla na lata 2009 – 2015. Przemysł.

Witwicki, M. (1975). Opinia o pracy pt. „Szczegółowe wytyczne do rewaloryzacji układu przestrzennego oraz krajobrazowego Starego Miasta w Przemysłu.” Warszawa.

dr hab. inż. prof. nzw. Marek GOSZTYŁA

Katedra obnovepamiatok

Fakulta stavebnictva a krajinného inžinierstva

Polytechnika, Rzeszów

Al. Powstańców Warszawy 12

35-959 Rzeszów

e-mail: gosztyla@prz.edu.pl

tel.: +48 17 865 1939

Doc. Ing. arch. Jarmila LEDINSKÁ, CSc.

Externí pracovník VUT Brno, FAST

Brno, náměstí Svobody – ukázky rekonstrukce měšťanských domů

Abstrakt: Prezentace současného využití tří kulturních památek v městské památkové rezervaci (MPR) s podobnou historií vzniku, ale s odlišným stavebním vývojem, které patřily nobilované vrstvě měšťanstva. Po strmém vzestupu následoval postupný úpadek a devastace, kterou vystřídal zvýšený, odborný zájem a vhodně provedené rekonstrukce během posledních 15 let. Přestože domy – paláce byly vždy polyfunkční, stupňující se komerční exploatace částečně zastírá jejich architektonické kvality.

Klíčové pojmy: kulturní památka v MPR, stavební historie, významní autoři, stavebníci a majitelé, rekonstrukce měšťanského domu (ve smyslu lat. reconstruccio – znovuoživení), současné využití.

Úvod

Všechny tři prezentované objekty se nachází v MPR na největším a nejstarším brněnském náměstí Svobody, pomyslném centru města, které si zachovalo od středověku svůj trojúhelníkovitý tvar vymezený obchodními cestami a potokem. Ačkoli první písemná zmínka o zdejším hradišti se slovanskou osadou je uvedena v Kosmově kronice z roku 1091, k udělení městských práv došlo teprve v roce 1243. Historické etapy vývoje města se promítaly i do názvů náměstí: Dolní trh, Velké nám., nám. císaře Františka Josefa, nám. Svobody, nám. Adolfa Hitlera, nám. Viktoria, nám. Svobody. Z domů, které si zde budovali bohatí měšťané, v dalších generacích povýšení do šlechtického stavu, se stávají na sloučených parcelách městské paláce, dodnes nejednotně označované **dům – palác**. Různorodost a slohová pestrost, kterou se náměstí vyznačuje, byla podmíněna asanací a přestavbou domů zvláště na přelomu 19. a 20. stol. ve shodě s dopravními nároky regulačního plánu, dále destrukcemi obou válek i novodobými dostavbami. Pozornost, kromě zde uvedených objektů, přitahuje ze starších domů, novorenesanční nájemný dům z roku 1902 typu „Hof“ se čtyřmi obytnými křídly kolem nádvoří s pasáží (dispozice arch. Anton Prastorfer). Na průčelí (arch. Germano Wanderley) vynášejí sloupy vysokého řádu atlasové (soch. Richard Tomola), odtud zlidovělý název dům U čtyř mamlasů.

Meziválečné funkcionalistické období vhodně reprezentuje Moravská (dnes Komerční) banka s pasáží Beta z roku 1930 autorů Ing. arch. Ernsta Wiesnera a Ing. arch. Bohuslava Fuchse. Navzdory pásovému členění oken a parapetů ji tmavé vertikály závěsného systému fasády sjednocují s okolními objekty, zejména z místa vstupu do centra od železničního nádraží.

Novodobou částečně podsvětlenou celoskleněnou fasádu najdeme na diskutovaném objektu Ing. arch. Ladislava Kuby a Ing. arch. Tomáše Pilaře na obchodním domě Omega, postaveném v roce 2008 na místě asanovaného OD JEPA (pozdějšího Domu nábytku). Příkladem záměrného využití efektu kontrastu i schopnosti reflexe je od roku 2006 skleněná fasáda obchodní pasáže Rozkvět mezi Kleinovým a Schwanzovým domem navržená firmou TopProjekt s.r.o.

V návaznosti na dokončení podzemních kolektorů a kolejové trasy MHD v roce 2006 byl v ploché dlažbě málo zřetelně vyznačen obrys někdejšího kostelíka sv. Mikuláše, dále restaurována kulturní památka-morový sloup nad grottou z roku 1689 od Jana Křitele Erny. Na místě bývalé Merkurovy kašny od Ignáce Jana Bendla z roku 1699 je umístěna kruhová, kovová, nesoucí jméno básníka Jana Skácela od autorů OD Omega. Posledním uměleckým dílem z roku 2006 je, stále rozpaky (ideové, estetické, funkční, ekonomické) budící, hodinový stroj akad. soch. Oldřicha Rujbra a arch. Petra Kameníka.

Dům pánů z Lipé, přesněji Schwanzův palác, nám. Svobody 86/17

Nemovitá památka od roku 1958, č. rejstříku ÚSKP : 26375/7-157.

Christian Schwanz z Retzu (*15 ? – †1601).

Stavební historie, archeologické nálezy, významní autoři, stavebníci a majitelé, rekonstrukce a současné využití.

Záchranný archeologický výzkum v roce 2000 v prostoru dvora domu odhalil překvapivý nález o tom, že původní středověká úroveň terénu města se nezměnila, dnešní dlažba ji převyšuje o 20–30 cm. **Nejstarší údaj je z roku 1347**, kdy dvě sousedící městiště vlastnili **Václav Propinas** šenkýř a **Jindřich Fuchs** kožešník, který parcely scelil v jednu, odpovídající dnešní šířce. Archeologicky byl zdokumentován sklep patrového gotického hrázděného domu, který zanikl dle dendrochronologické analýzy koncem 13. století. Pozdější majitelé řemeslníci a obchodníci ve 14. stol a 15. stol. již užívali podsklepené, zděné patrové stavby, ale stále prostor mezi nimi zůstával průjezdem, který se zachoval dodnes. Při výzkumu vydaly odpadní jámy a jímky řadu nálezů keramiky, skla a železa i svědectví o stavu pozdně středověké hygieny (18 vydrvených jímek hloubky 4 m). Z renesance a baroka jsou nálezy bohatší o zlomky keramiky, ze které byl sestaven tzv. **brněnský pohár**, přibýly nové tvary, stoupla i úroveň hygieny při zřizování kamenných studní a vyzdívání záchodových šachet, (2x2 m hloubky 7 m).

Od počátku 16. stol. je doložena souvislá řada vlastníků, z nichž k významnějším patřil rytíř Matyáš Munk z Ivančic, držící dům od roku 1531. Po něm náležel na 25 let (1564–1589) dům Čenkovi z Lipé, který ho v roce 1589 prodal rakouskému velkoobchodníkovi se železem, sukem a vínem, pozdějšímu radnímu, ale také směnárníkovi Schwanzovi. Za služby, prokázané v bojích s Turky mu byl císařem propůjčen predikát „z Retzu.“ **Christian Schwanz** je na parcele prvním významným stavebníkem. Po stržení domu je mezi lety 1590–96 vybudován reprezentační vrcholně renesanční čtyřpodlažní palác s převládající hloubkovou dispozicí kolem úzkého dvora, uzavřeného z jedné strany hraniční zdí.

Z předchozích fází se zachovaly pouze v suterénu fragmenty gotického zdiva. Výstavbou byli pověřeni dva známí, v Brně usazení Italové, stavitel **Antonio Gabri** a sochař **Giorgio Gialdi**, který provedl výzdobu fasády. Za portálem vedlo ze vstupní síně čtyřramenné schodiště do 2. – 4. podl. uliční části budovy. Pomocné šnekové se nacházelo v zadním traktu. Místnosti 1. a 2. podl. mají neckové nebo valené klenby s výsečemi zdobenými vpadlinami ve tvaru karetních znaků, další patra jsou plochostropá. Na pavlačový ochoz v 2. a 3. podl. vedla okna enfiládně propojených místností. Stejně uspořádání s větším počtem dveří bylo v 1. podl.

Průčelí paláce se po stranách honosí dvěma kamennými poloválčovými arkýři. Ve 2. a 3. podl. se na parapetech, v nadpraží oken, na meziokenních sloupcích i na oblých konzolách arkýřů vyskytují figurální i vegetabilní motivy zejména vinné révy. Mezi výjevy ze starověké mytologie, biblickými i středověkými příběhy evropskými jsou také pracovní náměty shodné s činností majitele, jako bylo pěstování vinné révy. Gialdi opatřil všechna okna kamennými šambránami s rozetami, jejich římsy nesou volutové konzoly, pod římsami je úponkový vlys. Trojúhelníkový fronton portálu vynášejí dvě dvojice herem, zde muž a žena (polopostava, přecházející v hranolovitý sokl). Po stranách půlkruhového portálu jsou cvikly vyplněny nízkým reliéfem. Zásluha o dokončení dvoukřídlého arkádového nádvoří v 1. a 2. podl. s toskánskými sloupy se připisuje Valentinu Duchovi z Lübecku, za kterého se v roce 1603 provdala Uršula, vdova po Schwanzovi.

V následujících letech se majitelé domu rychle měnili, až ho v roce 1646 koupil za 6000 zlatých, polní maršál **Jean-Louis Raduit de Souches**, velitel obrany města před Švédy za třicetileté války. V držení jeho rodu byl téměř sto let do roku 1744 a obnášel 18 pokojů, čtyři krámy, tři kuchyně a dvoje stáje pro 18 koní.

Za vlastnictví (1818–1853) dalšího majitele barona **Josefa Adlera z Hájku** dochází od roku 1826 k pronájmu domu pro více municipálních úřadů, dále ke zřízení jedné z prvních městských kaváren v roce 1831, zvané Hofferovská, ale zejména **v roce 1843 k navýšení** původně 4. podl. domu s 3. podl. dvorními křídly o další 5. podl. uliční. Následujícímu majiteli obchodníku s koloniálním zbožím **Franzi Komarekovi** (ve vlastnictví 1880–1895) byla při úpravách na jeho přání **zvýšena okna** způsobem, který necitelně porušil kamenosochařskou výzdobu na parapetech arkýřů s následky patrnými dodnes. Došlo k tomu **v roce 1882** při puristické úpravě fasády v duchu neorenesance, provedené arch. **Augustem Prokopem** a sochařem **J. E. Tomolou**.

V roce 1913 kupuje dům Ústřední svaz českých hospodářských společenstev v Markrabství moravském v Brně, který ho vlastní až do roku 1948. Při rekonstrukci **v roce 1938** podle projektu Ing. arch. **Bohuslava Fuchse** byly odstraněny utilitární dvorní přístavky a podle malíře **Emanuela Hrbka** bylo překryto neorenesanční sgrafito výtvozem s motivy ze zemědělského prostředí. Na fasádě se setkáme s třemi nápisy. Pod korunní římsou „Dům pánů z Lipé“, níže dobově tendenční „Síly spoj-blaho stroj“ a informativní nad vstupem „Moravská Jednota“. K vysvětlení názvu domu: do období rané Československé republiky, pod vlivem protirakouských nálad spadá i záměna významného stavebníka a chtěné zapomenutí jména Christiana Schwance.

Následky 2. světové války, přímé zásahy na náměstí, provizorní statické zajištění v roce 1946 a pouze nejnutnější opravy během vlastnictví domu státem, nevhodné využívání na skladové prostory pro sousední obchodní dům Rozkvět, to vše byl setrvalý stav do doby, než ho **v roce 1999** koupil **Unistav a.s.**, který provedl **rekonstrukci** ve výši 180 mil. Kč, ukončenou zastřešením nádvoří **v roce 2005**. Autorem byl Ing. arch. **Robert Juřík**.

Současným majitelem je Ing. **Radim Jančura**, vlastníci společnost Student Agency s.r.o., která zde má také sídlo. Dům slouží jako obchodní pasáž s kulturní galerií, předprodejem lístků a informacemi, mnoha místy k občerstvení, řadou drobných obchůdků a služeb, hudebním klubem, čajovnou a nástřešní kavárnou Vyhlička. Je na nepřehlédnutelném místě, je hojně navštěvován, ale maximální exploatace, reklamy a upoutávky zvenčí i uvnitř rozptylují pozornost při prohlídce prakticky jediného brněnského domu s dvoupodlažním arkádovým nádvořím. [1]

Herringův palác, dříve dům U zlaté lodi, nám. Svobody 72/8

Nemovitá památka od roku 1958, č. rejstříku ÚSKP : 14551/7-155.

Johann Paulus, rytíř z Herringu (*1758 – †1836).

Stavební historie, archeologické nálezy, významní autoři, stavebníci a majitelé, rekonstrukce a současné využití.

Výkladní skříň Brna, jak je také nazýváno nám. Svobody, hostí **od roku 2001** v jednom ze svých paláců, instituci oprávněnou k působení v kulturní památce. Jak sami její **uživatelé**, pracovníci **NPÚ-ÚOP Brno** uvádějí, není zapotřebí polemizovat o tom, zda se během čtyř předcházejících let jednalo o rekonstrukci, renovaci či adaptaci, protože všechny postupy zde byly uplatněny. Důležité pro **investora MK ČR**, uživatele i projektanty Ing. arch. **Radko Květa** a Ing. arch. **Pavla Pekára** bylo zachování stavební podstaty památky, při současném splnění nároků kladených na veřejnou administrativní budovu s rozsáhlým knižním a depozitním fondem.

Projektu předcházely postupně od roku 1995 průzkumy: archeologický, stavebně-historický a restaurátorský.

Na plánové rekonstrukci brněnských městíšť vztažené k roku 1348 se objevují dvě hloubkově orientovaná městíšť, osídlená dlouho před tímto datem. Jednalo se o dřevohlinité domy, kde v objektu o půdorysném tvaru L byly nalezeny pozůstatky zahloubené pece k úpravě potravin. K zajímavým nálezům patří fragmenty aquamanile (kůň s jezdcem) ze 14. stol. Různě ztvárněné nádoby s výlevkou a uchem se užívaly od 10. stol. při církevních obřadech. Za velmi cenný nález je pokládána dřevěná **soustružená miska** na duté nožce z těžko opracovatelného smrkového dřeva i talíř z javoru v téže „technologii“.

Nejstarším, **spolehlivě doloženým majitelem** byl rychtář **Jan z Rohru**, jehož rod **vlastnil dům v letech 1328–1371**. V přehledu dalších majitelů domu U zlaté lodi se vystřídali obchodníci, řemeslníci, purkmistři i čelní měšťané a nižší šlechta.

Zděný dvoupodlažní dům s klenutým přízemím i sklepy, ve kterých se dochovaly **dva portály, raně a pozdně gotický**, je rozšiřován do hloubky i na konci parcely přístavkem. Následné renesanční úpravy byly překryty mladšími stavebními aktivitami. Od roku 1633 do 1687 je dům v soukromém, vlastnictví zábrdovických opatů-premonstrátů, pak na 42 let v majetku nejvyššího zemského sudího, následně si o něj rozšiřuje rejstřík nemovitostí v letech 1730–1760 rod Dietrichsteinů.

V roce 1795 se dům dostává do užívání obchodníkovi **Johannu P. Herringovi** sňatkem s Františkou, vdovou po zámožném obchodníkovi Vincenzi Müllerovi. Johann P. Herring, po kterém je dům pojmenovaný, patřil mezi brněnské gründery, kteří položili základy k velkolepému průmyslovému i obchodnímu podnikání. Přestože mnozí pocházeli z nevýznamného společenského prostředí, jejich zásluhy byly oceňovány průběžně i posmrtně. Herringovy aktivity: zakladatel stejnojmenného obchodního domu, podnikatel v důlním průmyslu, spoluzakladatel továren na sukno a kůži, představený evangelické obce, mecenáš Františkova muzea.

K neorenesanční přestavbě a úpravě domu, již barokního palácového typu, přistoupil **v roce 1843** až jeho synovec, **Ernst Johann Herring** (*1816 – †1871), nejprve rytíř, od roku 1867 baron z Frankensdorfu. Ernst J. Herring, kterému strýc umožnil studovat v Anglii komerci a architekturu, předložil plány pro stavební povolení, vypracované stavitelem Antonem Markem, ke korekci svému známému z obchodních kruhů. Byl jím významný architekt a urbanista **Christian Friedrich Ludwig rytíř z Försterů**.

Na rozšířené parcele vzniká v krátké době čtyřpodlažní, hloubkově orientovaný, trojkřídlý městský palác s malým dvorem ukončeným stájemi a kočárovou, v uliční části podsklepený. Z předchozí etapy se částečně zachoval v parteru průjezd, krámy a sklepní prostory. V patrech pak stejný počet okenních os.

Försterovi i Herringovi byl blízký racionální životní styl, navíc Förster dovedl progresivně skloubit vlastnosti moderních materiálů s jejich hospodárností (keramické ostění, litinové prvky, „pařížský rošt“ ze železných travéz a volně ložených trámů pro bezpečnější zakládání na navážkách). Dříve, než na Kleinově paláci, zdobí Herringův palác o šedesáti místnostech reprezentační eliptické schodiště z vetknutých kamenných stupňů s dekorativním litinovým zábradlím. Je osvětleno plynovými lampami v nikách a shora ukončeno světlíkem, jehož prosklená konstrukce umožňovala větrání a zabraňovala tak orosování. Střešní rezervoáry zásobovaly splachovací záchody odvětrané do světlíku, vodovodní potrubí bylo v patrech ovládáno mechanicky, splašky ústily do městského kanálu.

Försterův obdiv k Itálii se projevuje při úpravě fasády. Podle vzoru renesančních paláců tvoří rizalit dvoupatrová trojdílná slepá arkáda. Ve 2. podl. se čtveřicí polosloupů s iónskými a ve 3. podl. s korintskými hlavicemi. Šestice oken (vzor L. B. Alberti, palác Rucellai) byla opatřena novinkou, tzv. americkými okny se spodními výsuvnými křídly, která byla nahrazena kastlovými až koncem 19. stol. K původním repasovaným prvkům však patří v arbelu kruhová reliéfní výzdoba symbolického delfína (herinka).

Ve třetí a čtvrté generaci se vazba rodu Herringů s městem postupně uvolňuje, až se stává **v roce 1930** na čtyři roky novým majitelem **Česká eskomptní banka**. Osud rodiny dalšího majitele, židovského obchodníka Leopolda Bluma, který emigroval, byl tragický, adresář z roku 1948 neuvádí žádného jejího člena.

V následujících padesáti letech se v objektu spravovaném městem vystřídala řada organizací a institucí, bez respektu k jeho památkové podstatě. Situace se změnila až po nákladné rekonstrukci za 103 mil. Kč a s jeho současným uživatelem, památkovým ústavem, který v něm sídlí od roku 2001.

O rekonstrukci se uvažovalo od devadesátých let min. stol., ale teprve podpovrchový SHP a STP odkryl skryté závady (zajištění základové spáry, odvlhčení zdiva, provázání uliční zdi na nárožích se štítovými, sanace kleneb, uložení příčných zdí na barokních povalových a trámových stropech, aj.).

Pro optimální fungování ústavu, získání větší užitkové plochy, ale zejména pro celkové zlepšení statiky domu, bylo nutno přistoupit i k méně citlivým zásahům. Vyhloubením další části podzemí pod nádvořím vznikl samostatný archiv. K mimořádnému zásahu, k **substituci krovu**, se dospělo až po důkladném rozboru technického stavu a posouzení historické kvality jeho soustavy. Byla shledána jako značně narušená s běžnými řemeslnými detaily. Nový ocelový krov respektuje výšku hřebene a sklon střechy, jsou splněny i normativní nároky na provoz částečně dvoupodlažního podstřeší. Pásový světlík na dvorní straně krytý hřebenem nahradil velkoplošná okna nevhodně orientovaná do náměstí. Z části pochůzí střechu užívají pracovníci badatelný jako respirium. Další kanceláře vznikly umístěním chodby v levém křídle ke štítové straně. K zásahu, který se ukázal jako velmi přínosný, patřilo **prolomení otvoru ve valené klenbě** podzemí a osazení lehkého, kovového, vřetenového schodiště. Vznikl tak,

v roce 2005, přímý vstup z náměstí přes prodejnu knih do **galerie Sklepení**, kde kromě původních portálů, obnaženého zdiva z různých fází výstavby domu, fragmentu klasicistní pece a prezentovaných zdejších archeologických nálezů je možno navštívit často se měnící výstavy. Druhý nový vertikální spoj, jediný výtah v domě, je vhodně umístěn do bývalého světlíku a jeho prosklená šachta propouští dostatek světla až do centrální haly ve 2. podl.

V interiéru proběhly **štukatérské a restaurátorské práce** ve třech salonech piana nobile. Na supraportách i na fabionových stropěch se zrcadly se uplatnily geometrické i figurální motivy. Pozornost si zaslouží dobový obdiv k technickému pokroku na jednom z medailonů. Zatím co živly země, voda a oheň jsou ikonograficky znázorněny tradičně, je zde k údivu dvou puttů reprezentován vzduch jako horkovzdušný balon. **Autorem** štukových i kovových **reliéfů** byl sochař **Josef Klieber**. Z dřevěných výrobků byly repasovány rámové dveře s profilovanou výplní ze vzácných dřev, táflované okenní špalety a parapety, okenní křídla zůstala z konce 19. stol. Stejná pozornost byla věnována i původním čtvercovým parketám, kde užití různých dřev vytvořilo kobercový efekt. Chybějící prvky z litiny tj. zábradlí, nákolníky, výplně okének v podstřeší i v kazetách vstupních vrat jsou buď doplněny, nebo zhotoveny podle dochovaných fragmentů.

Na exteriéru, jako vizitce ústavu, byla zvýšená pozornost věnována **barevnosti fasády**, které předcházelo studium obrazových materiálů, sondážní průzkum a laboratorní analýza statigrafických nábrusů. Zvolená kombinace načervenalé barvy pro pasivní plochy zdí je reminiscencí na nejstarší nalezenou fázi (cihelne zdivo bylo později opatřeno stejně barevným štukem) a světle šedé pro všechny aktivní plastické články (půdní polopatro, rizalit, výzdoba oken, parter s pásovou bosáží včetně kamenných prvků portálu). V závěru rekonstrukce došlo k odhalení jednoho z gotických kamenných **sdužených portálů** dvou krámů, které byly oba obnoveny a jejich portály doplněny o šterbinové kovové výkladce. S kovem a sklem se setkáváme i na podlahách dvorních pavlačí.

Přednáškové, prohlídkové a výstavní akce v prostorách paláce, v galerii Sklepení a na nezastřešeném nádvoří s připomínkou arkád, vrací paláci jeho někdejší reprezentativní význam. [2]

Kleinův palác, dříve dům U zlaté koule, nám. Svobody 84/15

Nemovitá památka od roku 1958, č. rejstříku ÚSKP : 30886/7-156.

Palác vystavěný zástupcem Franzem Kleinem I. (*1794 – †1855), od roku 1858 s predikátem, od roku 1864 s titulem rytíř a posmrtně od roku 1872 zařazen mezi nižší říšskou šlechtu jako baron z Vízemberka (dnes Loučná nad Desnou).

Stavební historie, archeologické nálezy, významní autoři, stavebníci a majitelé, rekonstrukce a současné využití.

Z dokumentace, která se zabývala rekonstrukcí brněnských městíšť k roku 1348 vyplynulo, že na parcele existovala i starší zástavba. **Prvním** zaznamenaným **majitelem (1345–1367)** byl **Ortlín**, mečíř, jehož řemeslo se zde udrželo do konce století a který vlastnil v šíři dvou parcel patrně již třípodlažní dům. Během dalších století se v měšťanském domě, neznámo odkdy nazývaném U zlaté koule, vystřídala celá řada majitelů různých profesí (radní, obchodník, stavitel, strážce věznice, protihabsburský odpůrce, měšťan povýšený za statečnost, primátor). Vlastníkem od roku 1730 byl finanční odborník a směnárník **Johann Michael Köffler**, který se zasloužil o pozdější rozvoj brněnského textilního průmyslu zřízením **první soukenické manufaktury**. Záznam z roku 1744 uvádí, že dům měl mj. deset pokojů, dvě kuchyně, dva obchody, stáj pro dva koně a daň mu byla vyměřena ze tří komínů. O dům, výhodně situovaný, který dále střídal majitele, projeví na přelomu 30. a 40. let 19. století velký zájem bratři Kleinové. **Na kresbě Františka Richtera z roku 1830** je zobrazen jako třípodlažní se strmou střechou a třemi vikýři. Ve vstupním podlaží jsou tři vchody a krám, ve druhém mezi postraními krakorcovitě vysazenými arkýři dvě okna, ve třetím podlaží okna čtyři.

K historii rodiny Kleinů – Zakladatelem rodu a jeho podnikatelského, finančního a společenského vzestupu byl Johann Friedrich Klein (*1756 – †1835), syn domkáře, sedlák příležitostně obchodující s municí. Z jeho devíti dětí se dožilo dospělosti šest synů. Johann F. Klein získal v roce 1815 společně se svými staršími syny (v té době ještě všichni žili ve věku od 4 do 23 let) prestižní zakázku na přeměnu

návší pod Petrovem zvaným Kalvárie na veřejný park. Kromě nejstaršího syna Josefa Engelberta (*1792 – †1830) zedníka, kameníka a stavitele vodních děl se práce zúčastnil mladší syn Franz Klein (*1794 – †1855) vyučený zahradník a zde projektant důmyslných úprav skalnatého úbočí, navážek a ozelenění. Po třech letech byl na nově pojmenovaném místě, na Františkově, odhalen obelisk míru od arch. Josefa Pichla. Třetí syn Engelbert Klein (*1797 – †1830) krátce podnikal při stavbě silnic, čtvrtý Libor Klein (*1803 – †1848) studijně cestoval a věnoval se stavitelství, projektům pozemních komunikací, zejména železnici. Pátý syn Albert Klein (*1807 – †1877) jako jediný získal vzdělání absolvováním vyššího gymnázia v Brně.

V rodinné firmě se uplatnil především jako finančník, ale angažoval se také politicky a byl poslancem říšského sněmu. S druhorozeným bratrem Franzem tvořili oporu rodového podnikání, jejich erbovním znakem byly čtyři semknuté ruce s heslem: **Svorností a Prací**. Francovi i Albertovi byly postupně uděleny tytéž šlechtické predikáty. Šestý, nejmladší Hubert Klein (*1811 – †1856) měl již snadnější životní pozici a mohl se tak stát velkým mecenášem umění.

Je až neuvěřitelné, jak tato jedna generace rozvinula průmyslové podnikání, které přesahovalo hranice Moravy. Vynikli jako stavitelé železnic a nádraží (Severní dráha císaře Ferdinanda z Vídně do Krakova, nádraží v Brně), vodních staveb, regulačních úprav a stokových soustav. V Sobotíně u Šumperka a ve Štěpánově u Olomouce vyráběli kvalitní železo a litinu, což jim umožňovalo zajišťovat kompletní dodávky. Podíleli se na těžbě uhlí na Kladně, kde také zahájili výstavbu moderních železáren na uhelné a koksové palivové bázi a roku 1847 se stali spoluzakladateli Brněnské plynárenské osvětlovací společnosti. Přispěli k péči o čistotu, zeleň a schůdnost komunikací ve městě, podporovali sociální a humanitární dění. Dobří hospodáři a opatrní finančníci získávají postupně do vlastnictví: Franz I. panství Loučnou roku 1844 a Albert I. jindřichovický velkostatek s pivovarem v roce 1866. Jako zakladatelé nových šlechtických rodů, kde tradovala křestní jména, obdrželi dodatečně numerickou posloupnost.

Ke stavbě paláce – Kleinové sice v Brně dostatečně dlouho působí i přebývají, stále však chybí firmě Bratři Kleinové (Franz, Libor, Albert, Hubert) reprezentační sídlo. Konečně mezi lety **1840–43** **kupuje Franz Klain** výhodně situovaný, honosný **barokní dům na Velkém náměstí** od France Kische a **nechá ho okamžitě strhnout**. Neorenesanční novostavbou pověřuje svého přítele, předního vídeňského architekta **Christiana Friedricha Ludwiga z Försterů**, kterému asistuje při náročném projektu po stránce umělecké, technologické i organizační **Theophil Edvard Hansen**, jeho budoucí zeť. Jejich společným úsilím a s neomezenými finančními možnostmi vzniká v rozmezí let **1847–48** v podstatě **dvojbytový „dům“** výjimečných dispozičních a užitkových kvalit. Fasáda čtyřpodlažního leč neokázalého paláce s mezipatrem navazuje na uliční čáru, do hloubky parcely a v jejím závěru jsou přistavěna křídla, která dala vznik komornímu nádvoří.

Na symetricky řešeném průčelí z masivních pískovcových kvádrů s ornamenty vytesanými až dodatečně, vynikají kontrastně kovové konstrukce (železo obložené zinkovou litinou). Na přání stavebníka je **poprvé v civilním stavitelství použit kov ne jako skrytý konstrukční materiál, ale jako plnohodnotný výtvarný a vysoce estetický materiál**, schopný obohatit architekturu. O sochařskou výzdobu se zasloužil **Hans Gasser**. Využití kovu plně splnil Försterův návrh osově umístěných rozměrných čtyřdílných oken s postranními arkýři ve 2. a 3. podl. i konzoly a sima hlavní římsy. Dekorativní výzdoba arkýřů (konzoly – trojice spirálovitě ukončených herem, dvojice atlantů – horníci v antickém oděvu, gryfů – symbol postavení firmy) nezapře klasické, případně renesanční motivy, zde účelově transformované. V interiéru sálů jsou také architrávy nad okny a arkýři i jejich podpory z tvarovaného kovu. Sobotínské železářny dodaly rovněž dvorní balkony, zábradlí schodišť, oblá žebra k zasklení zimní zahrady i dvojité zasklení zrcadla u oválného schodiště. Zmínit **smaltované potrubí** pro záchody je na místě, protože se jednalo o naprostou novinku ve městě.

Z průvodní zprávy Förstera se dovídáme, s jakým zaujetím dům projektoval, i když si posteskl, že na malém místě má být vytvořen ne nevýznamný počet obytných a služebních místností. Dispozičně navrhl po každé straně hlavního vstupu i vjezdu zároveň, nájemní obchod s pisárnami v mezipatře. Tam také byly místnosti pro domovníka, kočího a skladiště píce, samostatně přístupné šnekovými schodišti. Průjezdem se dostávaly vozy na nádvoří a do kočárovny, koně sestupovali po točité rampě z kúlů ve

spádu 1:6 do stáji pro šest koní. Osvětlení zajišťovaly světlíky, otvory v klenbě sloužily ke shozu krmiva a k ventilaci vyvedené nad střechu. Protože domovní kanál byl výš než podlaha stáje, byla v sedlárně zřízena žumpa s pumpou pro přečerpávání do kanalizace. Reprezentační oválné schodiště konstruované jako samonosné vřetenem se stupni z bílého mramoru bylo uzavíratelné pro možnost vytápění honosného prostoru.

Druhé a třetí podlaží byla totožná, navržena pro dvě domácnosti. Každý z bytů měl pět východů, tři na hlavní schodiště, další dva v hloubce domu, na obslužná vřetenová schodiště. K čistotě bytů a oděvů sloužily balkony vysazené do dvora, k osobní hygieně pak dva splachovací odvětrávané záchody pro každý byt. Nejnáročněji po stránce materiálové i umělecké byly navrženy centrální rozlehlé salony s bočními arkýřovými pokoji. Ve čtvrtém podlaží směrem do náměstí byly společenské místnosti pro hosty, ze kterých byla přístupná zimní zahrada obíhající tři dvorní křídla. Její oblé nálevkovitě se rozšiřující zasklení umožňovalo větší prosvětlení nádvoří. Nad částí půdy směrem do náměstí byla zřízena vyhlídková terasa. V půdním prostoru se nacházela i prádelna a rezervoáry dešťové vody, která byla ekologicky využívána.

Z Försterovy plánové dokumentace se uchovaly kromě základních výkresů i detaily vypracované v měřítku 1:1 pro veškeré kovové a truhlářské výrobky. Luxusní materiály důstojně reprezentovaly firmu: táflování, dveře i okna z mahagonu a dubu, tabule ze zrcadlového skla se zasklívacími profily z mosazi, kování klik z pozlaceného bronzu nebo alpaky, rukojeti ze slonoviny, stěny schodiště a salonů se štukovým mramorem, vzory parket z různých dřev.

Maliřská a štukatérská výzdoba se soustředila na ploché fabionové stropy tří místností orientovaných do náměstí a propojených se dvěma směřujícími do nádvoří. Zatím co ve 3. podl. převládají geometrické ornamenty, v pianu nobile se uplatňují v zrcadlech motivy převzaté z antiky, neoklasicizmu i baroka, pojaté romantizujícím způsobem. Vyskytují se vegetabilní ornamenty, iluzivní klenby, kazety a rámy s ideálními ženskými portréty, krajinkami i drobnými žánrovými scénkami. Iluzivní okna vyplňují stejně malované busty, rutinně je užito nepravých materiálů pro znázornění „antických kamejí a čoček“ zasazených do „bronzových“ rámu. Rozměrnější iluzivní malba plesajících nebešťanek v salonu však prozrazuje oproti jiným malbám pouze dobrou řemeslnou úroveň.

Po dokončení stavby uvedl Förster v komentáři publikovaném roku 1848 v Allgemeine Bauzeitung mj.: „Jen zřídka je architektovi dopřáno vytvořit od základů obytný dům podle svého pojetí, s náležitou výzdobou a za použití nejvhodnějších materiálů, které jsou k dispozici.“ V Brně k tomu došlo opět, po 82 letech, předáním rodinné **vily manželům Tugendhatovým, autorem Ludwigem Miesem van der Rohe. Obě stavby mají mnoho společného:** zanícené pokrokové stavebníky, invenci architektů, kvalitní precizně opracované materiály, nejmodernější techniku a technologii, kov a sklo jako konstrukční a výtvarný prvek exteriéru i interiéru, vztah k přírodě reprezentovaný zimními zahradami. **Proto je Kleinův palác nazýván vilou Tugendhat 19. století.**

Franz Klein I. obýval dům jen pouhých sedm let, umírá ve svých 61 letech, po prochlazení na inspekci tratě z Bohumína do Osvětimi. Citovalo se: „zemřel kníže práce“. Dům přešel do vlastnictví Franze II., posléze jeho tety Marie Kleinové provdané Ulrychové a jejího syna JUDr. Eduarda Ulrycha, který ho v roce 1904 prodal výrobcí hudebních nástrojů Karlu Buchtovi. Jako soukromý majetek zůstal v jejich rodině do konfiskace německého majetku v roce 1945.

K degradaci domu docházelo postupně od konce 19. stol., ale ve správě města došlo k urychlení jak různými vlivy, tak i nevhodnými zákroky (požár půdy, zatékání, propadlé stropy, předělení místností příčkami, zničení stěn povrchovými i skrytými rozvody inženýrských sítí aj.).

Nová kapitola domu se píše od **roku 1994**, kdy ho získala smlouvou o pronájmu na 99 let **banka Credit Lyonnais**, která za 80 mil. Kč provedla **rekonstrukci** podle projektu Ing. arch. **Vladimíra Packa** a Ing. **Jana Hršela** z projekční kanceláře K4, s.r.o. za odborné porady PhDr. **Bohumila Samka**. Na základě důkladných analýz a za účasti renomovaných specialistů byl dům během 16 měsíců, po kolaudaci roku 1977, schopen provozu. V 1. podl. nadále zůstávají obchody, ve 2. – 4. podl. se byty změnil na společenské a kulturní prostory, do podkroví byly navrženy patrové apartmány. Budova byla z velké části vrácena do původního stavu a instalováním prvků, jakými jsou moderní inženýrské sítě, subtilní osobní výtah nebo nenápadné přestřešení nádvoří, se zapojila do současného života.

Sami autoři uvedli, že „k úkolu přistupovali s cílem co nejpřirozeněji skloubit potřeby moderního provozu, disponujícího komfortem 20. století, s památkově chráněným objektem a současně maximálně vyzdvihnout všechny hodnotné historické uměleckořemeslné prvky paláce. Principem všech nových zásahů do organismu budovy bylo přiznat soudobý výraz konstrukcí a materiálů, vestavěných při rekonstrukci a výrazně je odlišit od prvků, konstrukcí a materiálů původních, restaurovaných a obnovovaných.“ [3], [4]

Během posledních let se stali vlastníky budovy Ing. **Libor Bartoň a statutární město Brno**, v jehož gesci je veřejnosti přístupná pobočka Knihovny Jiřího Mahena, sídlící ve třech hlavních sálech piana sopra nobili. Reprezentační místnosti piana nobile jsou zpřístupněny klientele estetické kliniky Yes Visage, která zde praktikuje i zákroky. Ostatní místnosti jsou určeny úzkému okruhu zákazníků různých firem. Ve 4. podl. směrem do náměstí má sídlo Česká advokátní komora, která využívá i apartmány (bývalá zimní zahrada) jako kanceláře a výukový sál.

Prozatím je nepřístupné rozsáhlé podzemí s obnaženým cihelným zdivem, valenými klenbami s pasy a mohutným základem hlavního schodiště, ale i tak je patrný někdejší význam domu.

Závěr

Názor Ludwiga Miese van der Rohe z roku 1924 o tom, že „...účel stavby jí dává vlastní smysl a obytný dům má sloužit pouze k bydlení...“, při rekonstrukcích už dávno neplatí.

Mělo by ale platit, že při rekonstrukci památky je primární její hodnota kulturněhistorická, ne šířící se neregulovaná komerční exploatace. Jestliže první stavebníci byli i **tvůrci nových hodnot**, měli by i současní majitelé být jejich **předními ochránci**.

obr. 1, 2, 3: Měšťanské domy Brno, náměstí Svobody č. 17, 8 a 15

zdroj: foto archiv Jarmila Ledinská, Hana Šimková

Odkazy, citace, použitá literatura

[1] Samek, Bohumil: Umělecké památky Moravy a Slezska. Akademia Praha 1994, s. 146–7. ISBN 80-200-0474-2.

[2] Zprávy Státního památkového ústavu v Brně 5/2001. Dům na náměstí Svobody č. 8 v Brně. ISSN 1213-2802.

[3] Zprávy Památkového ústavu v Brně 1/1997.

[4] Samek, Bohumil: Brno, Kleinův palác, Památkový ústav v Brně, 2000, s. 5–23, ISBN 80-85032-79-1.

Doc. Ing. arch. Jarmila LEDINSKÁ, CSc.

Externí pracovník VUT Brno, FAST

Čápkova 41, 602 00 Brno

e-mail: ledinska.j@seznam.cz

tel.: +420 511 119 570

Ing. arch. Romana FIALOVÁ

Fakulta architektúry STU, Bratislava

Meziválečná obytná architektura Užhorodu

Abstrakt: Príspevok mapuje štátom vysoce podporovanou bytovou stavební produkci Užhorodu v rámci 1. Československej republiky. Prináša výsledok poznatkov z archivních sbírek, dobových literárních zdrojů a terénního výzkumu. Porovnáva význam měšťanské architektonické tvorby v československém kontextu s užším lokálním významem ovlivňujícím kvalitu prostředí. Sledované území kulturně, historicky i společensky úzce souvisí se slovenským prostredím a jeho architektonickými projevy.

Klíčové pojmy: obytná architektura, meziválečná architektura, Užhorod, 1. ČSR, Podkarpatská Rus

Úvod

Meziválečná architektura Užhorodu veľmi úzce souvisí s československou historií. Když se mezi světovými válkami území Podkarpatské Rusi přičlenilo k tehdejšímu nově vzniklému státnímu útvaru - k 1. Československé republice, stal se Užhorod správním střediskem této oblasti. Toto postavení si drží dodnes. Je největším městem a hospodářským, kulturním i politickým centrem Zakarpatské oblasti Ukrajiny. Usídlily se tu krajské úřady.

Když na jaře roku 1919 začínaly československé úřady svoji činnost na Podkarpatské Rusi, bylo město Užhorod - nastávající hlavní město této země - ještě provinciálním městečkem, které nemělo úředních budov, vyjma několik okresních institucí a bývalý županský úřad s poměrně malým počtem úředníků. S ubytováním úřednictva různých rezortů státní správy, dosazeného sem z historických zemí, vznikly potíže, které zvolna rostly do bytové krize. [1]

Bytová výstavba v Užhorodu

Užhorod patřil v meziválečném období k 1. ČSR, proto tvorbu z tohoto období můžeme přiřadit k tvorbě, která vznikala také na zbytku našeho území. Avšak hospodářské a kulturní podmínky tu byly docela jiné než v ostatních částech tehdejšího státu. Toto správní středisko bylo značně vzdáleno od hlavního města Prahy a nacházelo se v okrajové části státu. Oblast to byla značně zaostalá a proto do jejího rozvoje byly investovány nemalé částky ze státního rozpočtu. Trvalo několik let, než se tu usadili firmy a živnostníci a než tamější produkce byla schopna splnit státní plány na rozvoj města a pojmout tak desítky úředníků.

Napříč periferní geografické poloze Podkarpatské Rusi, nechala Československá vláda vybudovat v Užhorodu rozsáhlou infrastrukturu. Výsledkem je velmi hodnotná stavební produkce, která je úzce kulturně i společensky spjata s naším územím. Proto i dnes najdeme v Užhorodu mnoho zachovalých autentických staveb, které tu zanechávají odkaz na české a slovenské stavitele a architekty. Většina těchto staveb slouží dodnes svému účelu.

Výsledkem veškeré stavební akce v Užhorodě do dnešního dne (rok 1933, pozn. autorky), jest 77 obytných budov s 339 byty rodinnými, 65 pokojky pro svobodné a 4 obchodními místnostmi. [2]

S velkou podporou československé vlády a pro zvýšení prestiže Užhorodu jako hlavního města oblasti byl Adolfem Liebscherem vypracovaný velkorysý plán nové Městské čtvrti Malé Galago. Kromě veřejných a státních budov tu bylo pro státní zaměstnance postaveno 35 státních moderních obytných domů s 289 byty. [3]

Adolf Liebscher urbanisticky koncipoval návrh zástavby Malého Galaga (obr. 1, 2, 5, 6) a také je autorem několika bytových domů. Pod jeho vedením také vznikla reprezentační městská čtvrť Velké Galago, která byla zastavěna rodinnými domy a vilami.

Problémy bytových a mešťanských domů v Užhorodu

V Užhorodu tak začaly vznikat budovy, které byly postaveny jak v ještě dozrívajících uměleckých slozích začátku 20. století, tak také již v moderním funkcionalistickém duchu. Vytvářelo se tak individuální tvarosloví a vznikaly typické prvky a znaky autorských rukopisů architektonických projektů. Na realizovaných stavbách tak můžeme pozorovat prvky dozrívající secese, kubizmu či rondokubizmu.

K rekonstrukcím zatím ve větší míře nedochází, proto jsou zachovány původní materiály, architektonické a designové kreace i detaily, které na území Slovenské a České republiky v podobných typologických objektech nenávratně zanikají. Tyto kulturní vlivy poznačili celkový obraz města a jeho architektury (obr. 3, 4).

Obytné budovy mají zachované původní umělecko-historické hodnoty. U většiny z nich nedošlo k výraznějším adaptacím a tak dnes slouží svému původnímu účelu. Proto by bylo potřebné v případě obnovy přistupovat k nim s ohledem k jejich historickým hodnotám a stanovit metodiku obnovy. Jestli už v některých případech k adaptaci a modernizaci došlo, častým problémem je pravděpodobně více vlastníků jednoho objektu, kdy si každý adaptuje svoji část nezávisle na jednotné koncepci objektu jako celku. Výsledkem je nesourodá budova, u které nabýváme dojmu nesjednocenosti. Liší se pak v použitých materiálech, barvách omítky a fasády nebo vyměněných výplních stavebních otvorů. Kvůli těmto zásahům tak dochází k narušení umělecko-historických i kulturně-historických hodnot objektu.

Dalším výrazným problémem jsou takové zásahy do objektů, které výrazně narušují jeho původní výzor nebo hmotové řešení a tím opět dochází k narušení jak umělecko-historických tak i kulturně-historických hodnot objektu (obr. 11). Jedná se o nevhodný výběr použitých materiálů, zvolených barevných kombinací nebo také přístaveb a nadstaveb objektů.

Nevhodná adaptace objektu, především parteru obytných domů pro nové účely, také narušuje vizuální vnímání objektu. V parteru se často vytvářejí nové obchodní prostory. Pokud tam nebyli navrženy od samého začátku, dochází ke zvětšování stavebních otvorů za účelem komerčních výkladů, nevhodné umísťování reklamních tabulí a nápisů (obr. 7). Nad vstupy do objektů také vznikají zastřešení, která nejsou v souladu s jejich kulturními a uměleckými hodnotami.

Budovy značně chátrají hlavně kvůli zanedbání základní běžné starostlivosti. Původní okapy jsou na mnoha místech poškozeny, nebo částečně chybí a postrádají svůj význam. Tak se voda dostane i mimo okapový systém a klimatické podmínky volně narušují konstrukce těchto objektů (obr. 9). Také dřevěné okenní rámy často najdeme v původním stavu, od svého prvního osazení neošetřené. V opačném případě jsou vyměněné za nové, většinou plastové, rámy bez zachování původního členění výplňové konstrukce. Tím se mění vizuální vzhled celého objektu. Někde došlo také k tvarovým změnám celých stavebních otvorů, co už vzhled objektu nejen mění, ale i narušuje jeho historické hodnoty (obr. 1, 2).

obr. 1: Obytný dům ve čtvrti Malé Galago, ulice Dovženka, stav krátce po dokončení, rok 1933.

zdroj: Merz, Antonín: Činnost státní správy v oboru pozemních staveb. In: Musil, Jaromír (red.): Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 - 1933. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933. s. 52.

obr. 2: Obytný dům ve čtvrti Malé Galago, ulice Dovženka, rok 2013.

zdroj: fotodokumentace Romana Fialová, 2013.

obr. 3: Dnešní ul. Vološina, býv. Rákocziho ul., historická pohlednice.

zdroj: <http://uzhorod.info/pohlednice/historicke/ulice11.html>.

obr. 4: Dnešní ul. Vološina, býv. Rákocziho ul., stav 2013.

zdroj: fotodokumentace Romana Fialová, 2013.

obr. 5: Obytný dům ve čtvrti Malé Galago, nábřeží Nezaležnosti, historická pohlednice.

zdroj: <http://uzhorod.info/pohlednice/historicke/budovy36.html>.

obr. 6: Obytný dům ve čtvrti Malé Galago, nábřeží Nezaležnosti, stav 2013.

zdroj: fotodokumentace Romana Fialová, 2013.

obr. 7: Obytný dům ve čtvrti Malé Galago, ulice Dovženka, rok 2013.

zdroj: fotodokumentace Romana Fialová, 2013.

obr. 8: Obytný dům ve čtvrti Malé Galago, ul. Dovženka, stav 2013.
zdroj: fotodokumentace Romana Fialová, 2013.

obr. 9: Dům ve čtvrti Malé Galago, ul. Ference Rákoczi, stav 2013.
zdroj: fotodokumentace Romana Fialová, 2013.

V některých místech odpadávají části římsy, nebo štukového zdobení, chybí kusy omítek a tím je odhalena konstrukce objektu a ponechána tak působení vlivům vnějšího prostředí (obr. 8). Stavby se tak narušují a tím nákladnější budou jejich opravy a rekonstrukce.

Tato bytová výstavba musela splňovat v meziválečné době celkem vysoké nároky na hygienické požadavky. Všechny místnosti museli být přímo větratelné, s výjimkou koupelny. Žádný byt nemohl mít podlahu pod úroveň terénu. Domy byly postaveny do několika bloků, jejich uspořádání vytváří dvory, které jsou dobře dimenzovány a dnes už jsou zarosteny bujnou zelení. Také ve vstupních prostorech domů a na schodištích se nachází spousta autentických prvků použitých materiálů.

obr. 10: Dům, ulice Jevgena Fencika, vznik 1925, stav 2013.
zdroj: fotodokumentace Romana Fialová, 2013.

obr. 11: Dům, ul. Vološina 17, býv. Rákocziho ul., stav 2013.
zdroj: fotodokumentace Romana Fialová, 2013.

Závěr

I přesto, že se k architektuře meziválečného období chováme stále zdrženlivě, je potřebné ocenit její kulturně-historické a umělecko-historické hodnoty a dostat tyto objekty pod ochranu. Je nanejvýš důležité, aby se stanovila koncepce ochrany a obnovy těchto budov. Objekty mají velký lokální význam, protože z malého provinčního městečka se takto vybudovalo důležité oblastní centrum. Došlo tak k jednomu z největších stavebních rozmachů Užhorodu. Tato architektonická produkce doplňuje kontext meziválečné architektury 1. Československé republiky. Odráží se v ní české a slovenské kulturní vlivy v dnešní Zakarpatské oblasti.

Odkazy, citácie

- [1] Merz, Antonín: Činnost státní správy v oboru pozemních staveb. In: Musil, Jaromír (red.): Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 - 1933. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933. s. 51.
- [2] Merz, Antonín: Činnost státní správy v oboru pozemních staveb. In: Musil, Jaromír (red.): Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 - 1933. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933. s. 52, 53.
- [3] Priatková, Adriana: Košický architekt Ľudovít Oelschläger a jeho diela postavené na Ukrajine počas trvania 1. ČSR. In: Latko, Ivan (red.): Náš kultúrno-historický kalendár 2013. Užhorod: Užhorodský spolok Slovákov, 2013. s. 36.
- [4] Pop, Ivan: Stručná historie států. Podkarpatská Rus. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-261-9. s. 118.

Použitá literatúra

- Musil, Jaromír (red.): Technická práce v zemi Podkarpatoruské 1919 - 1933. Užhorod: Odbor spolku československých inženýrů v Užhorodě, 1933. 386 s.
- Pop, Ivan: Stručná historie států. Podkarpatská Rus. Praha: Libri, 2005. ISBN 80-7277-261-9. 192 s.
- Švorc, Peter: Zakliata krajina. Podkarpatská Rus 1918-1946. Prešov: Universum, 1996. ISBN: 80-967001-6-2. 126 s.
- Latko, Ivan (red.): Náš kultúrno-historický kalendár 2013. Užhorod: Užhorodský spolok Slovákov, 2013. 127 s.
- Zatloukal, Jaroslav (red.): Sborník Podkarpatská Rus. Bratislava: Klub přátel Podkarpatské Rusi, 1936.
<http://uzhorod.info/historicke-pohlednice.html>

Ing. arch. Romana FIALOVÁ
Ústav dejín a teórie architektúry a obnovy pamiatok
Fakulta architektúry STU
Námestie Slobody 19, 812 45 Bratislava
e-mail: fialova.romana@gmail.com
tel.: 0907 656 552

Ing. arch. Lukáš SEČKA

Stavebná fakulta TU, Košice

prof. Ing. arch. Peter PÁSZTOR, PhD.

Fakulta umení TU, Košice

Panské kúrie - meštianske domy v Markušovciach

Abstrakt: Centrálna pamiatková zóna v Markušovciach disponuje neobyčajným bohatstvom a hustotou historicky hodnotných architektur (počtom 21) zaradených do centrálneho zoznamu kultúrnych pamiatok. Jedná sa o budovy z rôznych časových období, ktorých holá existencia je v súčasnosti výrazne ohrozená. Výnimkou sú len budovy Markušovského kaštieľa, Letohrádku Dardanely, obecného úradu, kostola a požiarnej zbrojnice, ktoré využíva Múzeum Spiša, miestna rímsko-katolícka farnosť a samospráva. Menované pamiatky však poväčšine fungujú rovnako ako aj ostatné panské domy v centrálnej pamiatkovej zóne v Markušovciach. Teda v režime prevádzky s minimálnou údržbou (ak vôbec nejakou) už viac ako 20 rokov. Aké sú vyhliadky na zachovanie a prežitie architektonických hodnôt a panských kúrií centrálnej pamiatkovej zóny v Markušovciach? Najväčším problémom ako sa zdá začína byť hlavne negatívny a pasívny postoj miestnych obyvateľov k týmto architektonickým svedkom svojej doby.

Kľúčové pojmy: Markušovce, architektúra, kultúrne dedičstvo, panské domy, kúrie, Máriašsyovci,

Úvod

Pohnútok pre opätovné napísanie príspevku vzťahujúceho sa k centrálnej pamiatkovej zóne v Markušovciach bolo hneď niekoľko. Výrazná stagnácia aktivít samosprávy vo vzťahu k sanovaniu architektonických pamiatok a k hodnotám budov v priamom vlastníctve obce. Ako azda všade na Slovensku sú historické pamiatky pre obec skôr príťažou a samospráva akoby nemala dosť „energie“ na ich obnovu a na prinavrátenie života medzi ich múry i do ich bezprostredného okolia. Zväčša negatívne postoje laickej verejnosti k problematike centra a obnovy historických objektov. Skeptické postoje mladých ľudí, ktorí radšej opúšťajú priestory centra a úplne strácajú záujem, čo sa bude ďalej diať v ich vlastnom rodisku. V tomto okamihu by sme si však všetci obyvatelia Markušoviec mali postupne začať uvedomovať, že títo nemí svedkovia minulosti vytvárali a stále majú šancu vytvárať neopísateľný a neopakovateľný „genius loci“ priestoru v ktorom sa narodili a vyrastali. Prvým impulzom snahy o zachovanie architektonických pamiatok centrálnej pamiatkovej zóny v Markušovciach je ich neobyčajná hustota na relatívne malom území centra obce. Kontexty a vzťahy medzi nimi sú v danom priestore jasne čitateľné aj vo väzbe na širšie panoramatické pohľady, siluety v krajine i urbanistickú štruktúru.

V súčasnosti sa nachádza v ústrednom zozname kultúrnych pamiatok na Slovensku nachádza 21 architektur z Markušoviec. Väčšia časť z nich má charakter práve panských domov a kúrií. Niektoré sú známe a významné v celoeurópskom meradle no je tiež niekoľko takých o ktorých ani domáci netušia aká architektonické a historické hodnoty sa nachádzajú v priestore, v ktorom sa denno-denne pohybujú. Pokúsime sa preto predstaviť Vám viac i menej významné architektonicky hodnotné panské domy a kúrie centrálnej pamiatkovej zóny v Markušovciach.

Výskumná výprava zo začiatku 20. storočia a predstavenie priestoru

Cieľom výskumnej výpravy v roku 1913 bolo získanie informácií o všetkých historických pamiatkach a budovách jednej obce a jednej rodiny. Dôvodom bol tiež fakt, že oproti predošlému veku sa cirkevné umenie dostáva do úzadia a do popredia vystupuje všedné svetské umenie vnímateľné hlavne na charakteristických stavbách.

Hrad

Historické sídlo rodiny Máriássyovcov patrí medzi najstaršie opevnenia na našom území (územie vtedajšieho Maďarska). Z historických listín je dokázateľné, že keď IV. Kún László (Ladislav Kún IV.) bol v Csege v listine odtiaľ adresovanej dáva súhlas na vybudovanie hradu v obci Márkusfalva (Markušovce). Nie sú záznamy o tom žeby hrad niekedy zbúrali a pravdepodobne plynule existoval až do začiatku 16. storočia. V roku 1527 dynastia Lőcsei (Levočský) dávni rivali dynastie Máriássy z Markušfalva (Markušovce). Levočania vtedy legitímne na cisársky príkaz takmer úplne zničili Markušovský hrad. Na šťastie zrúcaninou bol len na krátky čas – o čom svedčia renesančné časti veľkej sály. Ešte v polovici 16. storočia ho dali Máriássyovci do poriadku a do roku 1683 slúžil ako ich sídlo, čo dokazujú aj rodinné listiny. V polovici 17. storočia už však ostáva definitívne zrúcaninou po rozsiahlom požiari.

V roku 1567 založili na tunajšom hrade zemiansku školu, na ktorej sa vyučovalo po slovensky a ktorá trvala do roku 1663. Pavol Mariássy, zakladateľ školy, pozval vyučovať na školu najlepších učiteľov. Po smrti Zigmunda Mariássyho, ktorý po hospodárskom páde opäť získal a zveľadil majetky svojho rodu, renesančný kaštieľ v dedine pod hradom dal postaviť jeho syn František III[2].

Kostol

So starým hradom bol úzko spätý vždy Kostol sv. archanjela Michala hoci mal vždy samostatné nádvorie. Podľa niektorých historických predpokladov bola juhovýchodná bastila a veža kostola prepojená s kostolom mostom (tento fakt sa nám zatiaľ nepodarilo dokázať).

Podľa listín však kostol stál už roku 1280 a v tom čase bol už aj vysvätený. Podľa predpokladov bol kostol len jednoloďový, podobne ako ostatné kostoly v kraji s jednou osovou západnou vežou. Južná bočná kaplnka bola pravdepodobne postavená počas vlády kráľa Mátyása (Matej Korvín – Hunyadi) a severná bočná kaplnka je staršia z obdobia vlády kráľa Ladislava. V rokoch 1703 – 1706 bol kostol v rukách reformovanej cirkvi. Pravdepodobne sa počas tejto doby zničila väčšina gotickej výzdoby kostola. Pod hlavnou loďou kostola sa nachádza rodová hrobka rodiny Máriássy. Dvere, ktoré vedúce do spodnej časti veže dal vyhotoviť Máriássy Xaver Ferenc v rokoch 1770-1780. Počas požiaru v 18. storočí, pravdepodobne po údere bleskom, bola zničená aj horná časť veže. Po požiari bol však kostol zrekonštruovaný.

Renesančný kaštieľ

Kaštieľ dal postaviť ešte Máriássy Ferenc „ex fundamento“. Tento nápis sa nachádza aj nad vchodom do kaštieľa na mramorovej tabuli.

Okrem hradu a kostola sa v obci zachovalo 10 kaštieľov a kúrií rozdielnej architektonickej, umelecko-historickej a stavebnej hodnoty. Výstavba opevneného renesančného kaštieľa, najlepšie zachovaného a najväčšieho v Markušovciach, bola ukončená v roku 1643, podľa letopočtu nad portálom. Kaštieľ bol pôvodne opevnená obytná, jednoposchodová budova s okrúhlymi vežami na nárožniach, ukončená atikou a tok rieky Hornádu bol tesne pri múroch kaštieľa, aby pomáhal pri obrane. Aj tento nový kaštieľ bol teda s ohľadom na situáciu v krajine viac obranným ako reprezentačným sídlom hoci sa navonok obracal bohatými atikovými fasádami so sgrafitami. Opevnený bol valom, zvyšky ktorého možno vidieť ešte aj dnes v terénnej konfigurácii. V druhej polovici 18. storočia (1773) bol kaštieľ prestavaný a rokokovo upravený vtedajším majiteľom Farkašom Mariássym, ktorý v 18. storočí navštívil sídla popredných šľachticov v Uhorsku, Rakúsku a Francúzsku, kde poznal dvorskú kultúru a snažil sa po svojom návrate prispôsobiť svoje rodné prostredie. Pozval veľký počet staviteľov, sochárov, maliarov i záhradníkov. Prestavbou pôvodne renesančného kaštieľa nebola však vyriešená otázka vysoko dôležitá pre vtedajšiu feudálnu spoločnosť, totiž potreba veľkej spoločenskej sály, ktorá sa adaptáciou kaštieľa nedala získať. V roku 1745 boli dokončené rozľahlé hospodárske dvojpodlažné budovy s maľovanou iluzívnou pilastrovou fasádou po oboch stranách kaštieľa s bytmi pre služobníctvo, ukončené valbovými strechami[1].

Letohrádok Dardanely

Kaštieľ bol obklopený francúzskym parkom s troma terasami prepojenými kamennými schodiskami a s kamenárskom výzdobou, ktorej časť sa dochovala. Na hornej terase parku vybudovali roku 1778

letohrádok Dardanely. So stavbou letohrádku začal Farkas Mariássy okolo roku 1773 v súvislosti s predpokladanou návštevou Jozefa II. a cisárskeho dvora. Nedostatok predovšetkým spoločenských priestorov v kaštieli ho viedol k uskutočneniu svojho zámeru. Pre veľké spoločenské udalosti užívali síce Mariássyovci slávnostnú sálu na hrade, ktorú po požiari v roku 1773 Farkas Mariássy obnovil, avšak hrad už trvale obývaný nebol. Bol si vedomý, že tento starý objekt, značne vzdialený od kaštiela, nemôže splniť natrvalo požiadavky spoločenského šľachtického strediska. Preto takmer súčasne s renováciou hradnej sály začína stavať nový reprezentačný letohrádok v novoupravenej záhrade kaštiela. Išlo o nový stavebný typ, ktorý poznal na svojich cestách, a ktorý spĺňal takmer dokonale predstavy šľachty o spoločenskej úlohe architektúry. V časovej tiesni sa staval prednostne stredný pavilón, ktorý sa aj celkove zvonka i zvnútra dokončil, zatiaľ čo bočné krídla boli vymurované len do výšky soklu a hlavná sála na poschodí sa sprístupnila provizórnym vonkajším dreveným schodiskom. Po oboch stranách pavilónu boli pristavané v 19. storočí skleníky na sokle pôvodne plánovaných bočných krídel. Bočné krídla boli dostavané až v 2. polovici 20. storočia[1].

Na pozadí a v tomto kontexte týchto historických faktov a za existencie týchto významných stavieb definujúcich priestor centra obce Markušovce sa rodila mladšia zostava panských kúrií v Markušovciach.

Výber z ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok

Por. Č.	Č. ÚZPF	Objekt, adresa	Or. Č.	Súp. č.	Parc. č.
1.	3928	Kúria, Michalská ul. – rodinný dom – bývanie	27	11,12	40,41/1-2
2.	3929	Kúria, Michalská ul. – rodinný dom – bývanie	45	29	8
3.	679	Kostol, Michalská ul.	47		1
4.	674	Kúria, Michalská ul. – Ošustovec – nevyužité	49	32	3
5.	675	Kúria, Michalská ul. – Obecný úrad – administratíva	51	34	295
6.	671/1-5	Kaštieľ s areálom, Michalská ul.	59, 55, 53, 61	382, 383, 35, 38	297, 301, 298, 306, 307, 299, 300
7.	672	Kaštieľ, Michalská ul. – IGLASS – administratíva	63	37	305
8.	3930	Dom ľudový, Michalská ul. – nevyužité	65		308
9.	678	Kúria, Michalská ul. – bývanie	67	51	309
10.	673	Kaštieľ, Michalská ul. – Bocian – nevyužité	73	52	548/1
11.	3931	Dom remeselnícky, Michalská ul. – rodinný dom – bývanie	75	54	318
12.	3927	Sýpka, Odorínska cesta	15	46	553/4
13.	670	Hrad, Podhradová ul.	9	24	241/1-2,242
14.	677	Kúria, Sv. Jána Nepomuckého ul. – rodinný dom – bývanie	7	123	533,534
15.	676	Kúria, Sv. Jána Nepomuckého ul. – rodinný dom – bývanie	13	125	545,547
16.	1615	Pomník, Školská ul.	0		253

tab. 1: Výber z centrálného zoznamu kultúrnych pamiatok – Košický kraj

zdroj: <http://www.pamiatky.sk/sk/page/register-nkp-tabulkove-zoznamy>

Podľa ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok sa v Markušovciach nachádza sedem panských kúrií, rímsko-katolícky kostol, kaštieľ, letohrádok, tri hospodárske stavby, dva parky, dom správcu, remeselnícky dom, hradný palác a pomník padlým II. svetovej vojny.

Nie je možné v rámci PZ Markušovce všeobecne vymedziť, že historická funkcia je nezmeniteľná - význam spôsobu využitia a jeho pamiatková ochrana je predmetom úvahy Krajského pamiatkového úradu pri skúmaní každého individuálneho zámeru obnovy či úpravy objektu na území PZ. Všeobecne však platí zásada, že hmotná podstata originálu sa neadaptuje k novej funkcii, ale funkcia sa prispôsobuje danostiam objektu tak, aby nespôsobovala žiaden alebo len minimálny úbytok jej výpovedných hodnôt, nová funkcia pritom musí zaručovať vhodný spôsob údržby a prezentácie pamiatkových hodnôt[1].

Stavebno-technický stav objektov

Hodnotiť stavebno-technický stav objektov by sme mohli jednotlivo, ale to by sme museli mať priestor na oveľa širšiu diskusiu, preto aspoň takto z globálneho pohľadu.

Na základe zistených skutočností pri obhliadke priestoru sa dá jednoznačne povedať, že v najlepšom stavebno-technickom stave spomedzi objektov z ústredného zoznamu kultúrnych pamiatok je Rímsko-katolícky kostol sv. archanjela Michala. Existuje tu niekoľko problémov aj v prípade kostola, ale farské spoločenstvo sa o budovu kostola pravidelne stará.

Ďalšími objektmi v dobrej kondícii sú objekty súkromných vlastníkov a budovy samosprávy, ktoré samospráva využíva. Tu máme na mysli hlavne kúriu, kde dnes sídli obecný úrad a sídlo administratívy miestnej firmy, ktorá sa zaoberá výrobou izolačných zasklení a stavebnou činnosťou. Evidentné však je, že i v týchto prípadoch začína údržba a starostlivosť o budovy zaostávať za reálnymi potrebami budov. Ostatné panské domy a kúrie v obci v súčasnosti zápasia o svoju holú existenciu (kúria Bocian, kúria Ošustovec a kúrie v jadre Michalskej ulice. Panské domy, v ktorých sa dnes ešte býva majú vyhliadky na svoju budúcnosť samozrejme najlepšie. Otázkou len ostáva nakoľko budú užívatelia a majitelia vnímať ich jedinečnosť, historické a architektonické hodnoty, neopakovateľnosť v priestore a dôležitosť pre zachovanie do budúcnosti. Realita slovenského vidieka prameniaca z rôznych dôvodov.

Tieto tvrdenia sú potvrdené aj dokumentom o zásadách ochrany PZ Markušovce, ktorý formulovali pracovníci KPÚ.

Za prevládajúcu funkčnú náplň popri sakrálnom využití kostola sv. Michala je nutné považovať funkciu obytnú (kúrie, kaštiele a nehnuteľnosti v PZ) a funkciu administratívnu. Jediným objektom pre kultúru a cestovný ruch je areál s renesančným kaštieľom a letohrádkom Dardanely.

Celkovo je možné súčasný stav využitia pamiatkového územia hodnotiť za zodpovedajúci kultúrnym hodnotám, na druhej strane však technický stav mnohých objektov je nevyhovujúci[1].

Panské kúrie v Markušovciach

Kúrie sú v súčasnosti využívané v prevažnej miere na bývanie alebo administratívne účely, čo plne súhlasí so zásadami ochrany pamiatkovej zóny. Obrovskou škodou však v Markušovciach ostáva nevyužitie dvoch azda najhodnotnejších kúrií, ktoré sú dnes majetkom samosprávy. Jedná sa o Kúriu Bocian a Kúriu Ošustovec. Práve pri týchto dvoch budovách sa obec borí s obrovskými problémami. Veľmi ťažko sa hľadá funkčné naplnenie týchto stavieb a rovnako tak investor, ktorý by dokázal tieto budovy dostať do takého stavebno-technického stavu, aby sa dali používať.

Pre Kúriu Ošustovec sa stala zrejme osudnou začatá rekonštrukcia strechy, ktorá sa do dnešného dňa nedotiahla do úspešného konca. Ošustovec je tak stále bez strechy a takpovediac smúti za tou svojou pôvodnou strechou, ktorá aj keď už bola deravá, určite by mu poslúžila lepšie ako žiadna. Smolou ostáva minimálna snaha, ak vôbec nejaká je, na jeho záchranu. Všetci v obci sa len prizeráme tomu ako kúria chátra a akoby sme čakali kedy konečne spadne aj ten nanovo zabetónovaný strop, aby sme mohli vyviesť stavebnú suť z miesta činu.

Druhým veľmi smutným príbehom je príbeh Kúrie Bocian, ktorá rovnako tak chátra, no má predsa len jedno šťastie, že má ešte svoju strechu v akom - takom technickom stave. Oproti Kúrii Ošustovec to

je však ešte väčší oriešok a pre samosprávu ako takú obrovské sústo. Bez nejakého investora podobného charakteru ako v prípade kaštieľa v neďalekej Kluknave to asi nepôjde. Do akej miery však dokáže samospráva pripraviť podmienky pre príchod niekoho s investičným zámerom využiť svoj kapitál práve v Markušovciach. Zdá sa, že práve takéto aktivity v Markušovciach chýbajú. Výsledkom takéhoto nášho správania sa sú chátrajúce budovy a trosky architektúry pracne budované našimi predkami.

Pripomínam, že na obidve kúrie existujú architektonicko-historické výskumy, architektonické štúdie a dokonca v súvislosti s rekonštrukciou strechy Ošustovca aj projekt pre stavebné povolenie a vydané stavebné povolenie. Síce možno na rozporuplné využitie budovy z hľadiska potrieb obyvateľov, ale existuje. Napriek tomu je situácia viac než len smutná.

Na základe uvedeného si Vám dovoľíme predstaviť aj ostatné panské kúrie v Markušovciach, ktoré možno ostávajú tak trochu v tieni Markušovského kaštieľa a Letohrádku Dardanely s francúzskym parkom, R.-K. kostola sv. archanjela Michala, budovy obecného úradu, či administratívnej budovy na Michalskej ulici č. 63. napriek všetkému sú súčasťou nášho každodenného života a nutne potrebujú našu zvýšenú pozornosť.

obr. 1,2: vľavo: Kúria, Michalská ulica č. 27, vpravo: Kúria, Michalská ulica č. 45
zdroj: archív Lukáš Sečka

obr. 3,4: Kúria „Ošustovec“, Michalská ulica č. 49, vľavo: 2006 - 2010, vpravo: júl 2013
zdroj: vľavo: Majerová Z. a kol., vpravo: archív Lukáš Sečka

obr. 5,6: Kúria, Michalská ulica č. 51, vľavo: 2006, vpravo: júl 2013
zdroj: vľavo: Majerová Z. a kol., vpravo: archív Lukáš Sečka

obr. 7,8: vľavo: Hospodársky objekt kaštieľa a kúria, Michalská ulica č. 61, vpravo: Kúria, Michalská ulica č. 63: administratíva firmy IGLASS

zdroj: archív Lukáš Sečka

obr. 11,12,13: zľava doprava: Kúria „Bocian“, Michalská ulica č. 73, Remeselnícky dom, Michalská ulica č. 75, Kúria, Ulica sv. Jána Nepomuckého č. 7

zdroj: archív Lukáš Sečka

Záver

Záverom sa dá jednoznačne konštatovať fakt, že všetky historicky hodnotné objekty centrálnej pamiatkovej zóny v Markušovciach si budú vyžadovať investície minimálne na základnú údržbu. Keďže aj základná starostlivosť do značnej miery pokulháva už dlhšie, nebude sa jednať o malé peňažné prostriedky, ktoré sa našou každodennou nečinnosťou budú len navyšovať. Dokážeme zabezpečiť nejakým programovým spôsobom bezproblémové fungovanie a existenciu v historicky a architektonicky bohatom priestore Markušoviec?

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] Majerová, Zuzana a kol. autorov: História Markušoviec pre budúcnosť obce a zásady ochrany pamiatkovej zóny. KPÚ Košice, pracovisko Levoča, december 2006, s. 101

Ernő, Foerk: Márkusfalva, Budapešť, 31. decembra 1913

Skrak, Ján: Sedemsto rokov rušných dejín farnosti Markušovce, Markušovský hrad, školy v Markušovciach v stredoveku. Markušovce, 1981

Urbanová, Norma a kol.: NKP Kúria č. ÚZPF 674/0, Michalská č. 49, Markušovce – Pamiatkový výskum architektonicko-historický, Levoča – pracovisko KPÚ Košice, 2007

prof. Ing. arch. Peter PÁSZTOR, PhD. (*1948)

vedúci Katedry architektúry Technickej univerzity v Košiciach, mimoriadny profesor na Politechnike Rzeszowskej (PL), spolumajiteľ Architektonickej kancelárie Drahovský, Pásztor a spol. v Košiciach

e-mail: pasztor.peter@dpa.sk

tel.: +421 915 916 983

Ing. arch. Lukáš SEČKA (*1984)

absolvent Fakulty umení Katedry architektúry Technickej univerzity v Košiciach z roku 2010, denný doktorand na Stavebnej fakulte TUKE, člen kolektívu Architektonickej kancelárie DPA v Košiciach

e-mail: lukas.secka@gmail.com

tel.: +421 902 101 152

Mgr. Lucia PAVOLKOVÁ, Ing. arch. Jozef MÚDRY

Krajský pamiatkový úrad Trenčín

Príklady úspešných obnov meštianskej architektúry v Pamiatkovej zóne Nové Mesto nad Váhom a Mestskej pamiatkovej rezervácii Trenčín

Abstrakt: Príspevok predstavuje obnovu dvoch objektov v Pamiatkovej zóne Nové Mesto nad Váhom a jedného v Pamiatkovej rezervácii Trenčín, ktoré KPÚ Trenčín vyhodnotil ako úspešné. K jednotlivým objektom je stručne načrtnutý ich stavebno-historický vývoj a následne popísaný priebeh ich obnovy. V rámci obnov objektov sú vyhodnotené zrealizované úpravy, zásahy a ich vplyv na výsledný stav a vzhľad. Text je doplnený obrázkami, na ktorých je možné porovnať súčasný stav objektov s ich stavom pred obnovou.

Kľúčové pojmy: Katov dom, Robotnícky dom, Reissovec – MsÚ Nové Mesto nad Váhom

Nové Mesto nad Váhom, Robotnícky dom na Nám. Slobody č. 1

Mesto Nové Mesto nad Váhom vzniklo spolu s Beckovom ako jedno z posledných miest založených na Slovensku v období neskoréj gotiky. Územie mesta bolo zastavané pravidelnou šachovnicovou sieťou blokov okolo obdĺžnikového námestia.[1] K najzaujímavejším objektom mesta, a po jeho poslednej obnove v rokoch 1993-1999 určite aj k najkrajším, patrí tzv. Robotnícky dom na Námestí slobody č. 1. Situovaný je v juhozápadnej časti námestia, pričom postavený bol na stredovekej nárožnej parcele. Najstaršiu vývojovú etapu, kladenú do prvej polovice 14. storočia, prezentuje založenie kamenného, jednopriestorového, dvojpodlažného objektu s výškou. Osadený bol v hĺbke parcely, cca v jej druhej tretine. V druhej polovici 14. storočia sa dobudovala predná časť objektu. Táto predná časť bola postavená ako podpivničená, dvojpodlažná, dvojtraktová s prejazdom v severnom trakte. Meštiansky dom má tri úrovne suterénu. Prvý suterén situovaný pod dvorovým krídlom, bol kedysi prvým nadzemným podlažím. Postupným navyšovaním okolitého terénu sa z podlažia stal suterén. Druhý suterén, v hĺbke cca 5,5 m, tvorí jeden priestor pod dvorovým krídlom a jeden pod hlavným krídlom objektu, pričom spojené boli dodatočne diagonálnym tunelovým prechodom. V druhom podzemnom podlaží sa pod dvorovým krídlom nachádza studňa. Tretia úroveň suterénu je vedená mimo pôdorys objektu smerom do námestia, kde je zaslepená.

Zásadnou pre dnešný vzhľad objektu bola jeho prestavba v duchu renesancie v roku 1590. V rámci prestavby ostal zachovaný jeho pôdorys v tvare písmena „L“, ktorý objekt získal predchádzajúcim vývojom. Priestory prvého nadzemného podlažia boli zaklenuté renesančnými valenými klenbami s hrebienkami. Úprava obohatila stavbu o nárožný valcový arkier a architektonicky doriešila čelnú a bočnú fasádu. K dvorovej fasáde hlavného krídla bola predstavaná arkádová časť so schodiskom otvorená do dvora na prvom nadzemnom podlaží jedným otvorom a na druhom podlaží dvoma oblúkmi arkád. Zásadnou zmenou pôdorysu bola prístavba sýpky v zadnej časti objektu okolo roku 1764, čím nadobudol tvar písmena „C“. Ďalšie úpravy, ktorými prešiel objekt v nasledujúcich obdobiach, už nezasiahli do jeho podstaty a súviseli s bežnými zmenami využívania jednotlivých miestností, modernizáciou a výmenou dožitých materiálov. Objekt si až do záveru prvej polovice 20. storočia zachoval renesančný výraz.[2]

V druhej polovici 20. storočia prešiel objekt „obnovou“, ktorá radikálne zasiahla nie len do dispozície stáročia sa formujúceho objektu, ale odstránené boli aj výrazné slohové znaky jeho jednotlivých vývojových etáp. Bol zlikvidovaný takmer celý klenbový systém a trámové zastropenie jednotlivých podlaží, drevené a tehlové podlahové krytiny boli nahradené cementovou mazaninou či kachličkami, do dispozície boli vložené nové priečky, odstránilo sa schodisko do podkrovia, zamuroval sa vstup do

barokovej sýpky z druhého nadzemného podlažia, výrazne sa narušil vzhľad fasád. Tie boli na mieste prejazdu a starších okien prelomené rozľahlými výkladnými skriňami zasklenými veľkými sklenenými plochami, všetky okenné otvory prízemí a jeden otvor poschodia arkiera boli zamurované, na fasády boli nanesené nevhodné omietky.

obr.1: robotnícky dom v 70. rokoch 20. stor.

zdroj: foto archív KPÚ Trenčín

S obnovou meštianskeho domu sa začalo v roku 1993 na základe projektov vychádzajúcich z umelecko – historického a architektonického výskumu realizovaného Mgr. Horákovou. Výskum nadviazal na staršie pamiatkové výskumy A. Jursu z roku 1970 a L. Fašangovej z roku 1981. Obnova prebiehala v dvoch etapách. V prvej etape sa objekt staticky zabezpečil, bola upravená konštrukcia krovu nahradením poškodených prvkov, povalové stropy boli spevnené „Poštulkovou metódou“ (6 cm vrstva betónu prepojená s pôvodným dreveným stropom klincovaním). V rámci druhej etapy sa pristúpilo ku komplexnej obnove objektu, ktorý mal po ukončení prác slúžiť ako polyfunkčný. Priestory na prízemí mali byť využívané na obchodné účely, na poschodí a v podkroví mali byť umiestnené kancelárske priestory.

Z trojpodlažného suterénu bol obnovený len prvý, keďže s využívaním ostatných dvoch podlaží sa nepočítalo. Prvé podzemné podlažie bolo odvetrané vzduchovým kanálom po jeho obvode a prieduchmi do exteriéru. Tento zásah však nebol úspešný a suterén je zavlhnutý.

V severnom trakte prízemí objektu bol obnovený prejazd, pričom sa vyčistili nevhodné dispozičné úpravy v jeho závere, pri nástupe na schodisko. Schodisko z roku 1590 z prízemí na poschodie ostalo v nezmenenom priestore a tvare, pričom stupne sa obložilo drevom. Rekonštrukcia rešpektovala zachované valené klenby prízemí v zadnej časti prejazdu a v dvoch priestoroch a rovné stropy v ostatných priestoroch. Sociálne zariadenia potrebné pre prevádzku banky na prízemí sa umiestnili v dvorovom krídle, do priestoru s rovným stropom, takže sa nenarušila čistá dispozícia priestorov hlavného krídla meštianskeho domu. V druhom nadzemnom podlaží sa odstránili sekundárne priečky, vytvorilo sa nové schodisko do podkrovia. Z funkčného hľadiska sa z dôvodu budúceho využívania priestorov na kancelárske účely pristúpilo k čiastočnej úprave jeho dispozície. Sociálne zariadenia boli umiestnené taktiež v dvorovom krídle nad sociálnym zariadením prízemí a v strednej časti severného traktu. Po „obnove“ objektu v 2. polovici 20. stor. sa podarilo zachrániť ešte jeden zaklenutý priestor poschodia v zadnej časti severného traktu a jeden renesančný portál. Pôvodný vstupný otvor prepájajúci meštiansky dom s barokovou sýpkou na poschodí ostal uzatvorený, keďže obe časti objektu patria rôznym vlastníkom.

Pri obnove fasád sa rešpektovali novšie okenné výrezy, ktoré sú vyššie a užšie ako renesančné. Otvorili sa zaslepené okenné otvory arkiera, v mieste prejazdu bola osadená polkruhová brána, ktorá nahradila predošlé výkladné skrine. V prízemí hlavného krídla sa obetoval jeden okenný otvor pre osadenie bankomatu, pričom otvor má totožné stavebné rozmery ako okenné otvory fasády a horná časť otvoru je imitáciou okennej výplne. V dvorovej časti hlavného krídla sa obnovila renesančná arkáda schodiskového priestoru, no z požiadavky na zateplenie priestoru vyplynulo jej uzavretie na prízemí vstupnou a na poschodí dvoma okennými výplňami.

obr. 2: Robotnícky dom v roku 2010

zdroj: foto I. Radimák, KPÚ Trenčín

V roku 1999 prebehla aj obnova umeleckej výzdoby oboch uličných fasád na základe reštaurátorského výskumu z roku 1998. Vzhľadom na dominantný renesančný charakter objektu v hmote, dispozícii a prevládajúcom architektonickom výraze, a s cieľom dosiahnutia jednotného výrazu obnoveného objektu, pristúpilo sa k obnove a prezentácii práve renesančnej omietkovej vrstvy. Táto bola objavená a vyhodnotená ako najvyhovujúcejšia pre obnovu už počas pamiatkového výskumu z roku 1994. Renesančná výzdoba fasád predstavovala náročné a podrímsové listové kvadrovanie a geometrický trojuholníkový vzor okolo okenných šambrán v čierno-bielej farebnosti. I keď celá omietková vrstva ostala zachovaná vo veľkom rozsahu, napriek všetkým reštaurátorským opatreniam by nemohla byť zaručená dlhodobá nerušená existencia odkrytého originálu v súčasných exteriérových klimatických podmienkach. Pôvodná renesančná omietková vrstva bola teda očistená, odstránili sa mladšie omietky a zafixovali sa náterové vrstvy. Následne boli prekryté novou omietkou, na ktorej sa urobila rekonštrukcia pôvodnej výzdoby. Takto ostala originálna sgrafitová výzdoba dochovaná v autentickej, ničím nenarušenej podobe a jej pôvodný nezmenený a nedopĺňaný výraz ostane zachovaný pre budúcnosť.

Nové Mesto nad Váhom, Reissovec – MsÚ, Ul. Čsl. armády 64

Objekt bol postavený v roku 1922 ako bytový dom vysokého štandardu pre továrniku Adolfa Reissa /„Závod Adolf Reiss a Synovia“ vyrábala v Novom Meste nad Váhom vidly, reťaze, kince a iné poľnohospodárske potreby./

12. januára 1922 boli vypracované projekty firmou „ARCH. BRATIA VÁGÓ /Bratia Vágó- Architekti a stavitelia v Novom Meste nad Váhom/.“ Počas výstavby boli projekty zmenené. V tomto roku dom aj postavili a začali užívať, avšak bez stavebného povolenia. 22. februára 1923 bolo vydané „Používacie povolenie“ Okresným úradom v Novom Meste nad Váhom. Dom po roku 1939 arizovali, rovnako aj Reissovu továreň. Na jej mieste je v súčasnosti závod Vzduchotechnika. Cez a po II. sv.

vojne v objekte sídlilo Roľnícke skladištné družstvo, neskôr OPMP Nové Mesto nad Váhom /Okresný podnik miestneho priemyslu/, od roku 1993 objekt slúži ako Mestský úrad v Novom Meste nad Váhom.

obr. 3: Reissovec po výstavbe v roku 1923

zdroj: foto Podjavorinské múzeum v Novom Meste nad Váhom

Objekt je postavený v radovej zástavbe na nároží dnešného Námestia Slobody a ulice Čsl. Armády, hlavnú - južnú fasádu má orientovanú do námestia, vstup je na bočnej – východnej fasáde z ulice. Dom je trojpodlažný s polozapusteným suterénom, zastrešený sedlovou strechou s valbou na východnej strane, na západnej strane s murovaným omietaným štítom.

Pôdorys je cca obdĺžnikový, na severnej strane v osi je vysunutý schodiskový oblý rizalit. Z centrálneho schodiska, komunikujúceho všetky podlažia vrátane suterénu a podkrovia, sú prístupné cez drevopresklené steny s ozdobnými mrežami haly pôvodne troch bytových jednotiek s rovnakou dispozíciou na prízemí, I. a II. poschodí. Konštrukčný systém je kombinovaný, steny sú murované omietané, priečky sendvičové duté monolitické /Monierove/, stropy sú rovné omietané, niektoré s jemnými štukami. Strop nad suterénom je železobetónový, strop nad II. poschodím je povalový, ostatné stropy sú pravdepodobne tiež povalové.

V rokoch 1992 - 1993 bola vykonaná celková rekonštrukcia objektu, ktorej autorom bol Ing. arch. Ján Kvasnica. Rekonštrukcia bola realizovaná, vzhľadom na to, že objekt nie je pamiatkou, ale je len situovaný v Pamiatkovej zóne, pomerne citlivo. V rámci rekonštrukcie bolo využité aj podkrovie na kancelárske priestory, pričom strop nad II. poschodím bol spevnený „Poštulkovou metódou“. Krov bol pri rekonštrukcii zachovaný, stužený oceľou, pričom sa vymenili len poškodené prvky. Vymenila sa krytina za novú, tiež keramickú. Z pôvodného výstupného ramena schodiska sa v podkroví vchádza do centrálnej haly, z ktorej sú prístupné jednotlivé miestnosti presvetlené strešnými oknami. Schodisko ostalo kamenné s terazzovou úpravou, takisto je pôvodná terazzová podlaha v schodiskovom rizalite a tiež v chodbe s vyrovňavajúcim schodiskom pri vstupe z ulice. Všetky dverné prevýšené výplne sú repasované originály, vrátane mreží. Rovnako schodiskové mrežové zábradlie je pôvodné, na schodiskových oknách ostali zachované vonkajšie oceľovopresklené mnohotabulkové výplne, vnútorné

4-kridlové boli pridané kvôli zatepleniu pri rekonštrukcii. Zavlhnutý suterén bol sanovaný odvetrávanou medzerou medzi murivom a prímurovkou.

obr. 4: Mestský úrad dnes (2012)

zdroj: foto I. Radimák, KPÚ Trenčín

V objekte sú nové inžinierske siete, podlahy, interiérové omietky, fasády boli len vyspravené, predovšetkým v spodnej časti objektu. Všetky drevené okenné výplne boli po dožití vymenené v roku 2010 za drevené s trojsklom s pôvodným členením. Vonkajšie mreže na oknách prízemia ostali pôvodné, takisto aj zábradlia na dvoch logiach a dvoch balkónoch. Nové sú mreže na pivničných oknách.

Objekt si aj po rekonštrukcii zachoval pôvodné tvarovo - hmotové riešenie a reprezentatívne fasády z doby výstavby, s minimálnymi dispozičnými zmenami vyvolanými zmenou funkcie z obytnej na kancelársku, pričom je potrebné zdôrazniť, že pri celkovej rekonštrukcii v rokoch 1992 - 93 sa už funkcia nemenila. Aj z tohto dôvodu bol v roku 2012 objekt navrhnutý na zápis za kultúrnu pamiatku.

Trenčín, Matúšova 14 – „Katov dom“

Pre stredoveký Trenčín sa ukazuje ako základná forma meštianskeho domu typ, pripomínajúci architektúru vidieckeho prostredia. V tomto mestskom prostredí však nejde o vidiecky typ, ale naopak, takýto typ domu prevládal do začiatku 18. storočia v meste a predmestiach. Evidentné je to na historických vedutách mesta, kde napríklad zdanlivo neprijateľný prvok drevenej pavlače, bol v meste všeobecne rozšírený.[3]

Predstaviteľom takéhoto meštianskeho domu v Trenčíne je objekt č. 14 na Matúšovej ulici. Situovaný je na severozápadnom úpätí hradného návršia nad cestou, ktorá v historickom urbanizme podhradského mesta vznikla a aj zostala prístupovou cestou do areálu hradu. Dom je užšou, štítovou stranou orientovaný k tejto prudko stúpajúcej ulici. Objekt hmotou ani vzťahmi pôdorysov nesúvisí so zástavbou na susedných parcelách. Táto štvrť mala totiž voľnejšiu reťazovú zástavbu domov, kde sa v nasledujúcom vývoji nevytvorila súvislá zástavba. Objekt č. 14 na Matúšovej ulici je teda jedinečnou ukážkou pôvodného typu meštianskeho domu v Trenčíne.

V tomto meštianskom dome bol v roku 1982 ako v jednom z prvých v pripravovanej Mestskej pamiatkovej rezervácii Trenčín uskutočnený hĺbkový sondážny výskum, ktorý vymedzil jeho pôdorys, typ i niektoré detaily a spôsob ich stvárnenia. Sondy v konštrukciách domu jednoznačne vypovedali o jeho prvotnom vzniku v súčasnom zachovanom rozsahu.

obr. 5: stav Katovho domu pred obnovou v roku 1991

zdroj: foto Trenčianske múzeum

Meštiansky dom, nazývaný aj „Katovým domom“, je doložený na najstaršej vedute mesta spred polovice 16. storočia. Postavený bol z kamenného muriva ako trojpodlažný s jedným podzemným a dvoma nadzemnými podlažiami. Stavba mala jednoduchú dvojpriestorovú dispozíciu, predný priestor bol obytný, v zadnom sa nachádzala komora. Stredná časť súčasnej trojpriestorovej dispozície vznikla až v 18. storočí, predelením zadného priestoru. Pôvodná dispozícia sa zachovala v suteréne. Sondami bolo zistené, že každý priestor prvého a druhého nadzemného podlažia mal osobitný vstup zo severnej strany, pričom komunikácie domu boli riešené formou obiehajúcej drevenej pavlače. Vzhľadom na jej existenciu musela mať strecha objektu šírku presahujúcu pavlač. Datovanie objektu do širšieho obdobia stredoveku umožnil nález nárožného kvádrovania, ktoré bolo vyhotovené technikou pravého sgrafita až na druhej omietkovej vrstve, teda pred polovicou 16. storočia. V priebehu 18. storočia, pravdepodobne po požiari, bola zrušená pavlač a vybudovala sa krátka pavlač s vonkajším dreveným schodiskom ku vstupu do siene druhého podlažia.[4]

S obnovou schátraného objektu sa začalo v roku 1996. V tom čase mal výrazne narušené exteriérové aj interiérové omietky, v zlom stave boli všetky vstupné aj okenné výplne, prehnuté a prepadnuté boli trámové stropy oboch podlaží, cez poškodenú strechu do objektu zatekalo. Cieľom obnovy bolo prinavrátiť objektu architektonický vzhľad jeho najstaršej slohovej etapy, o ktorej priniesol poznatky spomínaný pamiatkový výskum. Priestor suterénu mal slúžiť ako kaviareň a v dvoch nadzemných podlažiach mali byť inštalované expozície Trenčianskeho múzea s depozitom v podkroví.

Keďže v suteréne, situovanom na úrovni terénu, mala byť podľa pôvodného zámeru zriadená kaviareň, bolo potrebné pre túto prevádzku nájsť miesto pre zázemie. Umiestnenie toaliet a skladu priamo v jednopriestorovom suteréne by zabralo jeho podstatnú časť. Práve z tohto dôvodu sa ako najlepšie riešenie javila prízemná prístavba k suterénu v prieluke medzi „Katovým domom“ a susediacim objektom na juhozápadnej strane, ktorá bola zasadená do strmého terénu v okolí objektu. Rovná strecha prístavby bola upravená ako terasa, ktorou získal majiteľ, Trenčianske múzeum, zaujímavý priestor pre vernisáže k výstavám inštalovaným v priestore meštianskeho domu. Vstupný otvor do prístavby bol vytvorený v mieste pôvodného vetracieho otvoru suterénu. Keďže sa prístavba zapustila do terénu, pohľadovo vnímateľná ostala len jej čelná fasáda. Tá bola vymurovaná z lomového kameňa so sklonom aký má oporný múr Matúšovej ulice, na ktorý sa plynule napojila. V suteréne bola položená tehlová dlažba, kamenné murivo s valenou klenbou ostalo neomietnuté. Zvýšené prízemie

objektu ostalo prístupné vstupným otvorom na severnej strane. Ku vstupu bolo z ulice vytvorené nové schodisko z umelého kameňa, komunikované brámkou, ktorá je taktiež vymurovaná z lomového kameňa a napája sa na oporný múr ulice. Druhé nadzemné podlažie sa sprístupnilo taktiež vstupným otvorom v severnej obvodovej konštrukcii, pričom komunikácia je vedená po drevenej pavlači obiehajúcej okolo objektu zo všetkých strán. K pavlači vedie z terénu pred prízemím drevené exteriérové schodisko.

obr. 6: súčasný stav Katovho domu (2013)

zdroj: foto L. Pavolková, KPÚ Trenčín

V interiéri oboch nadzemných podlaží ostala zachovaná trojpriestorová dispozícia. Miestnosti boli zastropené novými drevenými trámovými stropmi so záklopom, pričom pre ich osadenie sa využili pôvodné otvory pre stropné trámy. Ako podlahová krytina bola použitá palubovka, vo vstupných – stredných miestnostiach stará tehlová dlažba. Na prízemí ostala v zadnej časti strednej miestnosti zachovaná valená klenba pôvodnej čiernej kuchyne z 18. storočia. Zadná časť strednej miestnosti druhého podlažia bola využitá ako spojnica s podkrovím, t.j. za novú priečku sa osadilo točité schodisko s drevenými stupnicami. V podkroví sa vytvoril jeden otvorený priestor a malá kuchynka so sociálnym zariadením. Celý priestor sa presvetlil len dvoma dvojicami malých pultových vikierov, ktoré sa situovali do zadnej časti strechy, kde sú z exteriéru najmenej pohľadovo vnímateľné.

Fasády objektu boli omietnuté hladkou omietkou. Na juhozápadnom nároží bol počas pamiatkového výskumu nájdený fragment kvádrovania vytvoreného technikou pravého sgrafita. Podľa tohto vzoru bolo doplnené omietkové kvádrovanie všetkých nároží fasád. Výraz a veľkosť okenných otvorov boli prinavrátené taktiež do obdobia z prvej polovice 17. storočia. Výplne okenných a vstupných otvorov sú drevené, v zjednotenom tvarosloví. Najzaujímavejším prvkom fasád je pavlač obiehajúca všetkými fasádami medzi prvým a druhým nadzemným podlažím. Prostredníctvom drevených stojok je napojená na záhlavia trámov valbovej strechy, ktorá je predĺžená nad pavlač. Dobový výraz objektu dopĺňa šindľová strešná krytina.

Obnovou „Katovho domu“, ukončenou v roku 2004, sa podarilo prinavrátiť mu jeho pôvodný architektonický výraz. Takmer všetky zásahy do narušeného objektu smerovali k tomu, aby sa stal dôstojným reprezentantom doby, v ktorej vznikol. Z hľadiska jeho funkčného využitia sa pristúpilo k dvom zásahom, ktoré však jeho podstatu nenarušili. Prvým zásahom bolo točité schodisko do podkrovia, ktoré bolo do priestoru citlivo osadené. Druhým zásahom bola prízemná prístavba zázemia

plánovanej kaviarne. Keďže čelná fasáda prístavby bola svojou povrchovou úpravou z lomového kameňa plynule napojená na oporný múr svahovitého terénu pod hradom, začlenila sa do prostredia a v pohľadoch nenarúša výraz historickej ulice.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

- [1] Karlík, J.: Nové Mesto nad Váhom. Vlastivedná monografia mesta do roku 2009. Nové Mesto nad Váhom 2010. s. 340 ISBN 978-80-89501-03-8
- [2] Horáková, V.: Pamiatkový výskum Nové Mesto nad Váhom, Námestie Slobody č. 1. Bratislava 1994. s. 59-75
- [3] Haberlandová, H., Oriško, Š.: K stredovekému vývinu mesta. In.: Pamiatky a príroda, 1985, ročník XV, číslo 6, s. 7
- [4] Kresánek, P. a kol.: Pamiatkový výskum Trenčín, Matúšova č. 14. Bratislava 1992. s. 34-39

Mgr. Lucia PAVOLKOVÁ, Ing. arch. Jozef MÚDRY
Krajský pamiatkový úrad Trenčín
Hviezdoslavova 1, 911 01 Trenčín
e-mail: lucia.pavolkova@pamiatky.gov.sk, jozef.mudry@pamiatky.gov.sk

Ing. Katarína ŠIMONČÍČOVÁ, Ing. Matej VAGAČ

Iniciatíva Bratislava otvorene

Vybrané ukážky pamiatkovej obnovy (?) meštianskych domov v MPR a PZ v Bratislave

Úvod

Občianska iniciatíva **Bratislava otvorene (BAO)** je voľné združenie aktívnych občanok a občanov Bratislavy, ktorí sa angažujú pri zachovaní kultúrnych a historických pamiatok, obnove historických štruktúr a zachovaní kvalitného životného prostredia.

Už viac ako 10 rokov sa snažia o rekonštrukciu barbarsky zbúraného bratislavského Podhradia, o záchranu pamiatok industriálu (Cvernovka, Tabaková továreň a pod.) ako aj architektúry 20. storočia (PKO, Dunajské nábrežie, OD Prior a hotel Kyjev a iné). Nemenej dôležitou súčasťou ich aktivít je aj angažovanie sa pri záchrane parkov, historickej zelene a stromov (napr. park Belopotockého, Kollárovo nám., Šafárikovo nám. a i.).

Medzi dôležité úspechy dlhoročnej práce iniciatívy BAO možno zaradiť zachovanie PKO pred zbúraním (čo potvrdili poslanci Mestského zastupiteľstva Bratislavy svojím uznesením), zastavenie čiernej stavby tzv. Fischerovho domu na Hradnom vrchu, či protest krajskej prokuratúry proti zničeniu parku na Kollárovom námestí. Okrem toho možno uviesť aj množstvo drobných víťazstiev pri záchrane kultúrneho dedičstva a zelene Bratislavy priamym ovplyvňovaním poslankyň a poslancov, aktívnu prácu s médiami a občiansku osvetu najmä v oblasti verejnej participácie na spolurozhodovaní o našom meste.

Ako je to s meštianskymi domami? Stav pamiatkovej ochrany v hlavnom meste vidíme ako dlhodobu nevyhovujúcu. Chýba koncepčný prístup k ochrane jednotlivých pamiatok, ako aj celých zón, neexistuje ucelený prístup a metodika k ochrane priemyselného dedičstva (industriál) a neexistuje vízia zachovania pamiatkových hodnôt 20. storočia do budúcnosti. V pamiatkovej rezervácii či v zóne narastli rôzne nehomogénne novotvary, na pamiatkovo chránených objektoch vznikajú neuveriteľne bizarné dostavby striech a zanikajú tradičné (chránené) pohľady a panorámy. Kto za to všetko môže?

Rozdeľme si problémy do niekoľkých skupín:

1. Metodika

Mestská pamiatková rezervácia (MPR) v Bratislave bola vyhlásená v r. 1955. Zásady ochrany MPR boli schválené 18. 4. 2012. Upozorňujeme na fakt, že KPÚ v Bratislave vydal tieto zásady až po 22 rokoch od revolúcie 1989! Ako je to možné? Čo na to PÚ SR?

V roku 1992 bola vyhlásená Pamiatková zóna Centrálna mestská oblasť (PZ CMO) Bratislava, zahŕňajúca veľmi rôznorodé územia v rozlohe takmer celého Starého Mesta. Zásady ochrany PZ CMO Bratislava doteraz neboli vyhlásené, hoci boli spracované už v r. 2007. Opäť sa natíska otázka, prečo? Čím sa zaoberajú pamiatkári – odborníci na KPÚ, ak toto nie je ich prioritou? A čo nadriadený orgán – Pamiatkový úrad SR? Stojí za to podotknúť, že rušňové depo Bratislava – východ má zásady už od roku 2009. PZ CMO v Bratislave musí neustále odolávať tlakom developerov, nezáujmu a laxnému prístupu pamiatkárov KPÚ a vďaka PÚ SR v roku 2005 aj nepochopiteľnému zúženiu PZ CMO o viac ako o 1/3. Tieto skutočnosti sú až neuveriteľné!

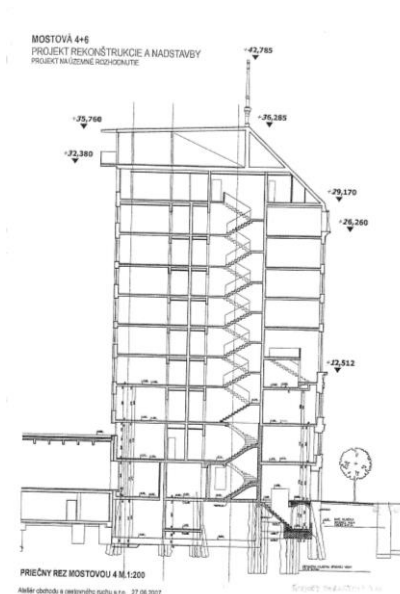

Usudzujeme, že lukratívnosť pozemkov a stavieb v Bratislave je silnejšia ako „možná“ snaha profesionálnej pamiatkovej ochrany. Je pokojne možné, že je to niečí zámer (z „vyšších kruhov“), aby takéto zásady neexistovali, lebo následne je možné povoľovať a schvaľovať stavebné činnosti ad hoc, podľa zainteresovania daného pracovníka/pracovníčky, jeho/jej momentálneho duševného rozpoloženia, či finančnej situácie investora. Fungujúce poradné komisie by mali byť prisnejšie a exaktnejšie chrániť hodnoty vnútorného mesta.

2. Dostavby, prestavby, novostavby

Z pohľadu zainteresovaných občanov Bratislavy sa principiálna pamiatková ochrana objektov stratila a nahradilo ju pragmatické ekonomicko-úžitkové posudzovanie projektov. Do popredia sa očividne dostávajú riešenia, ktoré nahrávajú maximalizovaniu zisku stavebníka, potláčajú pôvodný tvar, objem, štruktúru a historický duch zástavby. KPÚ ako orgán, ktorý môže reálne ovplyvniť konečnú vizuálnu stránku objektu, a ktorý môže zastaviť nevhodné dostavby a nadstavby, nešťastne rezignoval a postavil sa do úlohy štatistu. Vidieť to na príkladoch:

Mostová ul. č. 4 – 6, PZ CMO: Dostavba (obnova?) meštianskeho domu, ktorý mal 3 nadzemné podlažia. Územný plán v jeho záväznej časti C (strana 9) stanovuje, že treba: „Rešpektovať regulatívy urbanistickej kompozície celomestských vzťahov s výškovým limitom do 21 m (maximálne 6-7 nadzemných podlaží) bez situovania novostavieb výškových budov s rešpektovaním zásad ochrany pamiatkového územia PZ CMO (v zmysle Zák. 49/2002 Z .z.). Povolené stavby budú mať: 9 nadzemných podlaží (NP), z čoho 8. a 9. NP majú do ulice pultovú strechu, resp. 11 NP, z čoho 10. a 11. NP majú do ulice pultovú strechu (obr. 1). Schválené riešenie nielenže nerešpektuje limity pre pamiatkovú zónu stanovené územným plánom a nerešpektuje ani výšku vedľajších budov (Hotel Carlton), ale ide nad akékoľvek prípustné výškové nivelety (obr. 2).

obr. 1: Priechy rez nadstavby domu na Mostovej ul. č. 4 – 6.

zdroj: archív BAO

obr. 2: Nadstavba domu Mostová č. 4 – 6.

zdroj: fotoarchív BAO

Prečo pohľad od Dunaja smerom k Hviezdoslavovmu námestiu nie je chráneným pohľadom? Alebo je? Nech je to akokoľvek, výsledok pôsobí neharmonicky až nekultivovane. Okrem podivuhodnej dostavby strechy, ktorá „neprijemne“ konkuruje streche Reduty a porušuje aj územný plán, taktiež zasahuje do chránenej panorámy podľa ÚP z petržalskej strany, z Tyršovho nábrežia (obr. 3 a obr. 4).

obr. 3: Nadstavba domu na Mostovej č. 4 – 6.

zdroj: fotoarchív BAO

obr. 4: Pohľad od Dunaja – chránená panoráma (?).

zdroj: fotoarchív BAO

Könyökiho dom, Lazaretská ul. č. 9, PZ CMO: Od roku 2007 je národnou kultúrnou pamiatkou. V tomto roku sa začala jeho komplexná prestavba. Zničila sa vnútorná záhrada (obr. 6), z pôvodného objektu (obr. 5) zostalo len fasádne torzo (obr. 7). Namiesto je otázka, čo tým pamiatkári na KPÚ mysleli, keď tomuto objektu nenechali pôvodný charakter mestského uličného domu? Keď súhlasili s likvidáciou vnútornej záhrady kvôli podzemným garážam? Ako sa nová stavba dá teraz nazvať – čo to je? Bude po prestavbe i naďalej národnou kultúrnou pamiatkou? Bude mať záhradu? Alebo sa vyčiarke zo zoznamu pre stratu originálu a hodnôt?

obr. 5: Obnova NKP na Lazaretskej č. 9 (Könyökiho dom), PZ CMO - pôvodný stav

zdroj: Bratislavské noviny

obr. 6: Bývalá záhrada domu na Lazaretskej č. 9 (Könyökiho dom), PZ CMO.

zdroj: fotoarchív Paťa Safku

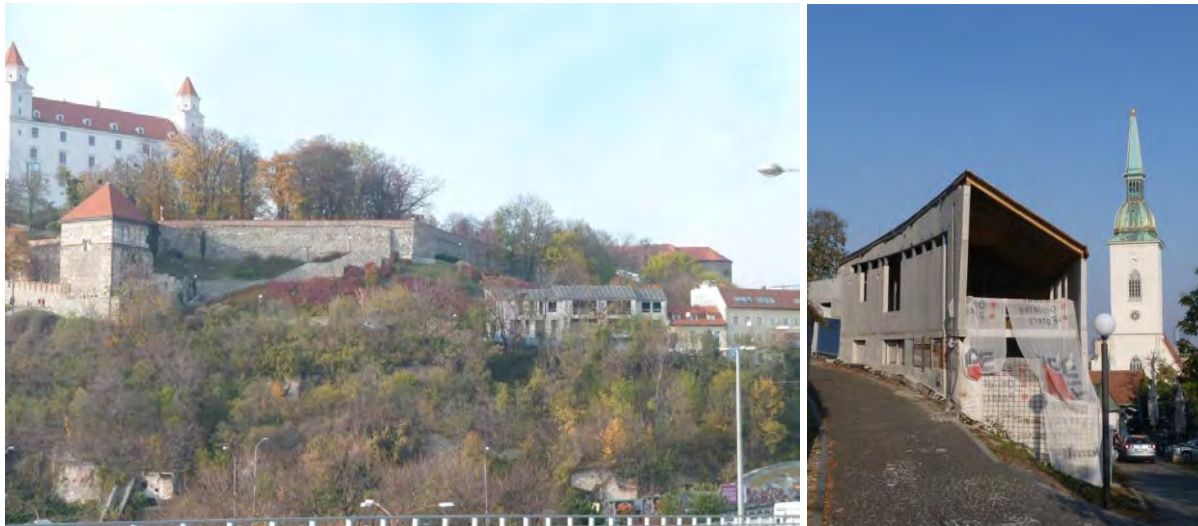
obr. 7: Obnova NKP na Lazaretskej č. 9 (Könyökiho dom), PZ CMO – súčasný stav

zdroj: fotoarchív BAO

Beblavého ul., tzv. Fischerov dom, MPR: Novostavba objektu, dnes v stave hrubej žb stenovej konštrukcie, je situovaná len niekoľko desiatok metrov od Žigmundovej brány, ktorá je frekventovaným turistickým vstupom do areálu Hradu zo strany mesta. Táto oblasť a trasa je súčasťou vizuálneho

obrazu NKP Bratislavský hrad. Schválená stavba nemá ani v projektovej dokumentácii ani v realite žiaden vizuálny súvis s existujúcou historickou štruktúrou pamiatkovej rezervácie, ani náznakovo nenadväzuje na historický odkaz, ruší výrazom už tradičnú panorámu hradného vrchu na najexponovanejšom mieste (obr. 8, obr. 9), narúša strešnú krajinu. Samotná realizácia stavby ide vyššie ako projekt, čím nedodržiava územný plán zóny Podhradie. Investor sa síce odvoláva na číselnú nesprávnosť dokumentov, ale dnes je stavba pozastavená a vedú sa rokovania o úprave.

obr. 8: Pohľad na hrad, Beblavého ulicu a tzv. Fischerov dom. MPR.

zdroj: fotoarchív BAO

obr. 9: Pohľad od hradu na dóm sv. Martina (vľavo tzv. Fischerov dom), MPR.

zdroj: fotoarchív BAO

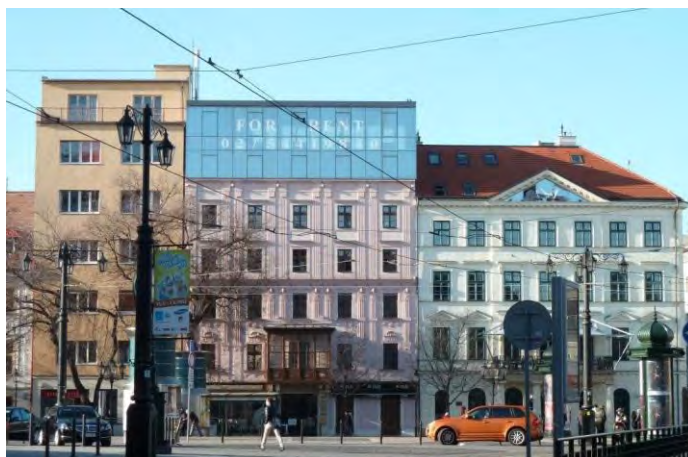
3. Strechy

V Bratislave vznikli veľmi zvláštne prestavby striech pamiatkových objektov, ktoré pôsobia ako keby tam „pristálo UFO“ z vesmíru. Tieto nad- /pre-stavby nesúvisia s pôvodným objektom, s jeho historickým tvarom, skôr sa dá konštatovať, že ho trvalo poškodzujú. Zdá sa, že koncept stavieb je podobný princípu stavania na „zelenej lúke“. Strecha sa stáva lukratívnym pozemkom pre investora, bez akýchkoľvek obmedzení, jediné, čo je zaujímavé, je opäť maximalizovanie zisku cez priestor!

Dom na Hviezdoslavovom námestí č. 25, MPR: Pár desiatok metrov od Slovenského národného divadla. Očakávaná klasická sedlová strecha bola nahradená akýmsi „akváriom“ bez akýchkoľvek súvislostí so spodnou časťou objektu – so súhlasom pamiatkárov - ? (obr. 10). Tu sa ukázalo, že metóda kontrastu starého a nového nedopadla dobre.

Dom na Laurinskej ul. č. 18, MPR: Opäť vidno, že pôvodná sedlová strecha ustúpila zvyšovaniu zisku investora. Výška objektu bola zbytočne (?) nadstavaná, čím vznikli nesúrodé hmoty nekorešpondujúce s objektom a zástavbou (obr. 11).

Dom na Panenskej ulici č. 23, PZ CMO (obr. 12): Nevhodná architektúra spôsobuje disharmóniu uličných pohľadov, ako napríklad na Panenskej.

obr. 10: Hviezdoslavovo nám. č. 25, nadstavba (so súhlasom pamiatkárov), MPR.
zdroj: fotoarchív BAO

obr. 11: Skleník na streche domu na Laurinskej ul. č. 18, MPR
zdroj: fotoarchív BAO

obr. 12: Strecha domu na Panenskej ulici č. 23, PZ CMO.
zdroj: fotoarchív BAO

Záver

Mnohé meštianske domy v centre Bratislavy prešli obnovou od r. 1989. Otázkou je práve udržanie vlastného charakteru mesta, lebo stačí niekoľko nevhodných zásahov, a snahy o vytvorenie identity sa rozbiehajú. Vybranými ukážkami nevhodných spôsobov nadstavby, prestavby, obnovy (?) sme sa snažili upozorniť na nedostatočnú profesionálnu nasadenosť odborníkov – pamiatkárov a slabé stránky legislatívy.

Zdá sa, že niekedy verejnosti viac záleží na ochrane pamiatok, kultúrneho dedičstva, ako pamiatkovým úradom, prípadne samospráve, vrátane stavebných úradov. Verejnosť by mala mať možnosť spolurozhodovať o výzore verejného priestoru, o záchrane kultúrneho dedičstva. Doterajší a súčasný stav – záchrana či pretváranie týchto hodnôt – mnohokrát závisí od názoru úzkej skupiny úradníkov. Ale – mali by rozhodovať na základe dostatočne exaktných podkladov, aby nedochádzalo k situáciám, ako sme uviedli v príspevku. Aj verejnosti záleží na tom, aby legislatívne nástroje boli dostatočne účinné a jednoznačné. Pripravovaná zmena stavebného zákona v paragrafovom znení je momentálne v pripomienkovom konaní, budeme teda sledovať oblasť ochrany kultúrneho dedičstva a jej pozíciu v navrhovanom rámci.

Znovu navrhujeme aj zmenu pamiatkového zákona (Bardkontakt 2012) – podobne, ako v zákone o ochrane prírody a krajiny: aby aj v správnych konaniach podľa pamiatkového zákona mohli občania, minimálne občianske združenia, ktoré majú v náplni činnosti ochranu pamiatok, byť účastníkmi konaní, ktoré sa vecne dotýkajú verejne vnímaných priestorov a objektov.

Ing. Katarína ŠIMONČIČOVÁ
Iniciatíva Bratislava otvorene (www.bao.sk)
Mestský výbor Slovenského zväzu ochrancov prírody a krajiny
Godrova 3/b
811 06 Bratislava
email: mvszopk@internet.sk
tel.: 0902 112417

Ing. Matej VAGAČ
Iniciatíva Bratislava otvorene (www.bao.sk)
Iniciatíva Obnovme Podhradie (www.bapodhradie.sk)
Godrova 3/b
811 06 Bratislava
email: matej.vagac@gmail.com
tel.: 0905 345291

Ing. arch. Martin VAŠČÁK

Autorizovaný architekt SKA

Pamiatková obnova meštianskeho domu na Štefánikovom námestí č. 10/18 v Kremnici

Abstrakt: Samostatne stojaci meštiansky dom je situovaný v špecifickej polohe mesta a to vo vnútri hradieb, ale mimo centrálneho námestia a hlavných komunikácií. Je umiestnený v päte svahu hradného kopca v tesnej blízkosti mestského opevnenia, ktorého severná polkruhová bašta tvorí ohraničenie parcely. Dom vznikol v druhej tretine 16. storočia ako priechodový a poschodový obytný dom kompaktného tvaru s takmer štvorcovým pôdorysom zastrešený strmou valbovou strechou pravdepodobne na miestne pôvodne staršieho gotického domu. Zo stredovekej fázy je dodnes zachovaný suterén. Hmotovo-priestorová skladba objektu je zachovaná z renesančného obdobia. Unikátnym dochovaným architektonickým prvkom sú autentické renesančné a barokové drevené trámové stropy na poschodí domu. Prístavby z pol. 18. storočia a 19. storočia boli komplexnou obnovou v 80-tych rokoch 20. storočia odstránené. Bohužiaľ, väčšina originálnych architektonických prvkov bola nahradená tvarovými kópiami. V roku 2009 vlastník stavby získal finančné prostriedky z fondov EÚ a v roku 2011 bola započatá nová pamiatková obnova. Cieľom obnovy bolo adaptovať obytný dom pre účely výučbového centra komunikácie a vizualizácie pre študentov Vysokej školy výtvarných umení. Metodika obnovy rešpektuje hodnoty domu a to zachovanie kompaktného renesančného vzhľadu, reštaurovanie významných architektonicko-výtvarných prvkov a odlíšenie novodobých prvkov. Vonkajší vzhľad, suterén, prízemie a poschodie boli slohovo obnovené. Učebňa v podkroví a vložené nové zábradlie, svietidlá, prvky hygienického a technického zázemia boli priznané v novotvare. V decembri roku 2012 bola pamiatková obnova stavebne ukončená.

Kľúčové pojmy: meštiansky dom, pamiatková obnova, príklad realizácie

Úvod

Meštiansky dom je známy aj pod názvom „Katov dom“ nachádza sa v špecifickej polohe mesta vo vnútri hradieb, ale mimo centrálneho námestia. Postavený je v prístupovom poli k polkruhovej severnej bašte osadenej na mestskom opevnení. Bašta je tak súčasťou malého dvora meštianskeho domu.

obr. 1: Čelná fasáda objektu z roku 1980
zdroj: Archív PÚ Bratislava

obr. 2: Čelná fasáda objektu z roku 2012
/po obnove/ zdroj: foto autor

Stručná charakteristika stavebno-historického vývoja

Dom vznikol v druhej tretine 16. storočia ako priechodový poschodový obytný dom s čiastočným podpivničením. Suterén objektu prístupný zo zadnej strany chodby polkruhovým portálom je zaklenutý klenbou z lomového kameňa. Vo valenej klenbe sú evidované zvyšky gotických okien /časť klinového rebra s výžlabkom a skosením/. Súčasťou suterénu je aj zasýpaná studňa s kamenným vymurovaním stien. Do polovice 17. storočia klenby v suteréne boli jediné klenby meštianskeho domu.

V rokoch 1622-1636 priestory na prízemí boli zaklenuté renesančnou valenou klenbou so štyrmi párami hrebienkových výsečí. Ostré hrebienky, pätky s polkruhovými výrezmi bez rímsy a rozety vo vrchole klenieb tvoria strohú dekoratívnu výzdobu klenieb. Jednotlivé miestnosti traktov sú vždy zaklenuté renesančnou valenou klenbou s dvomi párami lunetových výsečí.

Poschodie opakuje dispozíciu prízemia. Je prístupné dvojramenným priamym schodiskom z medzipodestou zaklenutým valenou klenbou ukončeným pravouhlým kamenným portálom so skosením a vyžlabkom. Priestory v západnom trakte majú jednoduché drevené trámové stropy, zatiaľ čo vo východnom trakte sa zachovali autentické dekorované trámy rezaným profilom s motívmi prútov a vyžlabkov. Priestor nad schodiskom je rozdelený na časť s pokračovaním schodov do podkrovia a halu, za ktorou smerom severným pokračuje jednopriestorová prístavba. Prístavba je vo dvore nad arkádou kontaktne osadená na hradobnom múre. Hala má drevený trámový strop, priestor nad arkádou je zaklenutý valenou klenbou. Vstup do podkrovia je cez kamenný pravouhlý portál s nosíkom, ktorý je však sekundárne osadený.

Podkrovie pod drevenou trámovou konštrukciou valbovej strmej strechy bolo využívané tromi izbami a príslušenstvom.

Fasáda objektu je jednoduchá, ktorej výtvarný výraz pochádza z poslednej úpravy v 20. storočí. Okná sú osadené v otvoroch s rovnými šikmými špaletami s rovnými aj segmentovými záklenkami. Podľa fotografie mesta spred roku 1898, kedy bola zrútená časť radnice je vidno, že objekt na čelnej fasáde má osadené šesťtabuľové okná zasadené do líca fasády.

Negatívnym zásahom k hmotovo-priestorovej skladbe domu bol vznik trojpodlažnej prístavby v 19. storočí na severozápadnom nároží objektu. Prístavba /na mieste pristavaných maštali a kôlne po veľkom požiari v roku 1724/ vznikla v štýle eklektiky 19. storočia s neorománskymi znakmi s oblúkovým vlysom, malými polkruhovo ukončenými oknami v omietke imitovanými „kamennými“ šambránami. V tom istom čase sa na severnej fasáde buduje aj krytá pavlač zo strednej chodby. Približne v tom istom období mohol vzniknúť aj balkón nad vstupom čelnej fasády s liatinovým zábradlím.

V 30-tych rokoch 20. storočia boli odstránené staršie vrstvy omietky a objekt omietnutý hrubou škvárovou omietkou. Fasáda sa člení horizontálnymi pásmi po podlažiach, okná sú nahradené štvortabuľovými a okolo nich sú vytvorené pseudopasparty.

V roku 1980 rektor VŠVU prof. Kuzma predložil návrh a smerný lokálny program využitia meštianskeho domu pre potreby VŠVU v snahe vytvoriť materiálové podmienky pre mimoateliérové štúdium poslucháčov VŠVU. V suteréne sa tak navrhuje vytvoriť klub pre diskusie, na prízemí jedáleň a kuchynku pre celý objekt vo vhodnom mieste navrhnuť hygienické zázemie. Poschodie by malo slúžiť pre ubytovanie. V podkroví sa preferuje zriadiť ateliér a časť ubytovania s vlastným hygienickým zázemím.

Na základe smerného lokálneho programu bol v roku 1985 kolektívom inžiniersko-projektovnej organizácie školských stavieb v Bratislave spracovaný projekt komplexnej obnovy pod vedením architekta Záhorského. Realizáciou komplexnej obnovy bola odstránená prístavba z 19. storočia a s ňou súvisiaca drevená pavlač na severnej fasáde objektu. V rámci dispozície objektu boli vložené hygienické priestory do suterénu, poschodia a prestavané podkrovie. Vykurovanie bolo elektrické – akumuláčnými pecami. Bohužiaľ, pri komplexnej prestavbe boli odstránené aj pôvodné kamenné portály a nahradené ich tvarovými a materiálovými kópiami.

Špecifikácia pamiatkových hodnôt objektu

Predmetom ochrany je súčasné hmotovo - priestorové riešenie so zachovanými architektonickými, výtvarnými a remeselnými prvkami. Predmetom ochrany nie sú dvere do jednotlivých miestností, ide o kazetové novotvary. Osobitným predmetom ochrany sú autenticky dochované drevené renesančné trámové stropy na poschodí objektu.

Návrh pamiatkovej obnovy v roku 2010 a realizácia stavebných prác

V roku 2010 sme spracovali projekt pamiatkovej obnovy meštianskeho domu. Podkladom pre spracovanie projektu bolo okrem zamerania objektu aj pamiatkový výskum z roku 1980.

Cieľom projektovej dokumentácie bolo zachovať špecifikované hodnoty objektu a to hlavne očistením od rušivých prvkov v interiéri, zabudovaním novej technológie pre vykurovanie a IKT objektu. Interiér suterénu, prízemia a poschodia bol navrhovaný obnoviť v historickom výraze s priznaním novým prvkov v dobovom výraze. Podkrovie je navrhnuté v modernom minimalistickom štýle. V súlade s hygienickými predpismi bolo potrebné znovu nadimenzovať a dispozične začleniť väčší počet hygienického zázemia. Priestory technického vybavenia /kotolňa, serverovňa/ sú navrhované v podkroví objektu. Existujúce priestory suterénu, prízemia a poschodia sú navrhované ako učebne rôzneho zamerania. V miestach pôvodnej hygieny sú navrhované kapacitne vyhovujúce nové hygienické zázemia. Súčasťou projektovej dokumentácie bolo aj spracovanie zámeru reštaurovania architektonických prvkov /kamenných portálov, šambrán, drevených trámových stropov a liatinového zábradlia/.

V roku 2011 bola započatá realizácia komplexnej obnovy. V rámci realizácie boli odstránené všetky podlahové nášľapné vrstvy. V rámci skladby podláh boli doplnené hydroizolačné materiály pri podlahe nad nepodpivničenou časťou prízemia a v suteréne. V rámci obnovy boli maximálne použité prírodné materiály a boli dodržiavané aj tradičné technologické postupy. Nové nášľapné vrstvy podláh sú nešpárované pálené tehly diagonálne kladené v miestnostiach. Po dôkladnom preskúmaní a v spolupráci s metodikom Pamiatkového úradu v Banskej Bystrici Ing. arch. Maršáľkovou boli tvrdé cementové malty oklepané a nahradené vápennými omietkami s realizáciou „zámernej“ krivosti. Suterénne murivo bolo v časti z vonkajšej strany odhydroizolované prevetrávaným systémom pomocou nopovej fólie s vyústením nad terén objektu.

V rámci materiálov podkrovia objektu boli použité ako podlahová krytina prírodné linoleum a sádrové omietky. V priestoroch hygienického zázemia sa jednotne použili montované WC stienky, keramické podlahy a obklady.

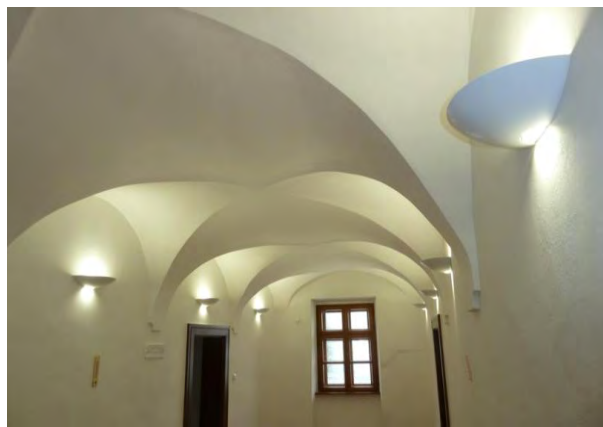
V celom objekte boli odstránené akumulčné pece a vykurovanie objektu je podlahové.

K priznaným novotvarom patria všetky svietidlá, deliace WC stienky, sklenené zábradlie schodiska do podkrovia, keramické obklady a dlažby.

obr. 3: Schodisko do podkrovia – priznanie novotvaru skleneného zábradlia

zdroj: foto autor

obr. 4: Klenba chodby na 2.NP priznané novotvary svietidiel

zdroj: foto autor

Interiérové dvere prízemí a poschodia sú navrhované ako historizujúce kazetové s výtvarným kovaním.

K špecifickým prvkom obnovy patria okenné výplňové konštrukcie. Všetky okná boli vyhotovené ako materiálové a tvarové kópie. Vzhľadom na zvýšenie energetickej efektívnosti budovy bolo vo vnútorných krídlach dvojítych okien osadené izolačné dvojsklá. Podobne kompletne bol zrekonštruovaný strešný plášť dôkladnou izoláciou z minerálnej vlny a uplatnením štruktúrovanej rohože a prevetrávania skladby strechy.

K zaujímavým prvkom bolo aj doplnenie autenticky dochovaného liatinového zábradlia na vstupnej fasáde. Vzhľadom na požiadavku zachovania pôvodnej pozície stĺpikov v reliéfnych výplni, ale aj bezpečnostnej výšky zábradlia bolo nad existujúce zábradlie navrhnuté a zrealizované nové bezpečnostné madlo, ktoré je skrutkované do pôvodných otvoroch, ktoré slúžili pre ukotvenie dreveného madla.

obr. 5: Novotvar madla na historickom zábradlí
zdroj: foto autor

obr. 6: Obnovený interiér na 2.NP s priznanými
reverzibilnými novotvarovými svietidlami spĺňajúci
hygienické požiadavky pre osvetlenie učební
zdroj: foto autor

Významné architektonické prvky – drevené trámové stropy, kamenné články, liatinové zábradlie, výtvarná výzdoba klenieb boli kompletne reštaurované. V rámci realizácie boli riešené aj vonkajšie spevnené plochy – dlažby z prírodného kameňa /andezit/. Komplexná obnova bola ukončená v decembri 2012.

Záver

Meštiansky dom po komplexnej obnove, verím, že prispeje k pozitívnym príkladom vhodnej pamiatkovej obnovy so zachovaním autentických hodnôt a nového funkčného využitia. Vďaka patrí všetkým zúčastneným stranám predovšetkým pracovníkom PÚ Banská Bystrica za ústretovú spoluprácu a metodickú pomoc, generálnemu dodávateľovi stavebných prác firme PSJ Hydrotranzit a.s. a hlavne investorovi VŠVU, ktorý vďaka finančnému mechanizmu z európskych štrukturálnych fondov obnovou tohto objektu prispel k zachovaniu kultúrneho dedičstva pre budúce generácie.

Použitá literatúra

[1] VÝSKUM, Pamiatkový, PÚK Bratislava 1980 T, T 1543 text, Pamiatkový úrad Bratislava

Ing. arch. Martin VAŠČÁK
autorizovaný architekt SKA
MVA ace s.r.o., Ukrajinská 8, 831 02 Bratislava
e-mail: archmva@gmail.com
tel.: +421 905 230 879

Ing. arch. Alena HRABINSKÁ

Krajský pamiatkový úrad Košice

Proces obnovy meštianskeho domu Hlavná 61 – Kováčska 22 v Košiciach

Abstrakt: Obsahom príspevku je priblížiť prípravu procesu, ktorý predchádza realizácii obnovy meštianskeho objektu situovanom v Mestskej pamiatkovej rezervácii v Košiciach. Ako príklad uvádzam historicky hodnotný meštiansky dom na Hlavnej ulici a adresou Hlavná 61, ktorého zástavba pokračuje priečne celým blokom a ukončuje ju dom so samostatnou adresou Kováčska 22. Stavebno-historický vývoj domu preukázal, že je založený v stredoveku, pričom už vtedy siahla do výšky dvoch nadzemných podlaží a to vrátane dvorového krídla. Tento pomerne veľký dom prešiel viacerými stavebnými úpravami – renesančnými, barokovými a predovšetkým na konci 19. storočia. Viac menej degradačné zásahy na ňom boli realizované v polovici 20. storočia. Vlastník, ktorý získal kultúrnu pamiatku musel vzniknutý stav postupne riešiť a začať v zmysle legislatívnych predpisov z ich záchranou a obnovou. Medzi prvými začal so zabezpečením prípravnej dokumentácie, t.j., zo zameraním objektu a zistením jeho technického stavu. Vzhľadom k tomu, že byty na 2.NP boli funkčné, bolo najjednoduchšie pristúpiť k ich modernizácii. Havarijný stav uličnej fasády si vyžiadala začatie osobitnej obnovy – reštaurovanie ako prvé. Po realizácii reštaurátorského výskumu mohol zodpovedný reštaurátor začať s realizáciou, v tesnej spolupráci s KPÚ a vlastníkom. Po ukončení pamiatkového architektonicko-historického výskumu bolo možné pristúpiť aj k obnove dvorových krídel. Vypracovala sa architektonická štúdia a vzhľadom k náročnosti (finančnej aj časovej) pristúpil vlastník k výkonu takých prác, ktoré by mali trvalý charakter a zamedzili by pamiatke jej ďalšej degradácii. Takýto postup uplatnil na oboch dotknutých domoch parcely. Napriek tomu, že obnova nie je ešte ukončená, jednotlivé etapy sú finalizované a z odbornej stránky ich hodnotíme ako pozitívnym príkladom premeny chátrajúceho historicky hodnotného objektu s významnými pamiatkovými hodnotami za reprezentačný meštiansky dom stredovekého jadra mesta.

Kľúčové pojmy: KPÚ, obnova, prípravná dokumentácia, reštaurovanie

Ak vstúpite do mesta Košice ako návštevník, pravdepodobne povedú vaše kroky do historického centra mesta. Radová zástavba, v jednotlivých mestských blokoch, má viacero významných objektov s bohatou históriou a vrstevnatým stavebným vývojom. Jedným takým je aj blok s číslom 31 [1] a v ňom medzi významnými mestskými budovami – Levočským domom, staromestskou radnicou a v secésii preslávenou kaviarňou „Royal“, neskôr známou pod názvom „Slávia“ - stojí trojpodlažný meštiansky dom s popisným číslom 61.

Na stredovekej, úzkej parcele, tiahnucej sa až na druhú stranu bloku (na Kováčsku ulicu), stojí dom s fasádou orientovanou do Hlavnej ulice a severným dvorovým dvojpodlažným krídlom, ukončeným priečnym krídlom. Z druhej strany parcely je samostatný dvojpodlažný objekt (s adresou Kováčska 22), s fasádou orientovanou do ulice a opäť so severným dvorovým krídlom, ktoré siaha k popísanému priečnému dvorovému krídlu domu na Hlavnej ulici. Dvor majú oba domy spoločný. Jeho pôdorysné a priestorové usporiadanie je v súčasnej podobe výsledkom predovšetkým stavebnej etapy z poslednej štvrtiny 19. storočia. Parcelu vrátane oboch domov – evidovaných v Ústrednom zozname pamiatkového fondu Slovenskej republiky ako národné kultúrne pamiatky, vlastní jeden majiteľ. Vlastník značne zanedbané, čiastočne využívané objekty s neuspokojivým technickým stavom, v roku 2000 nadobudol do vlastníctva a dostal sa pred neľahkú úlohu, zabezpečiť ich komplexnú obnovu a primerané nové funkčné využitie.

obr. 1: Historická fotografia mestského bloku zo začiatku 20. storočia a jej aktuálna podoba.
zdroj: archív KPÚ Košice

Hlavná 61

Prípravné dokumentácie – zistenie pamiatkových hodnôt domu a technického stavu

Na začiatku bolo potrebné zabezpečiť viac stupňovú prípravnú dokumentáciu, bez ktorej by žiadne práce na obnove nemohli začať. Ako prvé vlastníak zabezpečil posúdenie objektu z hľadiska statiky a zameranie objektu [2]. Statické posúdenie nevyhodnotilo žiadne závažné statické narušenie objektu a nezaznamenalo ani vznik havarijného stavu.

Poschodia hlavného krídla boli využívané ako byty a v tomto duchu ich vlastníak obnovil ako prvé. Pre obnovu bytu na prvom poschodí bola v roku 1993 spracovaná projektová dokumentácia [3], ktorú KPÚ Košice posúdilo a schválilo. Ďalšia obnova bytov bola realizovaná v rokoch 2003 a 2005. Okenné výplne z druhej polovice 20. storočia boli vymenené za nové drevené, s rešpektovaním historického tvaroslovie, počtu krídel a spôsobu otvárania. Strecha a krov domu nad hlavným krídlom boli v dobrom technickom stave. Krov z 19. storočia má stojatú stolicu väznicovej sústavy. Je doplnený príložkami, s lokálne vymenenými krokvmi a niektorými drobnými doplnkami krovovej konštrukcie. Komínové telesá zostali zachované.

Najviac nevhodných úprav bolo vykonaných v parteri domu. V roku 1972 sa rekonštruovala na prízemí predajňa „Tulipán“ a v 80-tych rokoch sa priestory upravovali pre predajňu luxusnej obuvi. Pri týchto úpravách došlo k závažným zmenám. Vybúrané bolo nosné obvodové murivo aj pôvodná deliaca stena (pre zväčšenie priestoru predajne). Stabilita bola zabezpečená kovovými nosníkmi, ktoré vytvorili nový preklad. Narušila sa tým tak nielen stabilita domu, ale aj jej vizuálne stvárnenie z druhej polovice 19. storočia. Upravený bol aj vstupný otvor, dvojkrídlová brána a krajný výklad v 4. osi.

V nevyhovujúcom stave bolo aj hlavné trojamenné schodisko so širokým obdĺžnikovým zrkadlom, situovaným v mieste styku priečného a hlavného krídla domu. Schodiskový priestor je presvetlený skleneným svetlíkom sedlového tvaru s kovovou nosnou konštrukciou, ktorý vznikol v druhej polovici 20. storočia ako replika historického. Kovové dekoratívne zábradlie je zachované len fragmentárne, drevené schodiskové stupne vykazujú stav zodpovedajúci absencii dlhodobej údržby. Zrkadlo schodiska je nevhodne priamo prepojené so suterénom. Suterén s najhodnotnejšími stredovekými murivami nesie známky druhotných úprav a zásahov, ktoré závažnejšie neohrozili jeho pamiatkovú hodnotu. Rozsiahly suterén nemá funkčné využitie.

Reštaurátorský výskum – Návrh na reštaurovanie uličnej fasády

Zanedbaná údržba a aplikácia nevhodných, nepriedušných materiálov pri starších impulzívnych snahách o farebné obnovenie fasády, zapríčinili vznik havarijného stavu fasády. Eklektická úprava bola celoplošne zachovaná a čitateľná. Lokálne boli zistené závažné mechanické poškodenia a úbytky. Napríklad, jednému z atlantov chýbala ruka, štukové ornamenty v zrkadle pod okennými otvormi boli takmer v celom rozsahu zdegradované a nečitateľné, konzoly balkónov boli vážne narušené. Jednak konzola bola nevyhnutne demontovaná, nakoľko bola vážne porušená a hrozil samovoľný pád na verejné priestranstvo, kde mohla vážne ohroziť život okolo idúcich. Poškodené boli aj kamenné platne balkónov a liatinové diely zábradlia. Vznikla tak nevyhnutná požiadavka na reštaurovanie uličnej fasády. KPÚ Košice na podnet vlastníka vydalo v roku 2006 v danej veci rozhodnutie o zámere reštaurovať uličnú fasádu. Zodpovední reštaurátori vedení v Komore reštaurátorov na Slovensku Mgr.art. Ľubomír

Kuc a Mgr.art. Ondrej Lipták, spracovali reštaurátorskú dokumentáciu – Návrh na reštaurovanie [4], ktorej súčasťou bolo i statické posúdenie fasády a jej dekoratívnych prvkov (spracoval Ing. Peter Lúčanský).

obr. 2: Reprezentačné trojramenné schodisko v hlavnom krídle domu a obnova parteru v roku 2006
zdroj: KPÚ Košice

Cieľom reštaurátorskému výskumu bolo zistenie dostatku informácií o stave a zachovanosti pôvodnej hmoty a výzdoby primárnych vrstiev a druhotných zásahov. Použité boli nedeštruktívne a deštruktívne metódy. Predmetom prieskumu boli omietkové a farebné náterové vrstvy, kamenné, kovové a drevené prvky, murivo a štukové prvky výzdoby. Použitý bol a chemicko-technologický prieskum z vybraných miest, z ktorého sa odobrali vzorky (15 vzoriek), analyzované optickou mikroskopiou, mikrochemickou analýzou, kvantitatívnou chemickou analýzou, granulometriou a pod. Reštaurátorský výskum potvrdil primárnu tvarovú a slohovú úpravu datovanú do konca 19. storočia s výrazovými prostriedkami eklektického štýlu čiastočne upravenú v priebehu 20. storočia a to najmä v parteri a vo farebnom riešení fasády. Obmieňanie dekoratívnych a architektonických výrazových prostriedkov (motívy akantov, palmiet, grifov, klasických figúr atlantov, zapracovanie edikulového motívu, segmentových frontónov s klenákmi a pod.) spolu so zaoblenými tvarmi okien, smerujúcich k secesii tvorí typickú architektonickú „reč“ meštianskych domov v Košiciach, v 2. polovici 19. storočia, viažuce sa na obdobie stavebnej ale aj priemyselnej konjunktúry mesta.

obr. 3: Terakotové postavy atlantov – počas reštaurovania, po domodelovaní chýbajúcej ruky a po finálnom farebnom riešení
zdroj: KPÚ Košice

V rámci reštaurovania bol navrhnutý program a technologický postup. Pre náročnosť a najmä finančnú záťaž sa vlastník zapojil do grantového programu Ministerstva kultúry SR „Obnovme si svoj dom“, ktorý poskytuje finančnú podporu pri záchrane a obnove kultúrneho dedičstva. Reštaurovanie prebiehalo až do roku 2010, pričom posledný rok a pól sa práce sústredili len na parter. Všetky tvaroslové prvky a základová (pasívna) plocha fasády boli očistené, upevnené k podkladu, zakonzervované

a reštaurované. Mechanicky poškodené a absentujúce časti boli doplnené v identickom materiáli, v niektorých prípadoch nahradené kópiami – reprodukčná technológia. Profily ríms boli ručne obnovené, „ľahané“ pomocou šablón. Bola zistená i originálna farebnosť[4].

Realizovaná farebnosť pasívnych plôch bola celoplošne vo svetlo sivohnedozelenom zemitom hlinkovom nátere (lomený tón umbry sivou), dekoratívne členenie fasády v okrovom až okrovo-sivom nátere. Na záver bola na fasádu aplikovaná farebná lazúra v osobitne namiešanom tóne hnedej. Kovové diely zábradlia boli doplnené – odliate (zo zliatiny) podľa dochovaného originálu, tvarovo dočistené a farebne ošetrené v dvoch vrstvách, pričom záverečná zelená farebná vrstva bola na tónovaný podklad nanosená lazúrne a vytieraná polosuchým štetcom. Vlastný technologický postup bol určený aj pre kamenné a drevené súčasti fasády (balkónové dosky, okenné a dverné výplne, výklady). KPÚ Košice pravidelne zvolávalo kontrolné dni za prítomnosti zodpovedných reštaurátorov a vlastníka, počas ktorých sa odkonzultovali jednotlivé etapy reštaurovania, posúdili nálezy a rozhodlo sa o ďalšom postupe. Pri jednom z kontrolných dní sa vlastníkovi predložila možnosť materiálovej náhrady namiesto typizovaných kachličiek. Na pochôdznej ploche balkónov, by mohol byť použitý umelý udusaný kameň (zo zmesi jemnejšej frakcie pieskov pojených živcami). Vlastník si zvolil túto možnosť, ktorou zabezpečil dobrú funkčnosť a dosiahol aj obnovu tradičného výrazu balkónov.

Parter predstavoval pre zhotoviteľov, metodika KPÚ Košice a vlastníka osobitnú výzvu. Komplexnú architektonizáciu deformovaného parteru bolo potrebné vyriešiť počas plynulého využívania obchodných priestorov (nakoľko to nájomcomtako umožňovala zmluva o užívaní dotknutých priestorov). Reštaurátor parterpodrobne zameral v mierke 1:10 [5]. Porovnali sa historické fotografie evidované archívom KPÚ Košice, nazväčšovali sa detaily (spracované ako súčasť rešt. dok.) a metodicky zvolili taký prístup, ktorý v členení spätne regeneruje historické členenie fasády. Fyzicky to znamená, že chýbajúci, vybúraný obvodový múr sa vyčlenil preskleným priestorom medzi výkladmi. Osi fasády sa tak zjednotili na všetkých podlažiach a na fasáda sa navrátila harmónia a jednotný rytmus. Zjednotenie typológie a materiálového riešenia výkladov tomu výrazne napomohlo. Pred vstupy sa v umelom kameni dorobili schodiskové stupne v zodpovedajúcom historizujúcom tvarosloví.

obr. 4: Pohľady na uličnú fasádu pred, počas a po reštaurovaní
zdroj: KPÚ Košice

Pri práci z archívnymi prameňmi vyplynul poznatok, že vo vrcholoch postranných stlačených segmentových frontónov, nad korunnou rímsou boli na tyčiach osadené kovové hrotnice resp. makovice. Vzhľadom k tomu, že sa z nich nezachoval ani fragment a z fotografie nebolo možné rekonštruovať ich tvar, sa upustilo od ich fyzickej rekonštrukcie. Pokiaľ by sa v budúcnosti prehĺbili poznatky o týchto kovových prvkoch, bude ich možné rekonštruovať a osadiť na objekt.

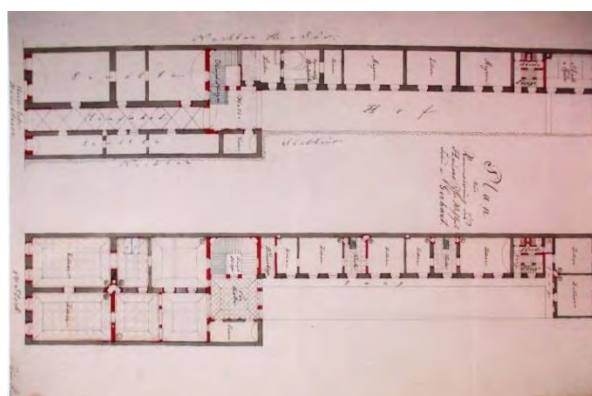
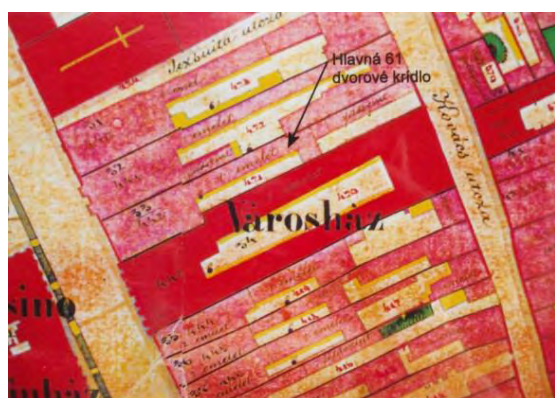
Po ukončení reštaurátorských prác môžeme práceobjektívne vyhodnotiť ako kvalifikované, s výbornou zvládnutou remeselnou a výtvarnou úrovňou. Fasáda tak dôstojne reprezentuje nielen históriu svojich bývalých ale aj súčasných mešťanov mesta.

Architektonicko-historický výskum dvorového krídla domu

Zmeny na dvorovom krídle sa v roku 2002 nežiaduco prejavili najmä v sedlovej streche krídla, ktorá začala preukazovať závažné statické poruchy, ku ktorým sa pridali i poruchy obvodového muriva a niektorých komínových telies, ktoré bolo nevyhnutné rozobrať (na jednom z nich sa našlo datovanie 1877 v šesťuholníkovom orámovaní). Príčinou boli i stavebné činnosti na vedľajšom dome. Vlastník musel urýchlene konať. Nechal spracovať čiastkový pamiatkový výskum [6] zameraný na zdokumentovanie vzniknutého stavu. Krídlo bolo bez strechy a hrozilo zatekanie do objektu a zánik pamiatkových hodnôt. Vo vrchole obvodového muriva bol podľa projektovej dokumentácie Ing. Hanuliaka vyhotovený veniec, postavila sa nová strecha s dreveným krovom a podľa potreby sa ustabilizovali komínové telesá.

Vlastník si uvedomil, že pre dlhodobé využitie domu bude nevyhnutné vytvoriť novú funkčnú náplň pre celé krídlo. A tak sa popri dokončení fasády, pustil aj do záchrany dvorového dvojpodlažného krídla, vrátane jeho priečnej časti. Dvorová zástavba je bez podpivničenia. V tom čase bola v celom rozsahu neobývaná. Okenné výplne chýbali, rovnako ako aj zábradlie na pavlačí 2.NP. Interiér bol schátraný, zdravotnícké rozvody viac menej nefunkčné. Napriek tomu, že boli dvorové krídla dlhodobo nepoužívané, ich technický stav bol relatívne dobrý. Stredná časť krídla však preukázala sadanie strednej časti. K takémuto stavu čiastočne prispieva najmä odstránená časť susednej zástavby s dlhodobo vyhlbeným odkopom, ktorý siaha pod základovú škáru. Na 1.NP, v podlahe vznikla trhlina, obdobne ako na severnom obvodovom múre. Statik overil charakter trhlín a vyhodnotil ich ako stabilizované. Stav však nie je dobrý a bolo by nanajvýš žiaduce, aby k adekvátnemu riešeniu pristúpil i sused.

obr. 5: Časť katastrálnej mapy z roku 1868 s vyznačením skúmaného krídla domu [7] a grafická časť výskumu - plán úpravy domu od J. Munkátsyho z roku 1865

zdroj: archív KPÚ Košice – Krcho, J.: Pamiatkový architektonicko-historický výskum „Hlavná 61 dvorové krídlo – Košice“, 2011

Vlastník premyslel možnosti, ktoré mu predmetný dom ponúka a zvolil si polyfunkčné využitie domu. Dispozičné riešenie dvorovej zástavby umožňovalo na poschodí vytvoriť byty a na prízemí priestory pre služby alebo obchod. Plánovaná funkčná reanimácia, nie je ničím neobvyklá, v čase však overená a preukázala sa ako najvhodnejšia pre využívanie meštianskeho domu. Pre naplnenie tohto zámeru bolo nevyhnutné zabezpečiť spracovanie pamiatkového architektonicko-historického výskumu. Výskum bol v roku 2011 ukončený. Spracoval ho Dr. Ing. arch. Ján Krcho, PhD a Ing. arch. Zuzana Sentelíková. [7] Výskum okrem iného priniesol mnoho nových poznatkov a informácií. Zachytil napríklad vlastnícke pomery už z roku 1480, mapové podklady zaznamenávajúce urbanistický vývoj parcely, plán úpravy domu od Josefa Munkátsyho z roku 1865 [8], periodizáciu vývoja kultúrnej pamiatky s inventarizáciou hodnotných detailov a prvkov.

Veľmi presne stanovil rozsah stredovekého objektu stojaceho na dvorovej časti parcely. Dokonca zachytil priestory stredovekej čiernej kuchyne a na 1. aj 2.NP rozsiahle fragmenty gotického kamenného okna so stopami primárnej farebnosti, ktoré bude možné prezentovať, vďaka jeho polohe (na dvorovej fasáde). Najzložitejšie na identifikáciu boli renesančné fázy, napriek tomu sa prezentujú v dome vo forme klenieb s lunetami na 1.NP. Na poschodí je reprezentačná barokové klenba s lyžicovými

výsečami. Konečnú podobu nadobudla skúmaná časť objektu počas celkovej prestavby v roku 1831, v ktorom vzniklo najmä priečne krídlo domu.

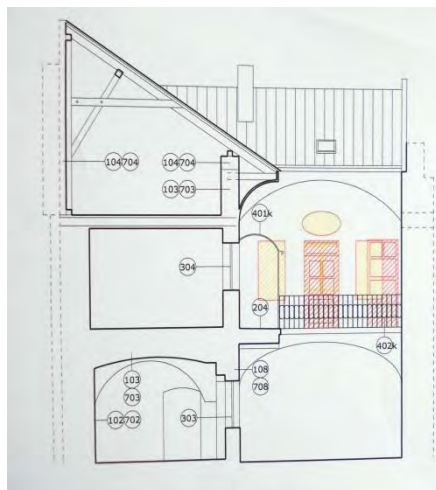

obr. 6: Západná časť miestnosti na 2.NP s barokovou klenbou

obr. 7: Pohľad na dvorové krídlo domu

zdroj: archív KPÚ Košice – Krcho, J.: Pamiatkový architektonicko-historický výskum „Hlavná 61 dvorové krídlo – Košice“, 2011

Komplexná obnova by si vyžadovala značný finančný náklad, ktorý vlastník v tom čase nemal a tak pristúpil k obnove pamiatky v takom rozsahu, aby zamedzil jej ďalšiemu poškodzovaniu a neskôr mohol v obnove pokračovať. V zmysle pamiatkového výskumu nechal spracovať štúdiu dispozičného riešenia krídla, ktorú prerokovával počas spracovania s KPÚ Košice. Po jej schválení nechal vyrobiť nové okenné a dverné výplne, s rešpektovaním historického členenia, spôsobu otvárania a vzájomných proporcií. Výplne v partery už akceptovali požiadavku na zamýšľané nové funkčné využitie, teda pre obchod, prípadne služby.

obr. 8: Obnova výplní priečného krídla – stav pred – výsledky výskumu – po zamurovaní nevhodných výplní a osadení nových výplní

zdroj: archív KPÚ Košice – Krcho, J.: Pamiatkový architektonicko-historický výskum „Hlavná 61 dvorové krídlo – Košice“, 2011

Uvedomelosť vlastníka sa prejavovala už pri realizácii prác. Všetky otvory, v ktorých ešte neboli osadené nové výplne nechal dočasne zablendovať, aby sa steny zbytočne neochladzovali a aby do objektu nevnikli dažde, sneh a vtáctvo. Pri obnove zábradlia vlastník dbal na jeho dočasné prekrytie a to najmä počas hrubých stavebných prác. Nechal citlivo vybrať všetky celistvé pieskovcové platne a uložil ich na drevené podložky v objekte. Platne budú opätovne uložené ako nášľapná vrstva na pavlačí. Chýbajúce časti budú doplnené novými platňami. Aktuálne sú v dvorovom krídle osadené všetky nové výplne okien a dverí. Pripravuje sa spracovanie projektovej dokumentácie pre zamýšľané

byty na poschodí a obchodné prevádzky na prízemí. Do budúcnosti nás čaká spolupráca pri reštaurovaní dvorovej fasády, predovšetkým pri stredovekých a maľovaných klasicistických nálezo.

Kováčska 22

Ako je už v úvode príspevku uvedené na parcele je aj druhý objekt, kultúrna pamiatka, ktorej technický stav bol v obdobnom stave ako dom orientovaný do Hlavnej ulice. V roku 2007 nechal vlastník spracovať reštaurátorský výskum – Návrh na reštaurovanie uličnej fasády [9], neskôr i na dvorovú fasádu. Fasáda je jednoduchšie, menej reprezentatívne riešená oproti fasáde na Hlavnej ulici. Tvaroslovie tvorí prevaha klasicizujúcich prvkov v ukludnenom a plochejšom výraze. Datovaná je do obdobia 70.-tych až 80.-tych rokov 19. storočia. Dom na rozdiel od objektu na Hlavnej vznikol ako „novostavba“ z roku 1929. V tomto prípade nebudeme zabiehať do podrobností obnovy, ktorá je identická s objektom na Hlavnej a to vrátane zamýšľaného funkčného využitia.

obr. 9: Obnova dvorového krídla domu na Kováčskej 22 – stav pred obnovou v roku 2008 – počas v roku 2009 – a po ukončení obnovy 2.NP a pavlače v roku 2010

zdroj: archív KPÚ Košice

Je potrebné vyzdvihnúť predovšetkým spoluprácu vlastníka a KPÚ Košice. Vlastník napriek tomu, že proces obnovy neuzavrel v celom rozsahu, zamedzil včas poškodzovaniu a znehodnocovaniu domu a jeho pamiatkových hodnôt a riešil predovšetkým pragmatické otázky s ohľadom na konečný vizuálny výraz nehnuteľností.

Na záver

Môžeme konštatovať, že obnova je dlhodobý, cielený proces, ktorý si okrem dostatočného finančného krytia a pedantnej prípravy v podobe prípravných a projektových dokumentácií, vyžaduje najmä trpezlivú spoluprácu vlastníka a KPÚ. Na začiatku obnovy kultúrnej pamiatky musí vlastník vedieť, na čo chce ten ktorý objekt využívať. Poznať dispozíciu a objemové možnosti domu, mieru prezentácie jeho hodnôt a zvážiť, či sa na zamýšľaný zámer hodí.

Kvalitná obnova pamiatky vyžaduje primeraný čas a to od zabezpečenia dokumentácií až po samotnú realizáciu prác. Obnovenie historicky pravdivého výrazu pamiatky nedáva vlastníkovi možnosť výberu, najmä čo sa týka farebností (fasád, interiérov, výplní ...) alebo polohy otvorov či vstupov.

Uvedená obnova, napriek tomu, že nie je ešte definitívne ukončená, je pozitívnym príkladom premeny chátrajúceho historicky hodnotného objektu s významnými pamiatkovými hodnotami za reprezentačný meštiansky dom stredovekého jadra mesta.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

- [1] Číselné označenie mestských blokov je v zmysle blokových prieskumov, spracovaných v rozpätí rokov 1976 - 89, ktorý spracoval Projektový ústav kultúry Bratislava, Košice, hist.jadro, blok č. 31. Blokove prieskumy sú archivované KPÚ Košice pod osobitnými signatúrami. Blok č. 31 má signatúru V/11/93;

- [2] Zameranie objektu v roku 2001 vyhotovil Ing. Ladislav Hanuliak; dokumentácia je evidovaná v archíve KPÚ Košice pod signatúrou Z-2481;
- [3] Projektová dokumentácia bytu na 2.NP spracovaná v roku 1993 Ing. arch. Ernest Martončíkom, evidovaná v archíve KPÚ Košice pod signatúrou Z-675;
- [4] Návrh na reštaurovanie – „Meštiansky dom, Hlavná ul. 61, Košice, Hlavná čelná uličná fasáda, Reštaurátorský výskum, Návrh na reštaurovanie, Návrh postupu a technológie obnovy fasády“, spracovaný v novembri-decembri 2006, Mgr. art. Ľubomírom Kucom a Mgr. art. Ondrejom Liptákom, evidovaný v archíve KPÚ Košice pod signatúrou R-293a, b, c;
- [5] Reštaurátorská dokumentácia – dodatok Návrhu na reštaurovanie, spracované Mgr. art. Ľubomírom Kucom v 2008, evidovaná v archíve KPÚ Košice pod signatúrou R-365/2;
- [6] Čiastkový pamiatkový výskum – Meštiansky dom, spracované v roku 2002 LOCUS – Mgr. Gabriel Kladek, evidovaný v archíve KPÚ Košice pod signatúrou T-876;
- [7] Pamiatkový architektonicko-historický výskum „Hlavná 61 dvorové krídlo – Košice“, spracovaný v roku 2011, Dr. Ing. arch. Jánom Krchom, PhD a Ing. arch. Zuzanou Sentelíkovou, evidovaný v archíve KPÚ Košice pod signatúrou T-1356;
- [8] *tamtiež*
- [9] Reštaurátorská dokumentácia – Návrh na reštaurovanie, spracované Mgr. art. Ľubomírom Kucom a Mgr. art. Ondrejom Liptákom v 2007, evidované v archíve KPÚ Košice pod signatúrou R-302;

Skratky použité v texte:

- KPÚ Košice – Krajský pamiatkový úrad Košice

Ing. arch. Alena HRABINSKÁ
KPÚ Košice
Hlavná 25, 040 01 Košice
e-mail: alena.hrabinska@pamiatky.gov.sk
tel.: 055 / 24 55 830

Ing. arch. Martin DRAHOVSKÝ

Fakulta umení TU v Košiciach

Rekonštrukcia kazemát Katovej bašty v Košiciach

Abstrakt: Kazematy Katovej bašty v Košiciach predstavujú vzácny príklad fortifikačnej stavby s netypickým usporiadaním - ručné palné zbrane v prízemí a delové strielne na poschodí. Rekonštrukcia sprístupnila tento komplex návštevníkom aj vytvorila priestory pre novú expozíciu Východoslovenského múzea v Košiciach. Rekonštrukcii predchádzali výskumy, archeologický, pamiatkovo – historický aj zvlhnutia murív. Na základe výsledkov realizovaná rekonštrukcia vytvorila priestor pre expozíciu palných zbraní. Popis stavebnotechnického, statického, priestorovo i materiálovo zachráneného a zjednotený objektu je predmetom nasledujúceho príspevku.

Kľúčové pojmy: Katova bašta, kazematy, palné zbrane, rekonštrukcia

Úvod

Lokalita Katovej bašty, spolu s Miklušovou väznicou a Hrnčiarskou ulicou „Uličkou remesiel“ a jej využitie na muzeálnu, ale živú prezentáciu „In Situ“ tvorí jeden z najkomplexnejších celkov architektonickej expozície v Košiciach. Nedávno zrekonštruovaná veľká záhrada areálu Katovej bašty, prepojená Katovým bytom ponad Hrnčiarsku ulicu s Miklušovou väznicou prepája muzeálnu funkciu s živým využitím na mimoriadne kultúrne podujatia. Socha Františka II. Rákocziho a Rodošto – replika jeho domu z vyhnanstva v Turecku – tvoria silný personálny náboj priestoru, pripomínajúci jednu z najvýznamnejších osobností Uhorska bytostne spätú s jeho Slovenskou časťou svojím rodiskom i miestom posledného odpočinku. Pokračovanie podnožia Rodošta tvorí najucelenejšiu časť nadzemného fortifikačného systému Košíc s bránou do celého komplexu a „Kazematami“ – palebnými strieľňami. Prezentácia strielní aj brány a inštalácia histórie fortifikačného systému Košíc doplnila celý areál a sprístupnila verejnosti jedny s najzaujímavejších zachovalých rano-novovekých priestorov Košíc.

Moderná inštalácia v interiéri - s exteriérovou expozíciou vo filozofii „otvorenej zóny“ umožnila spoznať nielen exponáty, ale hlavne priestory a ich spôsob výstavby aj využitia. Zároveň sa skvalitnila aj časť technickej infraštruktúry výstavných priestorov múzea na druhom podlaží. Komplexnosť a životnosť areálu je mimoriadna aj svojím prepojením s výskumnými pracoviskami odborných pracovníkov múzea. Rekonštrukcia Lektorskej terasy vytvorila možnosť komorných prednášok pre odbornú verejnosť a skultúrnila celý nástup do areálu.

Príprava a výskumy

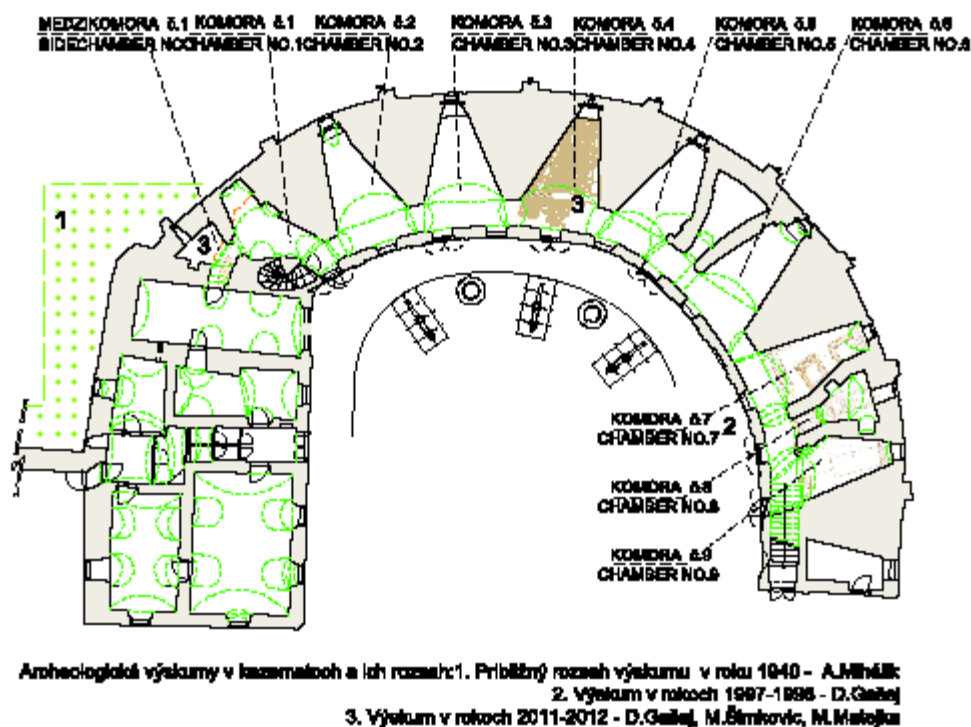
Kazematy s podnožou Rodošto – replikou domu Františka II. Rákocziho tvoria východné hmotové vymedzenie areálu a sú zapísané v Ústrednom zozname pamiatkového fondu SR pod číslom 1049/9 (bašta) a 1049/7 a 10 (múr hradbový). Dlhé obdobie využívané ako skladový priestor múzea, ukrývali pred verejnosťou svoju priestorovú unikátnosť, najmä berúc na vedomie ich lokalizáciu cca 200m od centrálnej pešej zóny – košickej Hlavnej ulice - v mieste napojenia na park za Štátnym divadlom. Postupne sa obnovujúci areál v období príprav na Európske hlavné mesto kultúry (EHMK)2013, vďaka mimoriadnej aktivite vedenia Východoslovenského múzea, dostal príležitosť ďalšej rekonštrukcie a prezentácie priestorov. Pred rekonštrukciou už v rokoch 1997-1998 prebehol čiastočný archeologický výskum dvoch komôr a medzikomory (dnes označené ako komory 7,8,9) vedený PhDr. Dáriusom Gašajom. Jeho výsledky slúžili ako základný vstupný podklad pre úvahy o možnej rekonštrukcii, rozdelení či scelení priestorov, predpokladaných podlahových vrstvách a ich úrovniach. Je prirodzené, že v štádiu prípravy bol nariadený ďalší archeologický výskum, pre overenie získaných poznatkov a zároveň aj pamiatkovo – historický výskum hlavne samotných kazemát. Archeologický výskum viedol opäť PhDr. Dárius Gašaj a pamiatkovo historický výskum Mgr. Michal Šimkovic a Ing. Miroslav Matejka. Podrobné prezentácie výsledkov oboch výskumov vedia tvoriť samostatné prednášky ich autorov a vzhľadom na zameranie tejto prezentácie rekonštrukcie si dovoľím spomenúť iba podstatné fakty, ktoré principiálne ovplyvnili jej priebeh a výsledky.

Za miesto archeologického výskumu bola vybratá komora č.4, v ktorej strieľňový otvor vizuálne vykazoval autenticitu pôvodného otvoru. Archeologický výskum identifikoval rozhranie vonkajšieho obvodového muriva a delových strieľní, rozhranie delových strieľní a prístavby vnútornej „chodby“, základové pásy, založenie delových strieľní na odľahčovacích základových klenbových oblúkoch a základové murivá sekundárnych vstavieb. Súčasne boli zistené dve nivelety podláh. V hĺbke 50 cm tvrdý ubitý terén a v hĺbke cca 80 cm pod úrovňou súčasnej podlahy dlažbu z okruhliakov kladenú do hlineného lôžka [1]. Zároveň odhalil skladby neskorších podlahových vrstiev v delovej komore a vlastne v celom priestore Kazemát aj s nevhodnou cemento - betónovou nášľapnou podlahovou vrstvou. Na základe výsledkov bolo rozhodnuté o prezentácii pôvodnej podlahy (okruhliakovej) „in situ“ v tejto komore a aj o spôsobe riešenia podlahových vrstiev všetkých komôr, tak, aby bolo umožnené odvádzanie prebytočnej vlhkosti z podlahovej konštrukcie a budúca minimalizácia zavrňania murív.

Pamiatkovo – architektonický výskum bol urobený v celom objekte. Poznatky z neho získané poukazujú na viacero stavebných etáp – z toho dve ranné – respektíve existenciu staršieho predchodcu bašty. Celkovo výskum definuje 7 stavebných etáp. Jednotlivé sondy preukázali prepojenosť respektíve oddelenosť murív - z toho odvodené etapizácie. Rôzne druhy stavebných úprav v priestoroch komôr aj medzipriestoroch zodpovedajú vývoju využitia objektu a premietajú sa aj do rôznych druhov omietok a stavebných článkov už zamurovaných (otvory v bočných osteniach strieľní pre zapažovacie trámy hákovníč) alebo novodobo vzniknuté (vybúranie medzipriestorov pre kuchyne a výstavbu komínov). Výskum jednoznačne definoval návrh pamiatkovej obnovy s nutným prezentovaním priestorov aj jednotlivých architektonických článkov

Celkovo výskum zhodnotil: „Tzv. Katova bašta spolu s príhlou hradbou je najvýraznejším pozostatkom neskorogotického vonkajšieho pásu opevnenia mesta. Vonkajšie opevnenie Košíc je výnimočným príkladom zdvojenej mestskej fortifikácie pozostávajúcej z dvoch línií hradobného múru s baštami a priekopou. V širšom kontexte je rozľahlý neskorogotický barbakan ojedinelým príkladom kombinácie ochrany vstupu do mesta a rondelu. Obvodové steny rondelu majú pomerne ojedinelú

konštrukciu so zemnými komorami medzi jednotlivými strieľňami. ... Atypické je umiestnenie strielne pre ťažšie ručné palné zbrane na 1 podlaží a diel na terasu, čo súviselo s existenciou parkánu obiehajúceho baštu.“[2]

obr. 1: Archeologické výskumy v Kazematoch

Ďalšou veľmi významnou časťou prípravy bol výskum zavlhnutia objektu a návrh sanačných úprav objektu Katovej bašty. Zároveň sme v štádiu prípravy navštívili a preštudovali pozitívne hodnotenú realizáciu sanácie a odvlhčenia murív historických objektov – konkrétne RK kostol Duch Svätého v Žehre.

Rekonštrukcia objektu - priestorový koncept

Základnou filozofiou priestorového riešenia bolo

- otvorenie delových komôr a čo ich najväčšia možná prezentácia verejnosti
- vytvorenie jedného celku v ktorom je možné inštalovať expozíciu postupného vývoja historických palných zbraní
- prezentovanie vývoja objektu
- Vytvorenie kvalitného zázemia pre lektorské pracovisko

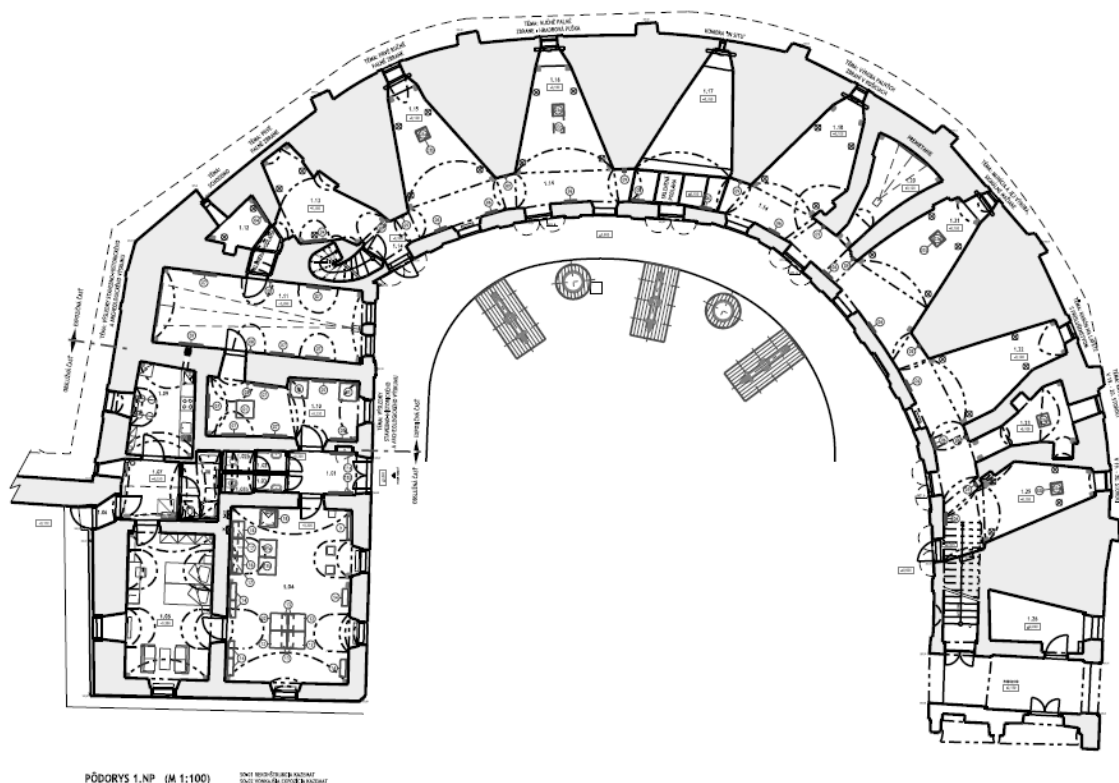
V 19 storočí predstavané vnútorné murivo tvoriace uzatvorenie Kazemát z dvornej časti areálu bolo prepojené s kazematami v miestach spoločných bočných krídiel kazemát vytvárajúc tak samostatné priestorové jednotky. Do každej z týchto jednotiek bol vytvorený vstup aj presvetlenie oknom. Vytvorili sa tak jednoizbové byty. Táto fragmentácia však spolu s predstavaným murivom nedovoľovala vnímať monumentalitu ani pôvodnú funkčnosť delových komôr. Nakoľko však predstavený múr bol v prakticky rovnakej vzdialenosti od kazemát, ponúkala sa možnosť prebúrania prepojení – všetko okrem jedného prepojenia – priečok a vytvorenia priechovej pozdĺžnej chodby na vnútornej strane kazemát. Prepojením ďalšími už existujúcimi otvormi so vstupnou časťou pod Rodoštom vznikol jasný koncept okruhu výstavných priestorov aj s logickým predpolím v bránovom prechode. Takéto rozloženie funkcií a výstavných priestorov vytvorilo z komplexu Kazematy – Rodošto (výstavný priestor druhého podlažia nad kazematami) jeden celok prístupný „suchou nohou“ oceneľný hlavne v obdobiach nepriaznivého počasia. Návštevník aj lektorky tak vstupom do komplexu z neho vystúpia až

po absolvovaní prehliadok všetkých expozícií. Vzhľadom na filozofiu prezentácie diel aj na nádvorí bašty sme mali snahu prepojiť vnútornú chodbu s nádvorím aj v miestach okien obdobnými prevýšenými otvormi ako dverné otvory. Viedol nás k tomu aj návrh na rekonštrukciu kazemát a nádvoria – vo výtvarnom návrhu v majetku Východoslovenského múzea v Košiciach - kde daný múr je perforovaný a vytvára arkádové predpolie kazemát zo strany nádvoria (prezentované na paneli v chodbe kazemát). Rešpektujúc však návrh obnovy a rozhodnutie KPÚ sme pristúpili iba k repasácii okenných výplní a k novým výplňam v mieste dverných krídiel, zachovávajúc tak architektonický výraz obdobia, kedy kazematy slúžili ako obytný komplex.

Vývoj objektu sme mohli prezentovať jednak prezentáciou komory č.4 ktorá po archeologickom výskume ostala v stave zakonzervovania skutkového nálezu všetkých článkov v nej odkrytých, vrátane kamenného odvodňovacieho otvoru v obvodovej stene, pôvodnej omietky – ktorá bola doplnená reštaurátorským spôsobom a prezentácie rozhraní murív aj omietok a tým aj rozsahu chodbovej prístavby a jej napojenia na pôvodné teleso kazemát ako aj základov odkrytých v komore aj v prechodovej chodbe umiestnení sklenenej podlahy v tejto časti chodby. V poslednej komore sa zasa podarilo reštaurovať tri fragmenty výmalby tejto komory z obdobia kedy kazematy slúžili na obytné účely (1. polovica XX. storočia).

Do podnožia Rodošta bolo umiestnené lektorské pracovisko – predaj vstupeniek, multimediálny dotykový informačný panel, požičiavanie návštevníckych mobilných viacjazyčných audiozariadení aj výstavka exponátov spojených s históriou mesta a lokality a predaj suvenírov. Zároveň v prepojených s lektornou ale aj samostatne prístupných priestoroch bolo vytvorené samostatné kvalitné zázemie pre pracovníkov a aj nevyhnutné technické zariadenie komplexu.

obr. 2: Pôdorys riešenia Kazemát

Rekonštrukcia objektu - stavebnotechnické a materiálové riešenia

- Vychádzajúc z výsledkov prieskumov sme sa v našom návrhu v prvom rade snažili
- odstrániť a v budúcnosti zamedziť prenikaniu vlhkosti do murív spôsobom najprirodzenejším – prirodzeným vetraním podlahy

- odstrániť statické poruchy, ktoré sa v veľkom množstve prejavili, hlavne medzi murivom predstavy a kazematami a v komore č. 7
- použiť materiály nevytvárajúce zásadný kontrast s pôvodnými konštrukciami a ak tak iba v rozsahu kde to podporuje technický pokrok pre lepšiu prezentáciu histórie

Zároveň sme sa počas realizácie snažili prirodzene reagovať na vzniknuté situácie – o ktoré v rekonštrukciách aj pri seba lepšej príprave nie je nikdy núdza.

Vzhľadom na skutočnosť, že navlhkanie murív a degradácia pochádzala z pôdnej vlhkosti sme sa v našom návrhu zamerali na vytvorenie maximálne prievzdušnej podlahy – do miery akej nám to požiadavka na nové technické vybavenie dovoľovala a na prevetrávacie kanáliky pozdĺž murív s vyústením v podlahe v rohoch miestností. Priestor kazemát nebol vykurovaný a aj napriek tomu, podľa dostupných informácií, neklesla vnútorná teplota ani v silných zimách pod bod mrazu. Využitie na muzeálnu expozíciu však predpokladá dosiahnuť vnútornú teplotu v priestoroch minimálne 10°C aby nedochádzalo k degradácii výstavného zariadenia a tiež aby mohla byť expozícia prístupná verejnosti. Pre dosiahnutie takejto teploty a pre nemožnosť inštalovať v kazematách vykurovacie telesá sme sa rozhodli pre inštaláciu podlahového kúrenia. Tento spôsob by mal zabezpečiť presušanie podlažia a vytlačenie vlhkosti do kanálikov, a zároveň celoplošné kúrenie by malo vytvoriť priaznivé prúdenie vzduchu v priestoroch. Položenie takéhoto kúrenia je však podmienené dostatočne tvrdým a rovným podlažím. Zároveň nemožnosť riešiť podlažie betónom nás viedlo k použitiu dostatočne hlbokých celoplošných výkopov – samozrejme nie až po pôvodnú podlahovú vrstvu – viacvrstvovú navážku kameňodrvou dvoch rôznych frakcií dokonale zhutnených, takáto konštrukcia podlažia má zabezpečiť jeho prevetrávanie vo vertikálnom aj horizontálnom smere. Za izolačnú vrstvu pod podlahovým rozvodom bola zvolená kamenná vlna. V izolačnej vrstve pod kúrením boli vedené NN elektrické a slaboprúdové rozvody. Vykurovacie rozvody boli zasypané pieskom. Ako nášľapná podlahová vrstva bola zvolená klinker pohľadová tehla kladená na plocho do piesku na sucho. Smer kladenia bol zvolený kolmo na os každej kazematy a prechádza až do priebežnej chodby. Strety kladení sú v prirodzených najužších miestach chodby. Samostatnou časťou sú kanáliky pozdĺž murív tvorené plastovými po bokoch otvorenými I-glu prvkami, ktoré sú ukončené vo vetracích mriežkach v rohoch miestností. Po preštudovaní systému vetrania v kostole Duch svätého v Žehre sme sa rozhodli pre použitie obdobného vetracieho systému na priečne vetranie priestorov, s umiestnením ventilátorov do okenných otvorov na jednej strane a ventilačných aerózónových mriežok na druhej strane kazemát. Systém je napojený na vlhkosťné čidlo spínajúce ventiláciu pri dosiahnutí limitnej vlhkosti. Predpokladáme, že sa nám podarí zabezpečiť vyhovujúcu klímu v priestoroch kazemát.

Tento systém sme predpokladali použiť aj v podnoží Rodošta, iba s tým rozdielom, že v podnoží Rodošta sa nejedená o priestory tak vzácného charakteru a v nich bývalé využitie na intervenčky už si vynútilo inštaláciu vykurovacích telies. Celý architektonický výraz z exteriéru aj z interiéru prezentuje obytný objekt s klasickými šesť tabuľovými oknami a dverami, čo dáva predpoklad akceptácie vykurovacích telies aj v rekonštruovanom objekte. Vzhľadom na túto skutočnosť sme už v projekte uvažovali s týmto riešením. Objekt bol však mimoriadne zavlhnutý. Verili sme, že obdobnou konštrukciou ako v kazematách sa nám podarí objekt od vlhkosti ochrániť. V momente realizácie však došlo k prekvapivému - aj keď vzhľadom na predchádzajúce stavebné úpravy v polovici XX storočia veľmi logickému – objavu. Podlaha podnože Rodošta v miestnostiach bola tvorená železobetónovou doskou zakotvenou po obvode miestností do nosných murív.

Táto konštrukčná úprava – veľmi pevná - predpokladáme že logicky súvisela s výstavbou – nadstavbou Rodošta nad jednopodlažný malý domček existujúci v týchto miestach v 1. polovici XX. storočia. Realizátori nadstavby pravdepodobne nepovažovali domček za dostatočne homogénne založený na to, aby zniesol zaťaženie ďalšími dvoma podlažiami – hoci aj drevenej nadstavby – bez náležitého spevnenia a skompaktovania základových pomerov. Táto skutočnosť nás na jednej strane ubezpečila v dobrom východnom statickom riešení, ktoré nepotrebuje ďalšie spevnenie, na druhej strane vytvorila problém riešenia odstránenia vlhkosti. Pre zistenie nosnosti podlahovej železobetónovej dosky sme dali realizovať sondy v rohoch miestností. Ďalším prekvapením bolo, že doska sa

nenachádzala na kompaktnom podloží, ale že pod ňou existovala v mnohých medzera rôznej výška – teda vlastne obyčajný nezhutnený násyp, ktorý časom sadol. Druhé prekvapenie zase skýtalo pozitívny moment práve na riešenie odstránenia vlhkosti. Realizovaním sond v rohoch každej miestnosti a umiestnením vetracích otvorov s mriežkami – uvažovanými aj v pôvodnom projekte nad ukončením priebežných kanálov pozdĺž murív sme vytvorili obdobnú konštrukciu ako v kazematách. V súčasnosti zisťujeme, či táto úprava bude dostatočná. Okrem jedného miesta – v ktorom sa asi jedná o defekt napojenia strešného zvodu na kanalizáciu – kde sa objavuje zvýšené zavlhnutie – priestory nevykazujú nadkritickú vlhkosť. Zároveň tieto priestory budú vykurované klasickými vykurovacími telesami vytvárajúcimi prúdenie vzduch v miestnosti a teda je predpoklad vysušania muríva v zimnom období a celoročná bilancia by mohla byť priaznivá.

Statické poruchy murív v Kazematách tvorili ďalší problém na riešenie. V súčasnosti používané technológie Helikálnych výstuží zafrézovaných do špár medzi tehliami alebo do miniatúrnych drážok tento problém vedia veľmi dobre riešiť. Takýmto spôsobom boli ošetrené aj trhliny v murivách jednotlivých komôr. V prípade prebúrania chodby medzi komorami 7 a 8 sa jednalo o murivo väčšej hrúbky a tu na spevnenie boli použité oceľové valcované prvky zakotvené do obvodových murív chodby. Za zmienku stojí aj fakt, že klenby murív v predchádzajúcom období vytvorených chodieb neboli väčšinou zakotvené do pôvodných murív, ale položené na plentážové murivo prisadené k pôvodnému murivu či už kazemát, alebo prechodovej brány barbakánu. Zo statického hľadiska zaujímavý sa objavil ešte prvok stužujúci priečku rozdeľujúcu terajšiu miestnosť lektorne, ktorá nebola zakotvená do klenbového stropu. Stuženie v počte 8 prútov priemeru cca 20 mm mohlo predstavovať ťažko medzi nosnými murivami a následne kvôli estetike zamurované do priečky, alebo opačne mohlo tvoriť stuženie nazakotvenej priečky.

Materiálové riešenie vychádzalo z požiadaviek návrhu obnovy pamiatky – reštaurátorské práce a repasácie výrobkov – niekedy podľa nášho názoru, aj s nevhodnej farebnosti vzniknutej z dobovo dostupného a respektíve dobovo populárneho farebného názoru. Druhým základom pre výber materiálového vizuálu bolo použitie lokálnych materiálov, s prírodnou povrchovou úpravou. Vznikla tak jednoduchá kombinácia bielej vápennej omietky, tehlovej klínkovej podlahy a dubových výplní otvorov aj výrobkov a expozície. V minimálnom rozsahu zaznelo sklo v bezrámovom zasklení – sklenená podlaha nad vykopávkami komory č.4, zábradlie a v časti výstavných panelov nesúce tlačené informácie. Povrchová úprava dubových výrobkov olejovým voskom vytvára prirodzený a veľmi trvácny povrch, trochu náročnejší na údržbu, a to však menej degradujúci z dlhodobého hľadiska.

Rekonštrukcia objektu – expozícia a vybavenie

Rekonštrukcia objektu mala splniť tri základné ciele:

- Záchranu objektu
- Prezentáciu vzácných a hmotovo mimoriadnych fortifikačných priestorov histórie Košíc, nachádzajúcich sa dnes prakticky v centre mesta
- Tvorbu priestorov pre expozíciu vývoja palných zbraní a samotnú expozícia

Vzhľadom na množstvo a rozmanitosť priestorov bolo možné zariadenie – vybavenie aj samotnú expozíciu rozčleniť na logické celky. Napriek rozčleneniu dostali všetky výstavné prvky aj panely jednotný materiálový, modulový aj dizajnový koncept. Materiálovo neutrálnejšie výstavné priestory – iba dubové drevo a sklo - boli v lektorských a vstupných priestoroch obohatené o titanzinkový plech pokrývajúci zväčša soklovú časť vitrín.

Lektorské pracovisko tvorí predaj vstupeniek, požičovňa audio sprievodcov, výstava predmetov spájajúcich sa z históriou Košíc a výstava a predaj propagačných materiálov. Miestnosť je zariadená výstavnými a predajnými pultmi v jednotnej modulovej osnove aj tvarom výrazu a materiálovým riešením. Panely vstupných priestorov pokrývajú technické vybavenie objektu (hydrant a elektrickú rozvodnicu) spôsobom, ľahkého prístupu k týmto zariadeniam. Zázemie lektorne je riešené obdobne, ale už bez titanzinkových doplnkov.

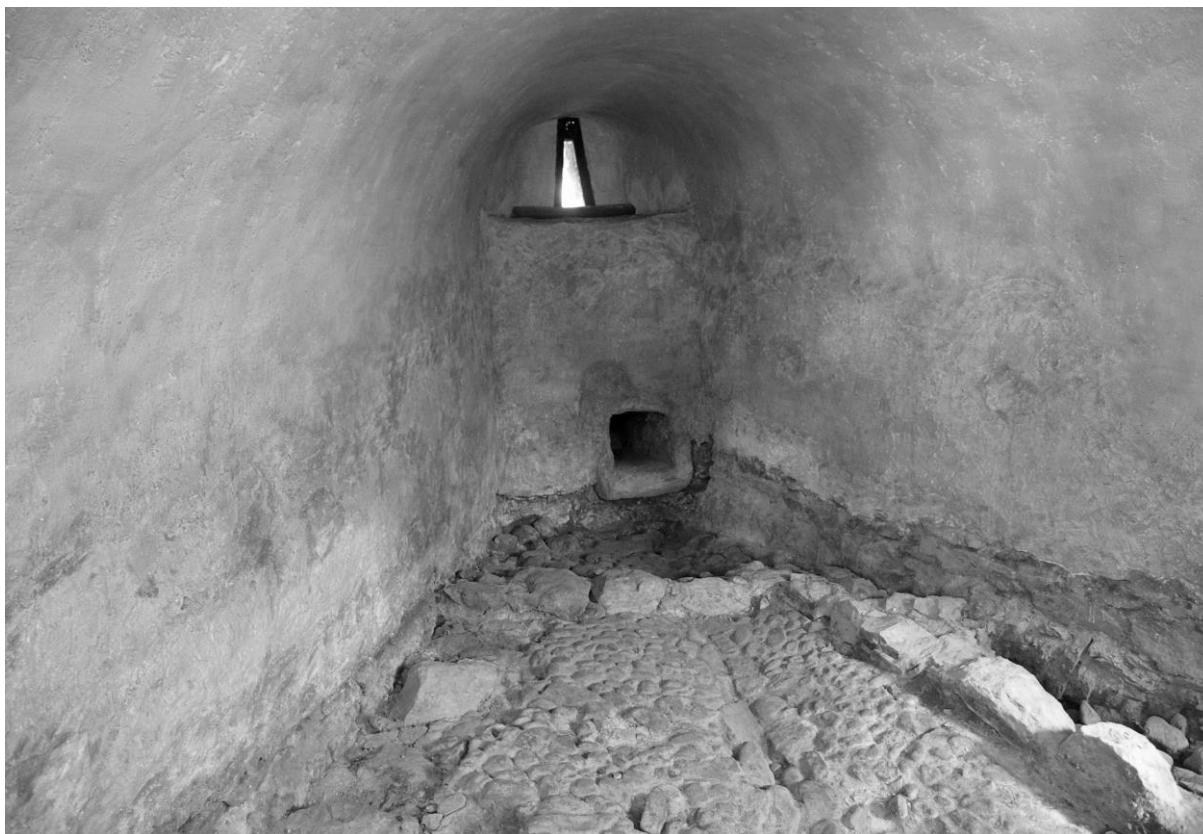

Výstavné priestory sú členené na výstavné priestory podnožia Rodošta - miestnosť a bránový prechod, v ktorých je na paneloch prezentovaný archeologický a pamiatkovo-architektonický výskum kazemát a historický vývoj lokality dokumentovaný na dobových mapách.

Výstavné priestory kazemát majú dva dopĺňujúce sa druhy výstavných vybavení:

- plošné výstavné panely v chodbovom priestore viažuce sa k predmetom v kazematách – strieľňach
- podstavce a výstavné skrinky pod výstavné predmety v samotných strieľňach

Obidva druhy prvkov sú identického materiálového aj konštrukčno-tvarového riešenia (dub prírodný a sklo).

obr. 3: Pohľad do zrekonštruovanej komory č. 4

Záver

Rekonštrukciou kazemát a celého komplexu prakticky v centre Košíc sa podarilo zachrániť a sprístupniť jedno z unikátnych neskorogotických fortifikačných zariadení na Slovensku, ktoré sú ešte v zachovalom stave. Zároveň sa odstránili aj niektoré chyby spôsobené rekonštrukciami v predchádzajúcom období (nevhodné škárovanie múrov). Pri svojej práci sme sa stretli s množstvom veľmi pozitívnych osobností a prístupov. Najväčším problémom rekonštrukcie boli legislatívne bariéry a odvolávanie sa na záväznosť postupov a dokumentácie predpísané Európskou úniou. V prípravnej fáze je to otázka použitia konkrétnych materiálov a postupov. Požiadavka na použitie už overených materiálov naráža na požiadavku anonymity v procese verejného obstarávania, čo v dôsledku vedie k nedorozumeniam, nepoužitiu zodpovedajúcich materiálov a nekvalitnému riešeniu. V realizačnej fáze je to zase otázka reagovania na novozistené poznatky. Stavba je živý organizmus a rekonštrukcia ešte omnoho viac. Nutnosť reagovať na počas stavby zistené poznatky je a musí ostať u rekonštrukcií absolútnou prioritou. Napriek dlhodobým skúsenostiam z rekonštrukcií, je nemožné predvídať a ani presondovať všetky konštrukcie, čo prirodzene vyvolá nutnosť zmien počas výstavby. A keď sa po zvládnutí technického, materiálového aj finančného riešenia objaví v závere otázka neprijateľnosti zmeny kvôli legislatívnemu procesu, vyvoláva to pochybnosti o zmysle celého konania a procesu. Odškrtnutie položiek bez naplnenia zmyslu ich použitia, len kvôli obave o korupciu či podvod

presviedča o nekompetencii legislatívy aj jej plniteľov. Na stavbe musí byť osoba dostatočne kompetentná – odborne zdatná a morálne dôveryhodná, ktorá svojou autoritou zaručí nespochybniteľnosť vyvolaných zmien a ich akceptáciu akoukoľvek legislatívou aj exekutívou. Problém je možné riešiť aj triumvirátom zodpovedných – investora – autora – dodávateľa ktorých rozhodnutie bude záväzné a urýchli zmenové konanie natoľko, aby stavba nezastala. Len takým spôsobom sa nám podarí dotiahnuť stavby do koncepcie, technicky aj esteticky dobrých riešení, ktoré si súčasná doba vyžaduje.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

- [1] GAŠAJ Dárus, Výskumná dokumentácia z pamiatkového archeologického výskumu kultúrnej pamiatky – mestské opevnenie, pamiatkového objektu – delová bašta Katova bašta v Košiciach v roku 2011
- [2] ŠIMKOVIC Michal, MATEJKA Miroslav, Architektonicko-historický výskum Košice Tzv. Katova bašta, Hradba vonkajšieho opevnenia (parcela 959/1 a 953) Parcelný múr (Parcela 959/1 a 953)
- [3] ROZMAN Rastislav, HEJTMÁNEK Matúš, ŽELINSKÁ Jana, Výskum zavlhnutia objektu a návrh sanačných úprav objektu Katovej bašty, Hrnčiarska 9, Košice

Ing. arch. Martin DRAHOVSKÝ
Katedra architektúry
Fakulta umení TU v Košiciach
Letná 9 040 01 Košice
e-mail: drahovsky.martin@dpa.sk
tel.: 0905 630 950

Ing. arch. Martin DRAHOVSKÝ

Fakulta umení TU v Košiciach

Dom a dvor remesiel – ulička remesiel (Hrnčiarska ulica) v Košiciach

Abstrakt: Prednáška pojednáva o výstavbe domu remesiel a dvora remesiel v Košiciach na parcele prepájajúcej Hrnčiarsku ulicu a Starú baštovú. Výstavba sa diala následne po pamiatkovom archeologickom výskume, a využívala a prezentovala jeho výsledky. Zároveň v dome remesiel je prezentovaný bytostný vzťah remesla a mestského opevnenia a v dvore je možnosť usporiadania remeselníckych prezentácií v exteriéri. Areál nadväzuje na komplex Katovej bašty a Miklušovej väznice a vytvára tak rôznorodo využiteľný komplex v centre Košíc.

Kľúčové pojmy: remeslo, fortifikácia, hradby, košice

Úvod

Súčasná spoznávanie vlastnej identity a snaha o jej zvýraznenie vytvára protiváhu globalizačnej realite monetárneho, komerčialneho a mentálneho globalizmu. Nie je však poznanie bez ukotvenia a prezentácie iba platonickým snením? 90-te roky v Košiciach dali možnosť vzniku uličke remesiel, časti Hrnčiarskej ulice, v ktorej sa vytvorili domy remeselníkov. Neidentické svojou lokalizáciou, ale identické svojím riešením a životom. Domy, v ktorých remeselník býva, má svoju majstrovskú dielňu a aj svoj obchod. Remeselnícke domy s ubytovaniami pre tovarišov. Domy remesiel situovali na malú uličku tangujúcu Košické hradby – Hrnčiarsku ulicu – jej v tom čase mimoriadne zanedbanú časť od kostola Reformovanej kresťanskej cirkvi po križovanie s Vodnou ulicou. Už v 80-tych rokoch sa z iniciatívy vtedajšieho primátora a súčasného emeritného prezidenta SR, pána Rudolfa Šustera začala transformácia na uličku remesiel. Po zmene systému na prelome 90-tych rokov a opätovnom zvolení za primátora Košíc sa obnovila táto iniciatíva. Iniciatíva prezentácie historických remesiel, ktorá zažíva obrodu a dnes sa ňou hrdia mnohé mestá. V žiadnom z nich však prezentácia remesiel nie je v tak konzistentnej forme ako v Košiciach. Celá ulička bola v tom období navrhnutá na prezentáciu remesiel v jednotlivých domoch – objektoch, ale vzhľadom na finančnú situáciu aj majetko-právne pomery sa uskutočnila iba jej časť s rekonštrukciou – výstavbou 5 domov (bylinkáreň, kováčstvo, pekáreň, hrnčiarstvo, drevorezbárstvo) a interiérovou úpravou 6 domu (kožušníctvo). Na túto úpravu nadväzoval aj ďalší dom (brašnárstvo) úprava ešte z rokov 80-tych. Bohužiaľ vtedajšia ekonomická situácia obyvateľstva a odliv mladej inteligencie z východného Slovenska a z Košíc neprial autentickej kultúre a návštevnosť remeselníckych domov aj ekonomika výroby, predaja a prenájmu bývania i výrobných priestorov tlačila remeselníkov do negatívnej finančnej bilancie. Remeselníci pociťovali najmä slabú propagáciu a podporu.

Paralelne s touto iniciatívou sa v prvej dekáde XXI. storočia rozvinula aktivita vedenia Východoslovenského múzea o záchranu a sprístupnenie objektov na Hrnčiarskej ulici respektíve s Hrnčiarskou ulicou súvisiacich. Bola to záchrana „Katovho bytu“ preklenujúceho Hrnčiarsku ulicu od Miklušovej väznice po severnú stranu kostola Reformovanej kresťanskej cirkvi. Napojenie preklenutia – Katovho bytu na areál „Katovej bašty“ vytvorilo návštevnícky okruh prehliadky od Miklušovej väznice po nádvorie Katovej bašty a Rodošto. Nadväzne na túto iniciatívu sa v začiatku druhej dekády tohto storočia, aj vzhľadom na možnosť získania finančných prostriedkov v rámci projektu Európskeho hlavného mesta kultúry, vytvoril projekt propagácie a prezentácie remesiel v samostatnom dome a dvore. Projekt sa stal jedným z pilotných projektov Košického samosprávneho kraja v rámci Ostrovov kultúry a Otvorených zón.

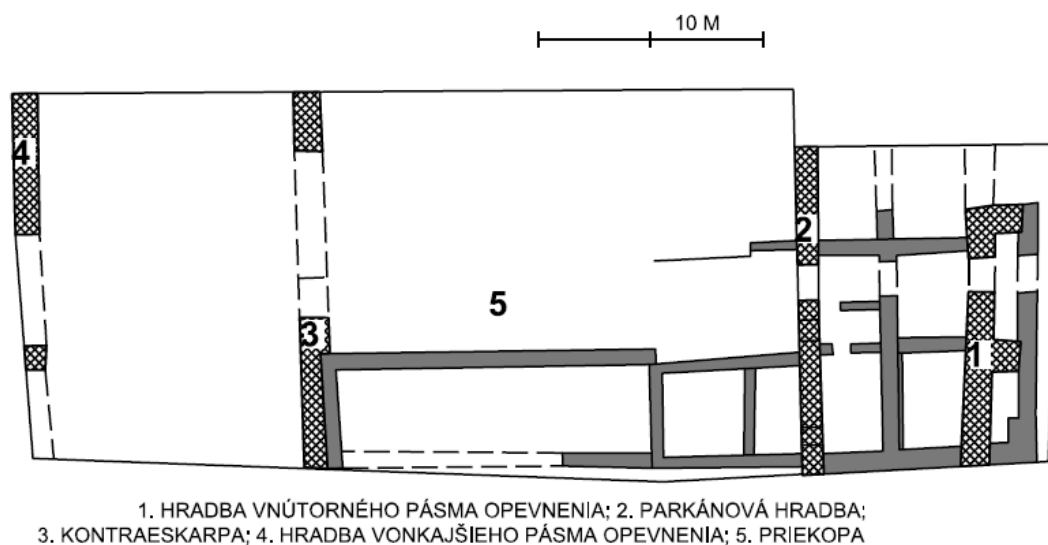

Príprava a prieskumy

Možnosť vytvorenia dvora a domu remesiel sa skýtala na nevyužitom pozemku medzi Hrnčiarskou ulicou a ulicou Stará baštová. Tento pozemok v správe Východoslovenského múzea a v majetku Košického samosprávneho kraja susedí s pozemkom už vyššie spomenutého nádvorja Katovej bašty oddelený medziparcelárnym múrom. Pozemok dlho „hľadal“ svoje využitie a finančné prostriedky na svoju úpravu, aj v súvislosti s negatívnym faktom veľkej technickej infraštruktúry na pozemku umiestnenej a znehodnujúcej jeho akékoľvek využitie (Trafostanica 2x630 KVA so skladovacími priestormi rozmerov 2,5x10,0m a s tým súvisiace vedenia VN a NN, rozvodná elektrická skriňa na štítovom murive domu na Hrnčiarskej 13 smerujúca na pozemok, 400mm kanalizačné potrubie vedúce priamo cez pozemok a prepájajúce Hrnčiarsku a Starú baštovú.) . Susedné majetko-právne vzťahy zo strany Starej baštovej tiež neprosievali možnosti využitia. Pozemok bol v minulosti zasypávaný odpadom z realizácie susedných stavieb a tak na ňom bola v niektorých miestach vyše dvojmetrová vrstva odpadovej navážky. Zároveň bol pozemok posledným priečnym pozemkom cez celý vnútorný fortifikačný systém mesta Košice, čo znamenalo možnosť jeho výskumu. Tento výpočet technických problémov sme pri príprave filozofie projektu poznali a pripravili sa naň. A tak sme skoncipovali návrh samotného riešenia. Nepoznali sme však nedôveru občanov vo všetko čo sa deje v ich okolí, nepočítali sme s tendenčnými skresleniami faktov v neprospech projektu, neverili sme v ignoráciu navrhovaných rokovaní a prezentácií. Boj proti premiestneniu trafostanice prerástol do obľudných rozmerov od neúnavného atakovania investora, cez informovanie misie v Bruseli, až po dvoje odvolaní na územnom aj stavebnom konaní. O termínovom strese a finančnom podhodnotení projektových prác sa radšej nezmieňujem, takisto ako o veľmi problematickej spolupráci s ministerstvom vo fáze posudzovania projektu.

Na druhej strane sme sa však stretli s veľkou dôverou investora, s absolútnou spoluprácou výskumných teamov archeologického aj pamiatkovo-historického výskumu, s pochopením organizácií ktoré technickú infraštruktúru spravujú, s hľadaním riešení a nie s vyhováraním sa na nemožné a aj s profesionalitou pamiatkového úradu a stavebných úradov – prvostupňového i odvolacieho.

Vzhľadom na spomínanú prierezovú situáciu parcely cez fortifikačný systém, bol nariadený archeologický výskum doplnený o pamiatkovo-historický výskum. Archeologický výskum v prípravnej fáze viedol PhDr. Dáriuš Gašaj a na tento výskum nadviazalo aj jeho pokračovanie počas realizácie stavby v spolupráci s Mgr. Jánom Rákošom. Práce na fáze počas realizácie boli mimoriadne náročné z časového hľadiska.

1. HRADBA VNÚTORNÉHO PÁSMA OPEVNENIA; 2. PARKÁNOVÁ HRADBA;
3. KONTRAESKARPA; 4. HRADBA VONKAJŠIEHO PÁSMA OPEVNENIA; 5. PRIEKOPA

obr. 1: Nálezová situácia pamiatkového archeologického výskumu – PhDr. Dáriuš Gašaj

Pamiatkovo-historický výskum viedli Mgr. Michal Šimkovic a Ing. Miroslav Matejka. Archeologický výskum viacerými sondami preukázal situovanie hradobného múru vnútorného hradobného systému

Košíc, parkánového múru, začiatok hradobnej priekopy a kotraeskarpu, ako aj zachytil nivelety priestorov parkánu a košickej ulice vnútri hradieb. Okrem toho preukázal sekundárnosť medziparcelačného múru, a v druhej fáze odkryl mnoho základov a murív sekundárnych vstavieb.[1]

V prípravnej fáze sa nám podarilo vyrokovať premiestnenie trafostanice mimo pozemok vrátane vedení VN a redukovanie vedení NN, premiestnenie rozvodnej skrine na verejne prístupné miesto a preloženie časti kanalizačného potrubia.

Filozofia a priestorový koncept

Remeslá a fortifikácia boli dve základné danosti vstupujúce do tvorby filozofie celého diela. Iba zdanlivo nesúvisiace fakty. V histórii však fakty bytostne previazané. Mestské opevnenia a hlavne opevnenia veľkých miest museli mať dostatočné finančné aj materiálové zabezpečenie. A tak remeslám boli pridelené strážne veže opevnenia, o ktoré sa mali povinnosť starať. Prirodzene, že v priebehu storočí sa pridelenie jednotlivých veží mohlo meniť, ale fakt zodpovednosti za obranu mesta cez starostlivosť o jednotlivé veže mestského opevnenia bol stály. A tak samostatnú prezentáciu fortifikačného systému a samostatnú prezentáciu remesiel prepojila filozofia prezentácie vzťahu remesiel a opevnenia.

Vzhľadom na ojedinelú možnosť prezentácie prierezu celého vnútorného hradobného systému „In situ“ sme sa rozhodli o jeho zviditeľnenie pre verejnosť v celom rozsahu stavby, aj s prierezom vodnou priekopou a kontraeskarpu. Súčasné technické možnosti takejto prezentácii dávajú realnosť. Vytvorila sa tým línia medzi Hrnčiarskou a Starou baštovou rozdeľujúca pozemok pozdĺžne na časť prezentácie fortifikácie a zariadenia s tým súvisiacim a na časť prezentácie remesiel v rozkladacích stánkoch a na plochách s nimi súvisiacimi. Spojenie oboch prezentácií sa deje v dome remesiel, kde sú pod sklenenou podlahou viditeľné systémy mestského opevnenia a neskorších vstavieb a na sklenenej podlahe v objekte sú výstavné vitríny jednotlivých remeselníkov remesla práve sa prezentujúceho a na stenách panely s vysvetľujúcimi údajmi k domu, remeslu aj remeselníkom.

Novostavba dvojpodlažného domu remesiel dôsledne zachováva uličnú čiaru Hrnčiarskej ulice aj výškové zónovanie tejto časti. Objekt je akoby prerezaný v južnej časti nenadväzujúc tak priamo na susedný objekt na Hrnčiarskej č. 9. Vytvára sa tým jednak priestor pre vstup – bránu na pozemok zasadenú do novo realizovanej nadzemnej prezentácie pôvodného hradobného múru vystupujúceho z domu remesiel – či domu remesiel k danému hradobnému múru pristavaného – tak ako v histórii jestvovali takéto prístavby. Dom samotný je v tejto časti aj položený na pôvodných historických základoch. Prekrojenie – rez domom je zvýraznený drevenou celosklenou stenou tvoriacou fasádu – južnú aj východnú – objektu. K priestorovým dominantám parcely patrí aj „dobývacia veža“ – parafráza na dobývacie veže v stredoveku. Táto veža má skôr funkciu zábavného zariadenia pre detských návštevníkov a vytvára možnosť panoramatického pohľadu na celý areál.

Areál je prístupný z troch strán zo Starej baštovej cez monumentálnu nepriehľadnú drevenú bránu, z Hrnčiarskej cez robustnú kovovú mrežu a zo susednej parcely od Katovej bašty cez drevenú bránu bez zvýraznenia monumentality.

Stavebnotechnické a materiálové riešenia

Stavebno-technické riešenie zahŕňa od úplne klasických stavebných konštrukcií a postupov – murovanie keramických tehál – prirodzene najnovšieho veľmi presného sortimentu so škárami lepenými, cez pochôdzne tepelnoizolačné viacvrstvé lepené dvojsklá, až po sofistikované systémy štruktúrovanej kabeláže, či zadržiavania dažďovej vody a automatického zavlažovania. Vzhľadom na skutočnosť, že sa jedná o nový objekt, museli sme jeho návrh zosúladiť už s novými stavebnotechnickými požiadavkami na nízku spotrebu energie. Stavebná konštrukcia je klasická kde niektoré murivá sú murované z kameňa s vnútornou tepelnoizolačnou výplňou (nadzemné parafrázy hradobného systému). Obdobne celozasklené steny majú drevené rámy s oceľovými výstužami ale s prekrytím a zamedzením tvorbe tepelných mostov. Stropy železobetónové a podkrovia kombinácia kovového priehradového nosníka a drevených krokiev s dostatočnou tepelnou izoláciou pre zimné

mesiace a prevetrávaním pre letné horúčavy. V podkroví nad prezentačnou miestnosťou je lektorské pracovisko.

obr. 2: Pohľad na realizovaný areál.

foto: autor

Pre dosiahnutie pohody vnútorného prostredia nielen v zime, ale aj v lete sme pred sklenenú stenu presadili „pletenu“ drevenú mriežku vytvárajúcu clonu pred nadmerným prehrievaním v lete, ale dovoľujúcu prestup lúčov v zime. Mriežkové panely zároveň odkazujú na jedno z najstarších remesiel pletenie z prútia, alebo z lubov. Okenné otvory na Hrnčiarsku ulicu, aj do pozemku, dostali výrazné okenice. Prierez priekopou v kombinácii s prekládkou kanála a s vytvorením zachytávacej nádrže na dažďovú vodu a aj prepadovej vsakovacej nádrže predstavoval technickú výzvu, aj vzhľadom na pozemkom prechádzajúce vedenia NN a veľmi nekompaktnú vrchnú vrstvu odpadovej navážky v strednej časti pozemku. V tejto časti vzhľadom na hĺbku založenia a priestorové pomery sme použili klasické paženie výkopov – oceľové I stojky s drevenými fošňami a zachytené v korune paženia tiahkami a v spodnej časti rozoprené oceľovými obetónovanými I profilmi. Po výške paženie prirodzene viac krát rozoprené. Práce sa realizovali súbežne s archeologickým výskumom a postupne odkrývali jednotlivé vrstvy, zachytili priekopovú neskoršiu kinetu až po pôvodné dno, na ktorom bolo objavené dláždenie okruhlíkmi aj odtlačky i fragmenty priekopových kolov v strednej časti. Bočné oporné múry priekopy sú železobetónové a vo vrchnej časti rozoprené opäť oceľovými profilmi na ktorých je posadené pochôdzne izolačné bezpečnostné dvojsklo. Priekopu preklenujú dva mostíky z ktorých je priamy pohľad na dno i na kontraeskarpu.

Krytá dobývací veža je trojpodlažná, drevená, hrubo opracovaná konštrukcia so samostatným - výstupným aj zostupným – schodišťom. Spodná plošina má baranidlo – hojdačku. Stredná plošina vo výške cca 3m má vyloženie pre dobývanie hradieb a pre zlez aj nerealizovanú šmýkačku. Vrchná plošina vo výške cca 6m má okná - priezory na streľbu na hradby. Celá veža je v drevo - jutovo povrazovej - kombinácii okrem kovových pásov zavetrovania a tiahiel.

Prezentačné stánky navrhnuté zo špeciálnych kompozitných dosiek, alebo vodovzdornej preglejky sa kvôli finančným aspektom realizovali z mäkkého dreva a je zrejmé, že napriek svojej dômyselnej konštrukcii a výbornému použitiu, budú jedny z prvých konštrukcií, ktoré sa buď prestanú používať, alebo prerobia v pôvodne navrhnutom trvácnom materiáli.

Prenesená trafostanica do exteriéru – mimo pozemok – vytvorila celok s jestvujúcimi garážami v ich chrbtovej časti, a gabiónová ochrana vytvorila zase priestor, chránený pred pohľadmi, pre umiestnenie smetných kontajnerov, aj pre separovaný zber. Stena z vonkajšej strany dostala porast popínavými rastlinami.

obr.3: Vnútročné zariadenie Domu remesiel

foto autor

Expozícia a vybavenie

Výstavba objektu mala splniť tri základné ciele:

- Prezentačnú fortifikačného systému Košíc na východnej strane v celom jeho priereze
- Prezentačnú remesiel a priestorové možnosti prezentácie pri prezentačných akciách
- Poukázať na dôležitosť remesiel v živote mesta a jeho ochrane

Výstavná časť sa realizovala v samotnom objekte „Domu remesiel“. V súlade s vonkajším výrazom prepletených tieniacich panelov sme navrhli všetky interiérové prvky so soklovou časťou s citáciou prepletenia aj v spodnom a hornom okraji panelov. Prevýšenie panelov dáva dynamiku i jemný odkaz na silnú gotickú históriu Košíc a tiež poskytuje dostatočný priestor na prezentáciu remeselníkov, Dubové prvky s jemne bieleným povrchom dávajú súčasný výraz tradičnému materiálu.

Využívajúc dva pôvodné oblúkové fragmenty pôvodných murív domu na parcele sme vytvorili dominantu priestoru, ktorou je interaktívna mapa Košíc a ich fortifikačného systému, s vyznačením remesiel za jednotlivé bašty zodpovedajúcich. Údaje na mape z predchádzajúceho výskumu Jána Krcha. [2] spracoval Dáriuš Gašaj. V druhom oblúku má byť umiestnený výber z historických pečatidiel jednotlivých cechov Košíc. Realizácia druhého panelu závisí od ďalších finančných možností, ale jej

grafická podoba aj technické riešenie sú navrhnuté. Panel je ovládaný z interaktívneho dotykového informačného stojana v identickom dizajne ako ostatné výrobky v priestore.

V exteriéri je areál doplnený štyrmi rheinzinkovými panelmi pre prezentovanie výskumu, súčasného stavu, popis areálu a prezentáciu situácie v uličke remesiel. Celá expozícia je dvojjazyčná v slovensko – anglickej mutácii.

Záver

Výstavbou dvora a domu remesiel sa v hmotovej podstate zavŕšil proces prezentácie remesiel v ich potrebnom komplexnom prezentovaní. Vytvorili sa podmienky podpory remesiel v informačno-výstavno-propagačnom objekte. Súčasné remeslá na uličke tak dostali podporujúceho patróna a ďalšie remeslá na uličke tak majú pripravenú informačnú a propagačnú platformu. Je na vlastníkov a užívateľov objektu, ako sa tejto úlohy zhostí.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

[1] GAŠAJ Dárus, Výskumná dokumentácia z pamiatkového archeologického výskumu pamiatkového objektu – hradobný múr, medzi parcelami 953 a 959/1 a parcely 953 Hrnčiarska ul. V Košiciach v roku 2011

[2] KRCHO Ján, Periodikum č 36; 1992 str. 189-21

Ing. arch. Martin DRAHOVSKÝ
Katedra architektúry
Fakulta umení TU v Košiciach
Letná 9 040 01 Košice
e-mail: drahovsky.martin@dpa.sk
tel.: 0905 630 950

Ing. arch. Róbert KIRÁL'

KPÚ Košice

Meštiansky dom „Bañas“ - Zimná č. 55 v PZ Spišská Nová Ves - rozbor metodického prístupu k úprave historickej fasády nehnuteľnosti v pamiatkovom území

Abstrakt: Predmetom príspevku je rozbor metodického prístupu v jednom (skôr charakteristickom než výnimočnom) správnom konaní KPÚ Košice, v ktorom svojim rozhodnutím posudzoval žiadosť o nie najvhodnejší zámer *estetizácie* historických uličných fasád nehnuteľnosti v pamiatkovom území. Samotná nehnuteľnosť je prevažne klasicistický meštiansky dom tvoriacim podstatný nárožný prvok v urbanistickej štruktúre Pamiatkovej zóny Spišská Nová Ves (ďalej len „PZ SNV“). Zaužívaný názov objektu „BAÑAS“ označuje jeho funkciu v 19. storočí, kedy slúžil ako banský dom. Východná fasáda objektu dlhá cca 100m už azda od stredoveku tvorila vnútorný obraz mesta na severo-južnej obchodnej ceste v smere od šošovky mesta na juh - na Rožňavu. Dnes táto fasáda predstavuje najväčšiu chátrajúcu fasádu v PZ SNV, ktorá od zmeny režimu nebola nijako upravená, obnovená alebo estetizovaná. Nakoľko k realizácii zamýšľanej úpravy fasád zatiaľ nedošlo, tak sa príspevok zaoberá iba fázou schvaľovania zámeru v prvom stupni s citáciami vydaného rozhodnutia a komentármi jednotlivých podmienok a odporúčaní v snahe KPÚ o zachovanie a ochranu pamiatkových hodnôt, ako aj v snahe o vhodnú prezentáciu posudzovaných historických fasád. Rozbor sa vyjadruje k problematike zateplovania historických fasád, návrhu predsadeného sokla, povahe *budovateľského* reliéfu na fasáde, možnostiam regenerácie klasicistického tvaroslovía fasád a popisuje vývoj samotného objektu.

Kľúčové pojmy: Bañas, PZ Spišská Nová Ves, historická fasáda, úprava nehnuteľnosti

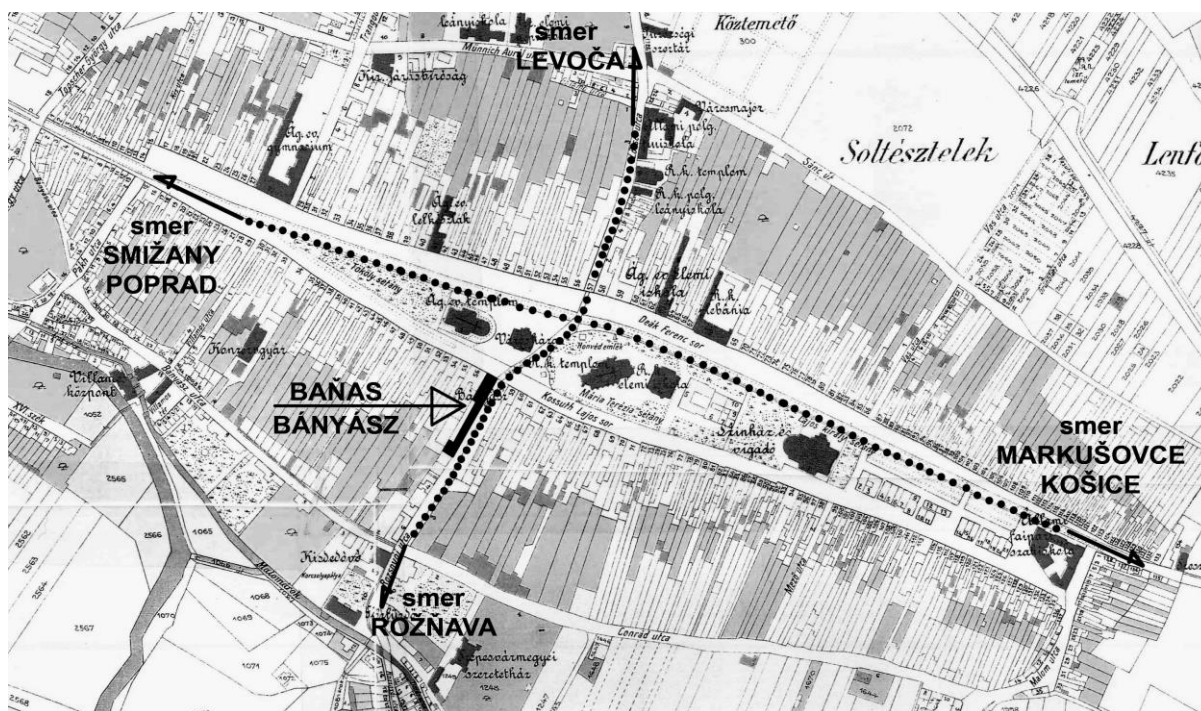

obr. 1: Fotografie objektu v smere od JV (z ulice Ing. Kožucha) a SV (z Radničného nám.) z r. 2001 [1]
zdroj: archív KPÚ Košice - Janovská, M.: Pamiatkový prieskum – Spišská Nová Ves, Zimná 55, zadný trakt. 2001

Opis a vývoj objektu

Samotný objekt na Zimnej ulici č. 55 v Spišskej Novej Vsi sa nachádza v radovej uličnej zástavbe historických meštianskych domov na južnej strane šošovkovitého Radničného námestia, ktoré je ústredným priestorom historického jadra mesta a pamiatkovej zóny. Ide o rozsiahly nárožný dvojkrídlový objekt na stredovekých suterénoch, ktorý je kratším dvojpodlažným krídlom orientovaný do Radničného námestia a dlhším krídlom do ulice Ing. Kožucha (predtým Rožňavská, Rosenauer Gasse). Objekt sa teda od stredoveku nachádzal na významnej nárožnej polohe v rámci mestskej šošovky, priamo na hlavnom komunikačnom ťahu mestom v smere Levoča – Rožnava, kde dodnes uzatvára JZ urbanistický blok jadra mesta (obr. 2). Už táto poloha predurčovala historický význam stavby.

V literárnych prameňoch sa uvádza, že v zadnom trakte, resp. na konci parcely objektu pracovala významná **zvonolejárska dielňa Konráda Gaala**, cca do pol. 16. storočia [1]. Konrádovi Gaalovi a jeho dielni bol v máji 2013 z iniciatívy mesta odhalený pamätník práve v priestore medzi radnicou a objektom na Zimnej ulici č. 55.

obr. 2: Objekt Baňas na pláne mesta Spišská Nová Ves z roku 1914
zdroj: archív KPÚ Košice

V 1. pol. 19. st. bol objekt výrazne ranoklasicisticky prebudovaný a jeho poloha smerom k baníckym osadám a hutám, nachádzajúcim sa južne od mesta, ho predurčila pre novú administratívno-spoločenskú funkciu baníckeho domu, v maďarčine označovaného ako „Bányász“ (aj podľa plánu mesta z r. 1914). Z tohto označenia vznikol dodnes zaužívaný názov objektu „**BAŇAS**“. Na základe analógií so Župným domom v Levoči architektka M. Janovská vo výskume objektu z roku 2001 vyslovila hypotézu, že autorom ranoklasicistnej úpravy meštianskeho domu BAŇAS môže byť významný architekt klasicizmu v regióne Anton Povolný alebo J. Fabriczy [1].

V 20.st. baníctvo v regióne upadalo, objekt zmenil funkciu adaptáciou v r. 1902-1907 na sídlo berného úradu, finančnej expozitúry a kancelárií priemyselnej komory. V 2. polovici 20.st. po výraznej degradujúcej *budovateľskej úprave* v ňom sídlila ľudová škola umenia a v nadstavbe nového podlažia južného dvorového krídla mala sídlo projekčná kancelária OSP.

V rámci urbanistickej štruktúry historického jadra mesta má objekt BAŇAS nezastupiteľnú hodnotu, najmä vzhľadom k značnému úbytku zadných traktov meštianskych domov na území PZ SNV. Zatiaľ čo u iných objektov architektonické kvality smerom z námestia k zadným traktom ubúdajú, tento objekt ich má zachované v celej hmote interiérov zadného krídla, pričom dvorové krídla na južnom konci hmotovo kulminujú v rozšírenom reprezentačnom jednopriestore trojtraktovo-klenutom na štyri stredové piliere – dnes predelenom na menšie miestnosti (obr. 5). Exteriér zadných traktov je však v svojom znehodnocujúcom *brizolitovom* prefasádovaní (v 60. rokoch 20.st.) v ostrom kontraste s dispozično-architektonickými kvalitami objektu, hoc aj interiéri zaznamenali značne nevhodné zásahy [1]. Zároveň celková historická hmota domu bola spolu s prefasádovaním pozmenená deštrukčnou nadstavbou južných traktov o jedno podlažie v 60. rokoch 20.st.

Severná fasáda (S-fasáda) je dvojpodlažná, orientovaná do námestia, pôvodne 4-osová s klasicistickým tvaroslovím zachovaným na poschodí (obr. 3). V úrovni parteru bola fasáda

(pravdepodobne v 60. rokoch 20.st.) upravená v post-funkcionalistickom duchu vytvorením výkladu, úpravou brány, realizovaním keramických obkladov ostení a štíhlejšej vystupujúcej ŽB rímsy.

obr. 3: Tri pohľady na uličnú fasádu objektu
zdroj: archív KPÚ Košice

obr. 4: Pohľad na objekt z veže farského kostola z 1. polovice 20. storočia (asi r. 1943)
zdroj: archív KPÚ Košice

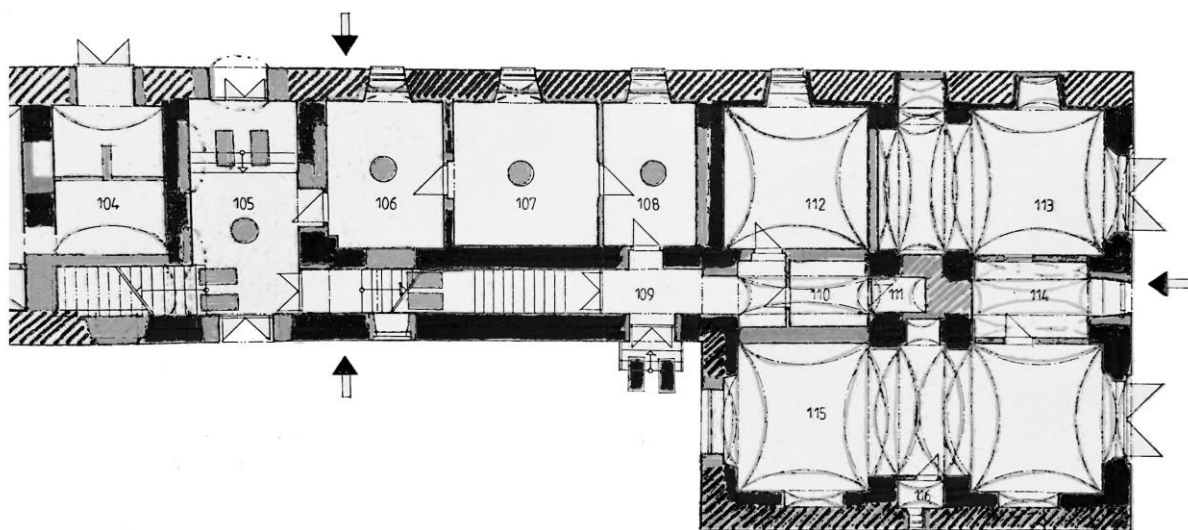
Východná fasáda (V-fasáda) je orientovaná do ulice, zvažuje sa južným smerom a rastie od námestia z dvoch NP na štyri NP (obr. 1). Spolu s južnou zadnou fasádou bola v 60. rokoch 20.st. prefasádovaná odstránením tvaroslovia a v celej ploche zjednotená 3-farebnou brizolitovou omietkou (s náznakmi kvázi-šambrán), ktorá je dnes silne zaprášená, miestami zvetraná, vysolená, oduť alebo opadnutá. Táto 3-farebná brizolitová úprava je identická s fasádami sekciových bytových domov postavených v SNV v tom istom období. Realizovaný bol aj neodvetraný travertínový obklad sokla v celej dĺžke fasády. Pri úpravách v 60. rokoch bol do ulice Ing. Kožucha realizovaný nový bočný vstup, ktorý si vynútil nevhodné zásahy do klasicistického podkovovitého schodiska. Nad týmto novým vstupom bol v brizolitovej omietke realizovaný (v rámci mesta) ojedinelý **výtvarný budovateľský reliéf**

s **motívom žeriava** (obr. 6) vysoký cca 5m – toto dielo, ktoré je zachované v celistvom dobrom stave, možno chápať ako výnimočnú stopu predstavujúcu pamäť mesta z čias „budovania socializmu“.

Každopádne táto *budovateľská* úprava cca 100m dlhej historickej uličnej fasády necitlivo zlikvidovala jej plastické klasicistické členenie, podpísala sa pod súčasné stavebno-technické problémy a vytvorila z fasády jednu rozsiahlu nečlenenú plochu, ktorá dnes pôsobí značne neestetickým a zanedbaným dojmom. Zároveň predstavuje asi najväčšiu fasádu v PZ SNV, ktorá od zmeny režimu nebola nijako úpravená – obnovená alebo estetizovaná.

V archíve KPÚ Košice sa našťastie nachádzajú **dve fotografie objektu z obdobia pred polovicou 20. storočia**, na ktorých je zachytené klasicistické tvaroslovie oboch uličných fasád (obr. 3 a 4), ktoré môžu v budúcnosti poslúžiť ako kvalitný podklad pre regeneráciu autentického vzhľadu fasád - spolu s nevyhnutným sondážnym výskumom týchto fasád.

obr. 5: Výrez z pôdorysu slohovej analýzy 1.NP južných traktov dvorového krídla, podľa [1]

pozn. plné čierne plochy predstavujú murivo ranoklasicistnej prestavby

zdroj: archív KPÚ Košice - Janovská, M.: Pamiatkový prieskum – Spišská Nová Ves, Zimná 55, zadný trakt. 2001

Dôsledkom dehonestujúcej prestavby zo 60. rokov je pravdepodobne aj to, že tento významný objekt s jedinečným architektonicko-dispozičným riešením v rámci PZ SNV a množstvu autenticky zachovaných klenutých priestorov **nie je vyhlásený za NKP**. Perspektíva ochrany jeho pamiatkových hodnôt (najmä interiérových) je kvôli tejto skutočnosti ohrozená. KPÚ však v rámci ochrany pamiatkového územia má možnosť chrániť hmotu a výraz fasád domu, nakoľko posudzuje priestorové zmeny a zmeny exteriérového výrazu každej nehnuteľnosti v pamiatkovej zóne.

Rozbor metodického prístupu – stanovené podmienky úpravy

Na začiatku roku 2013 vlastník požiadal KPÚ Košice, ako správny orgán, o vydanie rozhodnutia k úprave fasád tejto nehnuteľnosti v pamiatkovom území. Predložený zámer úpravy možno chápať ako snahu o *estetizáciu* fasád niekoľkými nie najvhodnejšími úpravami. Zámer (okrem výmeny niekoľkých výplní) pozostával z nasledujúcich stavebných zásahov na S-fasáde a na severnej polovici V-fasády, ktoré sú predmetom rozboru:

- **odstránenie** travertínového sokla V-fasády, odstránenie keramických obkladov v parteri S-fasády, odstránenie poškodených a nesúdržných vrstiev náterov a omietok uličných fasád;
- **lokálne vyspravenie omietok a nový fasádny náter S-fasády**;
- **realizácia nového kamenného odvetraného obkladu sokla** z pieskovca na uličných fasádach;
- **montáž kontaktného zatepľovacieho systému** (hr. 50mm) na báze PS-dosiek na V-fasádu.

Zaujímavé pri tom je, že zámer zateplenia V-fasády polystyrénom bol v predloženej dokumentácii odôvodňovaný nie tepelnými stratami objektu, ale snahou o *vyrovnanie krivostí* tejto fasády.

V samotnom rozhodnutí KPÚ posúdil zámer zateplenia fasád kontaktným systémom ako zásadne neprípustný. Estetizáciu fasád v novej omietke, resp. nátere však pripustil. Celkovo pre sanáciu porúch, akceptovateľnú výslednú prezentáciu fasád a ochranu starších omietkových vrstiev ako aj zachovaných pamiatkových hodnôt KPÚ stanovil viaceré podmienky, ktoré uvádzame v upravenom skrátenom znení:

1. Je **pripustné** šetrne (iba ručným náradím – bez použitia strojových či elektrických zariadení) **odstrániť hrubozrnnú cementovú omietku** (brizolit) z V-fasády. Nesúdržné či silne poškodené, resp. vysolené časti starších omietkových vrstiev je prípustné odstrániť iba v nevyhnutnom rozsahu.
2. Je **neprípustné osekávať historické omietkové vrstvy celoplošne na murivo** a je neprípustné aj odstraňovanie štukových profilovaných častí. Pri úprave ostanú zachované všetky tvaroslovné prvky fasád (korunné, kordónové a nadokenné rímasy, šambrány okien, štukové terče), ktoré je možné iba šetrne očistiť od zvetraných a nepriedušných náterov.
3. Pri úprave fasád **budú použité priedušné materiály**, vhodné pre aplikáciu na historických konštrukciách, pričom je vylúčené používanie cementových omietok a stierok a iných materiálov, ktoré spôsobujú zadržiavanie vlhkosti v murive. Nový vrchný náter bude realizovaný priedušnými farbami, napr. vápennými alebo silikátovými. Pri vysprávkach lokálne poškodených častí a pri prípadnej realizácii sceľujúcej vrstvy omietky V-fasády použiť omietku na vápennej báze.
4. Proklamované nerovnosti V-fasády je prípustné vyrovnať iba hrubšou sceľujúcou vrstvou omietky, realizovanou tradičnými remeselnými technikami.
5. KPÚ **odporúča zachovať a prezentovať v pôvodnej forme a výraze reliéfne výtvarné dielo**, ktoré znázorňuje budovateľský motív výstavby so žeriavom, ako charakteristický prvok, predstavujúci „pamäť“ mesta.
6. KPÚ po postavení lešenia a po začatí čistiacich prác **overí stratigrafiu omietkových vrstiev a historickú farebnosť fasád**, podľa ktorých bude realizovaná úprava fasád, a tieto údaje zaznamená do záznamu. Následne výslednú farebnosť a štruktúru fasád vlastník v predstihu prerokuje s KPÚ, a to na podklade vlastníkom zvoleného vzorkovníka, prípadne aj na podklade návrhu farebného riešenia.
7. Pre výsledný vzhľad upravovaných fasád sú neprípustné vizuálne akcentujúce či agresívne farebné riešenia, ako aj nekontextuálne farebné kompozície a členenie fasád.
8. **Nový predsadený sokel** bude navrhnutý a vyhotovený tak, aby umožňoval účinné odvetrávanie muriva v soklovej časti, rešpektoval členenie fasád, nepredstavoval rušivý prvok v rámci PZ SNV a s ohľadom na kvalitné vykonanie všetkých detailov. Vyhotovenie sokla z prírodného kameňa je prípustné. KPÚ však z hľadiska celkovej prezentácie historickej fasády **odporúča realizovať sokel z pohľadovej strany v tradičnej omietkovej úprave** alebo sokel na báze sanačných omietok.
9. Vlastník je povinný predložiť KPÚ **projektovú dokumentáciu úpravy** – návrh predsadeného obkladu sokla, a to v rozsahu:
 - a. technická správa - popisujúca technické riešenie, spôsob vyhotovenia a kotvenia;
 - b. návrh členenia a výšky obkladu;
 - c. kladačský výkres kamenných platní;
 - d. charakteristický rez;
 - e. konštrukčné detaily obkladu - v styku s chodníkom a v styku s omietanou fasádou, na nároží, pri osteniach a parapetoch okien a dverí.
10. Vlastník prerokuje a nechá posúdiť **vzorku kameňa**, z ktorého bude sokel vyhotovený. Závery z prerokovania zamestnanec KPÚ zaznamená do osobitného záznamu zo štátneho dohľadu.
11. Vopred, v predstihu minimálne 2 týždňov, písomne oznámiť KPÚ postavenie lešenia, resp. začatie čistiacich prác na jednotlivých fasádach.

Rozbor metodického prístupu – komentár k podmienkam

Použitie kontaktného zateplovacieho systému, a to či už na báze PS-dosiek alebo minerálnej vlny, na predmetnej historickej fasáde v PZ SNV je zásadne neprípustné už podľa všeobecnej pamiatkarskej

praxe. **Zatepl'ovacie systémy z kontaktne montovaných dosiek** svojím charakterom výrazným spôsobom menia štruktúru povrchu tradičných omietaných fasád, menia aj proporcie fasád či otvorov posúvaním výplní hlbšie voči lícu fasády - takáto zmena prirodzene nie je žiaduca v pamiatkovom území – devalvuje povrch fasády, zateplená fasáda pôsobí prázdne, sterilne. Navyše u väčšiny historických budov, ktoré nemajú vytvorenú hydroizoláciu v úrovni spodnej stavby, zadržiavajú vlhkosť v murive (rovnako ako brizolit), čím spôsobujú jeho pomalú degradáciu, vlhnutie interiérov a ďalšie negatívne zmeny. Kontaktné zatepl'ovanie je teda neakceptovateľné nielen s pamiatkového hľadiska, ale aj zo stavebno-technického. V dôsledku prehĺbenia vlhkostných problémov stavby a fasád, uzatvorením plášťa zateplením a prerazením problémov do interiéru neobstoja ani argumenty o prípadných tepelných úsporách zateplením, ktoré zvlhnutím rapídne stráca tepelný odpor. Tu treba povedať, že úlohou zodpovedných projektantov, by malo byť nenavrhať takéto kontra-produktívne riešenia, bez ohľadu na prvoplánové požiadavky investorov.

Ďalej si treba uvedomiť, že **kotvenie PS-dosiek** do muriva (v počte 5-10 ks na m²) predstavuje výrazný zásah do historických omietkových vrstiev zachovaných pod brizolitom a zničením otláčkov plastického tvaroslovía môže v konečnom dôsledku výrazne sťažiť jeho sondážne doskúmanie pre budúcu regeneráciu fasád vo výraze z 19. storočia.

Proklamovaná „krivosť“ fasády je charakteristickou pamiatkovou hodnotou vrstevnatého historického vývoja stavby, hodnotou veku a *stária* – hoci pomerne málo evidentnou. Nie je teda žiaduce násilne „vyrovnať“ historické fasády, či už obkladovými PS-doskami alebo iným spôsobom. Vhodné v prípade V-fasády môže byť iba mierne scelenie nerovností povrchu v hrúbke nových omietkových vrstiev - t.j. max 3-5cm.

obr. 6: Štyri detaily z východnej fasády – vľavo *budovateľský* reliéf žeriava
zdroj: archív KPÚ Košice

Zaujímavý metodický otáznik predstavuje **budovateľský reliéf s motívom stavebného žeriava** (obr. 6) z poslednej úpravy objektu v 60. rokoch, vyhotovený brizolitovej omietke. Jeho súčasná historicko-pamiatková hodnota je otázna. Každopádne je ale autentickým takmer dobovým výtvarným prejavom. Je azda jediným hodnotným prvkom inak degradačnej poslednej „*slobovej*“ prestavby objektu a spomienkou na kancelárie OSP – Okresný stavebný podnik sídliaci v objekte, ktorý sa projekčne spolupodieľal na rozsiahlej povojnovej výstavbe mesta, ktorá žiaľ výrazne pretvorila aj historické jadro. KPÚ v rozhodnutí odporúčal toto dielo zachovať a prezentovať v autenticknej forme a výraze, nakoľko ide o ojedinelé dielo svojho druhu, ktoré možno chápať ako prvok, predstavujúci „pamäť“ mesta, ktoré nie je nevyhnutné odstraňovať - a to aj s ohľadom na to, že je zachované v dobrom stave (bez viditeľných poškodení) a zámerom úpravy fasád nebolo komplexne regenerovať klasicistický výraz V-fasády, ale iba ju *estetizovať*. KPÚ v rozhodnutí vyjadril názor, že nadobudnutím veku bude tento prvok zároveň nadobúdať aj historickú hodnotu, a to práve pre nízky počet takto dobre zachovaných stôp „budovania socializmu“, ktoré je markantnou súčasťou dejín 20. storočia na našom území.

Kamenné soklové obklady na rozdiel od niektorých iných miest nie sú v stavebnej tradícii mesta SNV. U meštianskych domov v meste môžeme hovoriť o tzv. *omietanej* architektúre, čo platí aj pre materiál soklov. Nakoľko na V-fasáde v súčasnosti je travertínový obklad sokla a viaceré kamenné

odvetrané sokle v posledných dekádach sú už v meste realizované (najvýraznejší azda na budove radnice) KPÚ kamenný obklad sokla pripustil. Navrhnuť a precízne realizovať **kamenný predsadený obklad sokla** u zvažujúcej sa nerovnej fasády s početnými otvormi je však pomerne náročná projekčná úloha v našich podmienkach, preto KPÚ uložil podmienku spracovania detailného projektu, ktorý musí preukázať kvalitné vyhotovenie všetkých detailov sokla. Z hľadiska celkovej prezentácie historickej fasády, však KPÚ odporučil realizovať sokel buď na báze sanačných omietok alebo **predsadený sokel v tradičnej omietkovej úprave** – t.j. sokel vyhotovený z technických dosiek (napr. OSB) na pomocnej dištančnej konštrukcii s hrubou omietkovou exteriérovou úpravou a vhodne navrhnutou perforáciou na odvetrávanie soklového muriva. Je možné predpokladať, že jednoduchšia projektová dokumentácia, menšia technologická náročnosť, ako aj nižšia cena takto realizovaného omietkového sokla (v porovnaní s a-typ. rezaným prírodným kameňom) presvedčia stavebníka na jeho uprednostnenie.

KPÚ sa v odôvodnení rozhodnutia odvolával aj na **Zásady ochrany PZ SNV** (vypracované v r. 2000) – konkrétne na kapitolu 9. *Zásady pamiatkovej starostlivosti pre PZ - bod 9.8 Riešenie fasád a parterov: „...povrchy fasád riešiť klasickými materiálmi a technikami s vylúčením hrubozrnných povrchov, zotierajúcich detail a modeláciu prvkov. Pri farebnom riešení je nutné vychádzať z pamiatkových prieskumov a z nálezových skutočností pri rešpektovaní slohového výrazu”* a bod 9.10 *Materiály: „...pri obnove pamiatok i v budúcnosti budú rozhodujúcimi klasické materiály...zásadne je potrebné vylúčiť cementy a novodobé omietky, či náterové hmoty s nízkym koeficientom paropriepustnosti, ktoré sú nepriedyšné, zvyšujú vlhkosť historických konštrukcií, a tým spôsobujú ich znehodnotenie“*. Zároveň KPÚ ďalej citoval aj medzinárodný dokument ICOMOS, ku ktorému sa SR oficiálne prihlásila, konkrétne na znenie **Medzinárodnej charty pre záchranu historických miest, Washington 1987**, kde v kapitole *Principy a ciele* v článku 2 je uvedené: „Hodnoty, ktoré je potrebné zachovať, sú – historický charakter mesta a súbor materiálnych a duchovných prvkov, ktoré predstavujú ich obraz“, najmä: písmeno c) forma a vzhľad budov (interiér a exteriér) tak, ako sú definované svojou štruktúrou, objemom, štýlom, mierkou, materiálmi, farbou a výzdobou. Každý zásah do týchto hodnôt by poškodzoval autenticnosť historického mesta alebo štvrte“.

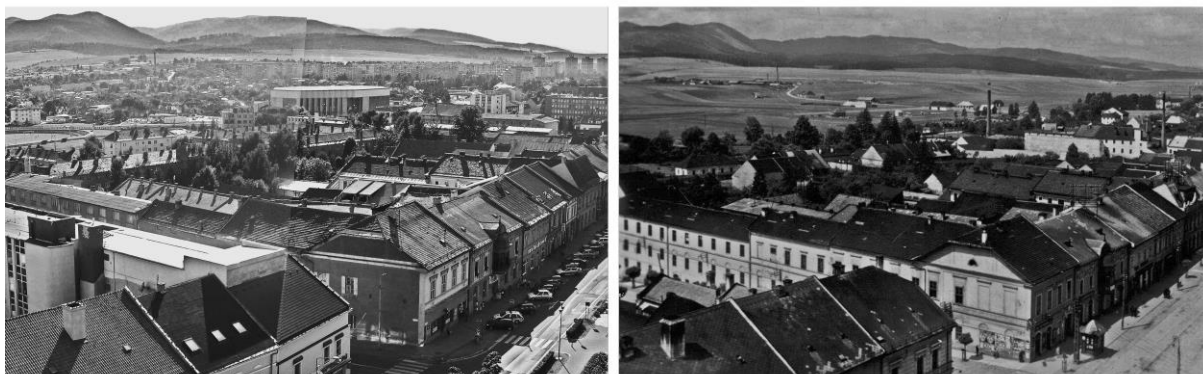
Nakoľko objekt nie je NKP - pri zámere o jeho *estetizačnú* úpravu nemôže KPÚ uložiť podmienku nevyhnutne riešiť obnovu fasád reštaurátorskými postupmi. V odôvodnení rozhodnutia však KPÚ **odporučil vlastníkovi aspoň spolupracovať s reštaurátorom**, ktorý vhodným spôsobom - s ohľadom na možné zvlhnutia a iné poruchy (v súčasnosti zakryté brizolitom), alebo v súvislosti s prínavosťou nových hrubších omietkových vrstiev - môže navrhnúť presný technologický postup a zloženie omietkových či náterovým hmôt s cieľom kvalitného a dlhotrvajúceho výsledku zamýšľaných úprav.

KPÚ v rozhodnutí ďalej konštatoval, že z hľadiska celkovej prezentácie uličných fasád by ako ďalšia alternatíva bolo prípustné a vhodné **regenerovať historické členenie fasád v autentickom slohovom výraze**, zachytenom na archívnych fotografiách. Je možné predpokladať, že pod súčasnou brizolitovou omietkou JV fasády sú zachované otlaky profilácie klasicistickej úpravy fasády z 2. pol. 19. storočia. Pre tento regeneračný spôsob obnovy fasád, by však vlastník musel predložiť novú žiadosť o rozhodnutie k zámeru, v ktorom by boli stanovené odlišné podmienky pre jeho prípravu a realizáciu – predpísaný by bol sondážny výskum fasád (príp. aj archívny) a detailná projektová dokumentácia, ktorá by navrhla regenerované plastické členenie podľa výsledkov výskumu, dobových fotografií a prípadných analogických fasád v regióne.

Je nevyhnutné poznamenať, že nakoľko objekt nie je NKP, vlastník nemá možnosť žiadať príspevok z dotačného programu MK SR „Obnovme si svoj dom“. Na druhej strane realizovať klasickú nečlenenú hladkú omietkovú úpravu fasád nemusí byť v konečných nákladoch drahšie ako kvalitne prevedené zateplenie fasády. **Kompromisným** - finančne únosným a pamiatkovo prínosným - **riešením by bolo** kompletne regenerovať autentické tvaroslovie v rozsahu severnej časti V-fasády (v šírke štítu polvalbovej strechy uličného krídla – viď obr. č. 7) a južnejšie úseky fasády zjednotiť v hladkej omietke (predpoklad svetlo-okrová farebnosť) s označením pôvodného tvaroslovia (hlavne priebežných a nadokenných ríms) v odlišnej, hrubšej omietkovej úprave. Nadstavbu 4.NP južných traktov v exteriéri citlivo odlíšiť štruktúrou a farbou povrchu. Diskutovaný *budovateľský* reliéf, by v tomto prípade bolo

vhodné zachovať a prezentovať ako pravouhlý brizolitový výrez v inak hladkej omietke a jeho plochu farebne zjednotiť s celkovým výrazom obnovej fasády, prípadne s povrchovou úpravou nadstavby 4.NP, nakoľko patria do jednej stavebnej fázy. Úprava pretvoreného parteru S-fasády, by v súvislostiach navrhnutého kompromisného riešenia, predstavovala samostatný metodický problém.

obr. 7: Meniaci sa „Iglóv“ – dva pohľady z veže farského kostola
zdroj: archív KPÚ Košice

Záverom...

...nakoľko sa od vydania rozhodnutia k zámeru neudiali žiadne ďalšie aktivity ohľadom prípravy a realizácie úpravy pertraktovaných fasád ostáva dúfať, že v blízkej budúcnosti dôjde ku konštruktívnej komunikácii vlastníka s KPÚ, výsledkom ktorej bude dôstojná úprava chátrajúceho exteriéru meštianskeho domu.

Odkazy, citácie, použitá literatúra

- [1] Janovská, Magdaléna: Pamiatkový prieskum – Spišská Nová Ves, Zimná 55, zadný trakt. 2001.
V archíve KPÚ Košice, pracovisko Spišská Nová Ves, sign. 528/T
- [2] Muk, J.: Spišská Nová Ves – stavebně historický průzkum historického jádra města. Praha, 1981.
V archíve KPÚ Košice, pracovisko Spišská Nová Ves, sign. 529/Tb

Ing. arch. Róbert KIRÁL'
KPÚ Košice
Hlavná 25, 040 01 Košice
e-mail: robert.kiral@pamiatky.gov.sk
tel.: 055 / 24 55 834

Mgr. Andrea MORAVČÍKOVÁ

Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica, pracovisko Lučenec

Lučenecká secesia a jej podoby

Abstrakt: Lučenecká secesia sa nikdy neodpútala od národného štýlu s exotickým organickým koloritom. Inšpirácia secesnými stavbami a veľkými menami architektov, hlavne z Budapešti, nedovoľovala v provinčnom meste uplatniť v plnom rozsahu všetky jej dekoratívne prvky.

Najvýraznejšie sa secesia prejavila v tvorbe rodinných domov mešťanov a továrníkov, ktorí v novom dynamickom urbanizme stavali obydlia v blízkosti svojich tovární.

V Lučenci takýmto príkladom je honosná Rakottayho vila na Jókaiho ul. č. 13 pravdepodobne z ateliéru architekta Ödöna (Edmunda) Lechnera (1845-1914), postavená v roku 1910. Lechnerovým rukopisom sú kombinované prvky jemného detailu s organickým členením hmoty priečelia.

Rôznorodosť materiálov a tvarová tektonika dodávajú lučeneckej secesii značku originality v kombinácii maďarského národného štýlu s lokálnymi prispôbeniami. Nikdy sa celkom neodpútala od tradičnej koncepcie, vždy počítala a prispôbovala k svojej potrebe staršie prvky ornamentu. Necháva vybičovať svoje podoby a poskytuje kvalitný základ k odlišnej vývinovej tvorbe zastúpenej racionálnym funkcionalizmom, ktorého najvýraznejším reprezentantom bol v meste Lučenec bol architekt Oskar Winkler.

Kľúčové pojmy: secesia, lineárny ornament, secesný architektonický detail, národný maďarský štýl

Pre Lučenec sa stali osudové meruôsme roky 19. storočia, kedy sa po vypálení začalo mesto z architektonického hľadiska explicitne formovať ako mesto s prevahou eklekticismu a neoslohov. Tieto architektonické smery dali určitý základ a vytvorili východisko novému smeru v staviteľstve a to secesii. Lučenecká secesia sa nikdy neodpútala od maďarského národného štýlu s exotickým organickým koloritom. Inšpirácia secesnými stavbami a veľkými menami architektov, hlavne z Budapešti, nedovoľovala v provinčnom meste (síce veľmi pokrokovom na svoje pomery: výstavba smaltovní, fabrík, bankových inštitúcií, železnice, prítomnosti vojenskej posádky) uplatniť v plnom rozsahu všetky jej dekoratívne prvky. Tak ako vo vtedajších centrách kultúrneho života Horných Uhier aj pre Lučenec platí v plnom dôsledku národný štýl Lechnerovej školy - okázalosť, malebnosť, ozdobnosť, prírodné formy a pozornosť venovaná detailu. Neodmysliteľný naturalistický ornament transformuje maďarskú národnú výšivku s ornamentikou neoslohov do čarovnej podoby fasád, ktoré mali funkciu reprezentovať, oslobodzovať, apelovať na všetky zmysly.

V tomto období absentujú v meste rozsiahlejšie stavby (nedostatok štátnych objednávok a verejných architektonických súťaží), dôsledkom čoho nové objekty dostávajú menej okázalú podobu. Veľkolepejšie a rozsiahlejšie stavby v Lučenci sú stále projektované a stavané v neoslohoch (napr. Reduta, Radnica, budova súdu a i.)

Najvýraznejšie sa secesia prejavila v tvorbe rodinných domov mešťanov a továrníkov, ktorí v novom dynamickom urbanizme stavali obydlia v blízkosti svojich tovární.

V Lučenci takýmto príkladom je honosná Rakottayho vila na Jókaiho ul. č. 13 (obr. 1,2,3,4) pravdepodobne z ateliéru architekta Ödöna (Edmunda) Lechnera (1845-1914), postavená v roku 1910. Lechnerovým rukopisom sú kombinované prvky jemného detailu s organickým členením hmoty priečelia.

Vlastníkmi a staviteľmi boli členovia rodiny Rakottay, ktorí vlastnili továreň na smaltované výrobky a významnou mierou zasiahli do života mesta. Rodinná vila sa nachádza v radovej uličnej zástavbe a je vkomponovaná do komplexu priemyselných budov, z ktorých sa zachovalo už len torzo (oplotenie

a budova na Sládkovičovej ulici). Objekt je od roku 1957 v majetku mesta Lučenec, kedy tu boli zriadené detské jasle a k tomuto účelu slúži dodnes.

Riešenie fasád dvorovej časti nekorenšpoduje tvarovo s priečelím. Pôdorys domu je v tvare písmena „L“. Členenie každej fasády domu rozdielnymi dekoračnými prvkami tu umožňuje doceliť efektnosť. Precízne naturalistické detaily štylizované do organickej hmoty nechávajú vyníeť aj záhradnej architektúre.

Záhradné riešenie s altánkom sa svojou výzdobou prispôsobuje záujmom investora, ktorý vlastnil smaltovňu. Tak dopĺňa altánok ľudskými postavami s atribútmi práce ako kladivo, ozubené koleso, prípadne dekorovanie vavrínovým vencom. Dômyselne je prepracovaná terasa nad altánkom, ktorá majiteľovi umožňuje aj z pohodlia svojho príbytku monitorovať stav vo svojej fabrike. Pompézny vstup ku altánku od domu je riešený fontánkou a alejou železobetónových stĺpov s fantastickými maskarónovými hlavami. Betón a železobetón sa stávajú nielen konštrukčným, ale aj dekoračným materiálom.

Modifikovaný národný štýl vily na Jókaiho ul. č. 13 vytvorený v duchu miestnych tradícií je protikladom strohého architektonického štýlu druhého Rakottyayho objektu a to je vila na Jókaiho ul. č. 7 (obr.5). Samostatné architektonické prvky nechávajú vyníeť lineárnu jednoduchosť fasády tvoriacej osobitný, samostatný celok. Obklad z dvoch druhov umelého kameňa od soklovej časti až po kordónovú rímsu je novým prvkom, ktorý má zároveň ochrannú funkciu. K dôstojnému a honosnému vyznaniu vily prispieva interiér s dominantnou halou a použitie rozličných výzdobných druhov materiálov.

Súbor secesných objektov na Jókaiho ulici dopĺňa rodinný dom č.3 (obr.6), tzv. Vályho dom. Autorstvo je pripisované Arturovi Sebestyénimu (1868 – 1916), Lechnerovmu žiakovi. Priečelie je riešené loggiou s dominantným parabolickým oblúkom a štítom presahujúcim nad úroveň strechy. Hladkú fasádu člení v hmote, čím jej dodáva určitú dynamiku v kontexte geometrického zeleného majolikového ornamentu až po detail tvaru a ukončenia úchyty odkvapového systému.

V pôvodne rodinnom dome na Herzovej ul. č.12 (obr.7) sú v súčasnosti situované advokátske kancelárie. Nenápadné priečelie prezentuje jemný secesný dekor. V interiéri autor projektu venuje pozornosť presklennej terase. Výplň presvetľujúcej časti tvorí pôvodné farebné sklo. Interiér je doplnený vstavanými skriňami a štukovým reliéfny ornamentom.

Na Železničnej ulici sa zachovali rodinné domy s pôsobivými priečeliami a detailmi, ako dom s dominantným oblúkovým oknom lemovaným ornamentom, dom so zachovalou mrežou na vstupných dverách, dom v hmote decentne vystupujúcim arkierom a fantastickým terakotovým dekorom (obr. 8,9) a i. Naturalisticky podané prírodné motívy sa najmarkantnejšie odzrkadlili na objekte situovanom na Železničnej ulici č. 1 (obr. 10,11,12), v bývalej kaviarni FEMKE (aj niekdajšia kaviareň Szűsz, Beneth, Berger – podľa predošlých majiteľov). Projektantom budovy bol pravdepodobne J. Kassai a postavená bola v rokoch 1908 – 1909. Fasády dekorované štylizovaným rastlinným ornamentom so ženskými hlavami, maskami a interiér s jemnou ornamentikou v secesnom lineárnom duchu, kombinujú prvky secesie, naturalistického ornamentu a reminiscenciu na renesanciu do jedného pôsobivého energického celku.

K pôsobivému komplexu secesných stavieb zaraďujem dva rodinné domy na Rázusovej ul. č. 20 a 22 (obr. 13,14). Z nenarušenej kompaktnosti hmoty celku vystupujú základné dekoračné motívy. Výzdobu jedného z objektov už môžeme sledovať len na historických fotografiách.

Významným architektom pôsobiacim v tomto období v Lučenci je István (Štefan) Medgyaszay (1877-1959) preslávený hlavne sakrálnymi stavbami zo železobetónového skeletu (napr. Rímskokatolícky kostol v Muli). V Lučenci projektoval, podľa literatúry, dva rodinné domy. Rodinný dom na Hviezdoslavovej ul. č.8 postavili v roku 1908. Čistá architektúra je členená v hmote vystupujúcimi oknami a štítom, rímsou a nikou. Ornament vyniká v detailoch kovových a drevených prvkov. Druhý rodinný dom je pravdepodobne na Dobšinského ul. č. 1.

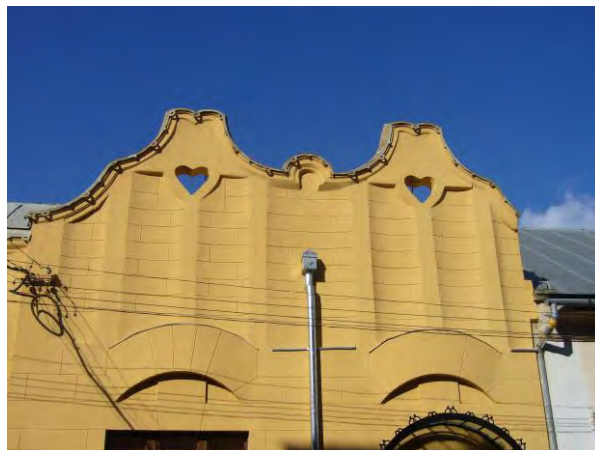
V rokoch 1924-1925 sa realizuje monumentálny projekt židovskej neologickej synagógy Lipóta (Leopolda) Baumhorna (1860-1932). Inšpirácia byzantsko – maurskou architektúrou dodáva celej synagóge orientálny ráz. S dominantnou kupolou na pendantívoch dotvára panorámu mesta.

Zachované modifikované secesné prvky na ostatných budovách len dávajú tušiť akú atmosféru mohlo mesto mať na začiatku 20. storočia. Čas a stavebné úpravy socialistického realizmu zlikvidovali čaro „malej Budapešti“ (pomenovanie Lučenca na začiatku 20. storočia) a ponechali len torzo.

Farebnú kontrastnosť, ktorou fasády v minulosti disponovali, v súčasnosti nevnímame. Pamiatková starostlivosť pri obnove secesných stavieb sa pridržala skôr populistického historizmu preberajúceho ilúziu farebnej pôvodnosti. Nepokúsila sa riešiť vzťah medzi napozieranou konvenčnou tradíciou a inováciou majúcou základ v erudovanom pamiatkovom výskume. Pripravuje sa projekt na rehabilitáciu secesnej Rakottyayho vily na Jókaiho ul. č. 13, kde sa v kompaktne zachovanej stavbe s precízne prepracovaným detailom v súčinnosti troch odborných aspektov (reštaurátora, metodika obnovy a architekta) vytvorí reprezentatívny celok. Ostáva len dúfať, že vlastníak nájde nové využitie objektu tak, aby tento skvost mesta Lučenec dôstojne reprezentoval pravidlá, normy a hodnoty secesie.

Kolorit, rôznorodosť materiálov, tvarová tektonika dodávajú lučeneckej secesii značku originality v kombinácii s maďarským národným štýlom v lokálnych prispôbeniach. Nikdy sa celkom neodpútala od tradičnej koncepcie, vždy počítala a prispôbovala k svojej potrebe staršie slohové prvky. Necháva vybičovať svoje podoby a poskytuje kvalitný základ k odlišnej vývinovej tvorbe zastúpenej racionálnym funkcionalizmom, ktorého najvýraznejším reprezentantom v meste Lučenec bol architekt Oskar Winkler.

obr. 1: Lučenec, Jókaiho ul. č. 13, J fasáda (júl 2007)

zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 2: Lučenec, Jókaiho ul. č. 13, J fasáda, detail atiky (júl 2007)

zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 3: Lučenec, Jókaiho ul. č. 13, J fasáda, detail kovanej mreže na vstupných dverách (júl 2007)

zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 4: Lučenec, Jókaiho ul. č. 13, dvorové fasády (marec 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 5: Lučenec, Jókaiho ul. č. 7, JZ fasáda (marec 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 6: Lučenec, Jókaiho ul. č. 3, tzv. Vályho dom, J fasáda, detail atiky (júl 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 7: Lučenec, ul. Dr. Herza č. 12, S fasáda (marec 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 8: Lučenec, Železničná ul., V fasáda (júl 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 9: Lučenec, Železničná ul., V fasáda, detail terakotovej výzdoby (júl 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 10: Lučenec, Železničná ul. č. 1, JZ fasáda (júl 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 11: Lučenec, Železničná ul. č. 1, J fasáda, detail výzdoby (júl 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 12: Lučenec, Železničná ul. č. 1, interiér (júl 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 13: Lučenec, Rázusova ul. č. 22, S fasáda, súčasný stav (júl 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

obr. 14: Lučenec, Rázusova ul. č. 22, S fasáda, stav v 50. rokoch 20. storočia (júl 2007)
zdroj: foto archív A. Moravčíková

Použitá literatúra:

- [1] Dulla, Matúš., Moravčíková, Henrieta: Architektúra Slovenska v 20. storočí. Bratislava, Slovart 2002. s. 304 ISBN80-7445-684-5
- [2] Récka, A.: Secesné hotely a kaviarne na Slovensku. Komárno, KT spol s r.o. 2009. s.40 ISBN
- [3] Wittlich, Petr.: Česká secese. Praha, Odeon 1982.

Mgr. Andrea MORAVČÍKOVÁ
Krajský pamiatkový úrad Banská Bystrica
Pracovisko Lučenec
e-mail: andrea.moravcikova@pamiatky.gov.sk

VYDAVATEĽ: Mesto Bardejov, Radničné námestie č.16, 085 01 Bardejov

TLAČ: Irena Vavreková - i - plast, Ul. Vodárenská č. 22, 085 01 Bardejov

Zborník z vedeckej konferencie

Organizácia konferencie: Mestský úrad Bardejov

Recenzenti príspevkov:

prof. Ing. arch. Janka Krivošová, PhD.

prof. Ing. arch. Peter Vodražka, PhD., FA STU v Bratislave

Editor zborníka: Ing. arch. Beata Polomová, PhD., FA STU Bratislava

Grafická úprava zborníka: Ing. arch. Silvia Petrášová, FA STU v Bratislave

Vedecký výbor konferencie:

Ing. arch. Ivan Gojdič, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity

doc. Ing. arch. Jara Lalková, PhD., FA STU v Bratislave

PhDr. Mária Poláková, Krajský pamiatkový úrad Prešov

Ing. arch. Beata Polomová, PhD., FA STU v Bratislave

Príspevky neprešli jazykovou úpravou.

08/2013

NÁKLAD 150 ks

ISBN 978 - 80 - 971427- 4 - 2

BARDEJOV 2013

ISBN 978 - 80 - 971427- 4 - 2
EAN 9788097142742